

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras—1955.

విజ్ఞప్తి

ద్యౌర్భిక్షప్రబంధములలోఁ బ్రాముఖ్యతను గన్న యీ బంధమును ముద్రింపింపవలయు నని మేము చాలదినముల డి కృతప్రయత్నముల మయ్యును నితరగ్రంథములఁ గొన్నిఁ లు ముద్రింపించి పిమ్మట దీని ముద్రింపింత మనుకొనుచుండఁగా తట శ్రీమ త్పితాపురసంస్థానప్రభువులును, విద్యాభిమాను ను నగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యా పు బహద్దరు వారీగ్రంథ ముద్రణకు ధనసహాయ ం) మా కెంతయుఁ బ్రోత్సహము గలిగించినందున బ్బటికి దీనిని మాతండ్రిగారిచేఁ బింగళ (1857-వ) సంవత్సర న ముద్రింపింపఁ బడిన చక్కనిప్రతి నొక్కిదాని నాథార గాఁ జేసికొనియే ముద్రింపించితిమి. ముద్రణావస్థలోఁ స్థించినలోపము లెవ్వియైన నున్నచో “గచ్ఛతః స్థలనం వ్యపి” యనున్యాయము తా మెఱిగినదియే కనుక మన్నింప యు నని చదువరులఁ బ్రార్థించుచు మ మ్మికను నుద్దగ్రంథ ముద్రింపించు చుండుటకై ప్రోత్సహము గలిగించు దురు గాక యని శ్రీవారికిఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగా ననేక వాదములఁ జేయుచున్నారము.

ఈ రాఘవపాండవీయమునకు మిక్కిలి ప్రశస్తమైన వ్రాసియిచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ శతఘంటము వేంకటరంగ వారికి నమస్కారశతంబు లొనర్చుచున్నాము.

ఇట్లు,

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras—1955.

విజ్ఞప్తి

ద్వ్యర్థిప్రబంధములలోఁ బ్రాముఖ్యతను గన్న యీ ప్రబంధమును ముద్రింపింపవలయు నని మేము చాలదినముల నుండి కృతప్రయత్నముల మయ్యును నితరగ్రంథములఁ గొన్నింటిని ముద్రింపించి పిమ్మట దీని ముద్రింపింత మనుకొనుచుండఁగా నింతట శ్రీమ త్పితాపురసంస్థానప్రభువులును, విద్యాభిమానులును నగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యారావు బహద్దరు వారీగ్రంథ ముద్రణకు ధనసహాయము మా కెంతయుఁ బ్రోత్సాహము గలిగించినందున ప్పటికి దీనిని మాతండ్రిగారిచేఁ బింగళ (1857-వ) సంవత్సరము ముద్రింపఁజేసి చక్కనిప్రతి నొక్కదాని నాథారయిగాఁ జేసికొనియే ముద్రింపించితిమి. ముద్రణావస్థలోఁ పట్టించినలోపము లెవ్వియైన నున్నచో “గచ్ఛతః స్థలం క్వాపి” యనున్యాయము తా మెఱిగినదియే కనుక మన్నింపవలయు నని చదువరులఁ బ్రార్థించుచు మన్నింకను నుద్దగ్రంథముల ముద్రింపించు చుండుటకై ప్రోత్సాహము గలిగించుదురు గాక యని శ్రీవారికిఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగా ననేక న్యవాదములఁ జేయుచున్నారము.

ఈ రాఘవపాండవీయమునకు మిక్కిలి ప్రశస్తతమైన వ్రాసియుచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ శతఘంటము వేంకటరంగవారికి నమస్కారశతంబు లొనర్చుచున్నాము.

ఇట్లు,

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్.

ఉ పో ధ్వా త ము

ఇష్టహాకావ్యమును నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత
కవిత్య చాతుర్యధుర్యం దైనపింగళి సూరనార్యుడు రచి
యించెను. ఈమహాకవి నియోగి బ్రాహ్మణుడు. యాజుషశాఖా
ధ్యయనపరుడు; గౌతమగోత్రుడు; ఆపస్తంబసూత్రుడు. అమర
నార్యునకును అబ్బమ్మకును బుత్తుడు. సూరనార్యునకు
బొత్తుడు. భావనామాత్యునకు దాహిత్తుడు. ఇతనికిఁ దమ్ము
లమలన యెఱ్ఱన యనువార లిరువురు గలరు. ఈయర్థము
ని యథావసాంధవీయకళాపూర్ణోదయములలోని

ముగా 'శోభితాపస్తంబసూత్ర గౌతమగోత్ర, సువరిత్రుచింగళి సూరసుకవి
దటసి పాత్రు నన్నపపతిభావనదాహిత్రి, నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్తు
ననుజన్తు లైనట్టియమలన యెఱ్ఱనార్యు, లతిభక్తి సేయంగ నలరువాని
సత్కావ్యరచనావికారదుం డగువాని, సూరనామపితృతుని నన్ను"

... .. ఆ - ౧. - ప-9.

అనుపద్యపుసపాదములను బ్రభావతీప్రద్యమ్నములోని

క. "గౌతమగోత్రునకును బ్ర. ఖ్యాతాపస్తంబసూత్రయాజుషశాఖా
ధీతిపవిత్రునకును లా, కాలిగవళితాజితాంతరామిత్రునకున్."

అనుపద్యమునను స్పష్టమయ్యెడు.

ఈవంశమువారికిఁ బింగళి యను గ్రామమున నివసించిన
కారణమునఁ బింగళివా రనిపేరు వచ్చినట్లు ప్రభావతీ
ప్రద్యమ్నములోని

మ. “కరముల్ నాల్గయి చెందునెందు నగుఁ దత్తద్ధామనామంబులం
 బరఁగున్ వంశము లెల్లఁ బూర్వపునిజప్రఖ్యాతి మాయంగ నే
 మరుదో పింగలినామ మందుఁ జిరకాలావాసు లై యున్న సు
 స్థితం గోకనమంత్రివంశజులకుం జెన్నొందు మి న్నందుచున్.”

అనుపద్యమువలనం దెలియవచ్చెడు. పింగలి యనుగ్రామము
 కృష్ణామండలములో నున్న దని కవిచరిత్రమందుఁ జెప్పబడి
 యుండెడు. ఈకవితండ్రి యగునమరనార్యుడు రాజేంద్ర
 గురువంశమునం బుట్టిన సోమారాధ్యునకు శిష్యుఁ డైనకైవా
 చారపరుడని ప్రభావతీప్రద్యమ్ముములోని

క. “శ్రీమద్రాజేంద్రగురు, స్వామిస్థిరవంశకలశజలనిధిసోమ
 త్సోమారాధ్యకృపాల, భామలశివభక్తిశోభితాచారనకున్.”

అనుపద్యమువలన నేర్పడియెడు.

ఈకవి జీవించియుండినకాలముం గూర్చి శ్రీ కందుకూరి
 వీరేశలింగముపంతులుగారు కవిచరిత్రమందు సయుక్తికంబుగఁ
 జర్పించి శ్రీస్తుతకము 1566 సంవత్సరములప్రాంతమున నుండిన
 వాడని నిర్ధారణముచేసిరి. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1530-వ
 సంవత్సరముననే క్షేత్రిశేషుఁ డగుటచే నీకవి తదాస్థానమం దష్ట
 దిగ్గజము లని పరిగణింపఁబడినవారిలో నొక్కఁ డని తలఁచ
 నవకాశము లేదనియుఁ గవిచరిత్రమునందే సిద్ధాంతము చేయఁ
 బడి యుండెడు. దీనికి వలసినయంశములనెల్ల సాకల్యముగఁ
 జర్పింపకయే యీతఁడు శ్రీకృష్ణరాయలకాలమువాఁడు గాడని
 సామాన్యముగను నూహింపవచ్చును. పింగలి సూరనార్యుని
 కవితాచమత్కృతి యత్యంతాదరణీయ మని వేనోళ్లఁ బొగడఁ
 దగి యుండుటయు, సుకవులయెడ శ్రీకృష్ణదేవరాయల కత్యం

తాదరము కలిమియు విద్వాంసులకెల్లఁ దెల్లంబకదా. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలకాలమునం దీకవి వాస్తవముగ నుండియుండునని యాకువీటి పెదవేంకటరాయలకును నంద్యాలకృష్ణరాయలకును దనకావ్యముల నంకితము చేసినయీకవి తాను గవియై కవితా దరణబద్ధుడై యీ శ్రీకృష్ణదేవరాయల నాశ్రయింపక యుపేక్షించుట యీకవికిని, సరసనిరుపమకవనకౌశలమున కల రుచు నిష్ఠుహాళిని నిజాస్థానంబునఁ జేర్చుకొన కొప్పరికించుట యావిద్యత్ప్రభుమణికిం బొసఁగునే? కావున నారాజాధిరాజ కవియు నీకవిరాజాధిరాజును సమకాలికులుగా నుండియుండ రని నిరాక్షేపముగ నిశ్చయింపఁ దగియుండెడు.

ఈకవిశ్రేష్ఠుండు చిన్నచిన్నకృతు లెన్నియోగాక గరుడ పురాణము, రాఘవపాండవీయము, కళాపూర్ణోదయ మను గ్రంథముల రచించి పదమఁ బ్రభావతీప్రద్యమ్నమునకుఁ దొడఁగినట్లు ప్రభావతీప్రద్యమ్నములోని యీ క్రిందిపద్య మునఁ దెలియవచ్చెడు.

మ. “జనమూర్ మెచ్చగ మున్ రచించితి నుదంచజై వ్విఖరిన్ గారుడం
బును శ్రీరాఘవపాండవీయముఁ గళాపూర్ణోదయంబున్ మఱిన్
దెనుగుంగబ్బము లెన్నియేనియును మత్పిత్రాదిపంకాభివ
ర్ణనలేమిం బరితుష్టి నా కవి యొనర్పం జాల వత్సంతమున్.”

ఈకవి గిరిజాకళ్యాణ మను మఱియొక్క కావ్యముం గూడ రచించినట్లు రంగరాట్నందములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యమునం దెలియవచ్చెడు నని కవితరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యుండెడు. పై పద్యమునం బేర్కొన్న నాలుగు

గ్రంథములలో గరుడపురాణం బొక్కటి దక్కఁ దక్కినవి యెల్లెడలం బ్రచారంబుఁ గాంచియుండెడు. అంధ్రగ్రంథరచనఁ దోలుదోలుత సంస్కృతపురాణేతిహాసముల భాషాంతరీకరణ రూపముగా నన్నయభట్టారకాదు లారంభించియుండుటం గాఁబోలు నీకవియుఁ దోలుతఁ దద్విధమున బాలవయస్సునం గరుడపురాణ మాంధ్రీకరించి యట నాంధ్రకవితాపితామహుం డైనయల్లసాని పెద్దనామాత్యుండు మార్గదర్శిగా వెలయు ప్రబంధరచనకుం గ్రేఖవాటుడెందముతోఁ దక్కినవానిని రచియించెను. అందు రాఘవసాండవీయరచనాకౌశలం బనన్య సాధారణంబు. ఇట్టి కథాద్వితయ ఘటనావైచిత్రీకిష్టుహాకవియే తోలుదోలుతఁ ద్రోవ త్రొక్కినవాడు. ఇతనితెరువుగొని రామరాజభూషణకవియు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు రచియించెఁగాని మతెవ్వరు నిట్టి కథాద్వయసంఘటనచమత్కారమున నొప్పారురసవత్కావ్య మింతకుం జేయరైరి. ఇంతియ గాక కళాపూర్ణోదయమును రచియించి సూతనకథాకల్పనాచమత్కృతిం గవివతంసుల కాహ్లాదంబు నాపాదించె. మొట్ట మొదటం బ్రబంధరచనఁ గావించిన కారణమున నల్లసాని పెద్దనామాత్యున కాంధ్రకవితాపితామహుఁ డనుబిరుదుఁగలిగిన ట్లిమహాకవికి ననన్యసామాన్యం బగుశ్లేషమూలక కథాద్వయ ఘటనావైచిత్రీకిని సూతనకల్పనాచమత్కృతికిం దెరువు చూపిన నేర్పునకుఁ దగిన బిరుదు లెన్నియో గలుగవలసియుండిన నా కాలమున శ్రీకృష్ణరాయలుగాని యంతటి విద్వాన్మహాప్రభువు గాని లేమింజేసి కాఁబోలు నట్టివి దుర్లభంబు లయ్యె.

రాఘవపాండవీయమందు

కా. “రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్నిపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందును దెఱుగుకల్పం బద్భుతం బుండు ద
క్షుం డెవ్వఁ డిల రామభారతకథన్ జోడింప భాషాకృతిన్.”

ఆ - ౧. ప - 10.

అనిచెప్పినరీతి నొక్కకావ్యమే వినువారికి రామాయణభారత
కథార్థంబుల రెంటిని వివరించినట్లు శ్లేషసంయోజనం బొనర్చు
టెంతయు దుష్కరం బని కవుల కందఱకు ననుభవగోచరంబు
కదా. అలంకారములలో నెల్ల నుపమోత్పేక్షోల్లేఖాదులు
రసపుష్టి నించి శ్రోతృచిత్తముల కానంద మొడఁగూర్చు
గాని శ్లేషాలంకారమట్టిది గా దని కొందఱు తలంతురు. అయ్య
ర్థము ప్రకృతవర్ణనా ప్రసంగమున నప్రకృతార్థమున కనేకార్థక
శబ్దప్రయోగమునం బరిస్ఫూర్తి గలిగించు శ్లేషవిషయమునఁ
దోచినం దోఁపవచ్చునేమొ కాని సభంగశబ్దశ్లేషబహుళం బైన
రాఘవపాండవీయమునం దట్టియభిప్రాయ మెవ్వరికిం గలుగఁ
జాల దని తలఁచెదను. అతి విస్తృతంబు లైనరామాయణ
భారతకథార్థంబులు వివరించునెడ ననేకార్థకశబ్దప్రయోగము
శ్లేషప్రధానము గానికావ్యములందుఁజూలె నత్యంతవిరళంబు
గాఁగఁ గేవలపదవిభాగమాత్రమున శబ్దభేదం బేర్పడఁ దనంతన
వివక్షితైకార్థ ప్రతిపాదకంబుగాఁ గావ్యమెల్ల రచించుటం
జూడ నిష్పహాకవికిఁ గల యుభయభాషాపాండిత్యసామర్థ్యంబు
లవాఙ్మనసగోచరంబు లని యెవ్వరి కేనియు నొప్పుకొనక తప్పదు.

ఈకవి తాను గ్రంథాద్యయసంఘటనంబు నేయునెడ
నేర్పలుచుకొన్న నియమముల వివరించుచు గ్రంథాదియందు

సీ. “అంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాక్షేప యొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట
నుచితశబ్దక్షేప యొక్కొక్కచోట నర్థక్షేప యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
గాణవృత్తిక్షేపముటన యొక్కొక్కతఱి నర్థాన్వయము వేతె యగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్కతఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు.

తే. మూడుగూడుటయునననముజ్జ్వలముగ

నాకుఁదోచినగతిఁబెక్కుపోకలమర

రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ

జూచునుమతుల కేర్పడ నాచరింతు.”

ఆ - ౧. ప - 17.

అనికొన్ని కల్పన లేర్పఱిచికొనియు నందు ముఖ్యముగాఁ
బ్రథమతృతీయములనే యుపయోగించుచువచ్చెఁ గావున
గ్రంథరచన వచనాతీతాద్భుతావేశభాసురంబై సహృదయహృద
యంగమతరంబై కన్పట్టెడు. ప్రాయికముగా గ్రంథమెల్ల
సభంగసంస్కృత శబ్దక్షేప, సభంగాంధ్ర శబ్దక్షేప, సభంగోభయ
భాషా శబ్దక్షేప నిబిడంబై యుండుటంజేసి యర్థవిదు లగు
చదువరు లాయాచోటు లరసి నిలిపి చదివినం దత్తద్వివక్షి
తార్థంబునుఁ దత్తత్ప్రధానకావ్యమట్లపోలె నీకావ్యము
బోధించుచుండెడు. కావుననే కవి గ్రంథాదియం దీక్రిందిరీతిం
జెప్పెను.

క. “ఒకకథ వినియెడుతఱి వే టొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థ ముఁదోఁ
వకపోవుఁ గాన నేకా, ర్థకావ్య మె ట్లట్లు వినఁగఁ దగు నొకటాకటిన్.”

ఆ - ౧. ప - 18.

అర్థసమన్వయ మునసి యుచితరీతిం బదవిభాగంబునీయుచుఁ జదివిన నాయాయర్థము సుబోధమై యుండుఁ గాని కొన్నిశ్లేష గ్రంథములఁ జదువునపు డెట్లు లట్టుల నానార్థకనిఘంటువుల నన్వేషింప నవసరము తఱచుగా నుండదు. ఒక్కమాటు చదివిన రామాయణార్థంబును వేటొక్కమాటు చదివిన భారతార్థంబును గ్రహించునెడఁ జదువరుల కావృత్తికల్పనంబున వ్యాపారగౌరవంబు గలిగిన నొక్కకావ్యమే యుభయార్థప్రతిపాదకం బగుటంజేసి ప్రయోక్తకు వైయాకరణసమ్మతంబయిన యుచ్చారణలాఘవంబును దీనం జమత్కృతివిశేషంబును సహృదయవేద్యంబై యుండెడు. “శ్వేతోథావతి” ఇత్యాదికావ్యములయెడ శ్రోతలకర్థపరిజ్ఞానంబున నావృత్తికల్పనాగౌరవముండి నను ప్రయోక్తలకు సకృదుచ్చారణలాఘవంబు గల దను వైయాకరణ సిద్ధాంతము విస్పష్టంబ కదా.

ఇందుఁ గల్పించినశ్లేష భేదములకుఁ గొన్ని యుదాహరణముల దిక్పర్యవముగ నీ క్రిందఁ బొందుపఱచెదను.

క. ‘వినియతనిందనపై నిడు, కొని యేగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొనర్చినవాడ మీకు దండ్యుడ, నని తనుఁ జెలుపుచును వారి కష్టనసేనెక.’
ఆ - ౧. ప - 28.

ఇందు రామాయణార్థమున, ‘విని + అతని’ + తనపై + ఇడుకొని + ఏగి + నియమికి + తగని’ యనియు, భారతార్థమున ‘వినియతనిందన + పై + ఇడుకొని + ఏక + కినియమికి × తగని’ యనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రపదములకు విభాగమాత్ర గ్రాహ్యముగా మేళనము

గలుగునట్లు పదసంయోజనము చతురముగాఁ గూర్చుటంజేసి యిచ్చుట సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష చెప్పఁబడియె.

క. “ఏమం గనికర మరయక

పూనితిఁగా కిట్టియెడలఁ బోసఁగునె యేయక

గానమె కాలనియమగతి

తో నావేట మునియుగముఁ ద్రుంగించె దుదక.” ఆ గ. ప-24.

ఇందుఁ బూర్వార్థమున రామాయణార్థమున ‘ఏనుంగు + అని + కరము + అరయక’ యనియు, భారతార్థమున ‘ఏనుక + కనికరము + అరయక’ యనియు నాంధ్రశబ్దములకు సభంగ శబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె. ఉత్తరార్థమున భాషాద్వయ సభంగశబ్దశ్లేష మూహ్యంబు.

కా. “అక్షుద్రప్రథమానదివ్యకరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా

కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరన

ద్రక్షోపాయపథంబు నేడు దొరకక రం దంచు సంతక్షణా

పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలు సంప్రీతిం గడుక మూఁకలై.”

ఆ - 3. ప - 65.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘మహా + గోదావరీ + తీర + సత్ + రక్షా + ఉపాయపథం’ బనియు, భారతార్థమున ‘మహాత్ + అగః + దావ + రీతి + రసత్ + రక్షః + అపాయ పథంబు.’ (అనఁగా గొప్పయపరాధముగలవారును దావా నలమురీతిని న్యాయుచున్నవారునగు రాక్షసులనాశమార్గము అనియుఁ బదచ్ఛేదభేదమున నర్థభేదము గలుగునట్లు సంస్కృత సభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె.

క. “అకళంకిత ని ట్టనుఁ గొం, చక యేమిమనము నమరసముదార్త
దకు నొండొరు మార్కొనుట,దొ, రకు ననివచ్చితి నెఱుంగరావాకినుకల్.”

ఆ - ౨. ప - 81.

ఇందు రామాయణార్థమున ఏమిమనము = మన మిద్దఱు
మనియు, భారతార్థమున మిమనము = మిమనస్సనియు, నన్వ
యించుచో మనము అనుద్వ్యర్థ మగు నాంధ్రశబ్దముఁ బ్రయో
గించుటంజేసి యాంధ్రభాషార్థేష కల్పింపబడియె.

క. “ఘనవిగ్రహజృంభణమున, ననయము దనకట్టు దుగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ
దన గెలిచి వచ్చునబ్బా, లునిఁ గని వెఱుగఁది రాక్షలా నచటిజనుల్.”

ఆ - ౨. ప - 25.

ఇందు రామాయణార్థమున విగ్రహజృంభణము యుద్ధా
శయమనియు, వాహిని సేన యనియు, భారతార్థమున విగ్రహ
జృంభణము ఒడలు విఱుచుకొనుట యనియు, వాహిని నది.
యనియు ననేకార్థకసంస్కృతశబ్దములఁ బ్రయోగించుటంజేసి
సంస్కృతభాషార్థేష నిరూపింపబడియె.

క. “విను వెక్కులేల విడువుము, జనసమృతమతివిదేహజననామయముం
దనయుదితక్కిరి గులవ, ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మీ ప్రోచుప్రభున కిది తగున్.”

ఆ - ౪. ప - 106.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘జనసమృతమతిచే, విదేహ
జను = సీతాదేవిని, విడువుము. అనాచుయమును, తనయుదిత
క్కిరిని, కులవర్తనను, బ్రజలను, లక్ష్మీని ప్రోచుప్రభునకు, ఇది
పరదారనిరోధనిరాసము తగున్’ అని యన్వయించి, భారతార్థ
మందు ఓధృతరాష్ట్ర! నీవు ‘జనసమృతమతివి, దేహజననామయ

.ముక్ = దేహమందుఁ బుట్టినరోగమైన, తనయుక్ = కుమారుని, దితకీర్తిక్ = ఖండితమైన నష్టమైనకీర్తిగలవానిని, విడువుము = త్యజింపుము. కులవర్తనను, ప్రజలను, లక్షినిబ్రోచు ప్రభునకు, ఇది కులదేశరాజ్యరక్షణార్థ మొక్కనిం ద్యజించుట తగు నని యన్వయించునెడ 'దేహజననామయముక్' అనువిశేషణము దుర్యోధనున కన్వయించుచో నామయముగాని వాని నామయం బని చెప్పట పొసగదు గావున నాశ్రయదూషణశ్రమాపాదనాది గుణనిమిత్తమున దుర్యోధనునం దామయ సదృశత్వ మారోపితంబై దేహజననామయసదృశుఁ డగువాని నని యర్థముఁ గల్పించుటచే గౌణవృత్తియు రామాయణార్థమున రోగవరముగాఁ గల్పించుటచే ముఖ్యవృత్తియు నొప్పియుండుటంజేసి యిక్కడ ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష ప్రతిపాదితం బయ్యె.

సాదృశ్యనిబంధనంబున శౌర్యాది గుణనిమిత్తముగనే “సింహామాణవక” ఇత్యాదిస్థలములయందు గౌణవృత్తిచేఁ దత్సదృశత్వ మారోపింపఁబడు నని సర్వశాస్త్రసమ్మతంబు గదా.

సీ. “దివి మోచియున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ, మానతంబుగఁ జేసినట్టిసునుని మించి లోకము నావరించినవిమరాళి, నాపోశనముఁ గొన్నయద్భుతాత్మ జీవనదోషవిద్రావణబోధిర్క్, యన్వమూర్త్యాలాకుఁ డగుమహాత్మ నఖిల వేదాంతవేద్యాత్మఁడై భువనం, ద్యుతఁ బెంపుమీఱుమహాసుభావు

తే. నమరనిప్పు గానిత్య సేకముల నెలయు

జడలలేఁ గెంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ

మెకములోలు విభూతిసమిధతనువు

నొండొకటి కందమై యొప్పు నొప్పునాని.”

ఇందు రామాయణార్థమున నగ స్త్యపరముగా నన్వయించునపుడు దివిమోచియున్న యద్రిని = అభ్రంకషమయిన వింధ్యపర్వతము ననియు, భారతార్థమున శివపరముగా నన్వయించునపుడు స్వర్గలోకమును వహించినమేరుపర్వతముననియు శబ్దశేషగాని యర్థశేషగాని పదాన్వయభేదముగాని లేకయే యర్థాన్వయము భిన్నభిన్నముగాఁ గలుగునట్లు కల్పించుటం జేసి యిచ్చుట నర్థాన్వయభేదకల్పనంబు సూచించబడియె. ఇదియు ముఖ్యగౌణవృత్తిశేష కుదాహరణ మగు నని తలఁచు నెడఁ దద్విభేదమునే కవి చమత్కారార్థముగాఁ బ్రకారాంతముగా గణించెననియుఁ దలఁపఁదగియుండెడు. కవి కల్పించిన యితర భేదకల్పనలతో దేనిలో నైనం గలియనియర్థాన్వయభేదకల్పన కుదాహరణము మృగ్యమని యూహించుచున్నాఁడను. విద్వాంసులు విమర్శించి గుణదోషముల నరసి తత్త్వము నిర్ణయింతురని సవినయముగ వేడుచున్నాఁడను.

సీ. “వృధలెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ విలోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణత
బరంగుభూమిజచాధిపతనయాయకలంకనున్నది తాంతద్విషన్నికాయ
వెనమన మొదవు లాలనమానకురుబల, యత్నావరుద్ధంబు లగుఁడు జనని
తాంతాకులీభవత్ప్రణవాయువులతో, వనరెడు నేను నివ్వార్తఁ జెప్పుఁ
ఆ. బాటుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానన, మర్షణమున నతనిమది యొడఁబడఁ
దా నెఱిగినకొలది నానారివృత్తాభి, ధానకథ లొకింత తడవు నడపె.”

అ - ర. ప - 38.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘దేవరమహామహిమ’, వృధలెల్లఁదీఱ, అస్తోకగుణతఁ బరంగుభూమిజ, విలోకింపఁగంటి ననియు, భారతార్థమున ‘వృధలెల్లఁదీఱ, దేవరమహామహిమ’

విలోకింపఁగంటి, అస్తోకగుణతఁ బరఁగు భూమిజనాధిపతనయా' యనియుఁ బదముల కర్థభేదము లేకున్నను శబ్దాన్వయభేద పూర్వకముగాఁ గర్తృకరణపేత్వాదిభేదకల్పనచే నర్థద్వయముఁ బోసఁగించుటం జేసి యిచ్చుట శబ్దాన్వయభేదసంగతి చెప్పఁ బడియె. ఈషద్యమందే చతుర్థపాదమున నిట్టిరచన యింకనుం గలదు.

కవి తాను గల్పించిననియమములలో నొక్కటొక్కటి గాక రెండు మూడు భేదకల్పనలనుం జేర్చియు బలుచోట్లఁ గథాసంఘటనంబుఁ గావించియున్నాఁడు. వానికిం గొన్ని యుదాహరణములఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఆ. “వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ, నగరిపురమకల్లినాఁ దనర్చి

రాజ్యలక్ష్మీ మిగులఁ బ్రబల నయోధ్యనా, రాజవినుతిఁ గనినరాజధాని.”

ఆ - ౧. ప - 1.

ఇందుఁ బూర్వార్థమందు రామాయణార్థమున అవా ‘రణ+నగరిపు + రమ + తల్లినా’ అనియు, భారతార్థమున వారణనగరి + పురమతల్లినా’ అనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాశబ్దశ్లేషయు, సుత్తర్థార్థమునందు రామాయణార్థమున ‘రాజ్యలక్ష్మీ+మిగులఁ+ప్రబలఁ+అయోధ్యనా’ అనియు, భారతార్థమున ‘రాజ్యలక్ష్మీ + అయోధ్యనా + మిగులఁ+ప్రబలఁ’ అనియు నన్వయించుచో శబ్దాన్వయభేద సంగతియుఁ గూర్చుటంజేసి రెంటికిఁ గూడిక చెప్పబడియె.

సీ. “పుడమితేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ, వ్యాపారఖేలన మభిలషింపఁ గానలోఁ దారుమృగంబులకైవడిఁ, నైకొని యసమాస్త్రకర్తకలనఁ దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమకంబులు దేర సెయ్యంబు మీఱఁ ననిచినతల్పియతనయుం డవారిత, కారుణ్యుడై పూని కలకమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ,

డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని

ద్రౌణ నేనె నాఘుచులసద్వృప్తినియుతి

బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁజేసి.”

ఆ-౧ ప-20.

ఇందు మృగవ్యాపారఫేలన మనునెడ రామాయణార్థమున ‘మృగవ్య+అపారఫేలన’ మనియు, భారతార్థమున ‘మృగ+వ్యాపార + ఫేలన’ మనియు, సంస్కృతసభంగశబ్దశ్లేషయుఁ, దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతు లనునెడ రామాయణార్థమున ‘తనరుచు + ఒక్క + పురాణమునిదంపతు’ లనియు, భారతార్థమున ‘తనరు + చొక్కపు+రాణ+మునిదంపతు’ లనియుఁ, దమకంబులుదేర ననునెడ రామాయణార్థమున ‘తమకు + అంబులు+తేర’ ననియు, భారతార్థమున ‘తమకంబులు + తేర’ ననియుఁ, బూనికలశమంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పు డనునెడ రామాయణార్థమున ‘పూని+కలశము + అంబుమగ్నముగఁ + చేయు+చప్పు’ డనియు, భారతార్థమున ‘పూని+కల+శమంబు +మగ్నముగఁ + చేయుచు + అప్పు’ డనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయశబ్దశ్లేషయు, సారంగబుద్ధిఁజేసి యనునెడ రామాయణార్థమున గజపరత్వము భారతార్థమున మృగపరత్వముం గల్పించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేషయుఁగూర్చుటంజేసి మూటికిఁ గూడిక యిక్కడఁ జెప్పఁబడియె. ఇట్టివానికి గ్రంథమంతయు సుదాహరణమే కావున విశేషించి వివరింపఁబని లేదని తలఁచుచున్నాఁడను.

ఇష్టహాకావ్యమున శ్లేషనిబంధనము సేయునెడఁ గొన్ని రాఘవ—2

వ్యాకరణవిషయములు విచారణీయములై నట్లు చూపట్టుట జేసి వానింగూర్చి కొంత చర్చించెద.

క. “వినియతనిందనమై నిడు

కొని యేగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొన

ర్చినవాడ మీకు దండ్యుడ

నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పునచేసెన్.”

అ-౧. ప-26

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున ‘ఏగి-
నియమికిఁ’ అని యన్వయించుచో నసమాపకగమనక్రియ
వాచకం బయిన “ఏగి” యనుపదమునకర్థానుస్వారములేనిరూ-
మును, భారతార్థమున ‘ఏగ్+కినియమికిఁ’ అని యన్వయి-
ంచుచో సుధిని “ఏగ్” అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్థాను-
స్వారాదేశంబుచు దత్పర మగుపరుషవర్ణమునకు సరభాదేశ-
బునురాఁగా సార్థానుస్వారరూపంబుచు గలుగుటవలన నీరెం-
ద్రము లిక్కడఁ గల్పించుట వ్యాకరణవిరుద్ధ మనియు, గల్పిం-
కున్న నర్థ మన్వయింపఁదనియుఁ దలఁపవచ్చుఁగాని “శ్లేషేషసఖం-
నిర్భిందోర్వైశేషం కుత్రచిన్తత”మను నధర్వణకారికావచనము
శ్లేషయం దిట్టివానికి మేళనము వృద్ధసమ్యతంబనినీర్ణితమైయు
డుటంజేసి, వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. దానఁ బైఁ జెప్పి-
రితి నర్థాన్వయమున కసందర్భముం గలుగదు. ఇట్లే—

మ. “స్వనిదేశోన్మతి నంతట మ్నైఋయుచున్ శక్తి జతుర్దిబ్బరేం

ద్రనికాయంబును గెల్చి తమలనమానప్రాప్తివత్తార్పణం

బునఁ దన్ను న్వకు లైన బ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వారారంభుఁ దై

యనఘక్రిఁ బృథివీకుఁ డొప్పెనగురూఢాపు ర్వనత్కర్తితోన్.”

అ-3. ప-11

అనుపద్యమున “ఒప్పెసగురూఢాపూర్వసత్త్విర్నితోక్” అను నెడరామాయణార్థమున “ఒప్పెసగు” అనుచో సకారోత్తరాధానుస్వారవిశిష్టరూపంబును, భారతార్థమున “ఒప్పెక్ + సగురూఢాపూర్వసత్త్విర్నితోక్” అనుచో నధానుస్వారరహితరూపమునం గూర్చునెడను సమాధానము కల్పనీయంబు.

సీ. “ధృతిః గుంతిమద్రభూవతుల నెయ్యపుఁగన్యకలననవాలుఁదూపుల జయించి
యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించె, యవనసారాస్త్రిభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్యవివర్ధవసుధాధిపతుల నోడించి కప్పములు గొనియొఁ
బోళనేపాళపాంచాల కేరళమత్స్యవత్సభూతతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్చంతసింధు, లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె
జగతిఁ గోసలకేకయమగధులతన, యలవరించినయాజ్ఞ లో మెలఁగఁజేసె.”

ఆ-౧. ప-7.

ఇందుఁ దేటగీతి మూఁడవపాదమునందు రామాయణార్థమున ‘కోసలకేకయమగధులతనయలక్+వరించి+నయాజ్ఞలోక్+మెలఁగక్+చేసె’ననియు, భారతార్థమున కోసలకేకయమగధులక్+తన+యలవరించిన+యాజ్ఞలోక్+మెలఁగక్+చేసె’ ననియు నన్వయించునెడ భారతార్థమందు “మగధులక్” అనుపదమందలి ద్రుతమునకధానుస్వారమును మీషిపరుషమునకుసరళాదేశమును రాఁగా “మగధులఁదన”యనియు రామాయణార్థమనందు సమాసమునందు వాని కవకాశము లేదు గావున “మగధులతనయల” ననియు రూపభేదము గన్పట్టెడు. ఒక్కయర్థమునకుఁగా నొక్కరూపముగ్రహింతుమేని యథాంతరకల్పనమున వ్యాకరణ విరోధము తప్పక కలుగు నని యూహింప నవకాశము చూపట్టెడుఁ గాని యిక్కడఁబిందసరళాదేశములు లేని ‘మగధులతనయల

వరించినయాజ్ఞలో మెలగఁ జేసే' ననుపాతమే సిద్ధాంతీకరించి యర్థాన్వయము మార్పబడునేని వ్యాకరణవిరోధము గలుగదు. అయ్యర్థాన్వయకల్పనం బెట్టిదనిన; భారతార్థమందు 'కోసల కేకయమగధులు+అ' అని యితర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థక మగు నకారావ్యయమును విభజించికోసల కేకయమగధులు తమంతట తామే 'తన+అలవరించిన + యాజ్ఞలోక+మెలగక + చేసెక' వీర్వా' టనుకర్తవాచకపద మధ్యాహార్యము. ఇట్లు లన్వయించి నచో ద్రుతమునకును ద్రుతస్థానమున ఖండబిందువునకును మీఁది పరుషమునకు సరళాదేశమునకుం బ్రసక్తియే గలుగదు. కావున వ్యాకరణవిరోధ మేమిటం బొసఁగదు. ఇతర ప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థకమయినయకారావ్యయము సుప్రసిద్ధము. ఆంధ్రశబ్దత్నాకరమునం దకారమున కీయర్థము నిరూపించి కళాపూర్ణోదయ ములోని "ఉ. ఇమ్ముగ సర్వధర్మములు నీవ యెఱుఁగుదు" అని యుదాహరింపఁబడి యుండెడు.

కా. "వేయుం జెప్పెడి దేమి మానివర నద్వైత్యులచే నేమిటం

జేయక రాదు పితృణమోక్షము నుతక్రి దక్కఁ దత్ప్రాప్తికి

ధీయుక్తి గద నొండు త్రోవ గలదేనిక వేడెడక దేవర

న్న్యాయం బొప్పు ఘటింపు నాకురుబలం బవ్యాహతిక వర్తిలన్."

ఆ-అ. ప-47.

ఇందుఁ జతుర్థపాదాదియందు రామాయణార్థమున 'వేడెడక+దేవరక+న్న్యాయంబు' అని యన్వయించుచో "దేవ రన్న్యాయం" బనిద్వినకారకరూపంబును, భారతార్థమున "దేవర న్న్యాయం" బనియేకనకారకరూపంబును, గలుగుటంజేసి తంత్ర సమాహృతరూపమును రెండర్థములకుఁగాఁ బ్రయోగించునెడ

నన్యతరార్థమున వ్యాకరణవిరోధం బగు నని యూహింపవచ్చుఁ గాని, ద్విసకారకరూపమునే సాధుపాఠముగా నంగీకరించి భారతార్థమును బోధించు నేకసకారకరూపమునందు “అనచిచ” యను పాణినీయసూత్రముచేసకారద్విత్వముఁ గల్పింపబడునని వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే—

తే. “వఱునచ్యుతసఖ్యాతివర్జితాతు, లప్పిదీప్తి ని ట్టలరు నీవిప్పభావ
మెందుఁ బెట్టనికోటగా నెనఁగుచుఁ గడ, చేర్తువన్నహాశరాజితనిరూఢిః”
ఆ-అ. ప-104.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున విప్రభావము విప్రత్వ మనుచో నేకపకారకరూపంబును భారతార్థమున ఈ+ప్రభావమని యన్వయించుచో సంధివశమున “ఇప్పిభావ”మని ద్విపకారకరూపమును గూర్చునెడను దాని ననుసరించి పాదాదియందుఁ బ్రాస యతి నిమిత్తమై “అతులప్పిదీప్తి” యనుచోటను ముందుఁ జెప్పినరీతిని “అనచిచ” యనుసూత్రముచేఁ బకారద్విత్వముఁ గల్పించి ద్విపకారకరూపమునే యుభయార్థములందును సాధుపాఠముగా గ్రహింపదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కల్పనీయమై యుండెడు.

చ. “చనియొ బ్రశాంతమై యనలసత్వరహేతివిహరవృత్తిచే
తన యనివింటి మిట్టియతిధర్మ యమోదయు రాజమానశా
సకుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్ఫురణాధ్యునిఁ జేసి క్రమ్మఱు
మనవృక్షగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిదివో విచిత్రముల్.” ఆ-అ. ప-72

ఇందుఁ దృతీయపాదమందు రామాయణార్థమున “నవ+రజః+స్ఫురణాధ్యునిన్” అనుచో ద్విసకారకరూపంబును, భార

తార్థమున “అవరజ+స్ఫురణాధ్యునిచ్” అనుచో నేకసకారక రూపంబునుం గలుగుటంజేసి యుభయార్థబోధకతంత్రపాతమున వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగునని యూహింపవచ్చుగాని, రామాయణార్థమందుఁ గన్పట్టఁ గలరజశ్శబ్దాంత సకారమునకు “ఖర్పరేశరివావిసర్గలోపావక్తవ్య” యనుకాత్యాయనవార్తి కవిహితం బైనవైకల్పిక విసర్గలోపముఁ గల్పించి యేకసకార రూపమే యుభయార్థములందు సాధుపాతముగాగ్రహింపబడు నేని వ్యాకరణ విరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే-

క. “అనిలజాః దధికతమస్థితి, నొనరెడుతమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం
మునఁ దత్సత్తిరోమణఁ, గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముఁడై.”

ఆ-౪. ప-21.

ఇం “దధికతమస్థితి”యనుచోట భారతార్థమునం బైఁ జెప్పినరీతిని వైకల్పిక సకారలోపముఁ గల్పించి యర్థవ్యయమున నేక సకారకపాతమే గ్రహింపదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కర్తవ్యము.

ఈకవివరేణ్యుఁ డుభయకవిమిత్రునిరీతిం గవిత్వమర్క మెల్ల లెస్సయెఱింగినవాఁడు గావునఁ గథావ్యయంబుఁగూర్పు నెడ సందర్భానుసారమునఁ దగినపదములఁ గూర్చుచు నాయూ పదములు విభజింపఁ గొన్నిచోట్ల యతిస్థానమున వర్ణముల కర్థ భేదమున మార్పు గలుగునేనియు యతిభంగము పొసంగని తెఱింగున రెండువిధములఁ జెల్లఁదగినయతులఁ గల్పించి చమత్కరించియున్నాఁడు. చూడుఁడు.

పనమయూరము. “సారనిజచాపగుణ శబ్దసమనుప్ర
జ్యోరసికశూరతర సాత్మకిరణాగ్ర

శ్రూరతరకాత్మత్వేని రూప్యగమమండై

చేరి యవికారధృతి సింధునృపుఁ జూచెన్. ఆ-౪. ప. 157

ఇందు రెండవపాదమున “శ్రూరతరసాత్యకిరణాగ్ర” యనుచో రామాయణార్థమున “శ్రూర + తరస + ఆతి + అకిరణ + అగ్ర” యను పదవిభాగంబున “తరసాత్యకిరణాగ్ర” యనునెడ సకారోత్తరాకారమునకు స్వరయతియు, భారతార్థమున ‘శ్రూర తర + సాత్యకిరణాగ్ర’ యను పదచ్ఛేదంబున సాత్యకిశబ్దమందలి సకారమునకు వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలసియుండుటం జేసి తదనుగుణముగాఁ బొదాదియందు “జ్యారసిక” యను సమాస మందలి జ్యాశబ్దముఁ గూర్చుటవలన స్వరయతికి యకారమును వ్యంజనయతికి జకారమును సరిపడునట్లు కూర్చెను.

మ. “రవిపుత్రుం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జద్విరసంహరణ్

ప్రివిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోభివ్యాః ప్రిమితిః మమ

వ్యవిభం డుబ్బుగ నంత నాప్రబలదోషచారిలోఁబట్టుగు

స్థునిఁ గూర్చెం బవనాత్మజుండు బలిమి స్థక్కాననాభిఖ్యునిన్.”

ఆ-౪. ప. 214.

ఇందు మూడవపాదమున రామాయణార్థమందు ‘దోష+చారి’న క్తంచరుఁడనియన్వయించునెడదోషాశబ్ద మాకారాంతావ్యయమై వ్యంజనయతికిఁ దగియుండుటయు, భారతార్థ మందు ‘ప్రబలదోష+ఆచారి=ప్రబలదోషములుగలయాచారము గలవాఁడను నర్థమున “ఆ” యను సుపసర్గము విఱుఁగుటవలన స్వరయతికిఁ దగియుండుటయుంజూచి తదనుగుణముగాఁ బొదాది యందు “మనుష్యవిభం” డనిప్రయోగించి యందలి “ష్య” యనుదాని స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికిం దగునట్లు కూర్చెను.

క. “చేప చెదరి భీమాశుగ

దావహతికృతోరుభంగ తాపజ్వలితుం

డై విమతుఁ డడఁగ జయమున

వై వస్వతసంతపిన్వప వర్ష్యుడు మించెన్.” ఆ-ర. ప-247.

ఇందు రెండవపాదమందు “భీమాశుగదావహతికృతోరుభంగ+తాపజ్వలితుండై” యనునెడ రామాయణార్థమందు “భీమ+అశుగ+దావ+హతి+కృత+ఉరు+భంగ+తాప+జ్వలితుండై” యని విభజించునెడఁ బాదాదియందలి దావశబ్దమందలి దకారమునకు వ్యంజనయతి చెల్లునట్లుగా యతిస్థానమునందు “తాప” యని విఱుఁగునట్లుచు, భారతార్థమందు “భీమ+అశు+గదా+అవహతి+కృత+ఉరుభంగతా+ఆపత్+జ్వలితుండై” యని విభజించునెడఁ బాదాదియందు “అవహతి” యని విఱుఁగుటచే దదనుగుణముగా స్వరయతి చెల్లునట్లు యతిస్థానమందును “భంగతా+ఆపత్” అని విఱుఁగునట్లునుం గూర్చి చమత్కారముఁ గావించెను.

చ. “విను పలుమాట లేల యలఁ వేలుపుమూఁకలలాన నేనియై

వెనుకకు రింగఁ బాఱి కొకవీరుఁడు నైచుఁగలాడె యల్కమా

పినకులుఁ డించుకంత నమఁ పేక్షితసంగరకేళియై నిగు

డ్చినఁ బటుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యుల కోర్వ నెట్లగున్.” ఆ-ర. ప-289

ఇందు మూడవపాదమున రామాయణార్థమందు “అల్కమాపు+ఇనకులుఁడు+అనియు, భారతార్థమందు ‘అల్క+మాపి+నకులుఁడు+అనియు విభజించుచోఁ బాదాదియందలి “మా,పినకులు.”

డనునెడ నినకులుఁ డని విటుచునపుడు స్వరయతియు, 'చూపి+
నకులు' డనుచో వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలయుఁగావున వానికిఁ
దగినట్లు విశ్రమస్థానంబు 'సమ+పేక్షితసంగరకేళియై' యనుసమాస
మందలి సమపేక్షితశబ్దగతమైన "పే" యనుదానిం బ్రాదియతిగా
స్వరవ్యంజన యతులకు రెంటికి ననుకూలించునట్లు గూర్చెను.
ఇట్టిచిత్రంబు లెన్ని యేనియు నీకవితాధోరణిం గన్నట్లుచుండెడు.

ఈ కవివర్ణ్యం డధికనియమముతోఁ గథాద్వయముఁ
గూర్చునెడను జదువువారికిఁ జిత్తానందము గూర్చునట్లు భాషా
జాతీయము లగు వాడుకపదములంగూడ నక్కడక్కడ సంద
ర్భానుగుణముగాఁ బ్రయోగించెను.

లే. "పుడు మచుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి

రసఘ నీదుమహత్త్వ మే మని పొగడఁగ

వచ్చు నారాయణమహాస్తవైభవ మిటు

లభలముగఁ జేసి రిపులకొవ్వడఁచి తనుచు."

ఆ.క. ప-212.

ఇందు గామాయణార్థమున నింద్రజిత్తు ప్రయోగించిన
బ్రహ్మాస్త్రముచే నందలుమూర్ఛిల్లుఁగా హనుమంతుడు సంజీవని
దెచ్చి యెల్లవారిం బ్రదికించి యస్త్రమును వ్యర్థపఱిచె నని
యాహనుమంతుని బ్రశంసించు నపు డాశ్చర్యసూచకముగా
లోకమున సాధారణ మగువాడుకమెయి "నారాయణ" యను
సంబోధన మిందుఁ గూర్చుట చమత్కారకారియై యుండెడు.

లే. "ఆరయ నేరి కి ట్ట ట్టని యాడుకొనఁగ

రానియట్టిది కి రామరామ నీకు

మారు దుశ్చేష్టితంబు నివాతముగఁ

జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు."

ఆ.క. ప-104.

ఇందు భారతార్థమున శ్రీకృష్ణుడు రాయబారము చేయునపుడు ధృతరాష్ట్రమునకు దుర్యోధనుడుశ్చరిత్ర ముగ్ధుడించి చెప్పునప్పుడు భేదాశ్చర్యసూచకముగా లోకసాధారణ మగువాడుక మెయి “శ్రీరామరామ” యను సంబోధనస్వయముఁ బ్రయోగించుట యత్యంతచమత్కారంబు గావించెడు.

రామాయణ భారతకథాసంఘటనంబునఁ బ్రసంగవశమున నగరాల్లవాని మహాకావ్యలక్షణంబులకుఁ బ్రస్తావ మిం దచ్చటచ్చటఁగలిగి యరయు విద్వాంసులకు గోచరంబులై యుండెడు.

ఈ కవితాచంద్రుం డింతనియమముతోఁ గథాస్వయముఁ గూర్చి గ్రంథమును రచించుచుచుం గావ్యకన్య కలంకార మొడఁగూర్చు శబ్దార్థాలంకారములంగూడనచ్చటచ్చటఁ బొందు పఱచియున్నాడు. ఒక్కొక్కచో నొక్కొక్కయలంకారము మాత్రమేగాక రెండు మూడూ బ్రసంగవశమునఁ గూడి నపుడు సంస్కృష్టసంకరప్రకారంబులు నచ్చటచ్చట నూహ్యంబులై యుండెడు. వీనికిం గొన్ని యుదాహరణములు దిక్పర్యవముగఁ జూపుచున్నాడను.

మ. “తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదుద్యజ్ఞైత్రయాత్రాసము

తక్కులికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయపత్కంఘాణింఘావిశృం

ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రన

ర్గళభేరీరవనిర్దళగ్ధనరేఖాలేపపంకాకృతిన్.”

ఆ.ం. ప-9.

ఇందొక్కటి రెండువర్ణములకుఁ బలుమా తావృత్తిఁ గావించుటంజేసి వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

రగడ. “పాలిచె మధులక్ష్మీ సురపొన్నలను బొన్నలను

దెలివివడి పుష్పాదుల తిన్నెలను జిన్నెలను
... .. పాలికల బాలికల."

ఆ-౨. ప-6.

ఇందు ఛేకానుప్రాసాలంకారము.

శబ్దాలంకారములచే రసపుష్టి గలుగ దని వానియెడఁ గవులకంతగ సాదర ముదయింపదుగావున శబ్దాలంకారవిచార మిక్కఁజాలించి యర్థాలంకారముల విచారించెద. సుకవులు శబ్దాలంకారముల నంతగ నాదరింపరని చిత్రమిమామాంసలో శ్రీమద ప్పయదీక్షితులవారు "శబ్దచిత్రస్యప్రాయో నీరసత్వాన్నాత్యంత తంత దాప్రియంతే కవయో నవాతత్త్రవిచారణీయ మతీ వోప లభ్యత ఇతి శబ్దచిత్రాంశమపహి యాథచిత్రమిమామాంసా ప్రసన్న విస్తీర్ణా ప్రస్తూయతే" అని చెప్పియున్నారు గదా.

క. "వెండియుఁ బతిక్కొర్క వాదల, రెండవనతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచుకొ గండెనఁ గెడు సుతరత్నముఁ బాండురమణి శుక్తివోలెఁ బడనె హరికృపన్."

ఆ-౧. ప-72

ఇం దుపమాలంకారము స్పష్టము. భారతార్థమున రూపక సంకీర్ణమగుట విశేషము.

మ. "తలపం జొప్పడి యొప్పెనప్పుడు.....

ఆ-౧ ప-9.

అని ముందు వృత్త్యనుప్రాసోదాహరణముగాఁ జూపఁబడినపద్య మందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూత్ప్రేక్షలు రెండు గోచరించుటంజేసి వానికిఁ గ్రమమున సంగాంగిభావలక్షణం బైనసంకరమును దీసిగిని శబ్దాలంకార మగువృత్త్యనుప్రాసమునకును సంస్కృష్టియు విపశ్చిన్వివేచనీయంబులై తోచెడు.

చ. “తురగఖురాహతక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
 నొరయుచు దచ్చమూగజనముత్పర మప్పుడు చూడ నొప్పెద్ది,
 క్కరివరయూఢమత్సరవిగాఢతఁజేసి ననుస్త మైనయి
 ధ్ధరఁ దనపైకి నెత్తుకొని తాలెప్పడినో యచుచుండఁ జూపరుల్.”

ఆ-౧ ప-10.

ఇందు సంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితహేతుత్వేక్ష.

సీ. “అచ్చంపులేజిగురాకుజొంపము కెంపు మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాఁగ
 గ్రుచ్చినట్లుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు, ప్రకటపాటలబిందు పాళి గాఁగ
 విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు, శోభితభూతిరింఘళి గాఁగ
 నిచ్చలం జైనతేనియవానజడిసాంపు, లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ

భ్రమరవజ్జులు పైసరఫణులు గాఁగఁ
 బుడమి నెల్లెడ వాహ్యళి వెడలుమదను
 మదపుటేరుగువోలె నామని దనచ్చె.”

ఆ-౨. ప-5.

ఇందు సావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్వేక్ష సహృదయహృదయంగమంబై తనర్చెడు. మఱియును నీపద్యమున సీసపాదములు నాలిగింటిలో సంయుక్తచకారప్రాసంబును, బాదార్థావసానంబున నేకరీతిగాఁ బూర్ణానుస్వారపూర్వకముగాఁ బకారోత్తర ముకారము నిలుపుటయు, బాదావసానంబున నన్నింటిలో నొక్కరీతిగాఁ “గాఁగ” నను పదమే కూర్చుటయు, దానికి ముందు దీర్ఘముమీఁద “ళి” యను దానిని నిలుపుటయు నియతముఁ గావించి శబ్దాలంకారమును గూర్చుటంజేసి వినువారికి వీనులవిందు గొల్పెడు.

సీ. “నానాటి కృష్ణాంగునవకంపులగళల పెంపునఁ జెన్నికొన్ నెలబోద లనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పు లేబోరేఖాపనఁ గోమలార్కబింబు లనఁగ
గ్రోత్తగ్రోత్తగఁ బొదల్కొమరు నెమ్మేనులబలుపుష్టిఁ గరికలభింబు లనఁగ
నంతకంతకు మించువంతమగంటిమి యుడుటున సింగంపుఁగొదమ లనఁగ

తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ

గ్రాలున్మపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి

మనసు మైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము

ననయభరతశత్రుఘ్న భేలము మెఱయ.”

ఆ-౨. ప-3.

ఇం దుల్లేఖాలంకారము చమత్కారంబుఁ గూర్చెడు.

మ. “ఇటుము న్నుర్వరఁ బర్వచున్నవిజయోదీర్ఘప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడున్ నీకు నెం
తటివాడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రమ్మఱన్ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూప యరాతిచేష్టలు భవదూభిభంగవర్మంతముల్.”

ఆ-3. ప- 09.

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునం గారణప్రసక్తిమాత్రమునం
గార్యోత్పత్తిలక్షణంబుగా నొదవు చపలాతిశయోక్త్యలంకా
రము ప్రతిపాదించబడియె.

కా. “శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుచంపాపేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షహ్వయం బాకువీ
టితిష్టుప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటికంబు లొకంబులన్.” ఆ-౧. ప-1.

ఇందు భంగ్యంతరాశ్రయవచన ప్రతిపాదనలక్షణం బైన
పర్యాయోక్తాలంకారము నిరూపించబడియె.

కా. “శ్రీచన్ద్రాండులు రెండు నండగొని వాసిం బేర్పుచున్ భక్తిసా
మిచీన్యామల పెద్దవేంకటస్వపాస్త్రిలన్ననక్కాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసంబయి సరోదంచత్కృపాదృష్టిస
ద్రీచీసం బగుకృష్ణ మేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. ఆ-౧. ప-2.

ఇందు రూపకాలంకారము విస్పష్టము.

మ. “యతి యెంతే: దనయూర్తిఁ జేడ్పడినవాడై యాత్మజాయాసమా
గత మైనపుడ మేనుఁ బాయు మని యల్క న్నన్న కాపించె సు
తతి లేకుండినచో: దదాశ మిగులం దాఁ బోవు బెట్లెనియున్
ధృతిమై నోర్వంగ వచ్చునామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నెదన్.”

ఆ ౧. ప-34.

ఇందు రామాయణార్థమున ననుజ్ఞాలంకారము.

చ. “క్షమయు న మోఘవిక్రమము సద్వినయము ప్రతాపమున్ సురూ
పము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ
లముఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁ జేయఁగఁ దాల్చి శోభిలున్
విమలత నాకువీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసిద్ధుడై.” ఆ-౧. ప-35.

ఇం దనోన్యన్యాలంకారము.

శీ. “కులవర్ధనుం డైనకొడుకుఁ గాననియట్టి
లాఘవాస్పదునియాలయము లయము
సిరులకుఁ దొడ వై నవరసుతుఁ బడయని
ఘనకలుషాత్తజీవనము వనమ
పితరులఋణముఁ దీర్చెడుసూనుఁ జెందని
దౌర్భాగ్యశీలగోత్రము త్రము

రహి నిహచరసుఖప్రదుః బుత్తు నైత్తని
 వరపుట్యాహీనుభవమ్మ వమ్మ
 లే. పలుఁపలుకు లేల నిఖిలము ఖిలమునూవె
 యాత్మ జూలు లేనివారి కోయతివరమణి
 తరమె యనపత్యువై వర్ణ్య మరయ నతని
 యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణ హానిఁ జేంద.”

ఆ-౧. ప-48.

ఇందు వినోక్త్యలంకారము, మఱియు నాలయము, జీవనము, గోత్రము, భవము, నిఖిలమనుపదముల మొదటి యక్షరముఁ ద్యజించి “లయము, వనము, త్రము, వమ్మ, ఖిల” మ్మనియుం గ్రహించుట శబ్దచిత్రము, వైవర్ణ్యము ముఖవర్ణ హాని యనుచో స్లేషయుఁ జమత్కారముఁ గలిగించెడు.

మ. “జనవద్భోటక సాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకు సిం
 ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిఁ దివికిఁ దోడ్తో నించె దన్నాగముల్
 నవనిర్భన్న దనిర్దు రాఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
 ర్ష విధిం దాననుజేసి సింధురము లన్వ)ఖ్యాతిఁ గాంచె గరుల్.”

ఆ-౧. ప-11.

ఇందు స్లేషోత్థాపితసంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలంకారము.

క. “ఉడుటున న ట్లరిగి యతం, డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలక్
 పదలక పూతము సేయక, సదమలగతి పూనె వృథయె సత్సంగరముల్.”

ఆ-౨. ప-91.

ఇం దధ్వాంతరన్యాయసాలంకారము.

మత్తకోకిల. 'భూధరాధిపకన్యకామణిపుణ్యపాదపయోజలా

తై తారుణ్యైరికద్యుతిహేమకూటవిహారలీ

లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్సవరంజనా

రాధితస్తరమోచితాత్మపురాతనావకృతిస్తృప్తీ." ఆ-3. ప-1 & 4.

ఇందుఁ బ్రథమసమాసమున ననుగుణాలంకారము.

ఇష్టహాకవి కావ్యగుణములుం బెక్కులు పొసఁగునట్లు రచన గావించెను. అన్నియు నిరూపించినం గ్రంథవిస్తరమగు నని వానికిని రెండుమూఁడుదాహరణములమాత్ర మిచ్చట నుదాహరించెదను.

క. "అది సకలనదాచారం, బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం

బొదవినకొలది నొకప్పుడు, హృదయము నీయందుఁ జేర్తురేని మహేశా."

ఆ-3. ప-60

ఇందు శ్లేషాఖ్యగుణము.

ఉ. "అంత వసంత మొప్పెఁ జరమాగ్రి మభాగచరాఖిలర్తుసా

మంత మనంతజాలకసమంజసగంజితకుంజపంజరో

ద్వాంతనితాంతసాంద్ర మధుదానవిజృంభితబంధరస్వనా

త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంతమై." ఆ-1. ప-4.

ఇం దౌదార్య, ముదాత్తత, యోజస్సు, సౌకుమా ర్యంబు నూహ్యంబులు.

సీ. "అచ్చంపులేఁజిగురాకుజొంపముకెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాగ."

ఆ-2. ప-5.

అనుసావయవరూపకాను ప్రాజితవస్త్రాల్పేక్షకు ముం దుదాహరింపఁ బడినపద్యమునందు సమత, యథవ్యక్తి, సమాధియు నూహ్యంబులు.

ఇవ్వుహాకవి కావ్యమునకు జీవితస్థానీయ మైనవ్యంగ్య వైభవము నిందుఁ బొందుపఱచియున్నాఁడు.

మ. “జపపద్ధోటక సాటికక్షీతిరజస్సక్రాంతిచే...” ఆ-గ. ప-18.

అను శ్లోహోఽపిత సంబంధాతి శయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలంకారమునకు లక్ష్యముగా ముం దుదాహరింపబడిన పద్యమందుఁ దురగఖురోద్ధూతం బైనపరాగముచే సముద్రములును మందాకినిను. నింకెననియు, నేనుఁగులమదధాలచేతను దొండముల తుంపురులచేతను మగుడ నవి నిండెననియుఁ గల్పించినయతిశయోక్త్యలంకారముచే, సముద్రములను మందాకిని నింకింపఁ జాలినంతపరాగము రేఁపఁ దగినన్ని గుఱ్ఱములును వాని మరల నిండింపఁజాలినంతమదోదకమును దొండపు నీరునుం గురియఁ జాలినన్ని యేనుఁగులు నాపురమునఁ గల వనువస్తుధ్వని వ్యంగ్యమై విద్వాంసులకు మనోరంజనముఁ గావించెడు.

గ్రంథాదిని రచియింపబడిన—

కా. “శ్రీతోః బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో

భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ

ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వాయం బాకుపీ

టితిష్ఠప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటికంబు లొకంబులన్.” పీ-గ. ప-1.

అనుపద్యమందు ‘శ్రీతోః బుట్టి’యనుటచే “రాఘవత్వే భవే త్సితా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని” యను విష్ణుపురాణవచనము చొప్పున లక్ష్మీస్వరూపురా లగుసీతాదేవితో ననఁగా సీతాదేవిచరిత్రముతో ననియు ‘సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు’ జన్మని ననఁగా జన్మ వంశ రాజచరిత్ర ననియుఁ గల్పించి యట ‘శో, భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచు పంపా

‘హేమకూటాశ్రయ, ఖ్యాత బ్రహ్మము’ పంపాహేమకూటాశ్రయముఁ డైన విరూపాక్షదేవునిచేత, ఖ్యాతకృతి సమర్పణ చేతఁ బ్రసిద్ధమైన బ్రహ్మము, వేదతుల్యమైన రామాయణభారత ద్వయార్థప్రతి పాదకగ్రంథ మనియు నన్వయించుచో మనా క్కావ్యార్థసూచనము వ్యంగ్యమహిమచే నొనర్పబడియె నని రసికు లూహింపఁ దగును.

క. “చనునెడ శ్రీరాముఁడు పా, పని నవనిజరూపవైభవశ్రీ నుల్లంబున నిడి దానవిచిత్ర, తను రాగప్రాధి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్.”

ఆ-అ. ప-42.

ఇందు రామాయణార్థమున రామునకు సీతాదేవియెడ రాగము రతి యుదయించెనని చెప్పఁబడియె. అయ్యది ప్రసంగ సంగతానుభావాది సామగ్రీసముల్లసితంబై రసమయ్యెడను. కైశికాశ్రమి వృత్తులును ద్రాక్షాదిపాకములును బ్రకరణోచితముగను రసోదయానుకూలముగను రచనావిశేషమున నచ్చటచ్చటఁ గూర్పఁబడి సహృదయవేద్యంబు లై యుల్లసిల్లెడు.

క. “కొలఁది యిడరానిపాండితి, గలపింగళిసూరనాద్యుకవనంబునకొకల మున్ను దెల్ల నెఱుంగఁగ, నలవియె మాదృశున కర్హు లందుఁ గపింద్రుల్.

విద్వాంసులు విమర్శించి విశిష్టకృపామతింజేసి యిందలి దోషముల మన్నించి గుణ మేదే నుండినం గ్రహింపఁ బ్రార్థితులు.

శ్రీకాళహస్తి.

10-7-1910.

ఇట్లు,

సమస్తవిద్యద్విధేయుఁడు,

శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రి.

శ్రీ రఘు
శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

రాఘవపాండవీయము న వ్యాఖ్యానము

పీఠిక

తోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ
జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతాదుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపం
పాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాత బ్రహ్మము ప్రోచుఁ గావుత విరూ
పాక్షోహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయా
టీకంబు లోకంబులన్.

— వ్యాఖ్యానకర్తృకృతమంగళాచరణము —

కా. శ్రీ లీలాజలజంబుఁ జేసొని దరస్తేరాస్యఁ డై గోపికా
జాలం బద్భుతవార్ధిఁ దేలఁగ నిజేచ్ఛన్ వైజసాందర్యధు

ర్యాలోకద్యుతిధారతః మకుశసవ్యాకోచముత్ సేయుగో
పాలస్వామి మనోహరాకృతి మదిన్ భావించి సేవించెదన్.

చ. ఆమరయసూరయార్యరచితాంచితరాఘవపాండవీయ కా
వ్యమహితమాధురీమదుభయార్థవిబోధిక టీకఁ జేసెదన్
గమలనివాసినీచరణకాంచననూపురశింజితార్పణీన్
సమమతి సంస్కృతాంధ్రకృతసాధనలక్షణలక్షీకంబుగన్.

టీ. శ్రీ తోన్ = లక్ష్యతోడ, పుట్టి = జనించి, సుధామధుద్రవముతోన్ -
సుధా = అమృతమనెడి, మధు = పూచేనెయొక్క, ద్రవముతోన్ = తడితోడ,
చెన్నొందు పుష్పంబు-చెన్నొందు = ప్రకాశించునట్టి. పుష్పంబు = పువ్వును,
కోభాతారుణ్యము = తరుణకాంతి, ఎలర్పఁగాన్ = ఒప్పుగా, ముడుచు పంపా
హేమకూటాశ్రయఖ్యాత బ్రహ్మ-ముడుచు = జడలయందుఁ దాల్చుకొన్నట్టి,
పంపా = పంపానరస్థిరమందున్న, హేమకూట = హేమకూటపర్వతమనెడు,
ఆశ్రయ = ఉనికియందు, ఖ్యాత = పేరొనిన, బ్రహ్మ = కర్త-అనఁగా బాల
చంద్రుని శిరమునందుఁదాల్చినదని భావము. విరూపాక్షాహ్వయంబు = విరూ
పాక్షనామము గలది, ఆకువీటిలిష్టప్రభు వేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు -
ఆకువీటి = ఆకువీడనుపక్షనమునకు తేడైన, లిష్టప్రభు = లిష్టరాజుకొమరుఁ
డయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, హృదయ = కల్లము
నందు, ఆటీకంబు = వర్ణించునది- బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణములు, లోకంబులన్ =
జనతోటులను, ప్రాచుఁగావుతఁ = రక్షించుఁగాత.

శా. శ్రీచన్ద్రాండలు రెండు నండగొని వాసిం బేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామలపెద్దవేంకటనృపోన్మీలన్తనశ్చాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసం బయి సదోదంచత్కృపాపృష్ఠిస
ధీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడం జేయుతన్. 2

క్రి = లక్ష్మీదేవియొక్క, చన్ద్రాండలు = స్తనముల నెడు పర్వతములను,
రెండుక్ = రెంటిని, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసిక్ = ఆధిక్యముచేత,
పేర్పుచుక్ = ప్రసిద్ధికెక్కుచును, భక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరు
చేత - అనగా నిమ్మలొక భక్తిచే నుట. అమల = పవిత్రుడయిన, పెద్ద
వేంకటస్వప = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, ఉన్నీలల్ = వికాసముపొందు
చున్న, మనః = డెదమ నెడి, చాతక = వానకోయిలయొక్క, వ్యాచిక్రింసకుక్ =
గమనేచ్ఛకు-అనగా నుదకమును గోరి సంచరించుట. కైవసం బయి = అధీనమై,
నదా = ఎల్లప్పుడు, ఉదంచల్ = అడరుచున్న, కృపా = దయారస మనెడి, వృష్టి =
వర్షముతోడ, సద్దీచీనం బగు = కూడి వర్తించునట్టి, కృష్ణ మేఘము = కృష్ణుడగు
కార్తెఱుంగు - శ్లిష్టరూపకము. జగల్ = లోకముయొక్క, ప్రీతిక్ = ఇష్టమును,
కడుక్ = మిక్కిలి, చేయుతక్ = జనర్పణగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహిలోకప్రవేశోత్కభా

షాన్యప్రప్రథమద్వితీయపదగుంజన్తంజామండీరగ

ర్ణాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబులక్ మించువా

ల్లీకివ్యాసులఁ గొల్చెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. 3

లోకత్రాణరతిక్ - లోక = జనులయొక్క, త్రాణ = ప్రోపునందుఁ గల,
రతిక్ = ఆశచేత - ఇది వాల్మీకివ్యాసులయం దన్వయము. తల్ = అట్టి, ఆదిమ =
తొలుకటి దైన-ఇది ప్రవేశమునకు విశేషణము. మహిలోక = భూలోకముఁ
గూర్చి, ప్రవేశ = చొచ్చుటయందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాషా = సర
స్వతీదేవీచేత, క్షప్త = తొడుగఁబడినవియై, ప్రథమద్వితీయ = మడియెడమ
లయిన, పద = పాదములయందు, గుంజల్ = అవ్యక్తముగ మ్రోయుచున్న,
మంజు = విన నింపెన, మండీర = అందెలయొక్క, గర్జాకల్ప = రొదతో సమా
నము లయిన, అమల = నవ్వుచును లయిన, రామ = రామునియొక్కయు, భారత =
భరతవంశపురాజులయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క - అనగా రామా

యణభారతములనుట. సర్గంబులక్ = నిర్మాణములచేత, మించు = పేర్చునట్టి,
వాల్మీకివ్యాసులక్ = వాల్మీకిమనీ వ్యాసమునులను, తదుభయ=అ రామాయణ
భారతముల చెంటియొక్క, క్షేపార్థ=కూడిక యగుసర్గముయొక్క, సంసిద్ధికిక్ =
సెఱిపేరుటకొఱుట, కొలిచెదక్ = సేపించెదను.

ఉ. ఏయెడ సర్గగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుం విగం

బైయనవద్యతం బరంగ నంద్రవచస్థితి భారతంబు రా
మాయణముక్ రచించిన మహాత్ముల నాత్మక దలంచెదక్ జగ
ద్దేయుల నన్న పార్శ్వనినిఁ దిక్కుసుధీమణి నెఱ్ఱసత్కవిన్. 4

ఏయెడక్ = ఎల్లెడలను, అర్థ = వాచ్యాద్యర్థములయొక్క, గౌరవసమృ
ద్ధియక్ = గురుత్వాతిశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశుద్ధియక్ =
సౌవ్యవమును, తిరంబై = స్థిరమై, అనవద్యతక్ = నిర్దుష్టమగుటచేత, పరంగక్ =
ఒప్పునట్లుగా, అంధ్ర)వచః = తెనుగుపదములయొక్క, స్థితిక్ = ఉనికిచేత -
అనగాఁ దెనుగు ననుట. భారతంబు = భారతంబును, రామాయణముక్ =
రామాయణమును, రచించిన = ఒనర్చిన, మహాత్ములక్ = పూజ్యులయిన, జగ
ద్దేయులక్ = లోకస్తుత్యులయిన, నన్న పార్శ్వనిన్ = నన్నయభిప్రాయమున,
తిక్కుసుధీమణిన్ = తిక్కునకవిని, ఎఱ్ఱసత్కవిన్ = ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడను (ఈమువ్వరిని),
అత్తక్ = హృదయమునందు, తలంచెదక్ = భావించెదను.

క. ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి

దైవతకవినుతి యొనర్చి తప్పొప్పు మదిక్

భావించి దిద్దకుండను

దేవానాం స్థియుల మ్రొక్కి తేఱుఁ గుకవులన్. 5

ఈవిధిక్ = ఈక్రమమున, అభీష్టసిద్ధికిక్ = కోర్కె సెఱిపేఱుటకు, దైవత=
దేవతలయొక్కయు, కవి=కవీశ్వరులయొక్కయు, నుతి=స్తోత్రమును, ఒనర్చి =

కావించి, తప్ప=దోషమును, ఒప్పు = గుణమును, మదికొ = తమహృదయము లందు, భావించి = ఎంచి, దిద్దకుండకొ = సరిపఱుపకుండునట్లు, దేవానాం ప్రియులకొ = మూర్ఖులకు, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, కుకవులకొ = దుష్కవులకు, తెలతుకొ = నమస్కారము చేయుదును. “దేవానాం ప్రియ ఇతి న మూర్ఖే” అని వ్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం బ్రార్థనీయు లగుటంజేసి తత్ప్రార్థనంబునుం గొంత నడపినవాడనై యెద్దియేనియు నొక్కభవ్యకావ్యంబు నవ్యప్రకారంబున రచించుటకు నుదంచితకుతూహలుండ నై యుండుసమయంబున. 6

అని = ఇట్లని, కుకవులు = కుత్సితకవులు, ఒకనిమిత్తంబునకొ = ఒకకారణముచేత, ప్రార్థనీయు లగుటంజేసి = కొనియాడఁ దగినవా రగుటచేత, తత్ = ఆమకవులయొక్క, ప్రార్థనంబును = వేడికొలును, కొంత = కొంచెము, నడపిన వాడ నై = ప్రవర్తింజేసినవాడ నై, ఎద్దియేనియొకొ = దేని నైన, ఒకభవ్య కావ్యంబు = ఒక మనోజ్ఞ మైన ప్రబంధమును, నవ్యప్రకారంబునకొ = వింత తెఱంగున, రచించుటకుకొ = ఒనర్చుటకు, ఉదంచితకుతూహలుండ నై = సోత్సుకుండ నై, ఉండుసమయంబునకొ = ఉన్నవేళ. ఈమీద నొకటిరెండు పద్యములు విడఁబడి యవి ప్రత్యంతరములయందుఁ గానఁబడమిచే నిటఁ జేర్పఁ బడిన పయ్యెఁ గాని దానఁ గథాసందర్భము తప్పినది కాదు.

సీ. ఏమహిమరుతాత యిమ్మభూవరుఁడు స

త్క్రిగంగాజన్మకృతిమహాద్రి
యేవిభుతండ్రి నానావిధపౌరుష

సిరవృత్తి మీసాలతిమ్మశౌరి
యేనృపొత్తముతల్లి మానితపరమసా

ధ్వీగుణంబులప్రోక తిమ్మమాంబ

యేధీరుననుజన్తు లిద్ధదానత్ర
 భద్రుండు చిన వేంకటాద్రినృపుడు
 తే. ఘనులు వేంకటరాయవేంకటవరదులు
 నన బ్రసిద్ధులు ముగు రట్టియాకువీటి
 పురవరాంకుండు త్రిభువనపూర్ణకీర్తి
 యతులతేజుండు పెదవేంకటాద్రివిభుడు.

7

విమహీవరు=విభూపతియొక్క, తాత = పితామహుడు, సత్కీర్తి = మంచియశమనెడు, గంగా=ప్రాయేటియొక్క, జన్మ = పుట్టుకయొక్క, కృతి = జనర్పనకు, మహాది = గట్టులజేరి డయిన, ఇష్టభూవరుడు = ఇష్టరాజో, వి విభు = వి ప్రభువుయొక్క, తండ్రి = జనకుడు, నానావిధ = పెక్కుభంగులయిన, పారుష=మగంటుములచేత, స్థిర=తిరమైన, వృత్తి = వ్యాపారముగల, మిసాలతిమ్మకొరి = మిసాలతిమ్మరాజో, వి నృపొత్తము = ఏరాజశ్రేష్ఠునియొక్క, తల్లి = జనని, మానిత = మన్నింపబడిన, వరము = శ్రేష్ఠము లయిన, సాధ్వీగుణంబుల = పాతివ్రత్యగుణములకు, ప్రోక = రాశియైన, తిమ్మమాంబ = తిమ్మాంబయో! విధీరు = వి ధృతిమంతునియొక్క, అనుజన్తులు=తమ్ములు, ఇద్ధ=ప్రకాశింపజేయబడిన, దాన = త్యాగముచేతను, తాత్ర = క్షత్రభావము చేతను. అనగాఁ బరిపాలనాదు లనుట. భద్రుండు = మంగళకరు డయిన, చిన వేంకటాద్రినృపుడు=చిన్న వేంకటాద్రిరాజును, ఘనులు=అధికులయిన, వేంకటరాయ=వేంకటరాయనృపుడును, వేంకటవరద=వేంకటవరదప్రభువును, అనగాఁ అనగా, ప్రసిద్ధులు = ఖ్యాతి కెక్కినవారు, ముగురు = ఈమువ్వరో, అట్టి = అటువంటి, ఆకువీటి=ఆకువీడను, పుర = పట్టణమునకు, వర = జేరి డనెడు, అంకుండు = చిన్నము గలవాడు, త్రిభువన=ముల్లోకములయందు, పూర్ణ = నిండిన, కీర్తి = యశము గలవాడు, అతుల = ఈడు లేని, తేజుండు = వరాక్రమము గలవాడు, పెదవేంకటాద్రివిభుడు = పెదవేంకటాద్రిరాజు

వ. నిజాస్థానంబున సంగీతసాహిత్యాదివివిధవిద్యాప్రసంగంబులం
బ్రవర్తిల్లుచు. 8

నిజ = తనయొక్క, ఆస్థానంబున = కొలువుకూటమునందు, సంగీత =
గానము, సాహితీ = సాహిత్యము, ఆది = మొదలుగాఁగల, వివిధ = అనేకములయిన,
విద్యా = విద్యలయొక్క, ప్రసంగంబుల = ప్రస్తావన, ప్రవర్తిల్లుచు =
ఉన్నవాఁడగుచు.

సీ. శోభితాపస్తంబసూత్ర గౌతమగోత్ర
సుచరిత్రుఁ బింగళసూరసుకవి
పాత్రు నన్నపరతిభావనదాహిత్రు
నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్రు
ననుజన్తు లై నృప్తియమలనయెఱ్ఱనా
ర్యులు భక్తి సేవింప నలరువాని
సత్కౌవ్యరచనావిశారదుం డగువాని
సూరననామవిశ్రుతుని నన్నుఁ

ఆ. బ్రియము సంధిలంగఁ బిలిపించి బహువస్త్ర
భూషణాదిదానములఁ గరంబు
సంతసం బొనర్చి యెంతయు గౌరవ
మెనఁగ మధురఘణితి నిట్టు లనియె. 9

శోభిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన - ప్రసిద్ధి నొందినదనుట. అపస్తంబ
సూత్రు = అపస్తంబ మనుసూత్రము గలవాని, గౌతమగోత్రు = గౌత
ములగోత్రముగలవాని, సుచరిత్రు = మంచి నడత గలవాని, పింగళసూరసుకవిపా
త్రు = పింగళసూరన్నకవియొక్క మనుమఁడైనవాని, నన్నపరతిభావన = నన్నపరతి

భావనలకు, దౌహిత్రుఁ = కూతురికొడుకు కైనవాని, ఆమరధీమణికిఁ = ఆమరస్తుకవికిని, అబ్బమకుఁ = అబ్బమ్మకును, పుత్రుఁ = తనయుఁ డయినవాని, అనుజన్మత్రై నట్టి = తమ్ములైన, అమలనయెఱ్ఱనార్యులు = అమలనయెఱ్ఱనకవులు, భక్తిఁ = భక్తిచేత, సేవింపఁ = సేవచేయుచుండఁగా, అలరువాని-మహిమఁ జెందువానిననుట. సత్కావ్య = మంచికావ్యములయొక్క - అనఁగా దోషరహితములై రసాదిప్రయుక్తము లయినవి యనుట. రచనా = కూర్పునందు, విశారదుం డగువానిఁ = నేర్పరియైనవానిని, సూరననామ = సూరన యనుపేర, విశ్రుతునిఁ = ప్రసిద్ధి కెక్కినవాని, నన్నుఁ = నను-క్రిందటి పెల్ల దీనికి విశేషణములు. ప్రియము = ప్రీతి, సంధిలంగఁ = తనరఁగా, పిలిపించి = పిలువ నంపి, బహు = అధికములయిన, వస్త్ర = చేలములు, భూషణ = సొమ్ములు, ఆది = మొదలుగాఁ గలవానియొక్క, దానములను = ఈవులచేత, కరంబుఁ = మిక్కిలి, సంతసంబొనర్చి = సంతోష పెట్టి, ఎంతయుఁ = చాల, గారవ మెనఁగఁ = ఘనతమీఁదఁగా, మధురఫణితిఁ = ఇంపగుతెఱుంగున, ఇట్టులు = ఈమీఁదఁ జెప్పఁబోయెడిప్రకారమున, అనియెఁ = పలికెను.

శా. రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గాకుండుం దద్గతి గావ్య మెల్ల నగునే నోహో! యనం జేయదే పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బదృశ్యం బంఘ్ర దక్షుం దెవ్వఁ డిల రామభారతఁ ధల్ జోడింప భాషాకృతిన్.

రెండర్థంబులపద్యము = ద్వ్యర్థి యగుపద్యమును, ఒక్కటియొక్క = ఒండేనియు, నిర్మింపంగఁ = కూర్చుటకు, శక్యంబు గాకుండుఁ = తరముగాకుండును, అట్లుండఁగా; తద్గతిఁ = ఆరెండర్థములు గలపద్యముచొప్పున, కావ్యమెల్ల నగునేనిఁ = ఒక ప్రబంధము కడముట్ట నిర్మిత మాయెనేని - ఆకావ్యమనుట సిద్ధార్థము. ఆదియ కర్త, ఓహో యనంజేయదే = ఆశ్చర్యపడి మెచ్చుచునునట్లు చేయఁజాలదా! పాండిత్యంబున నందుకుఁ = రెండర్థములకావ్యము

జేయునట్టియానేర్పునందును, తెనుగుకబ్బంబు - అంధ్ర)కావ్యము - అనగా నాంధ్ర)కావ్యముచేత యనుట. అద్భుతం బుద్ధు = అరు దుందురు-పెద్ద లని కర్త. భాషాకృతిక్ = వాగ్రూపమునఁ గావ్యస్వరూపముగననుట. రామభారత కథి = రామాయణభారతములను, జోడింపక్ = జంటగాఁ జేయుటను-అనగా నా-రెండర్థములను నొకటిగాఁ జెప్పటను, ఇలక్ = భూమియందు, దక్షుండు = సమర్థుండు, ఎవ్వఁడు = ఏకవి, కలఁ డని శేషము. కావున నీకంటె నెవఁడును లేఁ డని భావము.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె ననుపెద్దలమాటయె కాని యందు నొం, డేమియు నేయెడ న్నిలుచు లెవ్వరుఁ గాన ర టుండ నిమ్ము నా, నామహిత ప్రబంధరచనాఘనవిశ్రుతి నీకుఁ గల్గుటక్, నామదిఁ దద్వయార్థకృతి నైపుణియుం గల దంచు నెంచెదన్.

11.

తొల్లి = మునుపు, భీమన = భీమన యనుకవి - రెండర్థములకావ్యము నని తెచ్చుకొనునది. చెప్పెను = వచించె ననుట. అను = అనునట్టి, పెద్దలమాటయె కాని = వృద్ధుల వాక్యమే కాని - రెండర్థములకావ్యము నొకదాని భీమన చేసినట్లు పెద్దలు వాడుకొనుచున్నారని భావము. అందుక్ = ఆ కావ్యము నందు, ఒండు = ఒకటి, ఏమియుక్ = ఏదియు-ఒకపద్యము నైన ననుట. ఏయెడక్ = ఎచ్చోటను, నిలుచుట = వర్తించుటను, ఎవ్వరును = ఏవారును, కానరు = ఎఱుంగరు. అటుండనిమ్ము = ఆవార్త యట్లుండనీ - ఇట, నిది యనాద రోక్తి. ఇక శేషమనఁగా; నానా = పెక్కులయిన, మహిత = పూజ్యము లయిన. ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, రచనా = ఒనర్చుచేత, ఘన = అధిక మయిన, విశ్రుతి = ఖ్యాతి, నీకుక్, కల్గుటక్ = లభించుటచేత (ఇది హేతువు), తల్ = క్రిందటఁ జెప్పిన, ద్వయార్థ = రెండర్థములప్రబంధము యొక్క, కృతి = కూర్చునందుంగల, నైపుణియుక్ = నేర్పును, కల దంచుక్ = నీకుఁ గలదని, నామదిక్ = నావ్యాదయమునందు, ఎంచెదన్ = తలచెదను.

క. చాటు ప్రబంధరచనా

పాటవకలితుడవు శబ్దపరిచితియందున్

మేటివి దీనిం దెనుగున

బాటించి రచింప నీవ ప్రాథుడ వరయన్.

చాటు ప్రబంధ = సంఖ్యాకాసంఖ్యాకాది భేద ప్రశస్తకృతులయొక్క,
రచనా = ఒనర్చునందుఁ గల, పాటవ = నైపుణ్యముతోడ, కలితుడవు =
కూడుకొన్నవాడవు, శబ్దపరిచితియందున్ = శబ్దపరిజ్ఞానమునందును, సాహి
తియం దనుట. మేటివి = సమర్థుడవు. కావున, అరయన్ = విచారించి
చూడఁగా, దీనిన్ = ఈచంద్రములకావ్యమును, తెనుగునన్ = అంధ్రము
నందు, పాటించి = కైకొని, రచింపన్ = ఒనర్చుటకు, నీవ = నీవే, ప్రాథుఁ
డవు = బాణవు.

ఉ. దక్షత యింత గల్గి విశదంబుగఁ గాంచియు నీమదిన్ ఫలా
పేక్ష ఘనంబు కామి నిది యిట్టన గొంకెద నీకు నోలలా
పేక్షణభక్తిశీల రచియించుట యిష్టమ కాదె శ్రీవిరూ
పాక్షున కంకితంబుగ శుభ్రాము రాఘవపాండవీయమున్.

దక్షత = కౌశలము, ఇంత కల్పిన్ = ఇంతమాత్రము కలిగియుండు
టను, విశదంబుగన్ = తెల్లముగ, గాంచియున్ = తెలిసియు, నీమదిన్ =
నీయల్లమందు, ఫలాపేక్ష = ప్రయోజననాసక్తి, ఘనంబు గామిన్ = గొప్ప
కాక పోవుటచేత, నీకుఁ గృతచెప్పి దాన ఫలమును బొందుట గొప్పయను
బుద్ధి లేమి హేతువుచేత నని భావము. ఇది యిట్టనన్ = ఈకృతి చేయుమాను
టకు, గొంకెదన్ = జుంకెదను-అట్లు వలదుగాని, ఓలలాపేక్షణభక్తిశీల = ఈశ్వర
భక్తినిరతుడయినవాడా! ఇది హేతుగర్భవిశేషము. శ్రీవిరూపాక్షునకున్ =
విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగన్ = పేర్కొనబడినదిగా-శ్రీవిరూపాక్షుని

పేరననుట శుభార్థము = మేలుగలుగుటకొఱకు, రాఘవపాండవీయమున్ = రాఘవపాండవీయమను గ్రంథమును, రచించుట = ఒనర్చుట, నీకున్ = నీకును, ఇష్టము కాదె = అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్చు నిష్టము లేనివాడ వైనను భగవదంకితముగఁ జేయ నిచ్చ గలవాడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షుని. పేర నీద్వయార్థకృతి నొనర్చు మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలాషంబుతెఱుంగఁజేసిరి. అని సవినయభక్తికంబుల = విషయభక్తిసహితములు, అగు = అగునట్టి, మధురభాషణంబులన్ = లియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబు తెఱుంగు = తనకోరికలిని, ఎఱింగించినన్ = తెలిపించినను, తదీయంబులు = అతనివి - అగునట్టి, అతిమాత్రగౌరవ = ఎంతయు గౌరవముతోఁగూడిన, సంభాషనాది విశేషంబులచేతన్ = వింత లగుచున్నవలచే, ప్రీతచేతస్కుండ నై = సుశసించిన హృదయము గలవాడ నై, ఉనికింజేసి = ఉండుటచేత, శక్యాశక్యవిచారంబు = కాదగుఁ గాదగ దనుచింత లేక, అంగీకారభంగి = ఒప్పి. కోలువిధముచే, తరంగితం బగు = వెనువెంటనట్టి, అంతరంగంబుతోన్ = చిత్తముతోను, ఇట్లుంటిని = ఈలాగునఁ బ్రార్థితిని.

ఉ. రాఘవపాండవీయకథ రమ్యముగా నొకకావ్యసృష్టి నా హా ఘటియింపఁగా వశమె యాంధ్రకవీంద్రుల కైనఁ దావక శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యము గావునఁ గోవిదానుకం.

పాఘనబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతిమత్కృతి మత్కృతి
తిత్వమున్. 15

అంధ్రానీంద్రుల కయినక = అంధ్రానీకవిశ్రేష్ఠులకేనియు, రాఘవ
పాండవీయకథ = రామాయణభారతములను, రమ్యముగాక = బిప్పిదముగా,
ఒక కావ్యసృష్టిక = ఒక ప్రబంధనిర్మాణముచేత, ఆహా = ఔరా! ఆశ్చర్య
చాచకము, ఘటియింపఁగాక = కూర్చుటను, వశమె = శక్యమా, రాఘవ
భారతార్థములు చెందు కలిగి యుండునట్లుగా నొకకావ్యము నిర్మింపఁ
గూడునా యచట. అట్టెనను, తావక = నీదగు, క్షాఘనపూర్వక = పొగడుకొలు
మున్నుగాఁ గల, ఉక్తి = మాట, అవిలంఘ్యము = దాఁటఁ దగనిది, కావునక =
అకారణముచేత, కోవిద = విద్వాంసులయొక్క, అనుకంపా = కరుణచేత, ఘన =
అతిశయముం బొందిన, బుద్ధిక = మతిచేత - పండితోత్తముల కృపాతిశయము
వలన నాబుద్ధికి నిట్టి మహాకావ్య నిర్మాణమునందుఁ జూడ్కి కలిగెంగాని
మఱియొకటి గా దనుట. చమత్కృతిమత్ = చమత్కారము గల, కృతిక =
ప్రబంధరచనయందు, మత్కృతిత్వముక = నాకాశలమును, చూపెదక =
కనుపఱిచెదను.

వ. అని మఱియు నతనిచేత సనేకవిధసత్కారసంభావనాసంభృత
సప్తదుండ నై. 16

అని = ఇట్లని, మఱియును, అతనిచేతక = ఆపెదనేకటాద్రిప్రభువు
చేత, అనేకవిధ = నానాప్రకారములయిన, సత్కారసంభావనా = దానసమ్మాన
ములచేత, సంభృత = వహింపఁబడిన, సప్తదుండనై = సుతోషము గలవాడనై.

సీ. ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాన్లేష

యొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట

నుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట న
 ధ్వజ్లేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
 గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొక్కతఱి
 నర్థాన్వయము వేతె యగుచు నునికి
 శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్క
 తఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు

తే. మూడు గూడుట యన సముజ్జ్వలము గాఁగ
 నాకుఁ దోచినగతిఁ బెక్కుపోక లమర
 రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
 జూచునుమతుల కేర్పడ నాచరింతు.

17

ఒక్కొక్కచోట = ఒక్కొక్కయెడ, అంధ్రభాషానామ్నాతాభిభాషా
 శ్లేష = అంధ్రగీర్వాణములయొక్కకూడికయు, ఒక్కొక్కచోట = ఉచిత =
 తగిన, శబ్దశ్లేష = శబ్దములకూడికయు, ఒక్కొక్కచోట = అర్థశ్లేష = అర్థముల
 కూడికయు, ఒక్కొక్కతఱి = ఒక్కొక్కవేళ, ముఖ్యగౌణ = ప్రధానా
 ప్రధానములయిన, వృత్తి = ప్రవృత్తులుగల, శ్లేష = కూడికయొక్క, ఘటన =
 కూర్పును, ఒక్కొక్కతఱిని, అర్థాన్వయము = అర్థములచేరిక, వేతె యగుచు =
 భిన్నమగుచును, ఉనికి = ఉండుటయు, ఒక్కొక్కతఱిని, శబ్దాన్వయ = శబ్దముల
 చేర్పుటయొక్క, విభేదసంగతి = వేరుపాటును, ఒక్కొక్కతఱిని, ఇది =
 ఈ క్రిందఁ జెప్పినశ్లేషాదులు, రెండుమూడు = రెండు గాని మూడు
 గాని, కూడుట = చేరుటయు, మఱియు, సముజ్జ్వలముగ = ఒప్పునట్లుగా
 నచుట. నాకు, తోచినగతి = స్ఫురించునట్టివిధమున, పెక్కుపోకలు =
 పలుమార్గములు, అమర = విర్బడునట్లుగా, రామభారతకథలు = భారత
 రామాయణములను, పర్యాయదృష్టి = పర్యాయ క్రమమున, చూచునుమతు

లకుఁ = పరికించునట్టి ధీమంతులకు, విర్వడఁ = రామభారతకథలు వేఱు.
వేఱు నేర్పడునట్లు, ఆచరింతుఁ = రచియింతును, కృతి నని సంబంధము.

క. ఒకకథ వినియెడితటి వే

ఱొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థముఁ దోఁ

వక పోవుఁ గాన నేకా

ర్థకావ్య మె ట్లట్లు వినఁగఁ దగు నొకటొకటిన్. 18

ఒకకథ = ఒక్కకథను, వినియెడితటిఁ = ఆకర్షించునట్టివేళ, వేఱొక
కథపైఁ = మఱియొకకథమీఁద, దృష్టి యిడినఁ = చూడ్కి యుంచిన
యెడల - తలఁపుంచిన ననుట. ఒకయర్థముఁ = ఒకయర్థ మేనియు, తోఁపక
పోవుఁ గానఁ = స్ఫురింపక పోవును గనుక, ఏకార్థకావ్యము = ఒకయర్థము
గలగ్రంథము, ఎట్లు = ఏప్రకారమో, అట్లు = ఆప్రకారమే, ఒకటొకటిఁ =
ఒక్కొక్క యర్థమునగా, వినఁగఁ దగుఁ = ఆకర్షింపవలయును.

తే. ప్రభువుసత్కారమున మిందఁ బాయు ననియు

శ్రీవిరూపాక్ష సేవావిశేష మనియు

సుజను లిందు గుణాంశంబు చూతు రనియుఁ

జలిపితి నసాధ్యకృతి కిట్లు సాహసంబు. 19

ప్రభువు = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, సత్కార = సత్కాన
మనెడు, ఋణము = అప్పు, ఇందుఁ = ఈకావ్యనిర్మాణమునందు, పాయు.
ననియఁ = తీరు ననుచును. శ్రీవిరూపాక్ష = విరూపాక్షదేవునియొక్క,
సేవా = భజనవలన నైన, విశేషము = శ్రేష్ఠ్యమును కలుగు నని శేషము.
అనియు, సుజనులు = పెద్దలు, ఇందుఁ = ఈ కావ్యమునందు, గుణాంశంబు =
మే లగునట్లునే, చూతు రనియఁ = కాంతు రనియు, అసాధ్య = నెఱవేర్చు
దగని, కృతికిఁ = ప్రబంధనిర్మాణమునకు, ఇట్లు = ఈలాగున, సాహసంబు =

తెగువను, చలిసిలిక్ = చేసిలిసి, “నలుపు” అను నీ క్రియాకద మీరాఘవపాండ
వీయ ప్రాచీనలిఖిత ప్రతులయం దుత్తర జాతిగా వ్రాయబడి యున్నది గాని
తదాది యని నిర్ధారణ చేయుట కాకరము లేదు. ఇప్పటివాడుక సాదిగాఁ
గనుపడుచున్నది.

వ. అని యిట్లు కృతోత్సాహుండ నగుచు నేతత్ప్రబంధనిబంధ
నారంభంబునకుఁ జేరకుండైన సకలాంతర్యామి హేమకూటా
ధ్యక్షుండు శ్రీవిరూపాక్షుండ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయ
గమనంబులకుం దాన కలం డతనిసంకల్పానుసారంబున నెట్లు
గావలయు న ట్లగుం గాక నాకు భారంబేమి యనుతలంపున
నిశ్చింతుండ నై కడంగి దీనికిఁ బ్రత్యక్షనియామకుం డైన
పెదవేంకటాద్రి మహీవల్లభుచంశ క్రమం బభివర్ణించెద. 20

అని యిట్లు, కృత = చేయబడిన, ఉత్సాహుండ నగుచున్ = పూనిక
గలవాడనై, ఏతత్ప్రబంధ = ఈకావ్యముయొక్క, నిబంధనారంభంబునకున్ =
నిర్దాన ప్రారంభమునకు, ప్రేరకుం డైన = పురికొల్పువాడగునట్టి, సకలాంత
ర్యామి = సర్వజనహృదయాంతర్వర్తియైన, హేమకూటాధ్యక్షుండు = హేమ
కూటాచలేంద్రుడగు, శ్రీవిరూపాక్షస్వామియే, నిర్విఘ్న = చెఱుపు లేకుండు
నట్లు, పరిసమాప్తి = ముగియఁటకును, ప్రచయగమనంబులకున్ = వ్యాప్తి
నొందుటకును, తాన = తానే-శ్రీవిరూపాక్షుడే యనుట. కలండు = ఉన్నాడు.
అతని = ఆవిరూపాక్షస్వామియొక్క, సంకల్పానుసారంబునన్ = ఇచ్చవెంబడిసి,
ఎట్లు = ఏరీతి, కావలయున్ = కావలయునో, అట్లు = అరీతి, అగుంగాక =
కొఁ గాత. నాకు, భారంబు = బరువు. ఏమి యనుతలంపునన్ = ఏమి యున్న
దనుభావముచే, నిశ్చింతుండ నై = వగపులేనివాడ నై, కడంగి = యత్ను
వడి, దీనికిన్ = ఈప్రబంధనిర్దానమునకు, ప్రత్యక్ష = ఎదుట నుండునట్టి,
నియామకుండు = ప్రోత్సాహకుడు, అయిన, పెదవేంకటాద్రి మహీవల్లభు =
తాఘవ—4

పెదపేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, వంశ = కులముయొక్క, క్రమంబు = వరుసను, ఆభివర్ణించెదన్ = ఉగ్గడించెదను.

కా. శ్రీశోభాఘనుఁ డిమ్మభూవరుఁడు లక్ష్మీనాథకల్పదుబా
హాశాఖాఫలమైనవంశమున మూర్తామోదమున్ బోలె స
ర్వాశాపూరితకీర్తివాసనలతో నావిర్భవించెన్ ధరి
త్రీశోత్తంసితభవ్యశాసనకళాహేతుప్రతాపాధ్యుఁడై. 21

శ్రీశోభా = సంపద్విలాసముచేత, ఘనుఁడు = అధికుఁ డయిన, ఇమ్మ
భూవరుఁడు = ఇమ్మరాజు, లక్ష్మీనాథ = శ్రీమన్నారాయణుఁ డనెడు, కల్పదు =
కల్పవృక్షముయొక్క, బాహా = భుజ మనెడు, శాఖా = కొమ్మయందుఁ గల,
ఫలమయినవంశమునన్ = పండై నకులమునందు-అనఁగా త్రియకులమునందనుట.
ధరిత్రీశ = రాజులచేత, ఉత్తంసిత = శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడినదై,
భవ్య = ఒప్పదము నైన-యుక్తమైనదనుట. శాసనకళా = శిక్షావిధికి, హేతు =
కారణమైన, ప్రతాప = పరాక్రమముచేత, అధ్యుఁడై = సంపన్నుఁడయి-అతని
పరాక్రమమునకు వెఱచి రాజులందఱు నతని యాజ్ఞ శిరముచే వహించుచుండిరి.
(అనఁగా రాజులందఱు తనకి లోబడిరని భావము) మూర్తామోదమున్
బోలెన్ = మూర్తిమంతమైన వాసనావిశేషమువలె, సర్వాశా = ఎల్ల దిక్కుల
యందు, పూరిత = నిండిపఱచిన, కీర్తి = యశ మనెడు, వాసనలతోన్ =
గంధములతోడ, ఆవిర్భవించెన్ = జనించెను.

తే. ఆకువీటిపురీశాసనాంకుఁ డగుచు

సకల సంగ్రామకేళినిశ్చంకుఁ డగుచు

ననిశపూజితశేషపర్యంకుఁ డగుచు

నతఁడు సొంపొందు యువతిమీనాంకుఁ డగుచు.

22

ఆకువీటిపురీశాసన = ఆకువీటిపుర ప్రభువనెడు, అంకుఁ డగుచున్ = పేరు
గలవాఁ డగుచు, సకలసంగ్రామకేళి = సమస్తయుద్ధకీడలయందు, నిశ్చంకుఁ

డగుచున్ = జంకులేనివాఁ డగుచు, అనిశ = నిరంతరము, పూజిత = అర్చింపఁ
బడిన, శేషవర్గంకుఁడగుచున్ = అనంతఁడు శయ్యగాఁగలవిష్ణుమూర్తిగలవాఁ
డగుచు, యివతిమీనాంకుఁడగుచున్ = మానసిమన్తఁగుఁడగుచు, ఆతఁడు =
ఆయిష్టభూపతి, సాంపాండున్ = యింపొందెను.

క. కౌండిన్యగోత్రజలధివి

ధుండాతఁడు గాంచె వరసుతున్ భావమహి

మండలపతిఁ గదనబలో

ద్దండుని లక్ష్మ్యాంబ యనెడుతనసతియందున్.

23

కౌండిన్యగోత్రమనెడు, జలధి = సముద్రమునకు, విధుండు = చంద్రుఁ
డయిన, ఆతఁడు = ఆయిష్టభూపతి, లక్ష్మ్యాంబ యనెడు, తన సతియందున్ =
తనభార్యయందు, కదనబలోద్దండునిన్ = యుద్ధమునందలి బలిమిచేత భయం
శరుడైనవాని, భావమహిమండలపతిన్ = భావరాజును, వరసుతున్ = శ్రేష్ఠుఁ
డైనపుత్రునిగా, కాంచెన్ = కనెను.

ప్రగఠ. ఆలక్ష్మ్యాంబాకుమారుం డమలయశుండు భా

వావనీశుండు సాధ్వీం

బోలాంబు బెండ్లి యై యొప్పుగఁ గనియె సుతున్

భూపరీరంభలీలా

శీలసూలంభవిష్ణుస్థిరభుజబలల

క్షీవిశేషప్రయుక్తో

ద్వేలాశాదంతిశుండావిలసనలఘిమా

వేశు నిమ్మక్షీతీశున్.

24

ఆలక్ష్మ్యాంబాకుమారుండు = ఆలక్ష్మ్యపుత్రుఁడయిన, అమలయశుండు =
‘నిర్మలకీర్తి గలవాఁడైన, భావావనీశుండు = భావరాజు, సాధ్వీన్ = పతివ్రత

యైన, పోలాంబక్ = పోలమను, పెండ్లియై = నివాహమయి, ఒప్పుగక్ = తగునట్లుగా, భూ = భూదేవియొక్క, వరీరంభి = కాగిలింతయందుగల-భూమి వహనమనుట, లీలా = వేడుకయే, శీల = స్వభావముగాగల, స్థూలంభవిష్ణు = తోరముగాగల - వృద్ధిబొందుచున్నదనుట. స్థిర = నిల్కడయైన, భుజబల = బాహుబలముయొక్క, లక్ష్మీవిశేష = సమృద్ధ్యతిశయముచేత, ప్రయోక్త = ప్రయోగింపఁబడిన - కలుగఁజేయఁబడిన దనుట. ఉద్వేలాకా = దిగంతముల యందున్న, దంతి = దంతావళములయొక్క, శుండా = తుండములయొక్క, విలసన = విజృంభణముతోఁజూతైన, లఘిమావేశుక్ = లఘుత్వప్రవేశముగల వాని, ఇచ్ఛశీలీశుక్ = ఇచ్ఛాభూపతిని, సుతుక్ = పుత్రునిగా, కనియెక్ = కాంచెను. క. రాజమహేంద్రవరాధిపు

రీజైత్రవిచిత్రములఁ బరిభ్రాజితుఁడై

యాజిఘనుం డాయివ్వుమ

హీజాని ప్రసిద్ధి గాంచె నెంతయు మహిమన్.

25

రాజమహేంద్రవరమనెడు, ఆధిపురీ = పట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, జైత్ర = జయశీలమైన, విచిత్రములక్ = వింతపనులచేత, పరిభ్రాజితుఁడై = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినవాడై, ఆజిఘనుండు = రణశూరుడయిన. ఆయివ్వుమహిజాని = ఆయివ్వు రాజు, ఎంతయు మహిమక్ = మిక్కిలి ప్రభావముచేత, ప్రసిద్ధిగాంచెక్ = ప్రఖ్యాతిఁ జెంచెను.

తే. ఆమహిలాకవిభుని యర్థాంగలక్ష్మీ

యయినకసవ్వు యనసూయ యగుట నార్య

యగుట సుప్రసిద్ధమ వేతె యడుగ నేల

వినుతి కెక్కుపాతివ్రత్యవిలసనంబు.

26

ఆమహిలాకవిభుని = ఆయివ్వుభూవరునియొక్క, అర్థాంగలక్ష్మీ = అర్ధ శరీరలక్ష్మీ, ఐన = అయినట్టి - అనఁగా భార్యయయిన, కసవ్వు = కసవాంబ,

అనసూయ=అనసూనూ దేవియు-అనూయలేనిదియు, అగుట=అవుటచేతను,
ఆర్య=పాశ్చాతీయ - కులీనయు, అగుట= అవుటచేతను, సుప్రసిద్ధు =
లేట తెల్లమె, విరుతికెక్కు = ప్రఖ్యాతినిొనెన, పాలిప్రత్యవీలననంబు =
పతిప్రతామహిమను, వేతె = ప్రత్యేకముగా, అడుగ నేల=విచారింపనేమిటికి.

క. ఆయివ్వుడిధాత్రి తల

నాయకునకుఁ గనవమకును నందను లధిక

శ్రీయుతు లిద్దఱు సుజనవి

ధేయులు బొమ్మప్రభుండు తిమ్మవిభుండున్.

27

ఆయివ్వుడిధాత్రి తలనాయకునకుఁ = ఆయివ్వుభూపతికిని, కనవమకును =
కనవాంబకును, అధిక శ్రీయుతులు = ఘనలక్ష్మీనకున్వితులు, సుజనవిధేయులు =
సజ్జనులకడఁగిన వారు, బొమ్మప్రభుండు = బొమ్మరాజును, తిమ్మవిభుండున్ =
తిమ్మరాజునఁగా, ఇద్దఱు = ఇరువురైన, నందనులు=నతులు-కలరని శేషము.

వ వారిలోన.

28

వారిలోన = ఆయిరువురిలోన.

ఉ. పావనమూర్తియై విజయభైరవసన్నిరుదాంకుఁ డై దశా

శావనితాలలాటతటచందనచిత్రకభావభాగ్యశ

శ్రీవిభవాభిరాముఁ డయి జృంభితగానవిహారుఁ డై ధరి

శ్రీవలయంబునన్ వెలసె దివ్యనృపాలుండు ధర్మశీలుఁ డై . 29

పావనమూర్తియై = నిర్మలదేహుఁడై - సౌందర్యవంతుండు యుట,
విజయభైరవసన్నిరుదాంకుఁడై = విజయభైరవుఁ డను మేటిబిరుదుగలవాఁడై, దశ =
పదియైవ, ఆశా = దిక్కులనెడు, పనితా = కాంతలయొక్క, లలాటతట =
అలికప్రదేశముల యందుగల, చందనచిత్రకభావ = గంధపుబొట్టగుటను,
భాక్ = పొందిన, యశశ్రీవిభవ = కీర్తివైభవముచేత, అభిరాముఁ డయి =

ఒప్పినవాడై - అనగా శుభ్రకీర్తి యెల్లదిశల వ్యాపించిన దని భావము. జృంభితదానవిహారుడై = ప్రశస్తత్యాగపరుడయి, ధర్మశీలుడై = పుణ్య స్వభావుడయి, తిష్ఠన్మహాలుండు = తిష్ఠరాజు, ధరిత్రీవలయంబునకొ = భూతలమునందు, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను.

క. ఉభయకులసిద్ధి దనరెడు

నభినవగుణములఁ బ్రసిద్ధ యగుతిష్ఠాంబఁ

విభవమునఁ బెండ్లి యాడెను

ద్రిభువనవిభుఁ డాకువీటితిష్ఠవిభుఁ డొగినో.

30

త్రిభువనముల్లోకములయందు వ్యాపించిన, విభుండు = ప్రతాపముగల, ఆకువీటి = ఆకువీడను పట్టణమునకురాజైన, తిష్ఠవిభుండు = తిష్ఠరాజు, ఒగిన్ = క్రమమున - పయఃప్రాప్తియందునుట, ఉభయకుల = పుట్టినమెట్టివయింటివారి వంగడములయొక్క, సిద్ధిన్ = నిల్కడచేత, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, అభినవగుణములకొ = శ్రొత్తలైననద్దగుణములచేతను, ప్రసిద్ధయగు = ప్రసిద్ధురాలైన-పాతి ప్రత్యాదినద్దగుణమహిమచే నుభయకులలోద్ధారకురాలయినదనుట, తిష్ఠాంబఁ = తిష్ఠమ్మను, విభవమునకొ = వైభవమున, పెండ్లియాడెను = వివాహమయ్యెను.

చ. పటుబలశాలి తిష్ఠనరపాలుండు పుత్రులఁ గాంచె విక్రమో

ద్భటుఁ బెదవేంకటాద్రిఁ బ్రతిపక్షహరుం చినవేంకటా మరు

ద్విటపినమానదానఘను వేంకటరాయని భవ్యతేజః పెం

కటవరదుకొ బుధప్రణతి గాంచిన తిష్ఠమయందుఁ బెంపుగన్.

పటుబలశాలి = గట్టిబల్లిగల, తిష్ఠనరపాలుండు = తిష్ఠభూపతి, బుధప్రణతిగాంచిన = పెద్దలస్తోత్రమును బొందిన, తిష్ఠమయందుకొ = తిష్ఠాంబయందు, పెంపుగన్ = వృద్ధిగా, విక్రమోద్భటుకొ = పరాక్రమోద్ధండుడైన, పెదవేంకటాద్రికొ = పెదవేంకటాద్రియనునాశని, ప్రతిపక్షహరుకొ = శత్రు

సంహారకుడయిన, పినవేంకటాద్రి = చిన్న వేంకటాద్రియను నాతని, మరుద్విట
 పినమాన = కల్పవృక్షముతో నీడయిన, దాన = ఈవిచేత, ఘను = గొప్పవాడైన
 ఆనఁగా: బ్రసిద్ధి నొందిన, వేంకటరాయని = వేంకట్రాయుడను నాతని, భవ్య
 లేజా = ప్రతాపశాలియైన, వేంకటవరదు = వేంకటవరదు డనునాతనిని,
 ఈ నలుపురిని, పుత్రుల = సుతులను, కాంచె = కనెను.

వ. అందు.

32

తే. ఆమరవరభూమిభృన్మస్తకములఁ గ్రిందు
 పఱచునిజపాదకటకసత్ప్రేక్షిచేత
 విమలధృతిఁ గేశవప్రాయణమున వెలయు
 వేంకటాద్రియ యనఁ బినవేంకటాద్రి.

33

ఆమరవరభూమిభృత్ = దేవనగరమైన మేరువర్వతముయొక్క, మస్తక
 ముల = శిఖరములను, క్రిందుపఱచు = తగ్గుజేయుచున్న, నిజ = తనయొక్క,
 పాదకటక = నితంబప్రదేశముయొక్క, సత్ప్రేక్షిచేత = బౌద్ధత్యముచేత
 ననుట - మేరువర్వతమునకంటె మించినదని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. ఆమర =
 ఒప్పుగా, వరభూమిభృత్ = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, మస్తకముల = తలలను,
 క్రిందుపఱచు = క్రిందుగా జేయుచున్న - వంచినా జేయుచున్నవనుట, నిజ =
 తనయొక్క, పాద = చరణములయందున్న, కటక = నూపురములచేతనైన,
 సత్ప్రేక్షిచేత = మ్రోతచేత ననుట - చినవేంకటాద్రి యొక్క దుకడిమిచే
 బిరుదుగా బాదముల దాల్చినయందియలఁజూచి శత్రురాజులు మాతాడక
 తలలు వంచుకొందురని తాత్పర్యము. విమల = నిర్మలమైన, ధృతి =
 ధైర్యముచేతను, కేశవ = వేంకటేశ్వరునికి, ప్రాయణమున = ఉనికి యగుట
 చేతను - చినవేంకటాద్రి వేంకటేశ్వరుని నిరంతరభక్తిచే ధ్యానించుచుండుటవలన,
 వేంకటేశ్వరస్వామియఁ జినవేంకటాద్రి హృదయమందే వాసముచేయుచుండె

నని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. వేంకటాద్రియ యనఁ = వేంకటాచలమే
 యనునట్లుగా, పిన వేంకటాద్రి = చినవేంకటాద్రి రాజు, వెలయుఁ = ఒప్పుచు.
 చ. త్నమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్
 సురూపము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదాన
 శీలముఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిజేయఁగఁ దాల్చి
 శోభిలున్, విమలత నాకువీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసి
 ధుఁడై. 34

ఆకువీటిపుర=ఆకువీటిపట్టణమున కధిపతి యయిన, వేంకటరాయఁడు =
 వేంకటరాయఁడనురాజు, త్నమయున్ = సయిరణు, అమోఘు = మొక్కువోని,
 విక్రమము = బీరమును, సద్వినయంబు = మంచిన మృతను, ప్రతాపమును =
 వేడిమిని, సురూపమును = చక్కఁదనమును, అవికారభావమును = వెక్కురుఁ
 దనము లేమిని, ప్రాభవశక్తియున్ = దొరతనపుతీమిని, నిత్య = ఎడతెగని, దాన
 శీలము = ఈసినడకను, తగఁ = తగునట్లు, ఒక్కటి=ఒకగుణము, ఒక్కటికిన్ =
 మఱియొకగుణమునకు, ఆలంకృతిన్ = సింగారమును, చేయఁగన్ = ఒనర్చు
 నట్లుగా - ఒకటిచే నొకటి ప్రకాశింపఁగా ననుట, తాల్చి = ధరించి - ఆనఁగా
 సీగుణములకలవాడై, అతిప్రసిద్ధుడై = ఒట్టిసద్గుణములు కలవాడు కనుకనే
 మిక్కిలి ఖ్యాతిచెందినాడని సంబంధము. విమలతన్ = నిష్కల్మషత్వముచే -
 పావకృత్యములుచేయనివాడనుట, శోభిలున్ = ప్రకాశించును.

క. వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని

రంకుశేవితరణనిరూఢప్రజ్ఞను రణని

శృంగితప్రాభవమున నక

లంకితకీర్తిప్రతాపలక్ష్మలమహిమన్.

35

వేంకటవరదుఁడు=వేంకటవరదరాజు, నిరంకుశ=అడ్డపాటులేని. వితరణ=
 త్యాగములందు, నిరూఢ = తీర్పుగల, ప్రజ్ఞను = బుద్ధిచేతను, రణ = కయ్యము

చేత, నిశ్చలత = జంకులేనిదిగాఁ జేయఁబడిన, ప్రాభవమునకొ = విలుబడిచేతను-
అనఁగాఁ జక్కఁగా యుద్ధముచేయువాఁ డనుట. ఆకలంకిత = కలకలేనిదిగాఁ
జేయఁబడిన, కీర్తిప్రతాపలక్ష్యుల = పొగడువేడుములసిరులయొక్క, మహిమకొ =
ఎక్కువచేతను. వెలయుకొ = ప్రకాశించును.

తే. ఇట్టి యన్వయపరిశుద్ధి యింపుమీఱ
శ్రీవిరూపాక్ష భక్తి విశేష విమల
హృదయుఁ డగుచు సంగీతసాహిత్యనిత్య
సరసగోష్ఠీవినోదైకనిరతుఁ డగుచు.

36

ఇట్టి = ఈపూర్వోక్తమయినట్టి, అన్వయ = వంశముయొక్క, పరిశుద్ధి =
గరగరిక, ఇంపుమీఱకొ = ముద్దుచెలఁగఁగా, ఇది (సతీసత్తమి) శ్రీవిరూపాక్ష
స్వామియందుఁగల, భక్తివిశేష = భక్త్యతిశయముచేత, విమల = కనటువాసిన,
హృదయుఁడగుచుకొ = ఉల్లముగలవాఁ డగుచును, సంగీత = పాటచేతను,
సాహిత్య = చదువుచేతను, నిత్య = నిశ్చలమగు, సరస = తెలివరులతోడనగు, గోష్ఠీ =
కూటువయందైన, వినోదైక = వేడుకయొకటనే, నిరతుఁడగుచుకొ = ఇచ్చుకల
వాఁడగుచును, కర్పూక్రియలు పైపద్యమున.

క. వడిగలతనాన నీవిని

విడిముడిపసఁ బ్రాభవమున విజయనగరిలోఁ
గడు నెన్న నేర్చు గలమే
ల్న డకలఁ పెదవేంకటాద్రినవరుఁ డొప్పున్.

37

వడిగలతనానకొ = కార్యముచేతను, ఈవిని = త్యాగముచేతను, విడిముడి
పసకొ = ధనసంపత్తిచేతను, ప్రాభవమునకొ = ప్రభుత్వముచేతను, విజయ
నగరిలోకొ = విజయనగరములో, కడుకొ = మిక్కిలి, ఎన్నకొ = గణించుటకును,
విర్చకొ = ఇవి యని యేర్పరించుటకును, కల = కలిగినట్టి-తగిన వసుట. మేల్నడ
కలకొ = మేటివర్తనలచేత, పెదవేంకటాద్రిరాజు, ఒప్పుకొ = ప్రకాశించును.

చ. విడువక యాకువీటిపెదవేంకటభూపతిసత్ప్రతాపముం, గడుఁ
దెలుపైనకీర్తియు జగంబుల నన్నిటి మించి ముంచినక
జడధిశయుండు సంతసిలు నాదువిరాజ్జయమూర్తి కబ్బె ని
ప్పుడు నవకుంకుమంబు తెలిపూవులపూజయు నంచు నాత్మ
లోన్.

38

ఆకువీటి = ఆకువీటిపట్టణప్రభువైన, పెదవేంకటభూపతి = పెద్ద
వేంకటాద్రిరాజుయొక్క, సత్ప్రతాపము = ఉజ్జ్వలమైనవరాక్రమమును,
కడు = మిక్కిలి, తెలువైనట్టి, కీర్తియు = యశము - ఈరెండు
కర్తలు. జగంబులనన్నిటికీ = లోకములనెల్లను, మించి = అతిక్రమించి,
ముంచినక = మునుగఁజేసినను - కీర్తి ప్రతాపప్రవాహము జలప్రళయమువలె
లోకముల నెల్ల ముంచె ననుట. జడధిశయుండు = సముద్రకాయయిన
నారాయణుండు, ఇప్పుడు = ఈవేళ, నాదు = నాయొక్క, విరాజ్జయ =
విరాడ్రూప మైన, మూర్తికీ = దేహమనకు-ప్రళయము, హరివిరాజ్జార్తియయి
సముద్రములోఁ బవళించుటకాస్త సిద్ధము. నవ = క్రొత్తయైన, కుంకుమంబు =
కుంకుమపువ్వులతయ్య, తెలి = తెల్లనైన, పూవుల = పుష్పముల చేయిన,
పూజయొ = అర్చనయు, అబ్బెనంచుక = కలిగెననుచు, ఆత్మలో =
హృదయమున, సంతసిల్లక = ఆనందించును.

ఉ. చేకొని యాకువీటివిభు శ్రీపెదవేంకటఁ జెంది యాత్మలో
నేకలసద్గుణంబు మహి యెన్న దనేకలసద్గుణాప్తిచే
నై కొని శేషభోగములకల్పి దలంప దశేషభోగలీ
లాశలనంబుచేతఁ గరులక గిరులక మఱి చెప్పనేటికిన్.

39

మహి = భూమిదేవి, ఆకువీటివిభు = ఆకువీటిపురాధీశ్వరుడైన,
శ్రీపెదవేంకట = పెదవేంకటాద్రిరాజును, చేకొని = పరియించి, చెంది =

కూడి-పాలింపబడినదై యనుట. ఆత్మ లోకం = హృదయమునందు, అనేకల = ఏకలముగానివానియొక్క, సద్గుణాప్తిచేత = సుగుణప్రాప్తిచేత-హేతువు, ఏకల = వరాహముయొక్క, సద్గుణంబు = సుగుణము, ఎన్నడు = గణింపడు-రసికశిఖా-మణియయిన పెదవేంకటాద్రినిగూడి యాశనిగుణముల మరిగినది గనుక మృగముయొక్క గుణములను మెచ్చనిదాయెననుట. అనేక = పెక్కులయిన, లసత్ = ప్రకాశింపుచున్న, గుణ = గుణములుగల వస్తువుయొక్క, ఆప్తిచేత = ప్రాప్తిచేత, ఏక = ఒకటైన - లసద్గుణంబును ఎన్నదని యర్థాంతరము. విశేష భోగ = శేషభోగములకానివానియొక్క, లీలాకలనంబుచేత = విలాసానుభవముచే-ఇదియు హేతువు. శేష = ఆదిశేషునియొక్క, భోగముల = పడగలయొక్క, కల్పి = విలాససంపదసు, తలంపడు = ఎన్నడు - పెదవేంకటాద్రి లీలలను గన్నది కాన సర్వక్రీడను మెచ్చనిదయ్యెననుట. అశేష = సమస్తములైన, భోగ = సుఖానుభవములయొక్క, లీలాకలనంబుచేత = విలాసక్రియచేత, శేష = కొద్దియయిన - భోగములకల్పిని తలంపదని యర్థాంతరము. మఱి = ఇంక, కరులక = అష్టదిగ్గజములను, గిరులక = సప్తకులపర్వతములను, చెప్ప నేటికి = వాళొననేల, శేవలభగవదంశసంభూతము లైనవరాహాదిశేషులే యిటు లైనచో నితరములఁ జెప్ప నేల యని తాత్పర్యము.

తే. ఈకరణి ధాత్రి వెలసినయాకువీటి

లిష్టురాహుత్తతనయుఁ డుత్తీర్ణకీర్తి

పరుఁడు పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు సేయు

సేవ లింపుగఁ గైకొని దైవమునకు.

40

ఈకరణి = ఈవిధమున, ధాత్రి = భూమియందు, వెలసిన = ఒప్పిన, ఆకువీటి = ఆకువీటిపురాధ్యక్షుడైన, లిష్టురాహుత్త = లిష్టురాజాగ్రణియొక్క, తనయుఁడు = కుమారుడైన, ఉత్తీర్ణ = లోకము నతిక్రమించిన, కీర్తి = యశమునందు, పరుఁడు = సత్తుడైన, పెదవేంకటాద్రి భూవరుఁడు =

పెదవేంకటాద్రిరాజు, చేయు=చినర్చనట్టి, సేవలు=పంధనములు, ఇంపుగఁ =
ఇష్టముగ, కైకొని = గ్రహించి, దైవమునకుఁ = నాయుష్టదేవతకు.

క. లోకైకస్తుత్యునకు ని

రాకృతనతజనజనున్ రామృత్యునకుఁ

ద్రైకాల్యసత్యునకుఁ బా

ణోకృతగిరిరాడపత్యునకు నిత్యునకున్ .

41

లోక=జనులచేత, ఏక=మూల్యముగ, స్తుత్యునకుఁ = స్తోత్రము చేయు
దగినవానికి. నిరాకృత = పోగొట్టబడిన-ఇది జనురాదిశబ్దమున నుపేక్షణము.
నతజన = అభివాదనలయొక్క, జనుర్జరామృత్యునకుఁ = పుట్టువుముదిమి
చావులుగలవానికి, ద్రైకాల్య = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములమూటను,
సత్యునకుఁ = నిత్యుడయినవానికి, పాణాకృత = పెండ్లాడబడిన, గిరిరాడ
పత్యునకుఁ = పార్వతిగలవానికి.

క. అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా

సాధ్యునకు సమస్తయోగిజనహృత్కమలా

రాధ్యునకుఁ గాలదిగనవ

రోధ్యున కధ్యుషితత్కరుచిమధ్యునకున్ .

42

అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా = బ్రహ్మవిద్యచేత, సాధ్యునకుఁ = సాధింప
దగినవానికి - తెలియదగినవాని కనుట. ఇతరవిద్యలచే నెట్టివారిచేతను సాధింప
దగినవాడుగా.దని భావము, సమస్త = ఎల్లరకు, యోగిజన = తపోవంతుల
యొక్క, హృత్కమల = మానసాబ్జములచేత, ఆరాధ్యునకుఁ = పూజింప
దగినవానికి, కాల = కాలముచేతను, దిక్ = దిక్కులచేతను; అనవరోధ్యు
నకుఁ = అడ్డగింపబడదగినవానికి, అధ్యుషిత = ఉనికిచేయబడిన, త్కరుచి=
వేడివెలుగుయొక్క, మధ్యునకుఁ = నడుముగలవానికి - త్రిమూర్తులును
మార్తండమండలమధ్యవర్తులగుట వేదనిష్ఠము.

క. శంకారుజాపహృత్సగ

దంకారున కచలితామృతప్రియముఖుని

త్యంకారభక్తియుక్త్యక

లంకారుచితార్యనుత్యలంకారునకున్.

43.

శంకా = భయమనెడు, రుజా = నొప్పియొక్క, అపహృతి = పోగొట్టుటయందు, అగదంకారునకున్ = వెజ్జగువానికి-ఆ శ్రీతులకు జననాదుల వలనఁగలుగు భయమును బాపువాడనిభావము, అచలిత = చలించఁబడని - అనఁగా నెడవాయని ముఖశబ్దమునకు విశేషణము, అమృత = సుధవలె, ప్రియ = ఇంపయిన, ముఖ = వాక్కులయొక్క, (ఇటలక్షణ), సత్యంకార = నిజమైన - అనఁగా నిశ్చలమైన, భక్తి = భక్తియొక్కయు, యుక్తి = హాడికచే, అకలంక = కాలువ్యములేకుండునట్లుగా, ఆరచిత = మించఁజేయఁబడిన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, నుతి = స్తోత్రములే, అలంకారునకున్ = తొడవుగాఁగల వానికి - కేవలభక్తితోడ సుజనులుచేయు స్తోత్రమునకు సంకసించువాడని భావము.

క. ప్రార్థనపరసురసార్థహి

తార్థకృతత్రిపురదైత్యహతికిన్ వేదాం

తార్థావనలీలాచరి

తార్థికృతబహుమహర్షిహర్షితమలికిన్.

44

ప్రార్థన = వేడుకోలునందు, పర = సత్తులైన - అనఁగా బ్రార్థించుచున్న, సురసార్థ = వేల్పుగుమికి, హిత = మేలైన, అర్థ = ప్రయోజనముకొఱకు, కృత = చేయఁబడిన, త్రిపురదైత్య = త్రిపురాసురులయొక్క, హతికిన్ = చావుగలవానికి - అనఁగా దేవత లెల్లఁ బ్రార్థింపఁగా వారికొఱకుఁ ద్రిపురాసురులఁజంపె నని భావము. వేదాంత = ఉపనిషత్తులయొక్క, అర్థ = అర్థముయొక్క, అవన = పాలనమునందుఁగల, వీలా = విభాసముచేత, చరితార్థీకృత =

సార్థకములుగా నొనర్పబడిన, బహు = అనేకులైన, మహర్షి = గొప్ప ఋషులయొక్క, హర్షిత = సంతసమందిన, మతిక్ = మనస్సుగలవానికి - అనగా వేదాంతార్థానుసరణంబుగఁ దా నటించి, మహర్షులయొన్నికలకు, సఫల మొందించె నని భావము.

క. దక్షమఖధ్వంసునకుం

జత్నూభవదనలకుముదసఖహంసునకున్

భిక్షోసరింసునకున్

వీక్షోసఫలితమనోజవిజిహ్వాంసునకున్.

45

దక్ష = దక్షప్రజాపతియొక్క, మఖ = జన్మమును, ధ్వంసునకున్ = చొటిపినవానికి, చత్నూభవత్ = నేత్రము లగుచున్న, అనల = అగ్నిదేవుఁడును, కుముదసఖ = కలువతేఁడును, హంసునకున్ = సూర్యుఁడుగలవానికి, భిక్షా = బిచ్చమందు, సరింసునకున్ = శ్రీడించునిచ్చుతోఁ గూడుకొన్నవానికి - భిక్షాటనమూర్తి కనుట, వీక్షా = చూపుచేత, సఫలిత = నెఱవేర్పబడిన, మనోజ = మన్తఘనియొక్క, విజిహ్వాంసునకున్ = చంపనిచ్చగలవానికి - మూఁడవకంట మన్తఘనేర్పినవాని కనుట.

క. పశ్యత్ఫాలున కతిదృ

గృశ్యద్రష్టాదీదధీజాలునకున్

వశ్యావిద్యునకు శమా

వశ్యాసాధ్యునకు నిత్యవై శద్యునకున్.

46

పశ్యత్ = చూచుచున్న, ఫాలునకున్ = నుదురుకలవానికనుట-నుదుటఁ గన్నుగలవాని కనుట. అతిదృక్ = చూడనలిక్రమించినవాఁడు, దృశ్య = చూడఁదగినవాఁడు, ద్రష్ట = చూచువాఁడును, ఆది = ఇవి మొదలుగాఁగల, భేద = భిన్న మొందిన, ధీ = బుద్ధులయొక్కయు, జాలునకున్ = సమూహము

గలవానికి. ధీమంతులును దమతమబుద్ధిబలంబునఁ దన్నుఁ జూడరానివాఁడనియు, నిట్లు భిన్నభావంబుల నిరూపణము చేయుదురనిభావము. వశ్య = లోకువ చేసినఁదగినది, అవిద్యునకుఁ = మాయగలవానికి - మాయ దానందఱ మోహింపఁ జేసినను నీశ్వరుఁ డట్టిమాయకుఁ దా మోహ నుడరించునని భావము. శమ = ఓర్పుచేత - ఇది దమాదుల కుపలక్షణము. అవశ్య = ముఖ్యముగ, అసాధ్యునకుఁ = పొందఁదగినవానికి - శమదమాదిగుణములు గలవారికే లభ్యుండనిభావము. నిత్య=నిత్యమైన, వైశద్యునకుఁ=నిర్మలత్వము గలవానికి - నిష్కళంకుఁ డనుట.

క. దేవాసురసరతిర్యక్

స్థావరబహుజంతుపూర్ణసంఖ్యాతిగరా
జీవభవాండఫలావి

ర్భావాకరవపురుదుంబరత్వజానకున్.

47

దేవ = వేలుపులు, అసుర = రక్కసులు, సర=మానుసులు, తిర్యక్=వసి పులుంగులు లోనగునవి, స్థావర = నిలువరములు న నెడు, బహు = పెక్కులైన, జంతు = మేతాల్పులచేత, పూర్ణ = నిండిన, సంఖ్యాతిగ = ఎన్నికకుమీఱిన, రాజీవభవాండ=తమ్మిదూలి గుడ్డలనెడి, ఫల=మట్టిపండ్లయొక్క, ఆవిర్భావ = పుట్టుకకు, ఆకర=ఇరవయిన, వపుః = మేననెడి, ఊదుంబరత్వజానకున్ = మట్టి మ్రాసుగలవాని అనఁగా నసంఖ్యాతచరాచర జంతుసంఘాతసంయుత బ్రహ్మాండ భాండసహస్రంబులు పటఫలంబులు పటకుటంబునంబోలెఁ దనగాత్రంబున నతిమాత్రంబుగ నుప్పతిల నొప్పువాఁడని భావము.

క. దీపితరాగశివాత

స్వీపుండ్రేతునకు నాకుపీటిపురాంక

శ్రీ పెదవేంకటస్వపథి

రూపాంబకలక్ష్మనకు విరూపాక్షునకున్.

48

దీపిత=ప్రజ్వలితమైన, రాగ = ఆసురాగముగల-ఆనఁగాఁ గా మోదిత్తు
 రాలైనదనుట. శివా=పార్వతీదేవియనెను, తస్మి=కాంక్షకు, పుండ్రేత్తునకున్=
 మన్నఁగుండైనవానికి, (ఆకుచీటిపురము), అంక=చిహ్నముగాగల, శ్రీ-సువర్ణ
 శిష్టుడగు, పెదవేంకటస్వపథ = పెదవేంకటాద్రిరాజయొక్క, ధీరూప =
 బుద్ధిస్వరూపమయిన, ఆంబక=నేత్రములకు, లక్ష్మనకున్ = విషయమైనవానికి-
 ఆనఁగాఁ బెదవేంకటాద్రివాలాయము నీశ్వరుని దనహృదయమున ధ్యానించు
 చుండు నని భావము. విరూపాక్షునకున్=ఇట్టివిరూపాక్షస్వామికి - మీఁదటి
 కన్వయము.

వ. సభక్తీక సమర్పితంబుగా నాయొనర్పంబూనిన రాఘవపాండ
 వీయంబునకుఁ గథాప్రారంభం బెట్టి దనిన.

సభక్తీక=భక్తితోఁగూడుకొన్నట్టు, సమర్పితంబుగాన్=ఒనఁగఁబడ్డదిగా,
 నా = నాయొక్క, ఒనర్పన్ = రచించుటకు, పూనిన = కడంగిన,
 రాఘవపాండవీయంబునకున్ = రాఘవపాండవీయ ముచుగ్రంథమునకు, కథా
 ప్రారంభము = కథారంభము, ఎట్టి దనినన్ = ఎటువంటి దనఁగా.

ప్రథమాశ్వాసము

కథాప్రారంభము

ఆ. వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ
నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నాఁ
రాజవినుతి గనిన రాజధాని.

1

రామాయణార్థము. అఖిలభువనములలోన = సకలజగత్తులలోపల,
'విష్టపంభువనం జగత్', అని యమరము. అవారణ = అనర్గళమైన, నగరిపు =
ఇంద్రునియొక్క, రమ = సంపదకు - అవారణపదము రమకు విశేషణము.
తల్లి = పోషించునది, నాఁ = అనఁగా-ఉ. 'శ్రీయనగౌరి నాఁ బరఁగు చెల్వో'
యని సోమయాజిప్రయోగము. తనర్చి = ప్రకాశించినదై - రాజ్యలక్ష్మి మిగు
లఁ బ్రబలఁగా, ఇది యత్యుక్తి. ఇందుకు లక్షణము చంద్రాలోకమందు,
"అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యకార్యాదార్యాదివర్ణనం, త్వయి దాతరి రాజేంద్ర
యాచకాః కల్పకాఖనః" అని. 'భువనములలోనవారణ' అనుదిక్కున సంధికి
అంభోభాషాభూషణమందు, క. 'మానుగ విభక్తులందుం, బూనిన నురులులకు
నచ్చు వోయినఁదోవు' నను లక్షణమువలన నుకారము లోపము. రమ తల్లి
యనుదిక్కున, గీ. 'క్షమనకారాంతరూపప్రకాశితంబు, లైన పుంలింగములు
దక్క నన్నిటికిని, బరఁగ సంబంధచక్తివై బ్రథమాయగును, దంతికన్నులు రమ
వల్కు తరువుకొమ్మ.' అను లక్షణమువలన వ్యవర్థింపండు బ్రథమాంతరూపము.
అయోధ్యనాఁ = అయోధ్య యనెడి పేరుగలదై, రాజవినుతిగనిన రాజ
రాఘవ - 5

ధాని, వెలయున్ = సర్వోత్కృష్టమై వర్తించును. క. 'కృతిముఖమున
 దైవనమ, స్కృతి యొండె నభీష్టవస్తుకీర్తన మొండెన్, వితతాశీశపద మొం
 డెను, బ్రతిపాదించంగ వలయు భద్రాపేక్షన్,' అనున్యాయమున వస్తు నిర్దేశ
 రూపమంగళము. క. 'శుభసుఖదుష్కయధనకన, కభయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ
 గవులకుఁ గావ్య, ప్రభులకుఁ గృతులకు మొదల, న్నభజననయరతగణాళిమల్లి
 యరేచా.' అని భీమునిఛందమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక నానియందు నగణ
 ప్రయోగము వెలయు ననునది శుభపదము నకార మమృతభీజమును.

భారతార్థము. అఖిలభువనములలోనన్, వారణనగరి = హస్తీపురము,
 పురమతల్లి=పురశ్రేష్ఠమైనది, నాన్=అనఁగా, ని. "మతల్లికామచర్చికాప్రకాం
 డముద్భుతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకావ్యమూని" అని అ. అవారణనగరిపురమతల్లి
 యనుదిక్కున, క. 'పౌనఃగం బల్కెడునెడఁ బొ, లెప్పనఁగినప్రథమాంతముల
 వయిం గదిసి కడుం, బనసారుకచటతపలను, గనడదవల్ ద్రోచివచ్చుఁ గవి
 జనమిత్రా' అని యాంధ్రభాషాభూషణమందును, క. 'ప్రథమాంతవిభక్తు
 లపైఁ, గభీతము లగుకచటతపలు గనడదవ లగుం, బృథివి నవి గజడదవి లగుఁ,
 బ్రధమపు నున్నలుగణాంతపదమునమోద' నని యనంతునిఛందమందును
 జెప్పినలక్షణమువలన, పకారమునకు పకారము రావలసినందుకుఁ దాత్రంభట్టు
 గారు కవితాకావ్యచింతామణియందు. క. భిన్నపదప్రథమలపై, నున్నపకారంబు
 పత్వ మొందును పరలన్, మున్ని జరూపముప్రాసము, నన్నపరూపంబు దాల్చు
 నాళికాక్షా.' అని విశేషవిధులుగాఁ జెప్పిరి. కా. 'అవాలుంగనుదోయి యా
 నగుమొగం బాగుబృపాలిండ్లవెం, పావేణీరుచి యాతనూవలసనం బాయె
 ఘృ లేఁ జెప్పినన్, గైవారం బగుఁగాని యయ్యెడ శిరఃకంఠంబుతోఁ గూడ
 నా, నో వుట్టింపడె పుష్పధన్వనకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్.' అని పిల్లలమట్టి
 వీరన్నగారిప్రయోగమును. ఉ. 'భూసుతకీర్తిబ్రాహ్మణుడు పుట్టఁగఁ దోడనె
 పుట్టునుత్తమ, జ్ఞాన' నని యివి మొదలయిన కవిత్రయమువారి ప్రయోగము

లును ప్రాసినందువలనఁ బ్రథమాంతముమీఁది ఓకారమునకు వకారాదేశము ప్రాసస్థానమందు నిత్యముగావచ్చును. యతిస్థానమందుండరాదు. ఇతరత్ర యే దైనఁ జెప్పవచ్చు నన్నట్టయెను గనుక, వారణగరిపుర మతల్లి యని చెప్ప వచ్చును, కాఁగానే, సూరపరాజుగా రీమీఁదటివద్యమందును విముఖతనమ దాటోపారిపంక్తిరథుఁ డని, రామాయణార్థమందుఁ జెప్పినారు. ప్రకృతము, తనచ్చి=ప్రకాశించినదై, ఆయోధ్య=యౌధ్ధముచేయ శక్యము గానిది, యోధ్ధ మకక్యా = అయోధ్యా యనునర్థమందు, “ఋహలోర్ఘ్యత్” అని సూత్ర మున బ్యుత్ప్రత్యయంతము. నిడుపు లుడుపఁ దెనుంగగును. నాఁ = అనఁగా, రాజ=ద్విగేశ రాజులచేతనైన, వినుతి గనిన, రాజధాని = సింహాసనస్థలమైనది, వెలయును, క్రియ.

క. ఆపట్టణ మేలెడిపుధి

వీపాలుడు భ్రుకుటిమాత్ర విముఖితనమదా

టోపారిపంక్తిరథుఁ డు

ద్దీపించు నుదారనీతి ధృతరాష్ట్రు డనన్.

2

రా. భ్రుకుటిమాత్ర విముఖతు లయిన సమదాటోపారులగలవాఁడు, పంక్తిరథుఁడు=దశరథుఁడు, “పంక్తి స్సాన్విదృశమచ్చందోదశసంఖ్యావశీఘచ” అని విశ్వనిఘంటు. ఉదారనీతిచేత, ధృత = ధరించబడిన, రాష్ట్రుఁడు=దేశము గలవాఁడు, అనఁ=అనఁగా, ఉద్దీపించును, క్రియ.

భా. భ్రుకుటిమాత్ర = బొమముడిచేతనే, “మాత్రంకారేన్వివధారణే” అని అ. విముఖత = పరాజ్ఞుభుములుగాఁ జేయఁబడిన, సూ. తత్కరోతీ లిణ్యంతాత్కర్షణీక్త అనిక్తప్రత్యయంతము. “నువర్ణదండైకసితాశపత్రిత జ్వలత్ప్రతిపావళి కీర్తిమండలః” అని నైషధము. సమదాటోప = గర్వా లిశయముతోఁగూడిన, ఆరి = శత్రువులయొక్క, పంక్తి = శ్రేణులయొక్క, రథుఁడు = రథములు గలవాఁడు, విముఖతపదము రథవిశేషణము, ఉదారనీతి=

ఘనమైననీతిగలవాఁడు. “ఉదారోదాతృమహతోః” అని ఆ. ధృతరాష్ట్రః
డుడ్డిపించును.

చ. తెలివి నతిప్రగల్భుఁ డస దృగ్బలుఁ డాతఁడు భీష్మచాపకౌ
శలమె సహాయ మై యమర శత్రుల నేపడఁచక వలంతి యై
నిలుకడ నేలె విశ్వధర ణిం దనమిత్రకులంబు వైభవో
జ్జ్వలతఁ దలిర్పఁ బౌరవసుసంతతిరాజుల కెల్ల హెచ్చుగన్. 3

రా. అనదృగ్బలుఁడు = సరిలేనిబలముగలవాఁడు. “నదృక్షస్సదృశ
స్సదృ” క్కని ఆ. అతఁడు = దశరథుఁడు, భీష్మ = భీయంకరమైన, చాపకాశ
లమె = వింటియందలి నేర్పే, ధనుర్విద్యయనుట, సహాయమై, అమరశత్రులకే =
అనురులను, ఏపడఁచక = కొంచముపఱుచుటకయి, వలంతియై = సమర్థుడై,
తనయొక్క, మిత్రకులంబు = సూర్యకులము, “ద్యుమణిస్తరణిర్నిత్ర” అని
ఆ. వైభవములయొక్క, ఉజ్జ్వలతకే = అధికముచేత, తల్పిత్రయంతము,
తలిర్పకే = ప్రకాశించునట్లుగా, పౌర = పట్టణమువారియొక్క, వసు = ధన
ములయొక్క, “వసురత్నేభనేసిచ” అని ఆ. సంతతి = సమాచారము, రాజుల
కెల్ల, హెచ్చుగకే = అరుదగునట్లుగా, విశ్వధరణికే = సమస్తభూమిని, “విశ్వం
కృత్సమశేష” మని ఆ. నిలుకడకే, వంశపారంపర్యముగా, ఏలెను, రాజుల
యొక్కసంపద యను క్తసిద్ధము. ఇది కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము, “కైములేన్
నార్థసంసిద్ధి కావ్యార్థాపత్తిరివ్యతే” అని.

భా. తెలివికే = బుద్ధిచేత, అతిప్రగల్భుఁడు, అనదృగ్బలుఁడు,
దృష్టిజలసహితుఁడుకానివాఁడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు, భీష్మనియొక్కచాపకాశలమే
సహాయమై యమరఁగా శత్రులను, ఏపడఁచక = మట్టుపెట్టుటకు, వలం
తియై, మిత్రకులంబు = బంధువులయొక్కకులము, తలిర్పకే, పౌరవ = పూరుని
సంబంధమైన, సుసంతతి = సత్కులమందుంగల, ‘సంతతిర్గోత్రజననకులాని’ అని
ఆ. రాజులకెల్లకే = యయాతి భరతుఁడు మొదలయినరాజులకందరికిని,
హెచ్చుగకే, ఏలెను, క్రియ.

క సుబలతనయగుణమహిమఁ

బ్రబలి తనకుదారధర్మపాలనలీలఁ
సొబ గొంది వన్నె దేఁగా

విబుధస్తుతుఁ డవ్విభుండువెలసెన్ ధరణిన్.

4

రా. సుబలత=బలిమి, బహుప్రీతిహిమిదితల్పిత్యయాంతము, నయగుణ
మహిమచేతఁ బ్రబలి యుదారధర్మపాలనలీలచేత సొబగొంది తనకు వన్నెదేఁగా,
ఈయర్థమున సుబలతయనునదికర్తృపదము. విబుధ = దేశతలచేత, స్తుతుఁడు,
అవ్విభుండు = దశరథుండు, వెలసెను, అర్థాంతరము. సుబలతఁ = బలిమి
చేతను, అయగుణ = భాగ్యలక్షణములయొక్క, 'అయశ్శుభావహోవిధిః,'
అని అ. 'గుణప్రధానేశబ్దాదా మార్వాం సూత్రే వృత్తీదరే' అని వి. మహిమ
చేతఁబ్రబలి, ఉదారధర్మపాలన = దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాది ధర్మముల
యొక్క సంరక్షణము, జ్ఞానశ్రద్ధోయుచ్చని యుచ్చిత్యయాంతము
గనుక బాలనాశబ్దముస్త్రీలింగము. ఉ. "పాండవనైన్యసంఘ పరిపాలనసేయు,
నితండయంచుగృ, వ్ధుం డభిషేకసంపదువశోభితుఁడేయఁగ" నని సోమయాజియు
స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. ఇటువంటి శబ్దములు ల్యుట్పి
యాంతము లైనపుడు నపుంసకలింగములు నపును గనుక రెండు లింగములును
గలవనిముందును చెలిసిగొనునది, వన్నెదేఁగా, ఈ యర్థమున ధర్మపాలన
యనునది కర్తృపదము, వెలసెను.

భా. సుబలతనయ = గాఢారి, గుణ = సౌశీల్యాదిగుణములయొక్క,
మహిమఁ=మహిమచేత, కః 'వినుతద్వితీయసప్తమి, కిని మఱిమూడవవిధక్షిణి
నిడఁగానా, విన నింపుపుట్టుపట్టున, ననువెఱిగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధి
శయనా.' అని కవిలోకచింతామణియందు, ప్రబలితనకుఁ, దారధర్మ =
స్త్రీతృప్తికమైన భార్యాధర్మముయొక్క, పతిప్రతాచారముయొక్క యనుట,
"అర్తారేముదిలేవృష్టా ప్రాప్తిలేమలినాకృతా, మృతేమియేతయానారీసాస్త్రీ

జేయాపతిప్రతా" అని స్మృతి "ధరః పుణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతా" అని అ. పాలనలీలచేత, "ప్రదిత్సతస్సంపితురంధమాత్తనో నిశమ్యభర్తారమగూఢనమ్మదా, ఆరుంధతీకీర్తిమసౌ నిరుంధతీ బబంధపట్టేన దృశాపతిప్రతా" అని బాలభారతమందును జెప్పియున్నది గనుక, సౌభగ్గంది = బప్పినదై, వన్నెదేగా "అనుకూలాంవిమలాంగీం కుశలాంకులజాంసుశీల సంపన్నామ్, పశ్చిమకారాంభార్యాం పురుషః పుణ్యాధికోలభతే" అని చెప్పదురు. విబుధస్తుతుః = పెద్దలచేత స్తోత్రము చేయఁబడినవాఁడు, "విబుధః పండిలేదేవే" అని వి. ఆవ్యభుండు = ఆ ధృతరాష్ట్రుఁడు, వెలసెను.

క. అని నీడు లేనికడిమిం

దనరారు నతిప్రతాపితదనుజాఁడతఁడు

ర్విని గలనృపతుల నందఱు

దనకరిగాఁపులుగఁ జేసె దర్పస్ఫురణన్.

5

రా. అని = యుద్ధమందు, కడిమి = కౌర్యముచేత, తనరారునట్టి, అతిప్రతాపితదనుజాఁడు = మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడిన దనుజులుగలవాఁడు, "సకలసంయుగమూర్ధ్ని సహాయతాం మఘవతః ప్రతిపద్యమహారథః, స్వభుజపీర్వ మవాపయదుచ్చితృన్ సురవధూరవధూతభయాశరైః" అని కాళిదాసు చెప్పినాఁడు గనుక, ఆత్మఁడు = దశరథుఁడు, నృపతులనందఱు నరిగాఁపులుగఁ జేసెను.

భా. అతిప్రతాపి = అధిక ప్రతాపముగల, తదనుజాఁడు = అధృతరాష్ట్రుని తమ్ముడైన పాండురాజు, కర్మధారయము, తనరారును, ఆత్మఁడు = ఆపాండు రాజు, నృపతుల నరిగాఁపులుగఁ జేసె నని యన్వయము.

క. తానన్న మాట యింద్రున

తైన నలంఘ్యమయి వేర్చు నట్లుగ నెంతే

బూనిక చెల్లింపుచు జగ

తీనుతవిక్రముఁ డొనర్చె దిగ్విజయంబున్.

6

రా. తానన్నమాట = తానాడినమాట.

భా. తాను, అన్నమాట = జ్యేష్ఠుడైన ధృతరాష్ట్రనివాక్యము, కడ మయేకార్థము సులభము.

సీ. ధృతిఁ గుంతిమద్రభూపతులనెయ్యపుగనన్య

కలననవాలుఁదూపుల జయించె

యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించి

యవనసారాష్ట్రభూధవుల గెలిచె

ద్రవిడకళింగసాల్యవిదర్భవసుధాధి

పతుల నోడించి కప్పములు గొనియె

జోళనేపాళపాంచాలకేరళమత్స్య

వత్సభూపతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్చంతసింధు

లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపటిచె

జగతిఁ గోసల కేక యమగధులతన

యలవరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసె.

7

రా. ధృతిఁ = ధైర్యముచేత, కుంతిమద్రదేశాధీశ్వరులను, నెయ్యపుఁ గన్యకలనన = ఇంతైనకొత్త జగడముననే యనుట, ఈదిక్కునఁ గొందఱు కావ్యాలంకారచూడామణియందు, గీ. “ విశ్రుతులు హేమచంద్రప్రివిక్ర మాదు, లొనరఁజూపిరి ప్రాకృతంబునకుఁద్రోవ, సంభభాషయుఁ బ్రకృతా హ్నాయమె కాన, వలయుఁ దల్లక్షణంబులు వరుసఁ జెలియక. క. వదలకసిద్ధాక్షరములు, పొదివినవర్ణములు దూలిపోఁబలుకఁగన, ర్థదమై ప్రాకృతనిభ మగు,

నదితద్భవపదమునాఁగ నభిమతమయ్యె' నని చెప్పినలక్షణమువలన, కన్యకా శబ్దముప్రాకృతమున, 'మనయామ్ = అధోవర్తమానానాం మకారస కారయ కారాణాం లోపస్సాన్యోత్తని కియ్యవడికి లోపమువచ్చి, 'శేషాదేశస్యాహోచో ఘోః = అవశిష్టస్యాచః పరస్యసంయుక్తా దేశస్యాహరస్యహలోద్విత్వంభవతి' అని న కారద్విత్వమునువచ్చి యంత్యకకారము లుత్పత్తి యుపర్యకారమునకు యకారశ్రవణమురాఁగా, కన్నయా అనియుండును. ప్రాకృతాపభ్రంశ రూపమై తద్భవ మయ్యెనేని, దెనుఁగునఁ గన్నియ యనవలెను. కన్యా శబ్దమే తస్థపమయ్యెనేనిఁ గన్నెయని యుండును గనుక బహువచనమందుఁ గన్నియలు కన్నెలనవలెఁగాక భారతార్థమందుఁ గన్నెకలనని కన్యకాశబ్దము మీఁద నంత్యకకారము యకారముగాకయే మధ్యైత్వమువచ్చి తెనుఁగై యుండదు. ఎట్లువిచారించినను, రెండర్థములకు సరిపో దనిసందేహింతురు. గ్రంథకర్త కన్నెకలనన యని యేత్వము నిలువఁజేప్పలేదు. అది లేఖక దోషము. తే. 'పుడమి స్త్రీలింగశబ్దంబు కడకకార, మునకు వచ్చుయకారంబు గనఁగొన్ని, యెడల నెత్వంబునగుఁ గియ్యవడియు నగును, జడ్డయగుచోట నైకాటచక్రమన.' తే. 'వధునికకుఁ జెల్లు వదినియ వది నె యనఁగ, వర్తికకుఁ జెల్లు వన్నియవన్నెవన్య, యనఁగ నీరీతి మాత్తకికంబునకుఁజెల్లు, ముత్తయము దొడ్డముతైము ముత్య మనఁగ.' ముక్తయే మాత్తకికము. అని కవిలోక చింతా మణియందుఁ జెప్పినలక్షణమువలనఁ గన్యకాశబ్దముమీఁదఁ దెనుఁగునఁ గన్య యని కియ్యవడియుండనేచెప్పినారు. కాఁగా భారతార్థమందు కన్యలనని చెప్ప వచ్చును. తత్సమపదము. ప్రకృతము. వాలుఁదూపుల = తీక్షణబాణముల చేత, జయించి, అతను = విస్తారములయిన, జయశ్రీలనుపరియించెను, శోసల కేకయమగధులయొక్క, తనయల = కౌసల్యాకై కేయాసుమిత్రులను, పరించిన యాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసెను. తనయలపరించి, శోసలకేకయమగధులను నయాజ్ఞలో మెలఁగఁ జేసి ననియుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. ధృతిఁ = సంతోషముచేత, “ధృతిర్వ్యోగాంతరేక్షై ధారణా
ధ్వరతుప్తిభుఁ” అని వి. కుంతిమద్రభూపతులయొక్క, నెయ్యపురంగనృకలఁ =
కుంతీమాద్రులను, ననవాలుఁదూపులఁ = పుష్పబాణములచేత, జయించి,
అలరారు = ఒప్పుచున్న, అతను = మన్మథునికి, జయశ్రీలఁ = జయశ్రీలైన
వారిని - కన్యకలకువిశేషణము. పరియించెఁ = వివాహమాయెను - కడమనమా
నార్థము. కోసలకేకయమగధులఁ = శరదేశములరాజులను, ‘తద్రాజస్యబహుషు
తేనైవాస్త్రీయా’ మని ఆజ్ఞప్త్యయలోపము. తనయొక్క, అలవరించిన=నియ
మించిన, క. ‘అచ్చుగఁ బెరయచ్చులవై, యచ్చు యకారంబుదాల్చు నబలా
యాపే, యిచ్చయపూర్వమునావిని, యచ్చెరువైయుండెనా సుదాహరణంబు’
అని యాంధ్రభాషాభూషణము. ఆజ్ఞలో మెలఁగఁజేసెను.

సీ. కొందఱు తనవార్త కొనసోఁకినంతన

కొందఱు వృత్తాంత గురుతతనఁ

గొందఱు భేరినిర్ఘోషంబు లాలించి

కొందఱు బలరజోబృంద మరసి

కొందఱు నాసీరకోలాహలంబునఁ

గొందఱు మణికేతుకోటివీక్షుఁ

గొందఱు కోదండగుణటంకృతులు విని

కొందఱు హంక్రియాకులతఁ జెంది

తే. కొందఱు ఊకటి రెండేటలకొలఁది గలిగి

వివిధద్విగ్రేశనృపతులు విరిగి పాఱ

నవనియందును యుద్ధవిహారమునకు

మాటులేకయ విహరించె మనుజువిభుఁడు.

రా. భా. రెంటికిని సమానము. భేరినిర్ఘోషమనెడు దిక్కునఁ జేనుఁగువమ్మి.

మ. తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదు దృజైత్రయాత్రాసము
 త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఖాణారింఖావిశృం
 ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే ఆన
 ర్గళ భేరీరవనిర్దళగ్దగనరేఖాలేపపంకాకృతిన్. ౧

రా. భా. చెండర్థములకు సమానము. తల్ = ఆ రాజాయొక్క, ఉద్యత్ =
 ప్రకాశింపుచున్న-జైత్రయాత్రయందు, సముత్కలికా = అధికోత్కంఠచేత,
 “ఉత్కంఠోత్కలికేనమే” అని అ. ౧౦ఖల్ = సంచరించుచున్నవై-అసంఖ్యము
 లైన, సంఖ్య = యద్ధములయందు, “మృగమాస్కందనం సంఖ్య” మని
 అ. జయవత్ = జయములుగలవియునైన, కంఠాణ = అశ్వవిశేషములయొక్క,
 రింఖా = గొరిసెలచేత-విశృంఖల మానట్లుగా, సంఘాత = త్రొక్కబడిన, ధరా =
 భూమియందుగల, పరాగ = ధూళియొక్క-పటలముచేత, ఆక్రాంతంబు =
 ఆక్రమించబడినదైన, మిన్నే = ఆకాశగంగ-కర్తృపదము. అనర్గళములైన
 భేరీరవములచేత, నిర్దళత్ = వగులుచున్న, గగన = ఆకాశముయొక్క, రేఖా =
 బీటికలకు ఆలేపార్థమైన, పంక = బురదయొక్క, అకృతి = సామాన్యముచేత,
 తలఁపక్ = ఊహించుటకు, చొప్పడి = యుక్తమై-ఓప్పెను. “సంబంధాతిశయోక్తి
 స్సాస్య దయోగేయోగకల్పనమ్, సాధాగ్రాణిపురస్యాస్యస్ఫుశంతి విధు
 మండల” మని సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. తురగఖురాహతిక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
 నొరయుచుఁ దచ్చమూగజసముత్కర మప్పుడు చూడ
 నొప్పెది, క్కరివరయూధమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్తమైనయి
 ధ్ధర దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపఱుల్.

రా. భా. చెంటికి సమము. మలభము.

మ. జవవద్వొంటకపాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకుసిం
 ధువులం గ్రమ్మఱ నుద్వికిఁ దివికిఁ దోడ్తో నించె దన్నాగ

ముల్, నవనిర్వృత్తదనిర్వృత్త రౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్నవిధిం దానసుజేసి సింధురములన్ ప్రఖ్యాతిగాంచె గరుల్.

రా. భా. చెంటికి సమము. ఇంకు = ఇంకెడు, సింధువులన్ = సముద్ర
ములను - ఆకాశగంగను, “దేశేనదవిశేషేజ్ఞాసింధుర్నాసరితి స్త్రీయామ్” అని
అ. సేనాధూళి సర్వత్రవ్యాపించి యాకాశగంగను సముద్రములను నింకించె
నని యతిశయోక్తి. తన్నాగముల్ = ఆసేనాగజములు, నవనిర్వృత్తదనిర్వృత్త
రౌఘములచేతను, “ప్రవాహానిర్వృత్తరోర్ధ్వరః” అని అ. “ఓహూబృందేభినాం
రయే” అని అ. శుండా = తొండములయొక్క, “శుండాతుబలహస్తీన్యాం
మదిరాకరిహస్తయోః” అని వి. శీకర = జలకణములయొక్క, ఉర్ధ్వప్రవర్త
విధిన్ = పొడవుగా జల్లుటచేతను, ఉర్వికిన్ = భూమికిని, దివికిన్ = ఆకాశ
మునకును - క్రమాలంకారము. క. ‘ద్యోశబ్దమునకు దివియును, భూశబ్దమునకు
భూవియుఁ బూనఁగవలయున్, నౌశబ్దము నావయురో, రై శబ్దము రాజపదము
రాజనఁజెల్లు’ నని తాతంభట్టు. క్రవ్చురన్ = తిరుగ - నించెను. క. ‘స్థావర
తిర్యక్ప్రభృతుల, కేవలపునఁ గ్రియలుదలఁప నేకవచనముల్, దేవముష్యాది
క్రియ, భావింపఁగ నేకవచన బహువచనంబౌ’ నని కేతన. దానసు జేసి =
ఆటుకనుకనే, సింధురములు. ‘సింధూన్ రాంతిదదతీతి సింధురాః’ రా దానే
యనుధాతువు. ఈ యర్థముగలసింధురము లనెడిప్రఖ్యాతిని గరులు గాంచెను.
నిరుక్త్యలంకారము. “నిరుక్తిర్వ్యోగతో నామ్న మన్యార్థత్వప్రకల్పనమ్,
ఈదృశై శ్చరితై ర్జ్ఞానే సత్యందోషకరోభవాత్” అని చ.

సీ. గంభీరవేదిలక్షణాలక్షితంబు లై

తనరారుభద్రదంతావళములు

నారట్టసింధుగాంధారాదిభవము లై

కొఱలు శ్రీవృక్షకిఘోటకములు

పదునాల్గుజాతులం ద్రిదశకాంతల మీటు

పద్మినీజాతిసౌభాగ్యవతులు

కడు నద్భుతములైన కనకరత్నాంశుక

చందనాదిసువస్తుసంపదలును

లే. నఖిలద్విగేశభూషణమర్చితంబు

లగుచు నరణంబుగతిఁ దోస యరుగు దేఱు .

దనువరించు జయశ్రీలఁ గొనుచు నతఁడు

పురికిఁ జనుసొంపువాగగోచరతఁ బరఁగె.

12

రా. భా. రెండర్థములకు నమము. గంభీరవేదు లనెడు గజవిశేషముల యొక్క లక్షణములచేత, లక్ష్మితంబులై=కనుపట్టినవై “త్వగ్భేదాచ్ఛోణిత స్రావా స్సానస్యదశనాదపి, ఆత్మానం యోవజానాతి తస్యగంభీరవేదితా” యను మృగచర్మీయమందును, “చిరకాలేనయోపేత్తి శిక్షాంపరిచితామపి, గంభీరవేద్విశ్లేయ స్సగజోగజవేదిభిః” అని రాజపుత్రీయమునందునుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. తనరారు = ఒప్పుచున్న, భద్రదంతావళములు = పట్టపు టేనుఁగులును, ఆరట్టసింధుగాంధారాదిభవములై, కొఱలు = చెలఁగుచున్న, ఈదేశములయశ్వము లుత్తమములు గనుక, శ్రీవృక్షకీఘోటకములు, “వక్షో భవావర్తచతుష్టయంచ కంఠేభవేద్యస్యచరోచమానః, శ్రీవృక్షకీనామహయస్స భర్తుః పుత్రప్రపౌత్రాభివృద్ధయేస్యా” త్తని హయలీలావతి. “శ్రీవృక్షకీ వక్షసిచే ద్రోమావరో ముఖేపి చ” అని వైజయంతీనిఘంటువు. పదునాల్గు జాతులఁ = బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్ర, వ్యావహారిక, గోరక్షక, శిల్పక, పంచావాణ, కుంభకార, తంతువాయ, తైరక, రజక, వస్త్రచ్ఛేదక, చర్మకర, లిలఘాత, లుబ్ధక, చండాళ, మాతంగు లనెడు పదునెనిమిది జాతు లందు బ్రాహ్మణజాతియు నరబాహ్యులయిన లుబ్ధకచండాళమాతంగజాతులును విని కడమ పదునాలుగుజాతులయందును, త్రిదశకాంతలమీటుచున్న

పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతులును, పద్మినీజాతిలక్షణము రతిరహస్యమందు, “కమల ముకుళమృద్ధ్వీ భుజరాజీవగంధీ సురతపయసి యస్యాస్సౌరభందివ్యమంగే, చకిత మృగదృగాభేప్రాంతరక్షేచ నేత్రే స్తనయుగళ మనర్ఘశ్రీఫలశ్రీవిడంబి, తిలకునుమ సమానాం విభ్రీతీనాసి కాంచ ద్విజగురుసురపూజాశ్రద్ధధానాన దైవ, కువలయదళకాంతిః కాపిచాంపేయకాంతి ర్వికటకమలశోకాకార కామాతపత్రా, ప్రజలిమృదునలీలం రాజహంసీవతస్వీ త్రివళిలలితమధ్యా హంసనాణీసుచేహ, మృదుశుచిలఘు భుక్త్యేమానినీ గాఢలజ్జా, ధవళకునుమ వాసోవల్లభాపద్మినీస్సాస్య” త్తని చెప్పియున్నది. చందనాదిసువస్తుసంపదలును, అరణంబుగతిక్ = హరణమునిచ్చినట్లు, లోన = వెంటనే-కడమ సులభము.

క. తనపాండుసమాఖ్య జగం

బున వెలయంగ నిట్లు సకలభూనాథుల నా

త్తనిదేశవర్తనులుగా

నొనరించె నితాంతవైభవోజ్జ్వలుఁ డగుచున్.

13

రా. ఈపద్యమునకుఁ గర్తృపదము నరనాథుఁడని ముందరిపద్యములూ నున్నది, పాండు = శుభ్రమైన, “హరిణః పాండురః పాండుః” అని అ. సమాఖ్య = కీర్తి “యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ” అని అ. కడమ సులభము.

భా. తనయొక్క, పాండుసమాఖ్య = పాండురా జనుపేరు, “ఆఖ్యా హేష్వా అభి ధానంచ” అని అ. కడమ సులభము. సం. ఉపసర్గము.

వ. ఇట్లు యథేష్టభోగంబులఁ బ్రవర్తిల్లుచు నొకనాఁడు తన మనంబున.

14

చ. శ్రమ ముడుగుం దనూజడిమ జాటుఁ జలాచలలక్ష్మ్యభేదన క్రమము లెటుంగవచ్చు మది గానబడుం బరజాతిభీతికో సములవిచేష్టితంబు లివి భావమునం దలపోయ నన్నిచం

దములఁ బ్రియంబె యంచు నరనాథుఁడు వేటకు నుద్య
తాత్తుడై, 15

రెంటికినేకార్థము-వేట ప్రశస్త మని, “పరిచయం చలలత్వనిపాతనే
భయరుషోత్పతదింగితబోధనం, శ్రమజయాత్ప్రగుణంచకరోత్యసౌ తనుమతో
నుమత స్స చివైర్యయా” అని కాళిదాసువలెనే చెప్పినాడు. నైషధమందును-
“మృగయాఘాయన భూభృతాంఘ్నుతాప్” అని చెప్పియున్నది గనుక
అన్నిచందములఁ బ్రియంబె యంచు చెప్పెను. నరనాథుఁ డనెడి దిక్కున
డాపలినన్నకు నకారము యతిగాఁ జెల్లినందుకు లక్షణము కవిలోకచింతా
మణియందు, లే. ‘టపతవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదిన బిందువు
లుండెనేని, వరుసణనమలువభు లగువానికెల్ల, నవనిఁగొందఱు సుకవులయను
మతమున. చ. క్షిమక జభుక్యవంశనృపకేసరిప్రేసినచోఁ గృపాణఖం, డనమునఁ
గల్గుఁబో నురగణత్వము తత్పదపారిజాతవం, డనమునఁ గల్గుఁబో మనుజనాథ
తతద్వృటదర్శనావలం, బనమునఁ గల్గుఁబో గహనమధ్య నివాసము శత్రుకోటి
కిక.’ అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

క. అతివినయాన్నితకుంతియు

ధృతి మహిమాద్రియును నగుచు నతిప్రీతితరం

గితమతులై తనుఁ గొలువఁగఁ

జతురమృగయు లేఁగుదేరఁ జనియెక వనికిన్.

16

రా. అతివినయాన్నితులైన, కుంతియుక = ఈటెలుగలవారు గలవాఁడు
“ప్రాసస్తుకుంత” అని ఆ. “కుంతా ఏషాం సంఠీతి కుంతినః” అనెడు మతు
బంతశబ్దముమీఁద బహుప్రీతి. ఈదిక్కునఁగ ప్రత్యయరహితముగాఁ జెప్పి
నందుకు భారవిప్రయోగము. “పృథుకదంబకదంబకరాజితం ప్రతిభమాలతమాల
వనాకులం, లఘుతుషారతుషారజ లఘ్యతం ధృవినదానసదానసదంతినమ్” అని

ధృతిమహిమకు. ఆద్రియుక్ = పర్వతమైనవాడు. అర్థాంతరము. ధృతిమక్ = ధైర్యలక్ష్యచేత, హిమాద్రియుక్ = హిమవత్పర్వతమువంటివాడును అగుచు, కొలువంగక్ = కొలిచెడు నిమిత్తమై, మృగయులు, వింగుజేరక్ = భాగా, చనియెను.

భా. అతివినయాన్నిత = అత్యంతవినయముతోఁ గూడిన, కుంతియు, ధృతి = ధైర్యమునకు, మహి = స్థానమైన - మాద్రియును, క. 'పనితాయనుచో' వసితయు, జననీ యని పలుకుచోట జననియును పథూ, యనుచో వధువును దేనుంగునఁ, జనునాయాయూలు దుదలఁ జనుపలుకులకు' నని కుంతియు మాద్రియు నన్నందుకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు లక్షణము. నగుచుక్ = నవ్వుచును, అతిశ్రీతి = అత్యంతసంతోషరసముచేత, తరంగిత = పరంపరలుగలదైన, తదన్యసంజాతంతారకాదిభృత్యతచ్చని యితచ్చృత్యయాంతము. మతులై = బుద్ధిగలవారై, తనుఁగొలువఁగ, చతుర = సమర్థులైన, మృగయులు = వేటకాంఠును, "మృగయుద్ధుజ్జక శ్చన" అని అ. వింగుజేరఁగా, వనికిక్ = వనమునకు, చనియెను.

వ. ఇట్లు సని చని వివిధమృగంబుల వేటాడుచుం దిరిగితిరిగి. 17

రా. భా. యిట్టి సరి. సులభము.

క. నెలకొనియె వేటతమి న

బృలియుండు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమక్

గలతమసతీరసికతా

విలసనములు డెందమునకు విందొనరింపన్.

18

రా. అబ్బలియుండు = దశరథుండు, శిశిరనగ = శీతలవృక్షములచేత, "తైలవృక్షైనగావగౌ" అని అ. రుచిర = మనోహరములయిన, పరిసర = ప్రాంతభూములయొక్క, "పర్వంతభూఃపరిసరః" అని అ. మహిమంగల = మహిమనుగలిగినట్టి, అరసున్నయున్నచో నెఱుసున్న పచ్చినందుకు లక్షణము. క.

‘కుఱుచలతుదహల్లులకుం, బిరుద శ్చెలకొన్నయట్టిబిందువు లెల్లఁ, నొం
యఁగ నూఁదుచుండేలుచు, నొంపై యిరుఁదెఱుగు నెల్లుచుండుం గృతులఁ.’
అని యాంధ్రభాషాభాషణము. తమన = తమసానదియొక్క, తెఱుగువృద్ధి,
తీర = గట్టలయందుఁగల, సకతా = ఇసుకదిబ్బలయొక్క, “సకతానాలుకా
యాంచ నైకలేష్యామయాంతరే” అని వి. విలసనములు = బిప్పిదములు, లబ్ధం
తము, డెందమునకుఁ = మనస్సునకు-దేశీయపదము, విందొనరింపఁ, వేట
తమిఁ = వేటతమియందు, నెలకొనియె = స్థిరుఁ డయ్యెను.

భా. అబ్బలియుఁడు = సాండురాజు, శిశిరనగ = హిమవత్పర్వతము
యొక్క - రుచిరమైనపరిసరమహియందు, మంగలతమ = అత్యంతశుభము
లయిన, నలీ = కుంఠీమాద్రులయొక్క, రసకతావిలసనములు = రసకత్వ
విలాసములు - మంగళతమశబ్దము రసకశబ్దమునకు విశేషణము. డెందమునకు
విందొనరింపఁగా వేటతమిచేత మహియందు నెలకొనియె నని యన్వయము.

ఉ. హరిమృగవ్యవస్థవిహితాదరుఁ డాధరణీతలేశుఁ డ

ధ్వారచిత్రశ్రమాకలితుఁ డై కడు మెచ్చె సురాపగాజలా

సారసమాగమార్హ తమసారససారససారసారభో

దీరణకారణంబు నలిధీరసమీరకిశోరవారమున్.

19

రా. హరి = హరిములుగలవాఁడు, మృగవ్యవస్థవిహితాదరుఁడు, ఆధర
ణీతలేశుఁడు = దశరథుఁడు, సురాపగాజలాసార = గంగాప్రవాహమునకు,
సమ = సమమును, అగమ = శ్రుతిస్మృతులవల్ల, అర్హ = శ్రేష్ఠమయినది,
ఆగమార్హా = యాత్రాయోగ్యమయినది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. తమసారస =
తమసానదీజలమందుఁగల, కడమ సమము. ఉదకమువల్ల వైత్యము వద్దముల
వల్ల సారభము కిశోరపదమువల్ల మాంద్యమును జెప్పట.

భా. హరి = ఒప్పుచున్న, మృగవ్య = వేటయందు, “అచోఢనం
మృగవ్యం స్యాదాఖేటోమృగయాస్త్రీయా” మ్మని అ. నవ్య = నూతనముగా,
విహిత = చేయఁబడిన-ఆదరముగలవాఁడు, ఆధరణీతలేతుఁడు = పొందురాజు,
అధ్వ = మార్గమందు, ఆరచిత = చేయఁబడిన - వేటచేతఁ జేయఁబడిన
దనుట. శ్రమ = బడలికచేత, ఆకలితుడై = అలసినవాడై, సురాపగాజలాసార =
గంగాజలప్రవాహములయందు, “ధారాసంపాత ఆసారః” అని అ. సమాగమ =
పరస్పరసాంగత్యమునకు, అర్హతమ = మిక్కిలి దగిన, సారస = బెద్దరులుగల,
సారస = తామరలయొక్క - సమాగమార్హతమసారసపదము పద్మములకు
విశేషణము. సార = ఉత్కృష్టములయిన, సారభ = వాసనలయొక్క, ఉదీరణ =
విస్తరించుటకు, కారణంబు = హేతువైన - అతిధీరములయిన, సమీరణికోర =
మందమారుతములయొక్క వారముకొ = సమూహమును, కడుకొ, మెచ్చెను.
క్రియ.

సీ. పుడమితేఁ డీరిలి గడంగి డెందము మృగ

వ్యాపారభేలన మభిలషింపఁ

గానలోఁ దారమృగంబులకైవడిఁ

నైకొని యసమాస్త్రకర్తవలనఁ

దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమ

కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ

ననిచిన తత్ప్రియతనయుం డవారిత

కారుణ్యుడై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ

డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని

ద్రెళ్లనేసె నాఘనులసద్దృష్టినియతి

బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిజేసి.

రా. పుడమి = భూమికి, తేడు = రాజైనదశరథుడు, ఇటువంటివి తద్భవపదములు. సీ. 'యోధులు జోదులు యోగంబు జోగంబు, భేదంబు బిందంబు పృథివి పుడమి' యని కావ్యాలంకార చూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక ముందరను చెలిసికొనునది. ఈరీతికై = ఈ పూర్వోక్త ప్రకారముగ, కడగి = ఉద్యోగించి, డెందము = మనస్సు, సీ. 'వెన్నున్ను విన్నవారివంతవాగంబు డెందంబు దెప్పాడి దెల్లపాటు' ఇటువంటివెల్లను దేశ్యపదములని యాగ్రంథమందె చెప్పినాడు. మృగవ్య = వేటయందుగల, అపారభేలనము = అధికవిహారమును, క. 'జంగమపదములు దక్క ధ, రంగలపదముల ద్వితీయప్రథమయు నగురా, జంగదము లూడె సతి నూ, త్నాంగదములు దాల్చె నా నుదాహరణంబు' లను నాంధ్రభాషాభూషణ మందలిలక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. కానలోక = అడవియందు, తారు = సంచరించెడి, మృగంబులకై = మృగములకొఱకు, వడిగైకొని, ఆనమ = సరిలేని, అస్త్రకర్త కలనక = బాణప్రయోగగతిచేత, తనరుచుక = ఒప్పుచున్న వాడై, చప్పుడు విని యని ముందరి కన్వయము. ఒక్కపురాణమునిదంపతులు = ఒక్కవృద్ధమునిస్త్రీపురుషులు. "పురాణప్రతన ప్రత్నపురాతనచిరంతనాః" అని ఆ. 'జానూయాదంభావజంభావో వా నిపాత్యేతేవత్యో' అనువార్తికము వల్ల జాయాశబ్దమునకు దం జం అనునాదేశము, "దంపతి జంపతీ జాయాపతీ" యని ఆ అంబులుడేరక = నీళ్లు చెచ్చెడునిమిత్తమై, క. 'గురువులు గురులనఁ గొల్తురు, గురువులచేగురులకొఱకు గురువులవలనక, గురులకు భక్తి దనర్చును, గురువులయందుండు సకలగుణములు నెపుడున్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక, అంబువులు+అంబు లని రెండువిధములఁ జెప్పవచ్చును నెయ్యంబుమీఱ, అనిచిన = అంపిన, తత్ప్రియతనయందు = ఆ మునిపుత్రుఁడు, అవారితకారుణ్యం దై పూనికలశము, అంబుమగ్నముగఁ జేయఁచప్పుడు = నీళ్లుముంచెడుధ్వనిని, భుగ్నహృదయఁ దగుచుక = సరళము గాని మనస్సుగలవాడై, "అవిధంకుటిలంభుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్యపి" అని

అ. విని, శిత = వాడిమైన, శరవిశేష = శబ్దమాలి యనెడు బాణవిశేషము యొక్క, అభిహతిక్ = వ్రేటుచేత, లసద్వృష్టి = మంచివివేకము, “దృష్టిర్జ్ఞానోద్ధృత్యనే” అని అ. నియతిక్ = విధిచేత, ‘భాగ్యంస్త్రీనియతిర్విధిః’ అని అ. బ్రుంగక్ = కొంచెపడగా, సారంగబుద్ధిజేసి = ఏనుగ నెడిబుద్ధిచేత, “సారంగశ్చాతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే” అని అ. ఆఘనుక్ = ఆమునిపుత్రుని, శ్రేష్ఠనేనెను.

భా. పుడమిజేడు = పాండురాజు, ఈరితిగడగి, ఇంక భిన్నాన్వయము, డెందము, మృగ=మృగదంపతులయొక్క, వ్యాపార=రతివ్యాపారము వంటి, భేలనము = క్రీడను, “మృగీచ మృగశ్చ మృగౌ పుమాన్ స్త్రీయామ్” మృగసూత్రమున నేకశేషము “మృగయోర్వ్యాపారః మృగవ్యాపారః” అని సమానము అభిలషింపఁగా, తారు = తాము, అ. ‘ఓత్తు నక్షరములు నొనరంగ జుట్టులగ్న, శవసహలనిరూఢి జడ్డగాని, శాను నచ్చ తెనుగులను దీర్ఘముల మీఁద, బండిరాలు లేదు పద్మనాభీయని వెల్లంకికులశ్రేష్ఠుఁ డైనతాతంభట్టు గారు కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినారు గనుక తారు సంచరించెడునను దిక్కునను రేఫమే. మృగంబుల = మృగములయొక్క, కైవడిక్ = రీతిచే, అసమాస్త్రకర్తకలనక్ = మన్మథవ్యాపారాసక్తిచేత, కలికామధేనువన్నారు గనుక, తనరు = ఒప్పునట్టి, చొక్కపురాణక్ = మంచియనురాగముచేత, రాగశబ్దము నకు రాణ యనునది మాగధిరూపము, మునిదంపతులు, తమకంబులుదేరక్ = తమిపుట్టఁగా, సెయ్యంబు = నెనరు, మీఱ ననిచిన, తల్పియతన = ఆవిహార మందలి తాత్పర్యముచేతనే, ఉండఁగా, పుడమిజేడు వారితకారుణ్యుడై యని యన్వయము. పూని = లక్ష్యముచేసికొని యనుట, కలశమంబు = కలిగిన శాంతినంతటిని, మగ్నముగఁ జేయుచుక్ = అడఁచుచును, అపుడు, వినిశిత = మిక్కిలి దీక్షమైన. శరవిశేషముయొక్క యభిహతిచేత, సద్వృష్టి = వివేకుల యొక్క, నియతి నియమము, వృద్ధాచార మనుట, బ్రుంగక్ = తప్పుగా, సారంగబుద్ధి.జేసి = లేళ్ళ నెడిబుద్ధిచేత, ఆఘనులఁ ద్రెళ్లనేనె నని యన్వయము.

వ. ఇ ట్లేసిన.

21

క. వాలంపతాకునకు ధృతి

ప్రీలగ హా తాత యనుచు వెలువడుతన్న

రైలాపమునకు నాజన

పాలకులో త్తంసుగుండె భగ్గున గలగెన్.

22

రెంటికి సమము. నులభము.

క. ఆధరణీపాలుండు తమ

సాధునియతికొమరు నేడు సమసెనె యిట్లా

హా ధాత వ్రాత యని శర

బాధం గలగంగను వారిపజ్జకు జనియెన్.

23

రా. ఆధరణీపాలుండు = దశరథుండు, తమసాధుని = తమసానదియందు, “తటిసీ చూదిసిధురీ” అని అ. యతికొమరు = మునిపుత్రునియొక్క, వీడు = విండ్లు, ఆయు వచుట, జాత్యేకవచనము క. ‘రూకకు వేహా కనఁగా, బ్రాకట ముగ వృష్టి ప్రాణిభాగ్యం బరఁగా, లోకమున నాడుదానికి, శ్రీకర మగు సొమ్మునువ్వె సిగ్గె యనంగ’ నని కలఁలోకచిత్రామణియందు, నేడు అచు చోటను నర్థ బిందువునందుకు, ఉ. ‘వాడి మయూఖముల్ గలుగువా డప రాంబుధిఁ గ్రుక్కె ధేవుల్, నే డిట వచ్చె నేతమ నిష్ఠమెయి భవదన్ని హాత్రముల్, పోడిగ వేల్వఁగా బడియె బ్రొద్దుచు బోయె గచుండు నింటికి, రాండు వనంబులోన మృగరాక్షసపన్నగబాధ నొంచెనో’ యని నన్నయభట్టప్రయోగము, సమసె నే యరి, వారిపజ్జకు = ఉదకసమీపమునకు. చనియెను.

భా. ఆధరణీపాలుండు = పాండురాజు, తమయొక్క, సాధు = శిష్యుని, నియతి = భాగ్యముయొక్క, కొమరు నేడు, సమసెనె = సమనెఁగ దాయని

భేదవాక్యము, అని శరభాధచేత. కలంగగ్గ్ = మునిదంపతులు తొట్టు పడంగా, వారి యొక్క, పజ్జకుక్ = సమీపమునకు, చనియెను.

క. చని తన్ముఖమున దద్దు

ర్తనవిధ మంతయును విని ధరారమణుడు ద

త్తనుశరవేదన గ్రమ్మచి

తను బొదవినయట్లతివ్యథావిహ్వలుడై.

24

శెంటికి సమము. సులభము.

క. ఏనుం గనికర మరయక

పూనితి గా కిట్టియెడల బొసగునె యేయం

గానమెకాలనియమగతి

తో నావేట మునియుగము ద్రుంగించె దుదన్.

25

రా. ఏనుంగని = గజమని, సీ. 'ఏనుంగు నెక్కి పెక్కినుంగులిరుగడరాఁ బురీభిఁగల గ్రాల గలదె' అని సోమయాజి. కరము = మిక్కిలి, అరయక = విచారింపక, పూనితిగాక, ఇట్టియెడల = ఈయాశ్రమభూములయందు, ఏయను, పొసగునె = యుక్తమానా, అని కాకున్వరము, కానమె = ఎఱుంగమా. "నృపతేరవన్యోనన్యకరీ" అనునర్థము ననుట. కాలనియమగతితో = కాలప్రేరణతోఁ గూడి, "లూట లిఖతారేఖా పరిమార్చు నశక్యతే" అని న్యాయము. మునియుగము = మునికుమారుని యాయుస్సును, నానుడువార్తి, తుదక = వేటయగునమయమున, ద్రుంగించెను - క్రియ.

భా. ఏనుక్ = నావంటివాడును, కని = ప్రత్యక్షముగఁజూచి, కర మరయక = చెయింగొంచినపక. ఇట్టియెడల = ఈ క్రిడాసమయములయందు, కనికర మరయక = దములేక యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఏమనుకనికరమను దిక్కున సుధికి, క. 'వాంతములైన పదంబుల, పొంతం బైనున్న శబ్దముల కవలకవల్, దొంతిగజడదబ లగున, య్యంతనకారుంబునున్న యభిరవదండి'

అనెడులక్షణములవల్లన కారపుఁబొల్లుబిందువైక కారముగ కారమైనతర్వాత, క. 'కుఱుచలతుది హల్లులకును బిఱుద సైలకొన్నయట్టిబిందువులెల్ల, స్నైరయఁగ నూఁదుఁచుఁ జేలుచు, నొఱుపై యిరు దెఱుగు సెల్లుఁచుండుంగృతుల'నని యాంధ్ర భాషాభూషణమువలన నేనుఁ గని కర మనియు నేనుం గనికరమనియుఁ జెప్ప వచ్చును, కానమె కాలని = అడవిపృగములని. యమగతితోఁ = యమప్రేరణతోఁ గూడిన, నావేట, ముని = మునులయొక్క, యుగము = ద్వయమును, అనఁగా మునిదంపతులను, యుగం యుగ్గేకృతాదిభిః" అని అ. త్రుంగించెను.

వ. అని చింతించుచుండ.

26

చ. ఘనశర వేదనల్ బలియఁగా వనకుంభిని వ్రాలియున్నయ
మ్మనియుగళంబుదొట్టుపడ ముంచితి నాతలిదండ్రుల౯మహా
ఘనదీని కేమన న్నైఱయఁగా నని కన్నులవారివృద్ధులం
దనఁగ దదంప్రిచేర్చునను ధార్తికుఁ డాయన నమ్రవక్త్రుడై.

రా. వనకుంభిని = జలకలశియందు, కుంభిశబ్దమునకు 'ఉదస్యకుంభీరథ శాతకుంభజాః' అని వైషధము పదునాలుగవసర్గలో బ్రయోగమున్నది గనుక, వ్రాలియున్న యమ్మనియు, గళంబు=కంఠము, తొట్టుపడఁ, దశరథునితో ననుమాట, నాతలిదండ్రులను, మహాఘనదీని౯=అధికదుఃఖ మనెడు నది యందు, ముంచితి = ముంచితివి. తెఱుగునఁ బ్రథమరుద్య మోక్షమపురుషములకు సాంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'ఒరులకు నెనయునె నిరియునె, దిరికిఁ దికారంబు తిరియుఁ జెల్లముదనకుం, బరువడిఁ దినియును దిమియును, జొరయు నుభయవచనములకు భూతక్రియలన్.' లక్ష్యము. క. పలికెను బలికిరనంగా, బలికితి పలికితి రనంగ బలికితి నర్థిం, బలికితి మనఁగా నన్నియు, నలవడఁగా వరుసతో నుదాహరణంబు'లని యేకవచనబహువచనములు చెప్పఁబడినవి. ఇకను. ఏను-నేను. మనన్ = నిర్వహించును, అని శోకవాక్యము.

సెత్యుక్ = మిక్కిలి, కాననికన్నలవారిని = అంధులను, వృద్ధులను, తలిదండ్రులకు విశేషములు, ననుక్ = నన్ను, తదంఘ్రిచేర్పు = వారి పాదములయొద్దఁ జేర్చుము, ధార్తికుడా = ఓయి విలుకాడా, ఇది వ్యంగ్యోక్తిచేత సంబోధనము. అనక్ = ఇటనఁగా, నమ్రవత్తడై, విని యని ముందరి కన్వయము, ధర్మశబ్దము ధనుర్వాచకమైనందుకు “ధర్మః పుణ్యేయమేనామ్యే స్వభావాచారయోక్తౌ, ఉపమాయామహిం సాయాం చాపేచోపనిషద్యపి” అని. వి.

భా. ఘనశరములవలన నైనవేదనలు బలియఁగా, వనకుంభినిక్ = వనభూమియందు, “గౌరిలాకుంభిసిక్షమా” అని అ. మునియుగళంబుతోట్రు పడఁగా, పాండురాజునుకొనుమాట, ఆతలిదండ్రులను, మహాఘ్న = అధికదుఃఖమనెడి, నదిక్ = వైతరణియందు, “అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘ్నమ్” అని అ. ముంచితిని, ఇం కేమనక్ = ఇంకననఁ బోవునది యెద్దిగనుక, అని, కన్నులవారి = కన్నీరు, వృద్ధులం దనరక్ = పరంపరతాచు నుండఁగా, తదంఘ్రిచేర్పునక్ = వారి పాదములయొద్ద, ధార్తికుడు = ధర్మాత్ముడైన “ధర్మేణ జయతీతి ధార్తిక” అని ‘తేన దీప్యతి జయతి జితమ్’ అనుసూత్రమున తక్ష్మిత్యయాంతము. ఆయన = పాండురాజు, అప్పునచేసెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. విని యతనిం దనవై నిడు

కొని యేగినియమికిఁ దగని ఘోరార్తి యొన

ర్చినవాడ మీకు దండుడ

నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పన నేసెన్.

28

రా. విని. అతనిక్ = మునిపుత్రుని, తనవైనెడుకొని, ఏగి = వృద్ధులయొద్దకుఁ బోయి, వారిలోడ దశరథుఁ డనెడుమాట, నియమికిక్ = మునీశ్వరునికి, తగని, ఆర్తి = పీడను, ఒనర్చినవాడను, మీకుదండుడ నని తెలుపుచును, వారికిక్ = మునిదంపతులకు, అతని నప్పనచేసె నని యన్వయము.

భా. వినియతనిదన = మిక్కిలి నియతమైన యవకీర్తి నే, మైనిడుకొని, పాండురాజు మునితో ననుమాట, ఏక = నేను, కినియమిక్ = కోపింపమికి, మీరు ఈమించుట కనుట, తగని, కడమనమము. తనుక = తన్ను, అప్పన చేసెను.

తె. చేసి మనుజేశ్వరుండు తచ్చాసనమున
నాత్మ శరసముత్పాటన మాచరించె
దానఁబట్టి ప్రాణంబు లెంతయుఁ జలింప
ననుతతో గ్రార్తి కోర్వక యతివరుండు.

29

రా. దానక = దశరథుండు బాణముఁదీయుటవల్ల, పట్టి = తమారుని యొక్క, ప్రాణంబులు చలింపక = పోఁగా, అనుతతా = అపుత్రకత్వము చేతనైన, కడమ నమానార్థము.

భా. దానఁబట్టి = పాండురాజు తాను బాణముఁ దీయుటఁబట్టి, ప్రాణంబులు, చలింపక = తొట్టువడఁగా, అను = ప్రాణములయొక్క, తత = విస్తృతమైన, ఉగ్రార్తి కోర్వక యతివరుండు, ముందర న నెడుమాట.

ఆ. కాంతతోడఁ గూడఁ గాన ని ట్టటు చన
లేనియాయవస్థ పూనియున్న
మాకుమారుప్రాపు పోకారై నేడు నీ
దైనప్రాధిమహిమ భానుకులుండ.

30

రా. కాంతతోడఁగూడఁగానను, ఋషిసంపతు లంధులు గనుక, ఇట్టటు చన, లేనియాయవస్థక = వార్ధకమును, పూనియున్న మా = మాయొక్క, తమారుప్రాపును, నీదైనప్రాధిమహిమ పోకారైను, భానుకులుండ, నంబుద్ధి.

భా. కానక = అడవియందు, కాంతతోడఁగూడ, ఈయవస్థ = రతిని, పూనియున్నమాకు, మారుప్రాపు = మన్మథానందమును, నీదైనప్రాధిమహికార్పిను, హిమభానుకులుండ = చంద్రవంశపురాజా! “భానురక్షిదివాకరా” అని ఆ. ఇది వ్యాజ్ఞానాంబంకారము.

ఆ. ఎందు వేటరాచె యితరు లేమనసుతో

దారసంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచి

తకట పాండురాజ యశ మెన్నవై తతి

కూరదశరథేశ కులము రోయ.

31

రా. ఏమనకొ = అసేమన్నది, సుత = కుమారునివల్లనైన, ఉదారమైన సంగసుఖమును దప్పఁ ద్రోచితివి, పాండుర = శుభమైన, అజానియొక్క యశమును, అతికూర, దశరథేశ, సుబుద్ధులు, ఎన్నవైతివి, అజానీర్తికి గొడవ తెచ్చితి వచట.

భా. ఏమనసుతో, దార = భార్యయొక్క, సంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచితివి, కూరదశకొ = క్రూరముచేత, రథేశ = అతిరథులైన, రాజులయొక్క, కులము, రోయకొ = రోయునట్లుగా, యశమును, ఓరాజా ! ఎన్నవైతివి.

వ. అని యమ్మునీశ్వరుండు.

32

తే. నిజశరీర మె ట్లట్ల యానృపునిమేను

నాత్మజాయాసమాగతం బైనయపుడ

ప్రాణములు వాయునట్లుగాఁ బరమశోక

వశత శపియించి మృతి వొందె వనితతోడ.

33

రా. ఆత్మజ = కుమారునియొక్క, ఆయాసము = సరికటము, ఆగతంబైన.

భా. ఆత్మజాయా = నిజభార్యలతోఁగూడ, సమాగతంబైనయపుడ = సంయోగమైన యపుడే, సమాగతశబ్దము భావార్థమందుఁ గ్రుత్రత్యయాంతము. కడమ యేకార్థము

మ. యతి యెంతేఁ దనయార్తి జేడ్వడినవాఁ

డై యాత్మజాయాసమా

గత మైనప్పుడ మేనుఁ బాయు మని య

ల్కన్నన్ను శాపించె సం

తతి లేకుండెడిచోఁ దదాశ మిగులం

దాఁ బోవు శైల్యేనియున్

ధృతిమై నోర్వఁగ వచ్చు నామదికిఁ జిం

తింపంగ నం చెన్నుచున్.

34

రా. తనయునియొక్క, ఆర్తి, ఆత్మజఃపుత్రునియొక్క, ఆనూసము = శోకము, తదాశ = సంతానాపేక్ష, మిగులన్ = పూర్ణమైనను, తాఁబోవుట, ఎట్లైనయున్ = ఎట్లైనను, నామదికిఁ జింతింప నోర్వవచ్చును. కడమ సులభము.

భా. యతి = ముని, ఎం లేన్ = అధికమైన, తనయార్తిన్ = తన దెనకు, చేడ్వడినవాడై = లోనై, ఆత్మజాయాసమాగతమైనప్పుడు = ఆత్మ భార్యాసంయోగమైన యపుడే - ౪ని పూర్వోక్తానువాదము. మేరు బాయు మని, శాపించెన్ = శపించెను. సంతతి లేకుండెడిచో, తదాశన్ = ఆసంయోగాపేక్షవల్లనే, తాఁబోవుట, మిగులన్ = మిక్కిలియు, మదికిన్ = మనస్సునకు, ధృతిమైన్ = ఎంతదైర్యము గలిగిన ననుట. ఓర్వఁగవచ్చునా? తాళరాదనికాకుధ్వని అంచున్, జనపతి యని మీఁదటివ్యములూఁ గర్త. ఎన్నుచును.

క. జనపతి దాననతివృధ

మనస్కుడై యిట్టి దయ్యె మత్సుచరితవా

సన యింక నేమని నిజపురి

కిని జనియెద ననుచు నాత్మ కీల్పిషశంకన్.

35

రా. జనపతి = దశరథుఁడు, తాను, అనతివృధమనస్కుడై = అధిక వ్యధలేని మనస్సుగలవాడై, కాపము పుత్రహేతువాయెఁగనుక, మత్

నాయొక్క, సుచరితవాసన = జన్మాంతరసుకృతసంస్కారము. “వాసనా భావనా సంస్కారోనుభావాద్యనుస్మృతిః” అని అ. ఇట్టిదయ్యో, శాపమై ఫలించి ననుట. ఇంకనేమి = ఇంకవిచారమునకు నిమిత్తమేమి, అని = ఈలాగున చెంచుకొని, నిజపురికి = అయోధ్యకు, చని = పోయినవాడై, ఎద = మనస్సునందు, ననుచు = చిగుర్చునట్టి, అభివృద్ధియగునది యనుట. అర్థాంతరము. ఇంక నేను, మని = కృతార్థుడనై, నిజపురికి = అయోధ్యకు చనియెద ననుచు, ఆత్మ = తనయొక్క, కిల్బిషశంక = పాపభీతిచేత, దానంబుచేసె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. జనపతి = పాండురాజు, దాన = ఆయెన్నికచేత, అతివృథ మనస్కుడై = అధికవృథ గలమనస్సు గలవాడై, ఇంక నేమని, నిజపురికి = హస్తినగరమునకు, చనియెద ననుచు. కడమ సమము.

క. గణనాతీతము లగుగో

గణములు వేదండఘోటకస్తోమములు

మణులు ధనధాన్యములు బ్ర

హ్మణులకు దానంబు సేసె నాతడు మఱియున్.

96

రెంటికి సమము; సులభము. ఇంక నాల్గవద్యములకుఁ గుళకము.

తే. తనకుఁ గలభూషణాదిసద్వస్తుజాల

మగ్రజాయత్రముగఁ జేసి యుంచితనయ

బలలసద్వర్తనలవనీసలిని జూడఁ

జాల నని వారితో ధయాశ్రయత మెఱయ.

37

తే. మనవియుక్తితెఱంగు మీ కనిన దడవి

నవయ నేటికి మనకరినగరమునకు

నరుగుఁ డని పెదముదుసల్లు ననుఁగులాడ

చెరవరులు గనికరముతోఁ బెరసి కొలువ,

38

క. మానవతులారహితస

త్వానుగతిశాంతిః దనరి యతిని పుణ్య

శ్రీనెరయ నాత్మసామ్రా

జ్యానుభవము పూనె దయ జనావళిమెచ్చన్.

39

క. అనిభృతదాక్షిణ్యం దై

తనయాలోకనవిదూరతకుఁ గుందునిజాం

గనలం గూడి యవని నా

ఘనుఁడు నడవెఁ బెంపు మీఱఁగా మునిచర్యల్.

40

ఆ పాల్గుపద్యములకు రాఘవార్థము: తనకుఁగల, అగ్రజాయుత్తముగఁ = బ్రాహ్మణాధీనముగా 'ద్విజాత్యగ్రజన్తభూదేవ బాడబాక' అని అ. అంచిత = అర్హములైన, నయబలములచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్న, వర్తనలు, అని వారిత మైన, ఉదయ = అభ్యుదయముయొక్క, ఆశ్రయతఁ = ఆశ్రయత్వము చేత, అవసీస్థలిని మెఱయ: గాను. గ. మంత్రిలవాక్యము. మనవి = విన్న పము, యుక్తితెఱంగు = యుక్తిమార్గము, మనవి చెప్పికొనునే ర్పనియుఁజెప్పు వచ్చును. మికనినది, ఆరి = శత్రుడైన దశరథునియొక్క, నగరమునకుఁ = పట్టణమునకు, అరుగుఁడని, పెదముదునళ్ళు ననుచులును, ఆడఁ = చెప్పఁగా, వెరవు = వారుచెప్పినబుద్ధిని, కని, అరులు = శత్రువులు, కరముతోఁ = కప్పముతోఁగూడ, 'భాగభేయకహోబలిః' అని అ. కొలువఁ గాను. అ. మానవతుల = ఇతర పురుషసామ్యముతోడ, రహితమైన, సత్త్వ = బలముయొక్క, అనుగతిఁ = యోగముచేత, అతినైపుణ్య = అధికనిపుణత్వము యొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, శెరయదయనుజనావళిమెచ్చఁగా, ఆత్మ = తన యొక్క, సామ్రాజ్యానుభవమును, పూనె = వహించెను. 3. అని భృత = గూఢముగాని, దాక్షిణ్యంధై = దక్షిణసాయకత్వము గలవాడై, క. 'పెక్కండ్ర నతులయందును, జక్కనిమొగమాట మొక్కచందముగాఁ బెం, పెక్కిన

దక్షిణనాయకుఁ, డక్కజముగఁజెలియవలయు నార్కులు శ్రీలిన్' అని కావ్యాలంకారచూడామణి. తనయ = కుమారులయొక్క, ఆలోకనవిదూర తకుఁ గుందు, నిజాంగనలక్ = కౌసల్యాకై కేయానుమిత్రలను, కూడి, అవ నిక్ = భూమియందు, అఘనుఁడు = ఆలాగునఁ బ్రసిద్ధుడైన దశరథుఁడు కామునిచర్యల్ = మన్మథశ్రీడలను, పెంపుమీఱు నడపెను. ౪.

ఆనాల్గుపద్యములకు భారతార్థము. భూషణాదినద్వస్తు జాలమును, అగ్రజ = జ్యేష్ఠుడైన ధృతరాష్ట్రునకు, ఆయత్తముగఁ = అధీనమగునట్లుగా, "అధీనోనిన్ను ఆయత్త" అని ఆ. చేసి, అంచి = అంపి, నద్వర్తనలక్ = మంచినడకలు గలవారైన తన యబలలక్ = కుంతీమాద్రులను, వనీస్థలి యందుఁ జూడఁ జాల నని, వారితోక్, దయాశ్రయత = కృపాస్పదత్వము, మేఘయఁగా, అనుమాట. ౧. మనవియుక్తితెఱంగు. మీ కనినది = మీ రెఱింగినది. ఆడవి నవయ నేటికి మన, కరినగరమునకుఁ = హస్తినగరమునకు, అరుగుఁడు, ముదునళ్లు = పెద్దలును, అనుఁగులు = ఆప్తులును, అడక్ = ఆపట్టణమందు, వెరవరులును గనికరముతో, కొలువక్ = కొలుచునట్లుగా, అనిపెడక్ = అంపెనను. అరుగుఁడని క్రిందటికన్వయము. ౨. మానవతు లార సంబోధనము. హితవైన సత్త్వగుణముయొక్క, అనుగతిక్ = ఆవృత్తిచేత, యలినై = తవస్మిన్, పుణ్యములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, నెరయక్ = ప్రకాశించునట్లుగా - శ్రీశబ్దముమీఁద దెనుఁగునఁగూడ దీర్ఘమున్నందుకు, క. 'స్త్రీలింగశబ్దవికలికి, నోలిం మది దీర్ఘముడుప నుండును దెఱుఁగై, కోలదియేకాక్షరశ, ద్వావివిసర్జించి నిర్జితాసురకృష్టా' యని కవిలోక చింతామణి. ఆత్మ బ్రహ్మనెడి, సామ్రాజ్యముయొక్క, అనుభవమును బూనెదను, యజన = యజ్ఞములయొక్క, ఆవళిక్ = పక్షిని, మెచ్చెను. 3. అని ఇట, భృతదాక్షిణ్యుండై, తనయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకుఁ = చూడకుండుటకు, కుంచుచున్ననిజాంగనలను, కూడియ=కూడుకొనియే, పనిని, అఘనుఁడు = పాండురాజు, మునిచర్యలను పెంపు మీఱుగా నడపెను. ౪.

చ. అకలుషయావనసదశ

యంతయుఁ దా నడవెన్ నృలోకపా

లకుఁడు శతాంతరంగరిపు

లన్ నెఱయం బొలియింపుచున్ సమా

ధికరహితాత్మవర్తన న

తిస్థిరుఁ డై ప్రణిధిప్రయుక్తః బా

యక యెపుడుం బ్రధానపురు

షాంతరవర్తన నాకలింపుచున్.

41

రా. నృలోకపాలకుఁడు = దశరథుఁడు, శత = కఠోరములైన, 'నికృతస్త్యవృక్షాశ్శతః' అని అ. శ్రోధగుణగ్రస్తములైనవి యనుట. అంతరంగములఁ గలశత్రువులను, శ్రోధగుణములకు మనుస్మృతియందు, వైశున్యం సాహసం ద్రోహ మిర్వాణసూయార్థదూషణమ్, వాగ్దండనంచ పారువ్యం శ్రోధజోపిగుణోష్ఠధా' అని అ. నెఱయం బొలియింపుచున్ = లెస్సగా నిగ్రహించుచు, 'అగ్నేశ్వేషం ఋణాచ్ఛేషం శత్రోశ్వేషం నశేషయే' త్తను నియతివలన, ఆర్థాంతరము. శత = నిగ్రహమునకురాని, అంతరంగ = హృదయమువల్లవైన రిపులను = వ్యసనరూపములయినశత్రువుల ననుట. 'స్త్రీద్యూత మృగ యాపానవాకావిరుహ్యార్థదూషణమ్, వాగ్దండనంచ సప్తైతే వ్యసనాని విదుర్బుధాః' అని గ్రంథాంతరము. 'మృగయాత్మేదివాస్వాపః పరీవాదః స్త్రీయానుగః, తేర్యలికం వృథాట్యాచ కామజాదశధాగుణాః' అని కామందకము. నెఱయం బొలియింపుచున్ = పెంచకుండఁ జెఱుచుచును, 'అత్తానమేవ ప్రథమం వినయేనోపపాదయేత్, తతోమాత్యాంస్తతో భృత్యాంస్తతఃపుత్రాంస్తతఃప్రజాః' అని నీలిసారము. 'ఎనేయోహింద్రియ జయస్తద్యుక్తశ్శాస్త్రమర్హతి' అని రామాయణము. సమాధిక = సములతోడను సధికులతోడను రహితుఁడైన, ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులచేత నందఱిని బోలబడనడచి సర్వాధికుఁడైన యనుట. ఆత్మ = తనయొక్క, వర్తన =

రాజధర్మముచేత, 'శ్యామేనాష్టనమర్థస్య రక్షాసంవర్ధనంతథా, సత్సాత్రప్రతి
పత్రిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధ' మ్మని కామందకము. అతిస్థిరుడై = ఊర్జి
తుడై, అర్థాంతరము. సమాధిక రహిత = సాధారణమైన, ఆత్మ = శరీరము
యొక్క, వర్తన = స్థితిచేత, అతి స్థిరుడై = స్థైర్యగుణముగలవాడై,
'షణ్ణవత్సంగులొ'లేస్థి' యశ్చమాన్ సదివౌకనః, ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ
ముష్టిశ్చనృపతేస్థిరః' అనియు లక్షణకాస్త్రము. ప్రణిధి = గూఢచారుల
యొక్క, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చారే' అని అ. యుక్తి = అంపుటచేత,
ప్రధానపురుష = పురోహితమంత్రిపుత్రజ్ఞాని దండనాయకులయొక్క,
'పురోహితామాత్య కుమారకుల్యసేనాప్రజేతార ఇతి ప్రధానాః' అని కామం
దకము అంతరవర్తన = అంతరంగవృత్తాంతమును, ఆకలింపుచు = తెలిసి
కొంచును, 'చరా' ప్రచారయేదర్థే ష్వాత్తనశ్చ పరస్యచ, పాపండాదీన
విజ్ఞాతా సన్యోన్యమితరైరసి' అని సీతీసారము. అర్థాంతరము. ప్రణిధి = గూఢ
చారులయొక్క, ప్రయుక్తి = వాక్యమును, పాయక = అతిక్రమింపక,
ఎపుడును, ప్రధానపురుష = పెద్దమంత్రితోడ నగు. 'ప్రధానంస్యా న్నహా
మాత్యే ప్రకృతౌ పరమాత్మని' అని వి. అంతరవర్తన = ఆప్తాలోచనను,
ఆకలింపుచు = చేయుచును, 'సదాచూలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వ
మాత్యేషుచ సర్వసంపదః' అని భారవి. అకలుష = దోషములేని, యావనస్థ =
ప్రాయపువానియొక్క, దశ = అవస్థను, విహారముల ననుట. ధర్మార్థకామ
ములును బ్రతర్తధ్యాన్న సాయుకాలములయందు నాచరించుట ధర్మమే
కనుక నకలుషపదము ప్రయోగించినాడు. ధర్మార్థకామాః కాలేషు త్రిషు
యేన స్వయస్థితాః' అని బ్రహ్మాండపురాణము అర్థాంతరము. యావనస్థ =
జవ్వనమందుఁ గలిగియున్న, దశ = అవస్థను, బహువిధరతిప్రసంగము ననుట.
'దశావస్థాననేకథా' అని అ. అంతయు = తెన్నగా, నడపెను. జాతి
స్వభావగుణదేశజధర్మచేష్టా భావేగిలేషు వికలారతితంత్రమూఢః, లభ్యాపిహి

స్థలతి యాపతమంగనానాం కిం వారికేభలమాప్య కషికరోతి" అని రతిరహస్యమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక.

భా. నృలోకపాలకుడు = పాండురాజు, శతములైన, అంతరంగ రిపులన్ = కామగ్రోధలోభమోహ మదమాత్సర్యము లనెడు సరిషడ్వర్గములు, సేవయం బొలియింపుచున్, సమాధి = వికాగ్రధ్యానమును, కర = చేయుచున్నదై, హిత = ఇంచైన, ఆత్మ = మనస్సుయొక్క, వర్తనన్ = వ్యాపారముచేత, 'సమాధిర్నియమేధ్యానే విపాకేచ సమర్థనే' అని వి. అతి స్థిరుడై = చాంచల్యము లేనివాడై, 'పూజాకోటిసమం స్తోత్రం స్తోత్రకోటి సమో జపః, జపకోటి సమం ధ్యానం ధ్యానకోటిసమోయమః' అని యోగ శాస్త్రమందుఁ జెప్పబడినది గనుక, ప్రణిధి = ప్రార్థనారూపములైన దేవతా స్తోత్రములయొక్క, ప్రయుక్తిన్ = సమ్యగ్విచారమును, పాయక = శ్రవణ మనన నిధిధ్యాసనములతర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కార మని వేదాంతమతసిద్ధాంతము గనుక, ప్రధాన = ప్రకృతియొక్కయు, 'ప్రధానం ప్రకృతి స్త్రీనియామ్' అని అ. పురుష = పరమాత్మయొక్కయు, 'పురుషావాత్మమానవా' అని అ. అంతరవర్తనన్ = భిన్నమైన యునికిని, 'అంతర మవకాశాపధిపరిధానాంతర్థి భేదతాదర్శ్యే' అని అ. ఆకలించుచున్ = నిర్గుణబ్రహ్మోపాసన చేయుచును, అకలుషయా = పరిశుద్ధియైన, పనస్థదశ = వానప్రస్థవృత్తిని, అంతయున్ = సాంగముగా, నడపెను

ప. ప్రవర్తిల్లువాఁ డెందు ననవత్కులకు గతి లే దని మహామునులవలన వినుచుండుం గావున నక్కొఱతదీర్చుకొన లేమికిం జింతాక్రాంతుడై యొక్కగాఁ డప్పుహీకాంతుండు దనయగ్రభాగంబున.

చ. తనరునిజాన్వవాయగురుధర్మదవృత్తి నరుంధతీసువా
సినివరుసన్నతుల్ బుధవిశిష్టసభం గనునట్టిసద్గుణై
కనిధినిజాగ్రదారహితకార్యభరాత్మతనుండఁ జూచి యి
ట్లనియెఁ దనూజహీనతకు నాత్మగరంబు భరంబునొందగన్.

రా. నిజాన్వవాయగురుక్ = తమకులగురువైనవాని, ధర్మదవృత్తిక్ = ధర్మోపదేశముఁ జేయువర్తనగలవాని, సన్నతులు గనునట్టిసద్గుణైకనిధిని, అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరుక్ = పలియైనపసిష్ఠుని, జాగ్రత్ = ప్రకాశింపుచున్నదై, ఆరహిత = లెస్సగా విడువఁబడిన, కార్యభర = ఇతరకార్యభారముగల, ఆత్మతక్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, జాగ్రత్పద మాత్మకు విశేషణము. కడమ సులభము.

భా. నిజాన్వవాయ = నిజవంశమునకు 'వంశోన్వవాయస్సంతానః' అని అ. గురుధర్మద = అధికధర్మము నిచ్చునట్టి, వృత్తిక్ = వర్తనగలదాని, అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరుసక్ = సామ్యమున, 'చిరంజీవునువాసిని' అని అ. బుధవిశిష్టసభయందు నుతులను గనునట్టి, సద్గుణైకనిధిక్ = మంచిగుణములకు ముఖ్యాశ్రయమైనదాని, నిజాగ్రదారక్ = కుంతిని, హిత = ఇంపైన కార్యభర = వ్రతాచరణాద్యతృప్తప్రయోజనములుగల, ఆత్మతక్ = బుద్ధిగలదౌటచేత, ఉండఁగాఁజూచి, తనూజహీనతకుక్ = పుత్రులు లేమికి, ఆత్మ = తనబుద్ధి, భరంబునొందగన్ = కుందుచుండఁగా, ఇట్లనియెను, క్రిందటివచనములొని మహిమాంతుఁడు కర్త.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతింగడుక్
వదలక దానధర్మముఖవర్తనలుం దగునట్లు సల్పితిం
దుది నవి యేమి చెప్ప నతిదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్రసం
పద కెడ యైతి నీదయసమగ్రత యాపరిపాటి యే మనన్. 44
రాఘవ—7

రా. నీదయయొక్కనమగ్రత.

భా. నీదు, అయ = భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్మమునఁ బు

త్రలలామముఁ బడయ లేమిఁ దాపసనాథా

కులహృద్వర్తన మగునా

కలుషపుజీవనముకంటె గష్టము గలదే.

45

రా. చెలువమరు = ఒప్పిదమగు, తాపసనాథా-సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తనమగు = వంశనాశక మైనవృత్తిగల.

భా. చెలువ - సంబుద్ధి, మరుధర్మమునకొ = రతిచేత, పుత్రలలామము=సుపుత్రుని, పడయలేమిచేతఁ దాపముతోడ, సనాథ = కూడినదై, ఆకులమునైన, హృద్వర్తనమగు=మనోవ్యాపారముగలదైన, కడమ సులభము.

సీ. కులవర్ధనుం డగుకొడుకుఁ గాననియట్టి

లాఘవాస్పదునియాలయము లయము

సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని

ఘనకలుషాత్తుజీవనము వనము

పితరులఋణము దీర్చెడుసూనుఁ జెందని

దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము త్రమ్ము

రహి నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్రు నెత్తని

వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము

తే. పలుపలుకు లేల నిఖిలము ఖిలము సూపె

యాత్తజులు లేనివారి కొయతీవరమణి

తరమె యనపత్న్యవైషర్వ మరయ నతని

యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహాని జెంద.

46

రా. ఓయతివరమణి = బ్రహ్మశ్రేష్ఠుడా, అనవత్యు = అపుత్రకుని యొక్క, వైవర్ణ్యమును, అరయందరమే = ఎంచందరమా, అతనియభిలమును నిట్లు ముఖవర్ణ హాని శ్లేంద్ర = అభిలమునకు ముఖవర్ణ హాని-యనఁగానతనిసంబంధములై నయభిలశబ్దములకును మొదలివర్ణముపోయి కడమ నిలుచుట, అభిలము నకును నకారముపోయి భిలమనెడుపదము నిలుచునట్లు, ఆలయము జీవనము గోత్రము భవ మ్మనుపదములు నాలుగింటికి నిదే నియమము.

భా. ఓయతివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్పెడి దేమి మానివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటం జేయకరాదు పితౄణామోక్షము సుతశ్రీచక్రదత్తాప్తికిఁ ధీయుక్తింగన నొందుత్రోవ గలదేనిక వేడెడదేవర [లన్. స్నాయం బొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం బవ్యాహతిక వర్తి

రా. మానివర = సంబుద్ధి, దేవరను వేడెడను, స్నాయంబొప్పక = ధర్మమార్గమున, ఉరుకులంబు = ఘనమైనవంశము. అవ్యాహతిన్వర్తిక = చెదరకవర్తిలునట్లుగా, తత్వాప్తికి నొందుత్రోవ, కలదేనిక = కలిగినట్టాయెనా, నాకు ఘటింపు మని యన్వయము. భారతార్థమందు దేవరస్నాయ మను దిక్కున, “అనచిచ” యనుసూత్రము వలన నకారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది గనుక నీయర్థమందు దేవరక అని పైనకారంబు నిలువఁ జెప్పినాడు. స్వర భేదమైనను నక్షర మేకరీతి గనుక శ్లేషకుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. మానివరసద్వృత్తంబుచేనేమిటక = ఏమునివర్తనచేతను, పితౄణామోక్షముయొక్క, “ఋతిసవల్లేబువా” అనుసూత్రముచే వికల్పమున సవర్ణదీర్ఘము. మోక్షము = మోచనమును, సుతశ్రీచక్రదత్తాప్తికి = పుత్రలాభము వినాగా, “శోభాసంపత్తి వద్దానులక్ష్మీకృతిః” అని శాశ్వతనిఘంటు. చేయకరాదు, తత్వాప్తికి = అపుత్ర లాభమునకు, ఒందుత్రోవగలదు, ఏక = నేను.

నినుజేడెదను, జేవరన్యాయంతొప్పకొ = జేవరన్యాయమువంటినీయ
మొప్పకొగా, నా=నాయొక్క, కురుకులంబు, అవ్యాహతి స్వర్తిలకొ=ఎడతెగ
కుండునట్టుగా, ఘటింఘజేయుము.

క. అనవగతోనత యై పెం

పునః దనరుభవత్కృపావిభూతిః గనినయేః
దనయాపేక్షాదీనత

ననఘ యితరు నట్లు పొందు టర్హ మె యకటా! 48

రా. అనవగత=తెలియఁబడని, దీనత = అల్పత్వము గలది, భవత్ =
నీయొక్క, కృపావిభూతిః గనినయేను, తనయాపేక్షా = పుత్రులయందలి
యపేక్షచేతనైన, దీనత = దైన్యమును, ఇతరునట్లు = వింతవానిలాగున,
పొందుటర్హమె, కాకున్వరము.

భా. అనకొ=ఇట్లనగా, వగతోకొ=వగపుతోకొగూడ, నతయై = నవ్ర
యైనదై, కుంటియనుమాట, ఏను, తనయాపేక్షాదీనతచేత, ఇతరుకొ = పరుని,
అట్లు=నీవు చెప్పినప్రకారము, పొందు టర్హమె?

మ. ఎనయకొ లోకగురుప్రశస్తి గలసీయిల్లాలనై కాంతవ

ర్తనలంబర్వుచు నుర్వి మానవతులకొ ధన్యస్థితికొ మించి యొ
ప్పినన న్నర్హమె యిట్లనందనులయాభీలార్తిపాలేత పా
వన మానీశ్వర యంతకంటె నయశోవాదంబు లే దెన్నెగన్.

రా. లోకగురువనెడు ప్రశస్తిగలసీయొక్క, ఇల్లాలనై కాంతవర్త
నలకొ=ఈలాలనయొక్కయత్యంతవర్తనలచేత, “తీవ్రై కాంతనితాంతాని” అని
అ. మానవతులకొ=మనుష్యసామ్యమును, మించి, ఇట్లు, అనందనులు=అపుత్ర
కులయొక్క, ఆభీలార్తి పాలేతయర్హమె, కాకున్వరము, పావనమానీశ్వర
గుంబుద్ధులు, కడమ ననుము. ఈలాలన యనుదిక్కున నిల్లాలన యనివచ్చినందు

నకు, క. 'మదమున నా ఈ ఊలను, పదములకుద లూష్ట్ర లుడుగఁ బైవర్ణ ముతో, నదుకు నెడం గవియును దుది, గుదియఁగ మఱి జడ్డవ్రాలగుం బై హల్లు' లని యాంధ్రభాషాభూషణమందు, మ. 'ఎనయన్ లోకగురుప్రశస్తి గలసీయిల్లాలనై' యనుదిక్కున క. 'తెలుఁగున యా గలుగదు దొలి, యిల యావలె నుండువర్ణ మేకార మగు' ననులక్షణమువల్ల నేత్వమే గనుక నికార మునకు యతి చెల్లెను.

భా. లోకములయందు, గురుప్రశస్తిగల = అతిప్రసిద్ధిగలిగిన, సీ యొక్క యిల్లాలనై, కాంత=మనోహరములైన, 'కాంతం మనోహరంబుచ్య' మని అ. వర్తనలచేత, ఊర్వి=భూమియందుఁగల, మానవతులక్ = స్త్రీలను, మించియొప్పిననను నిట్టన, అర్హమె = న్యాయమా, ఈశ్వర-సంబుద్ధి, ఇంత కంటెక్ = పరపురుషసంగతికంటె, తనులయ = శరీరనాశనముచేతనైన, ఆభీ లార్తి=కష్టమైనపీడకు, "స్వాత్కృష్టంకృచ్ఛమాభీల" మని అ. పాల్యేత = అధీనముఁజేయుట. పాపనమాను, అటైనను, అయశోవాదంబు లేదు. "అపయ శోద్యస్తీకింపుత్యనా" అనున్యాయమున జన్మహీని రాకుండును.

చ. అన నతఁ డి ట్లనుం గలక నందఁగ నేటికిఁ దొల్లి యీక్రమం బున ననవత్సు లౌనృపులు పుత్రులఁ గానరె యెందఱేనిఁ బెం పెనయ సుతేష్ఠిఁ జేసి నిను నే నియమించుచు నున్నవాడ నె మ్మనమునఁ జింత దక్కి సుసమాహితవృత్తి నొనర్పమవిధిధన్.

రా. అనన్ = దశరథుఁడట్లనఁగా, అతఁడు=వసిష్ఠుఁడు, ఇట్లునును, సుతేష్ఠిఁ జేసి = పుత్రకామేష్ఠి నాచరించి.

భా. అనన్ = కుంతి యిట్లనఁగా, అతఁడు=పాండురాజు, ఇ ట్లనును. సుతేష్ఠిఁజేసి = పుత్రవాంఛచేత, "ఇష్టి ర్యాగేచ్ఛయోః" అని అ. కడమ నులభము.

క. అవినింద్యమతి వసుమతీ

ధవగుర్వాదేశమునను దా నెద్దానికొ

సవరించిన నది యిష్టము

నవిలంబత నొసగు సందియము వల దెందున్.

51

రా. అవినింద్యమతి-వసుమతీధవ-సంబుద్ధులు. గురువుయొక్క యాదేశమున, కడమ యేకార్థము.

భా. అతివ-సుమతీ-సంబుద్ధులు ధవ=భర్తయొక్క, గుర్వాదేశమునకొ = ఘనమైన యాజ్ఞ చేత, తా నెద్దాని సవరించినను నది, అవినింద్యము=దూష్యము గానిది, ఇష్టముకొ = అభీష్టమును, ఒసగును.

వ. అదియు.

52

సీ. అలఘుపావనగుణోజ్జ్వలదృశ్యశృంగార

చిత మై సుపుత్రసంసిద్ధి జేయుఁ

గావునఁ దత్కర్తృకలనకు వరియింప

వలయునాతని దెచ్చువైపుఁ జూడు

మనుడుఁ బూర్వమున నే గనినసుమంత్రోప

దేశ మొక్కటి యిప్పు దీని కొనరి

యున్నది మీతలం పొకటి పొల్లగునె పు

త్రేష్టికి వేల్పుల నే నిచటికి

తే. దానఁ దెత్తు నోయనఘ నా తండ్రి యాజ్ఞ

యతిశయమున సాక్షాదీశ్వరాంశ మపు త

పస్వివగునినుమాధవుబలె భజించి

కంటి నీమంత్రశక్తి నీగరిమ మెఱయ.

53

రా. అదియొక = ఆయజ్ఞమును, అలఘు = అధికములైన, పావనములైన గణములచేత, ఉజ్జ్వలల్ = ప్రకాశించుచున్న, ఋశ్యశృంగమునిచే

అరచితమై = చేయబడినదై, సుపుత్రుసంసిద్ధిఁ జేయుఁగావునఁ, తల్ = ఆ యజ్ఞముయొక్క, కర్తకలనకుఁ = ప్రయోగవిధికి, పరియింపవలయు నాతనిఁ = పరియింపవలసిన ఋశ్యశృంగుని, తెచ్చు, వైపు = ఉపాయమును, చూడుము, అనుడుఁ = వసిష్ఠుఁడొట్టన్నంత, దశరథుఁ డనుమాట, సుమంత్ర = సుమంత్రుఁ డనుమంత్రియొక్క, “ధృష్టి ర్జయంతో విజయస్సి ధార్థో వ్యార్థ సాధకః, అశోకో మంత్రపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాప్తమంత్రిణః” అని రామాయణమందు. ఉపదేశము = చెప్పినవాక్యము, దీనికిఁ = మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. “ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం వరయిష్యతి ధర్మవిత్, యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థం చ స్వర్గార్థం చ నరేశ్వరః” ఇటును సుత్కుమారవాక్యమును సుమంత్రునివల్ల దశరథుఁడు విన్నాఁ డని రామాయణము నందుఁ జెప్పియున్నది గనుక, దానఁ = మితలను, ఇచటికి వేల్పుల గేని, అజ్ఞ = నీయాజ్ఞయొక్క, అతిశయమునఁ దెత్తును. ఓయనఁ - నా తండ్రి - సంబుద్ధులు. నిను, మాధవులెఁ = విష్ణువువలె, భజించి, నీమంత్రశక్తిచేత, ఈగరిమ = ఈ పూజ్యత్వమును, మెఱయఁ గంటిని.

భా. అదియొక్క = నేఁ జెప్పినప్రకారమును, అలఘుపాపనగుణముల చేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుదానా, సంబుద్ధి. దృశ్య = కంటి కింపైన, శృంగారముచేత, చితమై = చేయబడ్డదై, సుపుత్రులయొక్క సంసిద్ధిని జేయుఁగావున, తత్కర్తకలనకుఁ = ఆదేవరన్యాయవిధికి, పరియింపవలయునాతనిఁ = పరియింపవలసినవాని, తెచ్చువైపుఁ జూడుము, అనుడుఁ = పాండురాజొట్టు లనఁగా, కుంతి యనుమాట. పూర్వమున నేను, కనిన = తెలిసిన, సుమంత్రోపదేశము = మంచిమంత్రముపదేశ మాట. ఇప్పుడు, దీనికిఁ = మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. పుత్రేష్టికి, వేల్పులెఁ = దేవతలను, దానఁ = అమంత్రమున, ఇచటికిఁ దెత్తును. ఓయనఁ - సంబుద్ధి. నాతండ్రి = కుంతి భోజానియొక్క, అజ్ఞయతిశయమునఁ, సాక్షాదీశ్వరాంశ మపు = సాక్షా

దుద్రాంశమైన, తపస్వివరునిక్ = దుర్వాసుని, ఉమాధవుబలెభజించి యీ మంత్రశక్తిని గంటిని. ఈగరిమఁబట్టు దేవతలఁ దెచ్చెడుమహిమ, మెఱయిక్ = వెలయఁగా, కంటి నని క్రిందటి కన్వయము.

వ. కాపున.

54

క. అవితథసంకల్పధరా

దివిజాలలో నెట్టివారిఁ దెచ్చి వరింతుక్

వివరింపవలయుఁ బుత్రే

ప్తివిధికి రప్పింతు మీరు చెప్పినయతనిన్.

55

రా. అవితథసంకల్ప - సంబుద్ధి, ధరాదివిజాలలోక్ = బ్రహ్మజుల లోను, ఎట్టివారిఁదెచ్చి, వరింతుక్ = యాగార్థము నియమింతును. వివరింప వలయు, మీరుచెప్పినయతనిక్ = ఋశ్యశృంగుని, పుత్రేప్తివిధికిక్, రప్పింతుక్ = రప్పించెదను.

భా. అవితథసంకల్పధరా = సఫల మైనమనోరథమును వహించిన వాఁడా, సంబుద్ధి, దివిజాలలోక్ = దేవతలలోపల, పుత్రేప్తివిధికిక్ - పుత్రేచ్ఛా సిద్ధికి, మీరు చెప్పినయతని రప్పింతును.

చ. అనయముఁ దత్త్వబోధమున నంచితధర్మనిరూఢియందు స త్యనియతిఁ బెద్ద యండు విబుధావళిలోపల నమృహాత్ముఁ బా వనగుణశాంతతోరుచిరవర్ణనిసర్గమనః ప్రసాదుఁడై తనరెడవాని మంత్రవిధిదక్షమతిక్ భజియించి లేదగున్.

రా. అనయముక్ = ఎల్లప్పుడును, అమృహాత్ముక్ = ఋశ్యశృంగుని, విబుధావళి లోపలక్ = విద్యత్యమూహములోపల, పెద్దయండు, మంత్రవిధుల యందు దక్షమతియైనవాని, రుచిర = మనోహరమునై, వర్ణని = వర్ణింపఁ దగిన, నిసర్గ = స్వభావముచేతనైన, 'స్వరూపంచ స్వభావశ్చనిసర్గశ్చ'

అని అ. మనఃప్రసాదుడై = మనఃప్రసన్నత గలవాడై, “ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా” అని అ. తనరెడువానికొ = ఋశ్యశృంగుని, భజించి = మనసు రాగొలిచి, శాంతతోకొ = శాంతాదేవితోగూడ, లేదగుకొ = తోడ్పడవచ్చును.

భా. అనకొ = కుంతి యిట్లనఁగా, పాండురా జనుమాట, విబుధావళి లాపలకొ = దేవసంఘములను, ‘విబుధః పండితేదేవే’ అని వి. యముకొ = యముని, మంత్రవిధి = మంత్రానుష్ఠానమందు, దక్ష = సమర్థమైన, మతికొ = బుద్ధిచేత, భజించి లేదగును.

క. అని నృపుడు భార్యతో నా

యనఁ దడయక తెచ్చి యాగమాచారముతోఁ

దనకుఁ దనూభవలాభం

బొనరం జేయుటకుఁ గడుఁ బ్రియోక్తులు పలికెన్. 57

రా. నృపుడు = దశరథుడు, భార్యతోకొ = శాంతతోగూడ, ఆయనకొ = ఋశ్యశృంగుని, తడయక = క్షిప్రమే, తెచ్చి, తనకుఁ దనూభవ లాభంబు, ఒనరకొ = కలుగునట్లుగా, ఆచారముతో యాగముఁ జేయుటకుఁ బ్రియోక్తులు పలికెను.

భా. అని = ఇట్లని, నృపుడు, ఆయనకొ = యముని, తడయక తెచ్చి, ఆగమాచారముతోకొ = దేవరన్యాయశాస్త్రవిధితోడ, తనకుఁ దనూభవలాభం బొనరం జేయుటకు, భార్యతోకొ = కుంతితోడ, కడుఁ బ్రియోక్తులు పలికెను. 58

తే. ప్రతిపదంబును నిజపురోహితమతాను

శీలనమున సదీక్షావిశేషుఁ డగుచు

ననఘమతు లై నమునులతో నాత్మయోగ

మొకటి కొద లేకయుండఁ జేయుచును వేడ్క.

59

రా. ప్రతిపదంబును = అన్నిప్రయోజనములయందును, “పదం
వ్యవసితత్రాణ స్థానలక్ష్యాంఘ్రివస్తుషు” అని అ. నిజపురోహిత = పసిష్ఠనకు,
మత = సమృతమైన, అనుశీలనమునకే = అనువర్తనమున, సదీక్షావిశేషుడు =
దీక్షావిశేషముతోఁ గూడినవాఁడు, అగుచు నాత్మయాగముఁ జేయుచు,
ధరణిపుఁ డుండె నని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. ప్రతిపదంబును = పల్కాఱును, నిజ = స్వకీయమైన, పురః = అముష్మికము
కొఱకు, హితమైన, మత = యోగముయొక్క, పురా = ఆదియందె, ఊహిత
మైన, మత = యోగమందలి సంకల్పముయొక్క యనియుఁ జేప్పవచ్చును.
అనుశీలనమునకే = పరిచయముచేత, సత్ = లెస్సైన, ఈక్షావిశేషుఁ
డగుచుకే = జ్ఞానము గలవాఁడై, మునులతోఁగూడ, ఆత్మయోగము =
బ్రహ్మోపాసని, “ఆత్మాదేహమనో బ్రహ్మస్వభావపులిబుద్ధిషు” అని.
వి. చేయుచును.

చ. ధరణిపుఁ డుండె నంత బహుధామునిసన్మనుహూయమానుఁ
పరమసమృద్ధిఁ బర్వెడువిభావసునందనురూపకాంతిని [డై
ర్భరుగొద లెల్లదూరముగఁబాయసభాజనగౌరవానమ [ధిన్.
త్కరు ఘను నొక్కనిం బ్రమదగౌరవ మొప్పగఁ గాంచి సన్ని

రా. ధరణిపుఁ డుండెను, బహుధా = బహుప్రకారములైన, మునుల
యొక్క, సన్మను = శ్రేష్ఠమంత్రములచేత, హూయమానుఁడై = వేల్పుఁ
బడుచున్నవాఁడై, పరమ సమృద్ధిఁ బర్వెడు = లెస్సగాఁ బ్రజ్వలించుచున్న,
విభావసునందుకే = అగ్నియందు, “సూర్యవహ్ని విభావసూ” అని
అ. అనురూప = తగిన, కాంతిచేతకే, నిర్భరుకే = అధికుఁడైనవాని, కొదలెల్ల
దూరముగకే = కొదవలేల్లఁ దీఱుగా, పాయస భాజన = పరమాన్న
పాత్రముయొక్క, “భాజనం యోగ్య పాత్రయోః” అని వి. గౌరవభావము

చేత, ఆనమత్ = పంగుచున్న, కరయుగము గలవాని, ఒక్కనిక్ = ఒక దివ్యపురుషుని, కాంచి, అప్పు డాయార్యసభయందె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. ధరణిపుండు = పాండురాజు, ఉండెక్ = ఈ పూర్వోక్త ప్రకారమున వర్తించు చుండెను, అంతక్, బహుధామునిక్ = అధికతేజస్సు గలవాని, “గృహదేహత్విప్రభావాధామాని” అని అ. సన్తను = ఘనమైన మంత్రముచేత, హూయమానుడై = పిలువబడ్డవాడై, పర్వెడు, విభావను నందనుక్ = సూర్యపుత్రుడైనయముని, రూపకాంతినిర్భరుక్ = సాందర్య తేజములచేత నధికుడైనవాని, కొదలు = కొదవలు, పాయక్ = పోవునట్లుగా, సభాజన గౌరవ = సన్మానాతిశయముచే, “ఆనందసభాజనే” అని అ. ఆనమత్ = వ్యావర్తి యగుచున్న, కరుక్ = హస్తము గలవాని, ఫలి తార్థము ప్రేమాతిశయముచేత హస్తాభినయపూర్వకముగాఁ జేరఁ బిలుచు చున్నవాని ననుట, ఒక్కనిక్ = ఒంటిగా వచ్చినవాని, ఇవి యమునికి విశేషణములు. సన్నిధిక్ = సమీపమున, “సన్నిధి సృన్నిధానేచ భవే దింద్రియగోచరే” యని వి. ప్రమదగౌరవమునంతోహాధిక్యము, ఒప్పుగా, కాంచి=చూచి, అప్పు డాయార్య యుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తే. అప్పు డాయార్యసభయాతతాద్భుతప్ర
మోదమందాక్షవృత్తిఁ గేల్తాగించి యుండె
నంత రారమ్ము మనుజపయజ్ఞఫలము
నొసఁగెదఁ గొను మని విభావసూక్ష్మవుండఁ.

61

రా. ఆయార్యసభ, ఆతత = విస్తృతమైన, అద్భుత = ఆశ్చర్యము చేతను, ప్రమోద = సంతోషముచేతను, మంద = స్తిమితమైన, అక్షవృత్తిక్ = ఇంద్రియవ్యాపారముచేత, “అక్షరధన్యావయవేపాచికేష్వక్షమింద్రియ” మని వి కేల్తాగించియుండెను, అంతక్, విభావసూక్ష్మవుండు = ప్రాకాశత్య

పురుషుడు, మనుజు = నృపా, సంబుద్ధి. యజ్ఞ = పుత్రకామేష్టియొక్క, ఫలమును గొను మని యిచ్చె నని ముందరి పద్యమునందుఁ గ్రియ.

భా. అబ్బడు, ఆయార్య = కుంటి, సభయాశతాద్భుతప్రమోద మందాక్షవృత్తి = భయాశ్చర్యసంతోషలజ్ఞాచేష్టలతో సహితురాలై, కేల్తాగించియుండెను, దేవతాకర్షణ మపచారమని భయమును మంత్రమాహాత్మ్య మువలన నాశ్చర్యమును సుప్రత్రీలాభమయ్యెడినని సంతోషమును బరపురుషుడు గదా యని సిగ్గును గలదైయుండెనని భావము. “మందాక్షస్త్రీస్త్రపాస్త్రీడా” అని అ. అంతః, విభావసూద్యవంతుడు = సూర్యపుత్రుడు, యముడు, మనుజు = మంత్రజపము నెడు, యజ్ఞముయొక్క, ఫలమును = సంతానప్రాప్తి ననుట, కడమ సమము.

మ. నిరతిం బార్థివగేహినీజనులకుఁ సేవింప ని వ్విందువం
శరమాస్ఫూర్తికిఁ బట్టుఁగొమ్మ సకలక్షౌభారధుర్యం బనఁ
స్థిరమై మించుతనూజలాభ మొదవున్ నీకంచు నిచ్చెంగృహ
వరముం బాయసమస్తకల్పము దివ్యశ్రేష్ఠుఁ డత్యాదృతిన్.

రా. పార్థివ = సంబుద్ధి. గేహినీజనులకుఁ = భార్యలకు, సేవింపఁ = భుజియింప, ఇమ్ము, ఇందుఁ = పాయసమందు, దివ్యశ్రేష్ఠుడు = ప్రాజాపత్య పురుషుడు, వరమును = శ్రేష్ఠమునై, అస్తకల్పము = నిష్కళంకమైన, పాయస మును నత్యాదృతిచేత నిచ్చెను, కడమ సరి.

భా. పార్థివగేహినీ = రాజపత్ని, సంబుద్ధి. జనులకు సేవింపఁ, ఇమ్ము = స్థాన మైనది, ఇందువంశ = చంద్రవంశముయొక్క, రమాస్ఫూర్తికి, పట్టుఁగొమ్మ = అవలంబము, అనన్తించు తనూజలాభము నీకొదవునందు, దివ్యశ్రేష్ఠుడు = యముడు, సమస్తమైన, కల్పము = విచారము, పాయఁ, వరమునిచ్చెను.

సీ. అట్టిచ్చి యతడు దా నంతర్హితుం డయ్యె
నది యెల్ల విని గాఢహర్షం డగుచు
జనవరుండు నిజాగ్రసతికి సౌభాగ్యంపు
నడకల కేకయనందనకుఁ గ

రంబు గౌరవమహిమం బంచితానంత
భావంబునం బర్హు బరమనియతి
మనుసుమిత్ర కులసన్తానవతికి భవ్య
దౌహృదోదయనిమిత్తంబు లైన

ఆ. యాసగములలోన నరయరయవ్యగ్ర
బుద్ధి గోర్కు లెల్లఁ బూరితముగ
నొసఁగఁ బనిచె నెంతయును దత్పరిగ్రహ
జనుల వారు నట్లు సలిపి రెలమి.

63

రా. జనవరుండు=దశరథుండు, నిగాఢ = అత్యంతనిబిడమైన, హర్షము
గలవాఁడగుచు, అదియెల్లఁ = ఆపాయనమంతయు, నిజాగ్రసతికే=కౌసల్య
కును, కేకయనందనకును బంచి, అంతకే = ఆతరువాత, భావంబునంబర్హు =
చిత్తమునఁ బర్హుగా, లసన్తానవతికే, పరమనియతికే = శత్రువుభాగముచేత,
మను=మనుచున్న, సుమిత్రకు, భవ్యదౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన = మనోహర
గర్భప్రాప్తిహేతువులైన, ఆసగములలోనకే = ఆ రెండుభాగములలో, అర
యర=కొంతకొంత, తత్పరిగ్రహజనులకే = భార్యలైనకౌసల్యకై కేయలను,
“పరిగ్రహః పరిజనే పత్న్యాం స్వీకారమాలయోః” అని వి. ఒసఁగఁ
బనిచెకే=ఇయ్యంగట్టడచేసెను, వారును, ఎలమికే=ప్రేమచేత, అట్లు సలిపిరి =
ఇచ్చి రనుట

భా. జనవరుండు=పాండురాజు, అదియెల్లవిని = ఆవర్తకారమంతయు
విని, సౌభాగ్యంపునడకలకు, వికయనకే=ముఖ్యయనఁగా, “వికేముఖ్యాన్య

“శేషలా” అని అ. తనకు = కుంతి కనుట, కరంబు = మిక్కిలియు, గౌరవ మహిమంబు = ప్రభావాతిశయము, అంచితఃపూజితమైన, అనంతభావంబున = బాహుళ్యముచేత, పర్వక్ = ఒప్పుచునుండగా, పరమనియతి = మంచి నియమమున, “నియతిర్నియమేదైవే” అని వి. మనుచున్న, సుమిత్రకులసన్తాన పతికి = బంధుసమూహమందు బహుమానముకలదానికి, నిజాగ్రసతికి = కుంతికి నని క్రిందటికన్వయము. దౌహృదోదయమునకు, నిమిత్తంబులైన = చిహ్నములైన, “నిమిత్తవ్యంజనంపద” మని అ. ఆసగముల = ఆశాపరం పరలను, లోననరయ = లోలోపలనే తెలియునట్లుగా, రయ = వేగముచేత, వ్యగ్ర = సంభ్రమపడుచున్న, బుద్ధిచేత, కోర్కులెల్ల నొసంగను, తత్పరిగ్రహ జనుల = ఆకుంతి పరిచారికలను, పనిచేసు, వారును = ఆపరిచారికలును, అట్లు సలిపిరి.

క. భరియించె నపుడు విబుధో

త్కరసంప్రార్థన మొనర్చుకడఁక దలిర్ప

హరిమధ్యమభువనముఁ బ్రో

చురతిం దద్గర్భభావశోభనలీలన్.

64

రా. విబుధోత్కర = దేవసంఘముయొక్క, హరి = విష్ణువు, మధ్యమ భువనము = భూలోకమును, ప్రోచు, రతి = ఆసక్తిచేత, తల్ = ఆ కాసల్యా కై కేయా సుమిత్రలయొక్క, గర్భభావ = గర్భత్వమనెడి, “గర్భో బ్రాణిషహ” అని అ. శోభనలీలను భరియించెను.

భా. అపుడు, హరిమధ్యమ = సింహమధ్య, కుంతి, తద్గర్భ = ఆగర్భస్థుని యొక్క, భావ = అభిప్రాయముయొక్క, శోభనలీలచేత, విబుధోత్కర = విద్యత్సమూహముయొక్క, సంప్రార్థనమును, ఒనర్చు, కడఁక = యత్నము, తల్లిర్ప, భువనముఁ బ్రోచురతిని భరియించెను.

ఉ. దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదు రతిక్రమసత్కరుణా విపక్షసం
తానము న్దుంపఁ గోరుదురుదాహరణీయరణైకశిక్షనం
భోనిధిమధ్యభూభరముఁ బూనఁగఁ గోరుదురత్యయోన్నతి
న్దానవనాథకాంత లసమానగుణాద్భుతగర్భసంగతిన్. 65

రా. మానవనాథకాంతలు, అసమాన = అసాధారణములైన, గుణముల
చేత నద్భుతమైన గర్భముయొక్క, సంగతి = సాంగత్యముచేత, అతిక్రమ =
అతిశయముచేత, సత్ = లెన్నైన, కరుణ = దయచేత, దీనులఁబ్రోవఁ
గోరుదురు, ఉదాహరణీయ = వర్ణింపఁదగిన, అత్యయ = అధికభాగ్యము
యొక్క, “అయశ్శుభావహోవిధిః” అని అ. కడమ సులభము.

భా. మానవనాథకాంత, లసమానగుణ = సద్గుణములచేత, “లష్కాంతా”
అను ధాతువుమీఁద శానచ్ఛరాదు, “లష్కాంతా” మీఁదవచ్చును గనుక,
అందు, “సహరితాలసమాననవాంశుకః” అని మాఘకావ్యమందుఁ బ్రయోగము.
దురతిక్రమ = నివారింప శక్యముగాని, సత్కరుణచేత, దీనులఁ బ్రోవఁగోరు,
దురుదాహరణీయ = దృష్టాంతము చెప్పరాని, దురత్యయ = అతిక్రమింపరాని,
ఈ యర్థమున నేకపదనక్రియలు.

క. విభునగ్రమహిషి కయ్యెడఁ

ద్రిభువనములయం దజాతరిపునామకుఁడై
యభిమతి గాంచుకుమారుడు

ప్రభవించె మహాయశోభిరాముఁ డనంగన్.

66

రా. విభు = దశరథునియొక్క, అగ్రమహిషికే = కాలస్యకు,
“కృతాభిషేకామహిషీ” అని అ. అజాత = పుట్టని, రిపునామకుఁడై = రిపుశబ్దము
గలవాడై, మహాయశోభి - మహా = ఉత్సవములచేతను, అయ = భాగ్యము
చేతను, శోభి = ఒప్పెడువాడు. “మహాఉద్ధవఉత్సవః,” “అయశ్శుభావహో

విధిః” అనియు అ. మహాల్ = అధికమైన, అయగోభి = అపకీర్తివల్లనైన భయము గలవాఁడు అనియుఁ జెప్పవచ్చును. రాముఁ డనఁగను బ్రభవించెను.

భా. అయ్యోడే = ఆతర్వాత, విభునగ్రమహిషికో = కుంతికి, అజాతరిపునామకుడై = అజాతత్తు వసునామము గలవాడై, మహాల్ = అధికమైన, యశః = కీర్తిచేత, “అన్తహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః” అనుసూత్రమున మహచ్ఛబ్దమున కాకారమంతాదేశము, అభిరాముఁ డనఁగాఁ గుమారుఁడు ప్రభవించెను.

క. సుర లెంతయు నలరిరి భా

సురతం దెసలె సఁగె బ్రబలె శుభవిభవంబుల్

ధరణిజనంబుల కప్పు డా

సరణి నుదయ మంది ధర్మసంతతి పెరుగన్.

67

రా. అసరణికో = రాముఁ డుదయించినప్రకారముననే, ఉదయమంది = అభ్యుదయముఁ బొంది, ధర్మసంతతి = ధర్మసమూహము, పెరుగన్ = వర్ధిల్లుగా, సురలెంతయు నలరిరి, సుర లని స్త్రీలింగమువలెఁ జెప్పినందుకు లక్షణము. “సురశబ్దము స్త్రీలింగతఁ, బరఁగున్ బహువచన మగుచు భాసుర ముగ భూ, సురశబ్దము దక్కఁగ నొక, సరణిని గ్రీబత్వమందు జనశబ్ద మిల” నని కవిలోకచింతామణి.

భా. అసరణికో = ఆప్రకారమున, ఉదయమంది, ధర్మసంతతి = ధర్మ జాఁడు, కడమ సరి.

వ. మఱియు.

68

క. అమితోన్నతిఁ గనియె నృప

ప్రమద మనుగుణప్రసన్నపవనునివలనం

గొమరు మిగుల బలియుసుగం

ధము గలవిరిసోన సురపథంబునఁ దొరుగన్.

69

రా. నృప = దశరథునియొక్క, ప్రమదము = సంతోషము, అనుగుణ ప్రసన్నపవనునివలన = అనుకూలమలయమారుతమువల్ల, కొమరు = ఒప్పిదము, బలియ = నిబిడమాచున్న. సుగంధముగలవిరిసోనదోరుగంగా నమితమైన యన్నతిని బొందెను.

భా. నృప్రమద = కుంతి మనుగుణ = మంత్రావృత్తిచేత, 'గుణస్తావృత్తి శబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతువు' అని యాదవశిఖంటు. ప్రసన్నుడైన, పవనునివలన = వాయువువల్ల, మిగులబలియు = మిక్కిలిబలవంతుని, అమితమైన యన్నతిగలవాని, కొమరు = కుమారుని, కనియెను.

క. అరిభీమనాముఁ డీతఁడు

కర మరుదుగఁ గొను నృపాళిఁ గడు నొడిచి మహా
సురుల వధించు ననేకుల

దురమున ననువిబుధసన్నతులు వినఁబడియెన్. 70

రా అరిభీమనాముఁడు = శత్రుభయంకరనామధేయుడైన, ఈతఁడు = రాముఁడు, నృపాళి = శత్రురాజవర్గమును, నొడిచి, కరము = ఆప్పనమును, కొనును.

భా. భీమనాముఁడు = భీముఁడను పేరుగల, ఈతఁడు, కరము = మిక్కిలి, అరి = ఆప్పనమును, కొనును, కడమ యేకార్థము.

క. అమరనగరమున నపుడు

. త్తమసీతివిచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠ

త్వమునఁదనరారున్మహ

త్తమునియతివశితసుతాఽష్టిదద్దయు వెలసెన్.

71

రా. అమరనగరమున = అమరావతియందు, ఉత్తమసీతిచేతను, విచిత్రవీర్యత = అద్భుతపరాక్రమముగలవాఁడగుటచేతను, అయ = భాగ్యము రాఘవ — 3

చేసెన, జ్యేష్ఠత్వముచేతను, తనరారు, నృపసత్తము = దశరథునియొక్క, నియతివశత = ఆదృష్టసంప్రాప్తి, సుతాప్తి = రఘురామునిజన్మమందు, మిక్కిలివెలసెను. ఇట్లనగా దేవతలు రఘురామునిపుట్టువుచేత దశరథుని ప్రతాపాదులు గొనియాడి రనుట.

బా. అమర నగరమునకే = హస్తినగరమందు, ఉత్తమనీతి = గాంధారికి విశేషణము, విచిత్రవీర్యతనయ జ్యేష్ఠత్వమునఁ దనరారునృపసత్తముని = భృతరాష్ట్రునియొక్క, అతివ = గాంధారి, శతసుతాప్తి = శతపుత్రావాప్తిచేత, వెలసెను.

సీ. దుర్యోధనుం డన దుశ్శాసనుం డన
 దుర్ధర్మణుం డన దుర్ముఖుం డన
 నమరువీరాదిగానారూఢగాఢశౌ
 ర్యప్రదీప్తులఘూకరణవిషణ్ణ
 నానావిబుధనింద్యమానోదయులనద్వి.
 చారవివర్జితాచారుమతుల
 విగణింపరానిదుర్వృత్తి నధర్మపు
 దశలపసులయాస్పదంబు గాఁగఁ

తే. జలుపఁ గలవీతనియతుల సాహసాతి
 శయసమున్నతులనికృతశ్లాఘు లగుచు
 నార్యు లబ్బులరసితభావ్యర్థదృష్టి
 నరసి మదిలోన సుర్ముతవ్యసను లైరి.

72

రా. దుర్యోధనుండు = యుద్ధముచేయ శక్యముగానివాఁడు, దుశ్శాసనుండు = దుష్టమైనయాజ్ఞగలవాఁడు, దుర్ధర్మణుండు = ఎదిరింపరానివాఁడు, దుర్ముఖుడనకే = బహుప్రలాపి యనఁగాను, అమరు, వీరాదిగానారూఢగాఢ శౌర్యప్రదీప్తు - వీర = వీరులలోపల, అదిగాన = ప్రథమగణ్యత్వమును, ఆరూఢ =

పొందినట్టి, గాఢకార్యముచేత, ప్రదీప్తుఁ = ప్రకాశించెడువాని, లఘూకరణఁ = తృణీకరించుటచేత, వివృణ్ణ = దీచులయిన, విబుధ = దేవతలచేత నింద్యమానమైన, ఉదయన్ = ఆభ్యుదయము గలవాని, లసద్విచార వివర్జితాచారన్ = దురాచారుని, మతుల, విగణింపరానిదుర్వృత్తిన్ = తలచరాని కష్టపుజేవుని, “పృత్తిర్వర్తనజేవనే” అని అ. అధర్తపున్ = పాపరక్షకుని, ఇటువంటి, దశలపనున్ = దశముఖుని, లయ = నాశనమునకు, ఆస్పదంబుగాఁగన్ = స్థానమైనవానిగా, ఈతని = ఈరామునియొక్క, అతులసాహసాతిశయసమున్నతులు, చలువఁగలవు, అని = ఇట్లని, కృతక్షాఘు లగుచునార్యులు, అబ్బాలున్ = ఆరాముని, రనిత = రుచిగొనఁబడిన, భావ్యర్థ = భవిష్యదర్థముయొక్క, దృష్టిన్ = జ్ఞానముచేత, “దృష్టిర్జ్ఞానేష్ఠీదర్శనే” అని అ. ఆరసిమదిలోన సుర్ముతవ్యసనులైరి.

భా. దుర్యోధనుండన, దుశ్శాసనుండన, దుర్భర్త ణుండన, దుర్ముఖుండన, పీరిలాదిగా ఆయాఢ గాఢకార్యప్రదీప్తును. ఘూక = గుడ్లగూబయొక్క, రణ = ధ్వనిచేత, “యుద్ధేరపీరణః” అని అ. వివృణ్ణ = ఖిన్నులయిన, నానా, విబుధ = విద్వాంసులచేత, నింద్యమానోదయులన్ = దూషింపఁబడుచున్న పుట్టువుగలవారిని, సద్విచార = వివేకముతోడ, విసర్జితమిక్కిలి యెడఁబాసిన, ఆచారు=మంచిదిగాని, సుతులన్=మతిగలవారిని, విగణింపరానిదుర్వృత్తిచేత, అధర్తపుదశల = పాపములైన చర్యలయొక్క, అధర్తపు అనువునాదేశమునకు లక్షణము. క. ‘ధీనిధిగుణపదములపై, మాసుగ వాల్చున్న సంతిమములగుములకుం, బూని పునాదేశమగున్, భూసుత పై నచ్చు లున్న బుట్టగుములకున్. క. వాదపుఁబంతంబులుచు బ్ర, మోదపు శృంగారములుచు ముత్తైపునరులన్, జూదపురిట్టలు నెయ్యపు, టాదరములు ననఁగ నివి యుదాహరణంబు’ అని యాంధ్రభాషాభూషణము. పను = ప్రయోజనములకు, ఆస్పదంబుగాఁగన్ = అవకాశమగునట్లుగా, చలువఁగల, వీతనియతులన్ =

నియమరహితులైనవారిని, సాహసాతిశయసమున్నతులను, అబ్బాలురకొ = అబాలకులను, క. 'లులమీఁదిలకుదుర లగు, నిలఁ బెక్కిట పాలు రన మహి పాలు రనకొ', సలలితదయాళు రనఁగా, నలవడి వర్తిల్లుఁ గాన నభినవదండీ యని యాంధ్రభాషాభూషణము. సిత = పరిశుద్ధమైన, భావ్యర్థవృష్టిని, అరసి, జాతకములుచూచి, ఆద్యులు, నికృతశ్లాఘులగుచు=దూషించుచు, మదిలొకొ, అనుష్టుప్తవ్యసనులైరి.

క. వెండియుఁ బతికోర్కివొదల

రెండవసతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచుకొ

గం డెసఁగెడు సుతరత్నము

పాండురమణిశుక్తివోలె బడసె హరికృపన్.

73

రా. రెండవసతి = కైకేయి, అనవర = నికృష్టముగానిదైన, గుణరేఖను, "వరానభవతీత్యవరా-ఆవరానభవతీత్యనవరా - అనవరాచసా గుణరేఖాచ" అని సమాసము. నడ్డివృతయము ప్రకృతమర్థమును బొందింపుచున్నయః, సుతరత్నము = సుతశ్రేష్ఠమును, "రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేషి" అని అ. పాండుర = శుభ్రమైన, మణి=ముత్యమును శుక్తివోలె, ఉపమా. హరికృపకొ = విష్ణువృధయవలనఁ బడసెను.

భా. వెండియుకొ = మఱియును, పతికోర్కివొదలకొ = ఇంకఁ బుత్రులుగావలె నను నపేక్ష ఫలించునట్లుగా, రెండవసతి యనకొ=రెండవసతీ దేవి యనఁగా, వరగుణరేఖకొ = శ్రేష్ఠగుణపరంపరచేత, తనరుచున్న, పాండురమణి = కుంతి, సుతరత్నము = పుత్రుఁడనెడు రత్నమును, శుక్తివోలెకొ = ముత్యపుచివువలెనే, హరికృపకొ = ఇంద్రానుగ్రహముచేత, పడసెకొ = కనెను, ఇంద్రుఁడు వర్షాధిదేవత గనుక నింద్రునివల్లనే శుక్తియు ముత్యముగనును.

క. భూకాంతుమన్ననలు గడుఁ

జేకులు నాముదితబుధరచితనుతిభరతుం

గైకమహావీరత్వా

స్తోతుని నద్వనసమాఖ్యుసుతుఁ గని యలరెన్.

74

రా. ఆముదిత = సంతృప్తులైన, బుధులచేత రచితమైన నుతిగలవాని, మహావీరత్వ = అధికశౌర్యముచేత, అస్తోతుని = ఘుచుని, “స్తోకాల్పత్సల్లకా సూక్ష్మ” మని అ. అద్వనసమాఖ్యుఁ = శుభ్రమైన కీర్తిగలవాని, “వశక్షోధవ శోద్ధునక” అని అ. భరతుఁ = భరతుని, కైక, = కైకేయి, కని, యలరును.

భా. ఆముదిత = ఆస్త్రీ-కుంతి, “అన్న తెఱవ తలిరుఁబోడి మెఱుఁగుఁబోడి ముదిత” యని యాంధ్రభాషాభూషణమందు దేశీయపదములలోఁ జెప్పినది. బుధరచితమైన, నుతిభర = స్తోత్రాలిశయముచేత, తుంగ = ఘనమైన, విక = ముఖ్యమునైన, మహావీరత్వముచేత నస్తోతుని, అద్వనసమాఖ్యుఁ = అద్వనుఁ డనుపేరుగలవాని కని, యలరెను.

సీ. ఇవ్విధంబునఁ గాంచి హృదయేశుమన్ననఁ

బెనుచుచు నుండ నబ్బిసరుహాక్షి

కొండొకసవతియు గురుతరధర్మ

క్షణశీలతన్మనుగుణవిధేయ

రక్షోరివై ద్యవరప్రాప్తిరూపుల

లక్ష్యణశత్రుఘ్నులను గరంబు

వినయసౌభ్రాత్రాదిఘనతరసుగుణరే

ఖను మించుతనయులఁ గవలఁ గనియె

తే. నొప్పు మీఱ నాసత్యవీర్యదయు లగు

నట్టిచతురాత్మజులు సురూపాభిరాము

లైనకులసహదేవపదాలివి శు

తాత్మవర్తను లై మించి రవనిలోన.

75

రా. అబ్బిసరుహాక్షికొండొకసవతియుఁ = కైకేయియొక్క చిన్నసవతి నుమిత్రయు, గురుతరధర్మరక్షణశీలతచేత, మను = ఒప్పుచున్న, గుణవిధేయ =

గుణవశురాలు, - సుమిత్రకు విశేషణము. రక్షిరీవైద్య = సురవైద్యులకంటె, వర=శ్రేష్ఠమానట్టుగా, ప్రాప్తరూపుల = సౌందర్యవంతులైనవారిని, “ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయో” అని అ. లక్షణశత్రుఘ్న లనుకవలఁ గనియెను. ఒప్పుమీఱ, ఆసత్యవీర్యోదయు లగునట్టి = సత్యమునకును, శౌర్యమునకు నుత్పత్తిస్థానమైన, చతురాత్మజులు=నలుగురుకుమారులును, సురూపాభిరాములును, ఐన=సూర్యసంబంధమైన, కులమునకు, సహ = తగిన, ఆత్మవర్తనలై = తమనడకగలవారునై, మించిరి, ఆశ్వానగర్భము.

భా. అబ్బిసరుహాక్షికొండొకసవతియొక్క = మాద్రియు, గురుతరధర్మ రక్షణశీల=మాద్రికివిశేషణము. తల్ = ఆకుంతియొక్క, మను = మంత్రముయొక్క, గుణ=ఆవృత్తిచేత, విధేయ=వశులైన, రక్షిరీవైద్యులయొక్క, వరమువలన, ప్రాప్తరూపుల = అవతరించినవారిని, లక్షణ = లక్ష్యవంతులై, శత్రుఘ్నుల = శత్రుసంహారకులు నైనవారిని, కవల = అమడలను, కనియెను. నాసత్య=అశ్వినీదేవతలయొక్క, “నాసత్వావశ్యిసాదస్తా,” అని అ. వీర్యోదయులగునట్టి = అంశజాతులైనట్టి. చతుర = సమర్థులైన, ఆత్మజులు, నకులసహదేవులనెదు, పద = నానుధేయముచేత, అతివిశ్రుత=ప్రసిద్ధమైన, ఆత్మవర్తనగలవారై, మించిరి.

శా. ప్రాలేయాంబువతంస సన్నిహితపంపావాతశ్చైత్యోచితీ
 లీలాగూఢనిగాఢరూఢపులకాళీహేతుహస్తోదయ
 స్థూలంభాపుకశైలరాజతనయాదోర్ధ్వంధనీష్పిడనో
 ద్వేలోర్ధ్వసుతచిత్తరాగలహరీ ధీకృజ్జటామండలా. 76

ప్రాలేయ యని, ప్రాలేయాంకువతంస = చంద్రశేఖరా! సన్నిహిత = సమీపముననున్న, పంపా=పంపానదియందుగల, వాత = మారుతముయొక్క, శైత్య=చల్లదనముయొక్క, ఔచితీ = ఉచితభావముచేత, లీలా=విహారమందు, గూఢ = గూఢమానట్టుగా, నిగాఢ=మిక్కిలి, రూఢ=పుట్టిన, పులకాళి=

పులకాంకురసమూహమే, హేతు=కారణము గాఁగల, హేద్దోదయ = ప్రేమాని
శయముచేత, “ప్రేమానాప్రియతాహర్ద” మని అ. స్థూలంభావుక=ఉప్పొంగు
చున్న, శైలరాజతనయా = పార్వతీదేవియొక్క, దోర్దండనిష్పీడన = గాఢా
లింగసముపల్ల, ఉద్వేల=మట్టు మీఱినదై; ఉర్ధ్వస్రుత = పొడవుగా నెగసిన,
చిత్త=హృదయమందుఁగల, రాగలహరీ=అనురాగప్రవాహమనెడి, భీకృత్ =
ఋద్ధినిఁ జేయుచున్న, జటామండలము గలవాఁడా! ఉత్పేక్షాలంకారము.

క. మూర్తిత్రయధృతిలీలా

వర్తితనానాజగద్భవస్థితిలయని

ర్వర్తనసజ్జనసుకృతవి

వర్తాయితేదివ్యదేహవారితమోహః.

77

మూర్తియని, మూర్తిత్రయ = త్రిమూర్తిరూపముయొక్క, ధృతి =
ధారణమనెడి, లీలా = విలాసముచేత, వర్తిత = చేయఁబడిన, నానాజగత్తుల
యొక్కయు, భవ=ఉత్పత్తియొక్కయు, స్థితి=రక్షణముయొక్కయు, లయ =
నాశముయొక్కయు, నిర్వర్తన = ప్రచారము గలవాఁడా! సజ్జనలయొక్క
సుకృతమునకు, వివర్తాయిత=వినిమయరూప మాచున్న, దివ్యదేహ = దివ్యస్వ
రూపము గలవాఁడా! పుణ్యాత్ములకు సారూప్యము నిచ్చు ననుట. వారిత =
పోఁగొట్టఁబడిన, మోహ = భక్తులయజ్ఞానము గలవాఁడా!

మాలిని. ప్రథమతమవచోంతప్రస్తుట బ్రహ్మవిద్యా

పథపథికవిపశ్చిద్భావవిశ్రామసీమా

పృథుచిదమృతధారాభీక్షసిక్తాకువీటి

ప్రథితతిరుమలక్ష్యైపత్యపత్యగ్రజన్తా.

78

గద్యము. ఇది నిజసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వ వైభవ
పింగళి యమరయార్యతనూభవసౌజన్య జేయసూరయనామ

ధేయ ప్రణీతంబైనరాఘవపాండవీయమునందుఁ బ్రథమా శ్వాసము. 78

ప్రథమ యని, ప్రథమతమవచోంత = వేదాంతములయందు, ప్రస్ఫుటంబైనగాఁ దెలియఁబడిన, బ్రహ్మవిద్యాపథ = బ్రహ్మజ్ఞానమార్గమునకు, పథిక = పాంథులైన, విపశ్చిద్భావ = విద్వాంసుల హృదయములకు, “విద్వాన్వి పశ్చిద్దోషజ్ఞః” అని ఆ. విశ్రామసీమా = విశ్రమస్థానమైనవాఁడా! విశ్రామయని ఘృష్ణత్వయముగాఁ బెప్పినందుకు, “తమృషిం మనుష్యలోకప్రదేశ విశ్రామశాఖిన” వ్దని మురారియు, “విశ్రామం లభతామిదంచ శిథిలజ్యబంధ మన్తద్ధనుః” అని కాళిదాసును జెప్పిననుగాని, “మితాం హ్రస్వః” అనుసూత్రమున హ్రస్వమురాఁగా విశ్రమ యని యుండవలయుననియు, విశ్రామోపశబ్దాంతి కాళికాయా పన్నందువలన విశ్రమశబ్దమే యుండవలెఁ గనుక, “కథం కథం విశ్రామ” అని న్యాసకారులు చెప్పినం గాని వ్యాకరణాంతరమువలన నుపధావృద్ధి రావలెఁ గనుక, “విశ్రాంతిం భవతా” మని శాకుంతలవ్యాఖ్యానము లోను వ్రాసినాఁడు గనుకను, విశ్రాంతిసీమా య నెడు నదియు మంచిపాఠము. పృథు = పథికమైన, చిదమృతధారా = జ్ఞానామృతధారచేత, అభీష్ట = నిరంతరమును, “ముహూః పునఃపునశ్శశ్వ దభీష్ట మనకృత్సమా” అని ఆ. సిక్త = ఆభిషిక్తుడైన, ఆకుపీటిప్రథితరుమలత్వావతి = ఆకుపీటిరుదులనాయని యొక్క, ఆపత్యాగ్రజస్తా = శ్వేష్ఠపుత్రుడైన పెదవేంకటాద్రి గలవాఁడా!

గద్యము. ఇది మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానందనందపరాన్వయక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజగణ పరమామాత్యపెదరామధీమణి ప్రదర్శితం. బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబు నందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రజ

రాఘవపాండవీయము

ద్వితీయాశ్వాసము

పంపాసుసక్తి

డాపండిత పెద్దవేంకటాద్వాపతిచి

త్తోపాసితపద ప్రత్య

గూప విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా!

1

క. దేవాంశభవులఁ బుత్రుల

నీవిధమునఁ బడసి ముదితహృదయుఁ డగుచు థా

త్రీవరుఁడు వెనుచుచుండె య

థావిధి సంస్కీర్తయలు మునికదంబము నడుపన్.

2

రెంటికి సమము - సులభము.

సీ. నానాటి కుప్పొంగునవకంఘరగళలపెం

పునఁ జిన్నికొన్నెలబోద లనగ

నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పుతేజోరేఖ

పసు గోమలార్కచింబంబు లనగఁ

గ్రోత్తగ్రోత్తగః బొదల్కొమరునెత్తేనుల
 బలుపుష్పైఁ గరికలభంబు లనఁగ
 నంతకంతకు మించు వింతమగంటిమి
 యదుటునసింగంపుఁ గొదమ లనఁగ

తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమ విజయు లనఁగఁ
 గ్రాలున్మనుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
 మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
 సనయభరతశత్రుఘ్న ఫేలనము మెఱయ.

3

రా. ధర్మజ = వింటివల్లఁ బుట్టిన, ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే
 స్వభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయా మహింసాయాం చాపేచోప
 నివద్యసి" అని వి. భీమ = భయంకరమైన విజయము గలవారు అనఁగా
 క్రాలు = ఒప్పుచున్న, నృపనుతులు, కవలుగూడి = జోడుగూడుకొని,
 మనసుయొక్కమైత్రిచే, రామలక్ష్మణులయొక్క, చరితము = నడకయు,
 సనయ = సీతినహితులైన, భరతశత్రుఘ్నులయొక్క, ఫేలనము = వివారమును,
 మెఱయ వెలసిరి.

భా. ధర్మజభీమవిజయు లనఁగన్ = ధర్మరాజభీమార్జును లనునట్టుగా,
 కవలుగూడి = నకులననాదేవులనుగూడి, సుమైత్రిచేన్, మనన్ = ఒప్పుగా,
 రామ = మనోహరమై, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంశమునైన, చరిత్రమును, సనయ
 భరతన్ = నయాతిశయముతోఁ గూడినవా రాటచేత, శత్రుఘ్న = శత్రు
 నంహరకమైన, ఫేలనమును మెఱయ వెలసిరి.

ఉ. అంత వసంత మొప్పు జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలర్తుసా
 మంత మనంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరో
 ద్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
 తగ్ధంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంత మై.

4

రెంటికి సమముగా వసంతవర్ణ నము. చరమగ్రామభాగ = పశ్చాత్పూర్వ భాగములయందు, చర = వర్తింపుచున్న, అఖిలర్తువులును, సామంతము = సరి దొరలుగాఁ గలిగినది, సకలఋతు సౌభాగ్యముగల దనుట. అనంత = అసంఖ్యము లైన, జాలక = మొగ్గలచేత, “క్షౌరకోజాలకంక్షీ బే” అని అ. సమంజస = యుక్త మానట్టుగా, దృశ్యరూప సమంజసం, యుక్త మాపయికంలభ్య” మ్మని అ. రంజిత = ఒప్పిన, కుంజ = పొదలనెడి, కుంజర = వీరుగులవల్లనుండి, ఉద్వాంత = వెడలి వచ్చుచున్న, నితాంతసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టమైన, మధు = మకరంద మనెడి, “మధుమద్యే పుష్పరసే” అని అ. దాన = మదము చేత, “దానంగజమదేశ్యాగే” అని యా. విజృంభిత = గర్వించిన, బంధర = తుమ్మెదలయొక్క, “బంధరశ్చమిశ్రిందశ్చ హిందోశభసశాసమా” అని యా. స్వన = ధ్వనిచేత, అత్యంతమును, నిరంతరీకృత = నివిడముగాఁ జేయఁ బడిన, దిగంతములు గలది, అతాంత = అయియకలేని, లతాంతకుంతమై = కునుమాయఁబడు గలదై, అంత వసంత మొప్పెను.

సీ. అచ్చంపులేఁజగురాకుజొంపము కెంపు

మేలిచెందిరపుఁగెంధూళి గాఁగ

గుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు

ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ

విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు

శోభితధూతిరింఘోళి గాఁగ

నిచ్చలం బైనతేనియవానజడిసొంపు

లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ

భ్రమరపంక్తులు వై సరపణులు గాఁగ

బుడమిన్నెల్లెడ వాహ్యళి వెడలుమదను
మదపుటేనుగువోలె నామని దనరెచ్చ.

5

భూతి = గజశృంగారముయొక్క, రింఘోళి = పంక్తి, “భూతిర్దాతంగ శృంగారే” అని వి. “రింఘోళిః శ్రేణికాస్త్రీయా” మ్మని యా. కడమ సులభము. మొదటి నాలుగు పాదములయందు సంత్యప్రాసము నియమములు కలుగఁ జెప్పినాడు.

రగడ. పాలించె మధులక్ష్య సురపొన్నలను బొన్నలను

దెలిసిపడి పుప్పొడులతిన్నెలను జిన్నెలను

రంగుగఁ దనర్చునారంగములసంగములఁ

బింగళత చెందె మదభృంగముల యంగములఁ

గొఱలెఁ జిగు రెలమావిగున్నలను జిన్నలను

బఱిచె మరుఁ డురుల ముదిపన్నలను బిన్నలను

లలిఁ జిక్కె గరువలిబలంగము లవంగముల

లులిత మై లవలికుడుంగముల లుంగముల

వెలయుకురువిందపూవిరువులును మురువులును

దెలిపె మదనునకుఁ బనితెరువులును హరువులును

బెరయుచుఁ బలాశతరుబృందముల నందముల

విరిమొగ్గ లమరె గురువిందముల చందముల

నెన్నికగ వాసించె నిరువులును బొరువులును

జిన్ని చెందొవలచేఁ జెరువులును దొరువులును

వీలకొఱ పమరె నరవిందములఁ గుందముల

లీల దళుకొత్తగ మిళిందముల డెందముల

మొదలె మలయాచలసమీరములు సారములు

కొదవిరహి కయ్యె నతిఘోరములు క్రూరములు

జడిగొనుమధూళీకాసారముల పూరముల

వడి దనరె నవసింధువారముల యీరముల
వదరె గడుఁ గ్రొవ్వి పికవారములుఁ గీరములు

గదిరె నళులందు ఝంకారములు బీరములు
గలఁగి పాంథులు కర్ణికారముల వేరములఁ

దొలఁగి రిల ఘంటలకు దూరముల దూరములఁ
బొదలె సంపెగలందుఁ బూవులును చావులును

గుదిగొనఁ దనర్చెఁ గడుఁ గ్రోవులును మోవులును .
సారెకడ తాఁకుసంచారికల చేరికల

జారులు చరించి రభిసారికల కోరికల
నిగురుబోం డెన్న రైరీవులును గీవులును

ఓగజాఱ విడిచి రటు తీవులును వావులును
దదనంగతంత్రావతారికల కారికల

చదు వంఁజె గేలివనశారికలఁ గీరికల
మితి లేక పరఁగె రతిమెలపులును వలపులును

నతివ లెంతయు మఱచి రలపులును సొలపులును
బోఁటిమిగ వకులకుజపూగములఁ బూగముల

రాణ దనరారెను బరాగముల రాగములఁ
బరఁగె మధుమదనులకు బలుపులును గెలుపులును

బెరిఁగె యువయువతులకుఁ బిలుపులును బొలుపులును .
రంజిలిరి గాణ లనురాగముల రాగములఁ

బుంజితశ్రీ దనరు భోగములఁ జాగముల
నలముకొని పెంటిచెరలాటములు గూటములు
జలిపె నహిపక్షిమృగఝాటములుఁ గీటములు

సారిసి మధువృష్టి వంజులకములఁ దిలకములఁ
 గురిసె జెవరుచుఁ దేంట్లకులకముల జలకములఁ
 గయిఁగొనియె ననువుపసఁగాటములు వాటములు
 నయి తరులతలపెనుఁకు లాటములు నోటములు
 బొరసె విరహిణుల కురుపులకములఁ దిలకములఁ
 బరుసఁదనము కపోలఫలకముల నలకముల
 సరిగెనానాలతాజాలములు సాలములు
 జరదభల నయ్యె వాచాలములు నీలములు
 దభు కెసఁగఁ బల్ల వవితానముల సూనములఁ
 బులియుఁ బికమధుపములు బోనములఁ బానములఁ
 జవి గొనిరి గరువులు పిసాళములు మేళములు
 మిపులఁ దపసికి నించె మేళములుఁ బాళములు
 దగ మసలుభసలసంతానముల గానముల
 మగువ లెఁగఁజోఁపి రభిమానముల మానముల
 వడిఁ ద్రిప్పి మరుఁడు జయవంతములు కుంతములు
 సడలించె మునిజనస్వాంతములు శాంతములు
 మందిరారామవనమాలికల డోలికలఁ
 బం దెములు జరిగె గులపాలికల కేలికల
 సతతమును గందపువసంతములుఁ బంతములు
 వ్రతులకును నయ్యె రసవంతములుఁ గాంతములు
 మరిగి యెప్పుడును గంతమాలికల పోలికలఁ
 బరఁగ మగ లిడి రంకపాలికల బాలికల.

రెంటికి సరి వర్ణనము. పోణిమి యని లాకారముగాఁ జెప్పవచ్చు
 నందులకు, ఆ. 'తీవ తీరం యథాచా దివిరి పల్కఁగఁ దగుఁ, బగడ మనఁగ

నొప్పు బవడ మనఁగ, భోగిశయన పరఁగుఁ బోఁడిమి పోడిమి, వేగ వేవ వాఁగ వెలయుఁ గృష్ణ.' యని యనఁతునిఁచందమందు, ద్వి. 'రాజివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి, పోఁడిమిఁ జేఱుపవా బుధులు నులింప' యని రామాయణ ద్విపద.

మ. త్రిజగన్తోహనతక్ వసంతఋతు వీరీతిం బ్రకాశింపఁ గా
యజమానత్వరస ప్రకర్ష మహిమవ్యాప్తిక్ విజృంభించె ది
వ్యజనుల్ మెచ్చునితాంతసంయమిత విశ్వామిత్రమానీశబు
ద్ధి జయప్రాధిని మించు తెంతయు ధరిత్రిం దేట తెల్లంబుగన్.

రా. యజమానత్వ = సోమరూజిభావమందుఁగల, రసప్రకర్ష మహిమ వ్యాప్తిక్ = రాగాలిశయమహిమయొక్క వ్యాప్తిచేత, నితాంతసంయమితక్ = మంచియతిత్వముచేత, విశ్వామిత్రమానీశబుద్ధి - కర్తృపదము, జయ ప్రాధి నిమించుట = సర్వోత్కర్ష మున నొప్పుట, తపోవ్యయము చేయకయ రాక్షసుల సంహరించి యజ్ఞమునేయ యత్నమునేయుట యని ఫలితార్థము. లేట తెల్లంబుగక్, విజృంభించెను. క్రియ.

భా. త్రిజగన్తోహనతక్ = మూఁడులోకములవారికి రమ్యమాటచేత, వసంతఋతువు కఠీరితక్ = పూర్వము వర్ణించిన ప్రకారమున, ప్రకాశింపఁ, కాయజమానత్వర = మన్నఁగునియొక్క యహంకారవేగము, సప్రకర్ష మహిమ వ్యాప్తిక్ = ఆధిక ప్రభావయోగముచేత, దివ్యజనుల్ మెచ్చు, నితాంతసంయమిత విశ్వామిత్రమా = మిక్కిలి శిక్షించఁబడిన సకలాంతశ్శత్రువులుగలదైవ, ఈశుబుద్ధిక్ = పాండురాజాబుద్ధిని, జయప్రాధిక్ = జయ ప్రాధిచేత, మించుట = చలింపఁ జేయుట, ధరిత్రిం దేట తెల్లంబుగ విజృంభించెను.

వ. అప్పుడు.

8

చ. అనయము మ్రోల నేకతమహోర్ధగతిం దనచిన్ని రామచం
ద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁజెలంగఁ గాం

క్ష. నరయుపాండురాజితయశస్కుడు రాజవరుం డవారితా

తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతి యై ప్రవర్తిలన్. 9

రా. వికతమ = మిక్కిలి ముఖ్యమైన, హర్షగలిక్ = స్నేహవర్తనచేత చీల్చి = ముద్దు వచ్చుచున్న, రామచంద్రునియొక్క నగుమోముతామరసిరులు, చెలంగఁ గాంతునరయు, పాండు = శుభ్రమైన. రాజిత = మనోహరమైన, యశస్కుడు = కీర్తిగలవాడు, దశరథుడు, అవారిత = నివారింపఁబడని, అతనువిభవ = అనల్పవిభవముగల, అధిరాజ్య = సామ్రాజ్యముచేత, సముదగ్ర = ఉన్నతమైన, మనోధృతిమై = మన స్సంతోషము గలవాడై, “ధృతిర్యోగాంతరే చైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిమ” అని వి. ప్రవర్తిలగా, చేరె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. ఆనయము = మిక్కిలియు, మ్రొలక్ = సమీపమున, వికతమ = వికాంతమున, తనచిన్నిరామ = తనచిన్న పెండ్లామైన మాద్రియొక్క, చంద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ = చంద్రుని నవ్వెడుముఖపద్మకాంతులు, కనుపండువుగాఁ జెలంగ, పాండురాజు, ఇతఁపొందఁబడిన, యశస్కుడు = కీర్తిగలవాడు, అతనువిభవ = మన్మథవిభవముచేతనైన, అధి = మనోవ్యధయొక్క, రాజి = శ్రేణిచేత, ఆసముదగ్ర = అల్పమైన, మనోధృతియై = మనోఛైర్యుగలవాడై, ప్రవర్తిలగా, ఆయనుచేరెనని ముందరిపద్యములొఁ గ్రియ.

క. ఆయమనియమైకనిధి మ

హాయతధైర్యమహిమగని యసురక్షయమ

త్యాయత్రతఁ దాఁ జేయక

యాయతనుక్రియకుఁ జేరె నతనినియతిచేన్.

10

రా. ఆయమనియమైకనిధి = యమనియమములకు ముఖ్యస్థానమైన యావిశ్వామిత్రుడు, “శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యాయత్కర్త తద్యమః,

నియమస్తు సయత్కర్త నిత్యమాగంతుసాధన” మ్మని అ. మహాయతతైర్య, మహిమ = మహిమన, కని = ఎంచి, మఱియొకయర్థము. మహిమకు, గని = ఆకరమైనవాడు, అసురక్షయము = రాక్షసనాశమును, అత్యాయతతై = అసత్తీచేత, అతనుక్రియకు = అధికోద్యోగమునకు, అతనినియతిచేత = ఆదశరథునిభాగ్యమున, చేరెను = వచ్చెను.

భా. ఆయను = మాది, మహాయతతైర్యమహి = అధికతైర్యస్థానమైనది, మగని = పాండురాజుయొక్క, అసురక్ష = ప్రాణరక్షను, అమత్యాయతతై = అబద్ధివశమున, తాజేయక, ఆయతనుక్రియకు = ఆమన్తనక్రిడకు, అతనినియతిచేత = ఆపాండురాజు దురదృష్టముచేత, చేరెను.

చ. మనుజవరుండు నపు నడువన్ ఘటియిల్లెడువిఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచు రామయేక్రియన్, నిను విడనేర్తు నంచు గడు నెమ్మి గవుంగిటు జేర్చి యంతటం, దనయనువాంఛ డించి తగఁ దన్నె దదర్శి, గృతార్థుఁ గామునిన్.

11

రా. మనుజవరుండు = దశరథుడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = అంబలేననుమాటలను, గురుప్రయత్న = వసిష్ఠునినిర్బంధముచేత, విహతంబులు సేయుచున్ = మాన్వినవాడై, తనయనువాంఛన్ = అధిక పుత్రవాత్సల్యమును, డించి, తల్ = ఆరాముని, అర్థిన్ = తోడుకొనిపో నిశ్చయించినవానిని, మునిని గృతార్థుగాఁ దన్నెను.

భా. మనుజవరుండు = పాండురాజు, నడుమన్ ఘటియిల్లెడు. విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = మాదిప్రతికూలాత్మలను, గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచున్ = అధికప్రయత్నముచేత మాన్పుచు, రామ = మాదికి సఁబుద్ధి. తనయొక్క, అనువాంఛను డించి, తల్ = ఆప్రాణములను, అర్థిన్ = హరియింప రాఘవ—9

నిశ్చయించినవాని, కృత = చేయఁబడిన, అర్థక్ = ప్రయోజనము కలవానిని, సంఘటనకర్త యనుట, తప్పెను. మాది మాటలు వినక సంభోగించె ననుట.

తే. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు సలుప నతఁడు

రామసాంగత్య మర్థించె బ్రమదగరిమఁ

బెనుచుతదనుయాత్రకు నంతఁ దనువు వొంగఁ

బ్రస్తుటం బైనయుత్సాహభరముఁ బూనె.

12

రా. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు = స్వానుష్ఠానవిఘ్న నిరాసమును, చలువఁ, అతఁడు = విశ్వామిత్రుఁడు, రామసాంగత్య మర్థించె = రాముని సంపుమ నెను, అంతఁ = దశరథుఁడందెద నన్నతర్వాత, ప్రమదగరిమఁ బెనుచు = సంతోషిత శయమును గూర్చుచున్న, తతఁ = ఆరఘునాథునియొక్క, అనుయాత్రకు = వెంటవచ్చుటకు, బ్రస్తుటంబైన యుత్సాహభరముఁ బూనెను = త్వరపడె ననుట.

భా. స్వవిధి = తనవిధి, విఘ్ననిరాసంబు సలుపఁ = విఘ్నములేకుండఁ జేయఁగా, స్త్రీయొక్క, సాంగత్యమును, అర్థించెను = క్రిడించె ననుట, అంతఁ = అటుతర్వాత, ప్రమద = మాది, గరిమఁబెనుచు = గౌరవహేతు వైన, తదనుయాత్రకు = తదనుగమనమునకు, ఉత్సాహభరమును బూనెను.

సగర. తలఁపి ట్లుత్సాహ మొందం దనయజనపరిత్రాణ మర్థించి యక్కం, దళితాపత్యానురక్తి మహిపుననుగతిం దాను రాఁ బూనకుండఁ, వలనొప్ప మొచ్చి స్వస్థానమునకుఁ జనియె రాము నాత్మేశుఁజేమా, త్యలముశ్రేయస్సుమిత్ర నవరతనయయోగాధ్యుఁ దోడ్పొందు వేడ్కన్. 13

రా. తన, యజనపరిత్రాణము = యజ్ఞసంరక్షణమును, అర్థించి, అక్కందళితా పత్యానురక్తి = ఆచిగిచ్చినపుత్రురొకఁడు కలవాని, మహి

పుణ్ = దశరథుని, మాన్వి = తిరుగనంపి, ప్రేమచేత, అత్యలఘు = అతిశయ
మానట్లుగా, శ్రేయః = శ్రేష్ఠుడైన, శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలశ్చ” అని
అ. సుమిత్రా = సుమిత్రయొక్క, అనవరతనయ = అవరతనయుడు గాని శ్రేష్ఠుడైన
లక్ష్మణునియొక్క, “యపీయోవరజానుజా” అని అ. యోగాధ్యుక్ =
కూటమిగలవాని, ఆత్మేశుక్ = పరబ్రహ్మస్వరూపమైనవాని, రాముని డోడ్కోం
చుక్, స్వ = తనయొక్క, స్థానమునకుక్ = ఆశ్రమమునకు, చనియెను. కందళి
తాపత్యానురక్తిన్ హిపుననుదిక్కున, బిందువునకు నకారము యలిచెల్లినందుకు,
లే. ‘టతపవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూడినబిందువు లుండెనేని,
వరుస ణనములు వళు లగువానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులయమతమున’
శని కావ్యాలంకారచూడామణి, ‘కందళచూత్కారపరంపరల్ పయిపయిక్
మధ్యాహ్నముంచెల్పెడి” నని మనుచరిత్రములోని ప్రయోగము.

భా. తనయజనపరిత్రాణము = పుత్రజనరక్షణమును, అర్థించి, దళిత =
‘పోగొట్టబడిన, అపత్య = పుత్రులయందుగల, అపరత్తి = వాత్సల్యముగల
దాని, అక్కక్ = కుంటిని, అక్కందళిత యనుదిక్కున, క. ‘నాంతము లైన
పదంబుల, పొంతం బై నున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతి గజడదబ లగున,
య్యంత నకారంబు నున్న లభినపదండ్లీ’ యనులక్షణమున నకారపుబొట్టు
నున్నై నది. వియక్షరమున్నగాని నున్న నిలువఁ జెప్పవచ్చునందుకు, లయ
గ్రాహి. ‘కస్తుని లతాంతములకు మైసనసెచ్చు మధుపమ్ముల సుగీతనినదమ్ముల’
అని యాదిపర్వమునందు నన్నయభట్టుప్రయోగము. మహిపునసుగతిక్ =
రాజువెంటను, మాన్వి, ప్రేమ = స్రియముచేత, అత్యలఘు = మిక్కిలి
యధికమైన, శ్రేయః = పుణ్యమునకు, ‘స్వాధర్మస్త్రియాంపుణ్యశ్రేయసీసుకృత’
మని అ. సుమిత్ర = లెస్సచెలికాడైన, అనగాఁ బుణ్యముతోఁ గూడినవాఁ
డనుట, అనవరత = ఎడతెగని, నయ = నీతిగల, యోగ = ఆత్మయోగముచేత,
ఆధ్యుక్ = సుపన్నుడైనవాని, రాముక్ = మనోహరుని, ఆత్మేశుక్ = తనపతిని,
తోడ్కోంచుక్, స్వస్థానమునకుక్ = స్వర్గస్థానమునకు, చనియెను.

తే. అట్లు తండ్రిచేత విస్మయమైనయట్టి
 రాకుమారులు సహజననీకయాత్రఁ
 బూని సంయమిశ్వరనీయమాను లగుచుఁ
 జనిరి నిజపురమునకు విషాద మొదవ.

14.

రా. తండ్రిచేత, విస్మయమైనయట్టి=అంబబడినట్టి, రాజకుమారులు= రామలక్ష్మణులు, సహజఁ=కులాచారయోగ్యమైన-స్వభావసిద్ధమైన దనుట, అనీక యాత్రను=యుద్ధయాత్రను, “అస్త్రియాంసమరానీకరణాః” అని అ. సంయమిశ్వర=విశ్వామిత్రునిచేత, నీయమానులు=తోడ్కొనిపోవబడువారు, నిజపురమునకుఁ = అయోధ్యకు, విషాదమొదవఁ=భేదమగునట్లుగా, చనిరి.

భా. అట్లు, తండ్రిచేతఁ=పాండురాజుచేత, విస్మయమైనయట్టి=విడువఁ బడినట్టి, తండ్రి చచ్చినవారనుట, రాకుమారులు=ధర్మ జభిమార్జుననకులసహజే వులు, సహజననీకయాత్రఁ=తల్లియైన కుంతితోఁగూడిన యాత్రను పూని, సంయమిశ్వరులచేత, నీయమానులగుచుఁ=తోడ్కొని రాబడినవారై, విషాద మొదవఁ=భేదపడుచును, నిజపురమునకుఁ = హస్తినగరమునకు, చనిరి.

సీ. అత్తైఱంగునఁ జను నప్పడు దమవార్త
 దవుదవ్వలను విని తత్పథంబు
 నందు మదప్రాధి మందాటకమహేభ
 హరిశతాంగసమ్మద్ధి గరముమించు
 సముదగ్రతరబల సంపద నెదురుగాఁ
 గనిజపితృజ్యేష్ఠుఁ డనుప నతని
 ప్రియముగారాముసంశ్రితధర్మగుణమైన
 యమ్ము బుధాళికి సమృద్ధర

ఆ. మగుచు బరఁగె నమ్మహాబలముదము భ
 జించి యసురనగరిఁ జేర నంత

నక్కుమారు లరిగి రావలమానని

గాఢధృతినిమానికథలు వినుచు.

15

రా. మదప్రాధిమ్య = గర్వోద్యేకముచేత, మహేధ = మత్తేధముల
యొక్కయు, హరి = సింహములయొక్కయు, శత = నూలులసంఖ్యలైన,
అంగ = శరీరములయొక్క, సమృద్ధి = స్ఫూర్తిచేత, కరము మించు,
సముదగ్రతరబలసంపద = అత్యంత బలసమృద్ధిగలదాని, తాటక నిదురుగాఁ
గని, జపితృజ్యేష్ఠుఁడు = మునిశ్రేష్ఠుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు, అనుపగా నతని
ప్రియముగా, రాము = రామునియొక్క, సంశ్రితధర్మగుణమైన = విడిచియిట్లే
యందు సంధిపఁబడిన దనుట, “మార్వీశ్యా శింజిసగుణః” అని అ. అమ్మ =
బాణము, బుధాశికి = దేవశ్రేణికి, సమృదకర మగుచు, అమ్మహాబల =
తాటక, ముదముభజించి, అమరనగరి = స్వర్గమును, చేర = చేరునట్లుగా,
చరఁగె = పఱచెను. అంతఁ, అక్కుమారులు = రామలక్ష్మణులు, మానని =
అణగని, గాఢధృతి = అధికసంతోషమున, అవల నరిగిరి.

భా. మదప్రాధిచేత మందమానట్లుగా, అటక = చరించుచున్న,
“అటకతే” అనుధాతువుమీఁద ఘృష్టిత్యయంతము. మహేధముల
యొక్కయు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు,
“శతాంగః స్యందనోరథ” అని అ. సమృద్ధి = అతిశయముచేత, కరముమించు,
బలసంపద = చతురంగబలసంపదను, నిజపితృజ్యేష్ఠుఁడు = ధృతరాష్ట్రుఁడు,
ఎదురుగాఁగననుప అతనిప్రియము, గారాము, సంశ్రితధర్మగుణమైన, నయమ్మ =
నీతియు, బుధాశికి = పెద్దలకు, సమృదకరమగుచు, బరఁగె నమ్మహాబలము,
తము, భజించి యమర = కొల్పి యొప్పుగా, అవలమాన = ఇంచుకంత
చరించుచున్న, “అశీషవర్ధభివ్యాప్తా” అని అ. నిగాఢధృతి = అధిక
తైర్మముచేత, అక్కుమారులు, మానికథలు = వెంటపచ్చెడు మునులవాక్యములను,
వినుచు, అరిగిరి = హస్తపురికిఁ బోయిరి.

సీ. ఆరీతిఁ జని తమయానగరంబు ప్ర
 వేశించి మెలఁగ నుద్వృత్తి నడరు
 నస్త్రపయోధుల నంబకంబుల నాఁగి
 తన్మహాశ్రమశోక దైన్యభరము
 హరియించుటకుఁ దమకురువృద్ధు లొసఁగెడు
 బహుళతాపసహిత భాషితములు
 దీవెనల్ విసయవిధేయతతోడఁ జే
 కొనుచును వెండియు నెనరుదొరలు

ఆ. గౌరవము లొనర్పఁ గైకొంచుఁ గ్రమమునఁ
 బిత్తువియోగచింతఁ బ్రదిలి క్రీడ
 సలిపి రెల్లప్రాదు సన్దానసస్థితిఁ
 జాల ధార్తరాష్ట్ర లీలఁ దగిలి.

16

రా. ఆరీతిఁజని, తమయాన = తమయాజ్ఞ, “అజ్ఞప్రియానతియాజ్ఞయాన” యని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ దద్భవములలోఁ జెప్పినది. అస్త్రప = రాక్షసులైన, యోధులకొ = వీరులను, అంబకంబులకొ = బాణముల చేత, అఁగి = నివారించి, తత్ = ఆ విశ్వామిత్రునియొక్క, మహాశ్రమ = తపోవనమందుఁగల, తమకు, కురువృద్ధులు = అభివృద్ధులకు, ఒసఁగెడు బహుళతాపసులయొక్క, హితభాషితముల = ప్రియోక్తులయందుఁగల దీవెనలను. జేకొనుచుకొ, వెండియుకొ = మఱియు, నెనరుదొరలు = ప్రియము గూరిన, గౌరవములను, ఒనర్పకొ = మునీశ్వరులుచేయఁగా, సత్ = సత్పురుషులయొక్క, మానస = మనస్సునెడి మానససరస్సునందుఁగల క్లిష్టరూపకము. “సితాంశువర్జైర్వయతి స్తతద్గుణైః” అని నైషధప్రయోగము. స్థితికొ = వర్తన చేత, ధార్తరాష్ట్రలీలకొ = హంససామ్యమును “ధార్తరాష్ట్రస్థితేతరైః” అని అ. తులి క్రీడనలిపిరి.

భా. తమ, ఆనగరంబు = ఆహస్తిగరమును, ప్రవేశించి, అస్త్ర = కన్నీ
 శ్లసెడి, వయోధులక్ = సముద్రములను, “అస్త్రమశ్రుణిశోణితే” అని అ.
 అంబకంబులక్ = సేత్రములయందు, “అంబకంబసేత్రశరయోః” అని వి.
 ఆగి, తల్ = ఆవృథచేతనైన, మహాశ్రమ = అధికమైన బడలికగల,
 శోక = భేదముయొక్కయు, దైన్యముయొక్కయు, భరముక్ = అతిశయ
 మును, “భరోలిశయభారయోః” అని వి. హరియించుటకు, తమ, వరు
 వృద్ధులు = భీష్మాదులు, భీష్మగెడు, బహుళతాప = అధిక పరితాపముతోడ,
 సహిత = కూడిన, భాషితములను, నెనరుదొరలు = నెనరులుగలరాజులు,
 గౌరవములు = పూజలను, ఒనర్చు గైకొంచుక్, పితృవియోగచింతక్ = పాండు
 రాజు పోయినవిచారమును, ప్రిదిలి = విడిచి, సన్తానసస్థిలిక్ = మంచి
 మనోవ్యాపారముచేత, ధార్తరాష్ట్ర = దుర్యోధనాదులయొక్క, లీలఃదగిలి
 క్రిడనలిసిరి.

మ. అమితప్రాధిగధార్మికాగ్రియపితృ వ్యాదిష్టవృత్తిక్ మహా
 త్తమభక్తిక్ గ్రహించి శాంతనవసత్వశ్రీచమత్కారప
 క్రిమసౌభాగ్యధురీణతన్తహిమహర్నిస్వాంతలీలోచితో
 త్తమసంక్రీడ లానర్చి రక్కోమరు లాత్తజ్ఞాతసఖ్యాధ్యులై.

రా. అమితప్రాధిని, గ = పొందినవాడునై, ధార్మిక = విలుకాండ్ర
 లోపల, అగ్రియ = శ్రేష్ఠుడైన, “పరాధ్యగ్రప్రగహరప్రాగ్రాగ్రియ
 మగ్రియ” మని అ. పితృ = దశరథునిచేత, వ్యాదిష్ట = ఆజ్ఞాపించబడిన,
 వృత్తిక్ = వర్తనను, గ్రహించి, శాంత = షరస్పరవిరోధములేనినియు,
 నవ = ప్రాయపువయునైన, సత్వ = సింహాది మృగములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి
 యొక్క, సమూహముయొక్క యనుట, చమత్కార = చెల్లాటములచేత,
 పక్రిమ = పరివక్షమైన, సౌభాగ్య = ఒప్పదమును, ధురీణ = వహించిన,
 తన్తహి = ఆ తపోవనభూమియందున్న, మహర్ని = మునీశ్వరులయొక్క,

స్వాంత=మనస్సుల యొక్క, లీలా=ఉల్లాసమునకు, ఉచిత=తగిన, ఉత్తమ సంక్రీడల నొనర్చిరి, ఆత్మజ్ఞ = బ్రహ్మణ్యులతోడనైన, అతినఖ్యాత్యులై.

భా. అమిత, ప్రాణిగ్ = ప్రాణియగునట్టుగా, ధార్మిక=ధర్మాత్ముడైన, అగ్రియపితృవ్య = పెదతండ్రయైనధృతరాష్ట్రునిచేత, 'పితృభాతా పితృ వ్యసాన్యో'తని అ. ఆదిప్త=ఉపదిష్టమైన, వృత్తిని, కాంతనవ=భీష్మునియొక్క, సత్త్వశ్రీ = బలసంపదయొక్క, తన్వహిమ = ఆ ధృతరాష్ట్రునియొక్కశ్వర్యముచేత, హర్షి = సంతోషముగల, ఆత్మజ్ఞాతి = దుర్యోధనాదులతోడనైన, కడమ సరి.

శా. శశ్వద్విస్ఫురితస్వబాహుబలభీష్మప్రాథచాపక్రియల్
విశ్వామిత్రవితానవిఘ్నభయవిశ్లేషం బొనర్పన్ జగ
దిశ్వాస్యస్థితిః జాలి యున్కి నటులవీర్వరార్భకుల్ గాంచి ర
త్రైశ్వర్యాహమికావిశ్మంభలవిహారారంభ విస్రంభముల్.

రా. స్వబాహుబలముచేత, భీష్మ = భయంకరములైన, ప్రాథచాప క్రియలు, విశ్వామిత్రునియొక్క, వితాన = యజ్ఞముయొక్క, "క్రతువిస్తార యోరస్త్రీ వితానం త్రిషుతూచ్ఛకే" అని అ. అవీరార్భకుల్ = ఆరామ లక్షణులు, అత్రైశ్వర్య = ఈశ్వరకృత్యము నతిక్రమించిన, "అత్యాదయః క్రాంతాద్యధే ద్వితీయయా" అని ద్వితీయాతత్పురుషము. విశ్వర్యశబ్దము "గుణపవన బ్రహ్మణాదిభ్యః వ్యుత్" అని కర్తృధారయమందలి వ్యుత్పత్తియోగము. అహమికా = అహంకారముచేత, విశ్మంభల = అనివారితములైన, విహారారంభ = క్రీడోద్యోగములయందుగల, విస్రంభములు = ఆసంకోచ వృత్తుల ననుట, కాంచిరి.

భా. భీష్మునియొక్క, విశ్వ=నమస్తమైన, అమిత్ర=శత్రువులయొక్క, వితాన=నమూనాముచేతనైన, అవీరార్భకుల్ =కారవపాండవులు, అత్రైశ్వర్యమును, అహమికా = ధర్మసూతాదిశయాహంకారమును, విశ్మంభలవిహారము

లను, ఆరంభములయందుఁగల, విస్త్రంభములు = విశ్వాసములను, “సమావిస్త్రం భవిశ్వాసా” అని అ. సిద్ధఫలములైన యుద్యోగముల ననుట, కాంచిరి.

సీ. ఇష్టాఙ్కి నయ్యన్నదమ్ములపాపల
 వార్యభేలల నతివ్యాప్తమైన
 యాసవనక్షోణియందును సరసుల
 గరిడి నిష్టపురాణపరిచితిఁ బ్రియ
 మందెడుసమయంబునం దాటకాకుమా
 రులలోలసద్బలరూఢి నెందు
 మాటుద్ది లేకొప్పుమాటుభీమోద్ధతి
 ప్రబలంగఁ దారాసరణి మెలంగఁ

ఆ. గడఁక చాలక కడుఁ గలఁగెడు తాపస
 నాథహృదయవర్తనంబు దిరము
 గాఁగఁ దేర్చి బాధకలితసుయోధనా
 దు లగురాజనందనులు గడంగి.

19

రా. ఇష్టాఙ్కిని, అయ్యన్నదమ్ములు = ఆరామలక్ష్మణులు, అపాప
 లు = పాపలేశరహితులైన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, భేలల = విహారముల
 చేత, అతివ్యాప్తమైన, ఆసవనక్షోణియందుఁ = ఆయజ్ఞభూమియందు,
 సరసులగరిడిఁ = రసికులమెబడిని, ఇష్ట, పురాణపరిచితిఁ = పురాణశ్రవణము
 వలన, ప్రియమందెడు సమయంబున, తాటకాకుమారులు = సుబాహుమారీ
 చులు, అలోల = చలించని, సద్బల = మంచిసేనయొక్క, భీమ = భయంకరమైన,
 తారాసరణిఁ = ఆకాశమున, మెలంగఁగా, తాపసనాథ = విశ్వామిత్రునియొక్క,
 హృదయవర్తనంబు లేర్చి, బాధకలిత = మిక్కిలిఁ జేయఁబడిన, సుయోధ =
 శూరులయొక్క నాదులు = సింహనాదముగలవారనుట, కలిత ప్రారంభులై రసి
 ముందటిపద్యములొఁ గ్రియ.

భా. ఇమ్మాడ్కిని, అన్నదమ్మలపాపలు = కౌరవపాండవులు, అవార్య = విశృంఖలమైన, ఖేలక = విహారములయందు, ఆనక = అపేక్షచేత, వనఃకీణియందుక = ఉద్యానవనభూమియందు, సరసుక = కొలఁకులయందును, గరిడియందును, ఇవ్వపురాణ = వేడుకయొక్క, పరిచితిక = ఎడతెగమిచేత, సమయంబునందుక, ఆటకు నా కుమారుల లాలనదృఢనిరూఢిచేత, భీమోద్ధతి = భీముని యాధ్యత్యము, ప్రబలంగక, తారు = తాము, ఆనరణిక = ఆరీతిని, మెలంగ, కడక = ధైర్యము, చాలక, తాపసనాథ = విచారయుక్తమైన, హృదయవర్తనంబు లేర్పి, బాధ = సంహరించెదమనెడి ప్రతిజ్ఞచేత, 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాధ' మని అ. కలిత = కూడిన, సుయోధనాదులు = దుర్యోధనాదులు.

మ. అసమామ్నా యనయాధ్వరక్షణవిభూతాపాదియై మించురా
క్షసకర్తంబునకుం దలంకక సమగ్ర స్తైర్యధౌరేయమా
నసు లై డెందములోనధర్మ పటిమం దన్భీమసేనాంగద
ర్పసముద్రైకము రూపుమాప గలితప్రారంభు లై రంతటన్.

రా. ఆసమమైన, అమ్నాయనయ = వేదవిధిగల, "శ్రుతిః స్త్రీవేద ఆమ్నాయః" అని అ. అధ్వరక్షణ = యజ్ఞోత్సవముయొక్క, "నిర్వాహపరస్థితోకాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః" అని అ. రాక్షసకర్తంబునకుక = రాక్షసుల యత్నములకు, తలంకక, ధర్మపటిమక = వింటినేర్పుచేత, తత్ = ఆరాక్షసుల యొక్క, భీమ = భయంకరములైన సేనలయొక్క, అంగ = అంగములైన రథకరితురగపదాతులయొక్క, దర్పసముద్రైకమును రూపుమాప డెందములొన, కలితప్రారంభులైరి = ఉద్యోగించి రనుట.

భా. అసమ = సరిలేని, అమ్నాయ = కులముయొక్క, "ఆమ్నాయస్సంప్రదాయకః" అని అ. నయాధ్వ = నీతిమార్గముయొక్క, రక్షణమునకు,

రాక్షసకర్తృబునకుఁ = కూరకృత్యమునకు, లోను, అధర్మపటిమఁ = అధర్మపు.
నేర్పుచేత, కడమ సులభము.

ఉ. తోరపుటల్కు నారిపులు దొమ్మిగఁ బైపయిఁ గ్రమ్మ వారిలీ
లారణవృత్తిఁ గిట్టి కడు లావరిభీముఁడు రామభద్రుఁ డే
పారెడువేడ్కతో నెరపె నప్పుడు కాండపటు ప్రహరదు
ర్వారవిధిఁ సుబాహుఁడనువాడిలసద్గతి గాంచి మించగన్.

రా. అరిభీముఁడు = రామభద్రుఁడు, అప్పుడు, కాండ = బాణముల.
యొక్క, సుబాహుఁడనువాడు, ఇలసద్గతిగాంచి మించగా, కడుఁ, లావు =
బలిమిని, నెరపెనని యన్వయము.

భా. తోరపుటల్కును, అరిపులు = దుర్యోధనాదులు, వారిలీలా =
జుక్తిఁడయందగు, రణవృత్తిఁ = పోరాటముచేత, పైపయిఁ గ్రమ్మఁగాఁగడు
లావరి, రామభద్రుఁడు = మంచియదృష్టముగల, “స్వశ్రేయసం శిమభద్ర”
మని అ. భీముఁడు, సుబాహుఁడను = లెస్సభుజములు గలవాడనెడి, వాడి =
ప్రతాపము, లసద్గతిగాంచి = ప్రఖ్యాతినిగాంచి, మించగా, కాండ = ఉద
కముయొక్క, “కాండో స్త్రీదండబాణార్థవర్గావసరవారిష” అని అ. పటు,
ప్రహరవిధిని నెరపెనని క్రిందటి కన్వయము.

వ. అప్పు డతండు మఱియును.

22

క. వెను దజ్జేష్ఠుని నతిసా

హసుని హృదర్పితమహాశుగాశుగవేగో

ల్లసనప్రసభాచరితా

ధిసముద్రనిపాతుఁ జేసె దృఢదోశ్శక్తిన్.

23.

రా. తజ్జేష్ఠునిఁ = మారీచుని, అశుగాశుగ = వాయవ్యాస్త్రము.
యొక్క, “అశుగౌవాయవిశేభౌ” అని అ. అచరితమైన, అధిసముద్ర = సముద్ర.
మందు, అవ్యయాభావము, నిపాతుఁ = పాటుగలవానిఁగా, చేసెను.

భా. వెనును, తల్ జ్యేష్ఠునిక్ = దుర్యోధనుని, మహాశుక్ = అధికశోక
మనెడి, “మయ్యోకాతుశుక్ స్త్రీయా” మని అ. ఆశుగ = బాణములయొక్క,
ఆశినముద్ర = చింతాసముద్రమును, నిపాతుక్ = పాటుగలవానిగా, చేసెను.

వ. అతఁడును నట్ల బాల్యదశ యంద కడుం బిరుదైనయాబలా
దృఢునిదురంబరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలువేళఁగ్రూరచి, త్తతఁ
దనమూఁకతోఁ బొదివి తాఁ దదజయ్యతచూచుటకుఁ
భయా, హతమతిఁ గట్టి వైచె వెన నాపగలోన ననారతం
బుగన్.

24

రా. అతఁడును = ఆమారీచుఁడును, అబలాదృఢుని = రామునియొక్క,
దురంబు = యుద్ధము, అరిస్ఫురణ = శత్రుసామర్థ్యము, తూలక్ = కొంచెము
వడునట్లుగా, ప్రవర్తిలువేళ, తల్ = ఆరామునియొక్క, అజయ్యత =
జయింప శక్యముగానివాఁడౌటను, “క్షయ్యజయ్యా శక్యాశ్చే” అని నిపాతము.
చూచుటవల్ల, లోనక్ = మనసులోన, ఆపగ = భ్రాతృవధదేవుమును, అతఁడు,
కట్టివైచెను = అణచెను, అని యన్వయము.

భా. అతఁడును = దుర్యోధనుండును, అట్ల = పూర్వోక్తప్రకారమున,
బలాదృఢుత్ = భీముని, నిదురక్ = నిద్రచేత, పరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలు
వేళ = విమఱి యుండునప్పు డనుట, ఆపగలోనక్ = నదియందు, “స్రవంతీ
నిమ్నగావగా” అని అ. వారితంబుగ్, కట్టివైచెక్ = బంధించిపడవేసెను,
కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

25

క. ఘనవిగ్రహజ్యంభణమున

ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ

డన గెలిచి వచ్చునబ్బ

లుని గని వెఱు గంది రాత్త లో నచటిజనుల్.

26.

రా. విగ్రహజృంభణమునకొ = యుద్ధాలిశయముచేత, అవ్వాహినికొ = రాక్షససేనను, తనకుకొ, అట్లు = అరిచిని, తెగకొ = తెగిపోగా.

భా. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “విగ్రహస్సమరే కాయే విస్తార ప్రవిభాగయోః” అని వి. జృంభణమునకొ = నీలుటచేత, కట్టుదెగకొగా, అవ్వాహినికొ = ఆనదిని, “స్తవంత్యా మపివాహినీ” అని అ. గెలిచివచ్చు = తరించి. వచ్చుచున్న.

క. ఆతఁడు మదిఁ జతురాత్త

భ్రాతృసహాయతఁ గరంబు రంజిలుచుం ద

దాతులయాగస్ఫుటవిధు

లీలెఱుగన జరుగ నిర్వహించె విజయతన్.

27.

రా. ఆతఁడు = రాముఁడు, చతుర = సమర్థుడైన, ఆత్మభ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, తద్ద = విశేషజ్ఞుడైనవిశ్వామిత్రునియొక్క, అతుల = సరిలేని, యాగముయొక్క, స్ఫుటవిధులను, విజయతన్ = విశిష్ట జయముకలవాడొటచేత, నిర్వహించెను.

భా. ఆతఁడు = భీముఁడు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మభ్రాతృ = ధర్మాదుల, యొక్క, తద్దాతుల = ఆదుర్యోధనాదులయొక్క, ఆగః = అపరాధముల, యొక్క, “అగోపరాధోమంతుశ్చ” అని అ. స్ఫుటవిధులు = కనిపించుకొని. చేయుటలు, “శర్మరేఖివావిసర్గలోపః” అని విసర్గలోపము జరుగకొగా, విజయతన్ = విజయత్వమును, నిర్వహించెను.

శ్రీ. అతడు దానవిహిత యైనవసుధయంద
 మును మించు ప్రఖ్యాతి ఘనసమృద్ధి
 దనర విశ్వామిత్ర తాపసుహృత్ప్రేమా
 దస్ఫూర్తి సాధించి తద్గురుత్వ
 శక్తినంబకఘనాశనిగదాస్యాదులు
 వర్ణింప నెక్కుడై వఱలఁ గాంచె
 గావున నవ్వీర్య కలితుఁ డాశ్రతుల
 యమ్మనాకులవృత్తి నిమ్మకొంగఁగ
 తే. జేసె నంత ఘనఖ్యాతి భాసెలఁ గృప
 నామునిఁ బురస్కరించి నానామహాస్త్ర
 గరిమ వడసి రాకుమారు లాగురునిరూఢిఁ
 దిరముకొలిపెఁ దదచ్యుత తేజ మిలను.

28

రా. అతడు = రాముడు, దానవి=తాటక, హతయైన వసుధయంద=
 నొచ్చిపోయిన భూమియందే, మును = మునుపు, విశ్వామిత్రతాపసు = విశ్వా
 మిత్రునియొక్క, హృత్ = హృదయమునకు, ప్ర మోదస్ఫూర్తినిసాధించి,
 తద్గురుత్వశక్తి = ఆయనయొక్కగురుత్వముతోఁ గూడిన సామర్థ్యముచేత,
 వర్ణింప నెక్కుడై వఱల, అంబక = బాణములైన, ఘన = మేఘములును,
 అశని = పిడుగులును, గదా=గుదియలును, అసి=చంద్రహాసమును, అదులు=
 మొదలుగాఁ గలవాని, వారుణాస్త్ర-ఇంద్రాస్త్ర-యామ్యాస్త్ర-రౌద్రాస్త్రములు
 మొదలైనయస్త్రము లనుట, “చంద్రహాసారిష్టయః” అని అ. కాంచె =
 పరిగ్రహించెను, కావున, అవ్వీర్యకలితుఁడు = రాముడు, శత్రులయమ్మ =
 శత్రుసంహారమును, అనాకులవృత్తి = అనాయాసముననే, చేసెను, స్వతః
 సిద్ధమైన మహిమగలరఘునాథుఁడు విశ్వామిత్రునివల్ల నస్త్రముల నభ్యసించి
 శత్రు జయమును జేయుటకు హేతువుఁ జెప్పచున్నాఁడు, తల్ = ఆ, అచ్యుత =

విష్ణువుయొక్క, తేజము = అంశమయిన రాముడు, అంత = అంతైన, రఘు
నాథునికిని గురువ నెడి యనుట, ఘనఖ్యాతిభాసలక, కృపక = తనదయవలన,
ఆమునిక = విశ్వామిత్రుని పురస్కరించి యస్త్రగరిమనుబడసి, రాకుమారు =
పుత్రునియొక్క, లాగు = రీతిని, ఉరునిరూఢిచేత దిరముకొలిపెను, తాను
శిష్యుడై విశ్వామిత్రునికి బ్రసిద్ధి గల్పించె ననుట.

భా. అతడు = భీముడు, తాను, ఆవిహతయై, నవసుధయందమును =
అమృతరీతిని, మించు, ప్రఖ్యాతి = కీర్తి, తనరక, విశ్వామిత్రతాప = అఖిల
శత్రుతాపముయొక్కయు, సుహృత్ప్రేమాద = మిత్ర సంతోషముయొక్కయు,
స్ఫూర్తిని సాధించి, తల్ = ఆస్ఫూర్తియొక్క, గురుత్వక క్రిచేత, అఘనాశ
నిగక = దుఃఖమును విడిచిన దగునట్లుగా, అంబుక = తల్లియైన కుంతికి,
దాస్యాదులు = సేవాదులను, కాంచెగావున, అవీర్యకలితుడు = భీముడు,
ఆశత్రుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, అప్య = గాంధారిని, ఆకులవృత్తి
నిష్ఠుకొనగఁజేసెక = విచారపడఁజేసెను, అంతక, ఆకుమారులు = కౌరవపాండ
వులు, కృపనామునిక = కృపాచార్యుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమను బడ
సిరి, తల్ = ఆకుమారులయొక్క, అచ్యుత = జాతిని, తేజము, ఆగురుని =
కృపునియొక్క, రూఢిక = బ్రసిద్ధిని, తిరముకొలిపెను, అని యన్వయము.

వ. అంత

29

సీ. సంయమిదివ్యతేజమునఁ గుంభిని జనిం

చినయాదిలక్ష్మీ నజేయుఁ డైన

విమలశీలునిరఘువీరకులలోత్తంసుఁ

దాగుార్చువాఁ డయితన్నపాల

వరకుమారకులకుగురువై మనః ప్రీతి

దనర నత్యాశ్చర్యజనకథామ

భీమబాణాసనస్థేమవార్తాప్రవ
 ర్తనమనుభవ్యసుధన్విసూత్న
 తే. విరచితావధానశ్రుతిపీఠికలను
 ద్రోణులసదాదరై కధురీణుఁ డగుచుఁ
 బ్రాధి మన్నించె మేదినిపతిసుతులును
 దధనుశ్శక్తివస గాంచుతమిఁ బొదలిరి.

30

రా. సంయమి = విశ్వామిత్రుఁడు, కుంభినిక్ = భూమియందు, దివ్య
 తేజమున, జనించినయాదిలక్ష్మీక్ = సీతను, రఘువీరకులొత్తంసుక్ = రామునిని,
 కూర్చువాడయి = వివాహము చేయుచు యత్నము చేసినవాడై, మనః ప్రీతి,
 గురువై = అధికమై, తనరక్, జనక = జనకుని యొక్క, ధామ = గృహముం
 దున్న. భీమ = పరమేశ్వరునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేమ =
 బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దముమీఁద నిమనచ్చిత్యయము. వార్తాప్రవర్తనము,
 అను = అనెడి, సుధక్ = అమృతమును, శ్రుతిపీఠికలను = కర్ణరంధ్రము
 లనెడు, ద్రోణులక్ = దొన్నెలయందు, “ద్రోణీకాష్టాంబువాహినీ” అని
 అ. ప్రాధిమను, నించెక్ = నిండించెను-నిలిపె ననుట.

భా. సంయమిదివ్యతేజమునక్ = భరద్వాజమునివీర్యమున, కుంభిక్ =
 కలశమందు, జనించి, నయాదిలక్ష్మీక్ = నయాదిగుణసంపదచేత, అశ్రేయః
 డైన విచులక్ష్మిలుని, నిరఘుక్ = అఘరహితుఁ డైనవాని, అత్యాశ్చర్యజనక
 మైన, ధామ = ప్రతాపముచేత, భీమ = భయంకరమైన, బాణాసన = వింటివల్ల
 నైన, స్థేమ = నైర్మగుణముయొక్క, వార్తాప్రవర్తనచేత, మను = ఓష్ణచున్న.
 భవ్యసుధన్వి = మంచి విలుకాడైనవాని - ధనుర్ధరుని ననుట, సూత్న
 మానట్లుగా విరచితమైన, అవధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతిపీఠికలనుక్ = వేద
 మార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణుక్ = ద్రోణాచార్యుని, తన్నుపాలవర

కుమారకులవక్ = కారవపాండవులకు, తాను, కూర్పువాడయి=అప్పుడై, గురువై = ఆచార్యుడై, తనరక్, మేదిసీపతి=భృశరాష్ట్రుడు, మన్నించెను, అని యన్వయము. సుతులును, కాంచుతమిక్ = అభ్యాసాపేక్షచేత, పొదలిరి = వర్తించిరి, కడమ సులభము.

వ. అందు.

31

మ. గురుసంకల్పముచొప్పు దప్ప కెలమిక్ ఊ జీజనాశ్చర్యవి స్ఫురణం బొంద ఘనోగ్రకార్తుకవరంబుక్ వంప నెంతే మహా శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తి బొదలక్ సామర్థ్యసంపద్ధరం ధరుఁ డారామవిభుండు జిష్టుండు సముద్భాసిల్లె నత్యంత మున్.

32

రా. గురు=విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్పు. ఆశ్చర్యపిన్సురణము=వింతైనకాంతిగల, ఊ జీజను=సీతను, పొందక్=వరించునట్లుగా, ఉగ్రకార్తుకవరంబుక్=రుద్రచాపమును, వంపక్ = ఎక్కువైట్టుటకును, మహాశరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిక్ = అనురాగమహిమ వేగ ప్రేరణచేత, ఎంతేక్ = మిక్కిలి, పొదలక్, అత్యధికచూచుండగా ననుట, జిష్టుండు=జయశీలుండు, రామవిభుండు, సముద్భాసిల్లెను=సంతసిల్లెను, సామర్థ్యసంపద్ధరంధరుండు గనుక సీశ్వరునివల్లించిని సీతను వరించెద నని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండె ననుట.

భా. జనాశ్చర్యమైన, పిన్సురణంబు = భూతిని, బిందను, శర=బాణములయొక్క, రామవిభుండు=మనోజ్ఞ కాంతిగలవాడు, జిష్టుండు=అర్జునుండు, సముద్భాసిల్లెక్=లెస్సగా బ్రకాశించెను. క. 'నల్లలితైకపదముపై, నిట్లుండుట యగుట యనగ నెల్లెడఁ జను రా, జిల్లుట ప్రభవిల్లుట శో, భిల్లుట వ రిల్లుటనగఁ బెనుపై యునికి' నని యాంధ్రభాషాభూషణమండుఁ గ్రియాపదములలోఁ బ్రభవిల్లుట యని యెత్తినాడు గనుక నుపసర్గముతోఁగూడ జెప్పినాడు.

భీమబాణాసనస్థేమవార్తాప్రవ
 ర్తనమనుభవ్యసుధన్వినూత్న
 తే. విరచితావధానశ్రుతివీధికలను
 ద్రోణులనదాదరై కధురీణుఁ డగుచుఁ
 బ్రాధి మన్నించె మేదినిపలినుతులును
 దద్దనుశ్చక్రివస గాంచుతమిఁ బొదలిరి.

30

రా. సంయమి = విశ్వామిత్రుఁడు, కుంభినిక్ = భూమియందు, దివ్య
 తేజమున, జనించినయాదిలక్ష్మీక్ = సీతను, రఘువీరకులార్తంసుక్ = రామునిని,
 కూర్పువాఁడయి = వివాహము చేయించు యత్నము చేసినవాఁడై, మనః ప్రీతి,
 గురువై = అధికమై, తనరక్, జనక = జనకుని యొక్క, ధామ = గృహమం
 దున్న, భీమ = భరమేశ్వరునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేను =
 బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దముమీఁద నిమగ్నచృత్యయము. వార్తాప్రవర్తనము,
 అను = అనెడి, సుధక్ = అమృతమును, శ్రుతివీధికలను = కర్ణరంధ్రము
 లనెడు, ద్రోణులక్ = దొన్నెలయందు, “ద్రోణీకాష్టాంబువాహినీ” అని.
 అ. ప్రాధిమను, నించెక్ = నిండించెను-నిలిపె ననుట.

భా. సంయమిదివ్యతేజమునక్ = భరద్వాజమునివీర్యమున, కుంభిక్ =
 కలశమందు, జనించి, నయాదిలక్ష్మీక్ = నయాదిగుణసంపదచేత, అజ్ఞేయుఁ
 డైన విమలశీలుని, నిరఘుక్ = అఘరహితుఁ డైనవాని, అత్యాశ్చర్యజనక
 మైన, ధామ = ప్రతాపముచేత, భీమ = భయంకరమైన, బాణాసన = వింటివల్ల
 నైన, స్థేను = స్థైర్యగుణముయొక్క, వార్తాప్రవర్తనచేత, మను = ఒప్పుచున్న,
 భవ్యసుధన్వి = మంచి విలుకాఁడైనవాని - భసుర్ధరుని ననుట, నూత్న
 మానట్టుగా విరచితమైన, అవధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతివీధికలనుక్ = వేద
 మార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణుక్ = ద్రోణాచార్యుని, తన్నుపాలవర

మహారథులకు = కారవపాండవులకు, తాను, కూర్పువాడయి=ఆప్తుడై, గురువై = ఆచార్యుడై, తనరకు, మేదిసీపతి=భృశరాస్త్రిఁడు, మన్నించెను, అని యన్వయము. సుతులును, కాంచుతమి = అభ్యాసాపేక్షచేత, పొదలిరి = వర్తించిరి, కడమ సులభము.

వ. అందు.

31

మ. గురుసంకల్పముచొప్పు దప్ప కెలమిన్ ఊజీజనాశ్చర్యవి స్ఫురణం బొంద ఘనోగ్రకార్ముకవరంబున్ వంప నెంతే మహా శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిఁ బొదలన్ సామర్థ్యసంపద్ధరం ధరుఁ డారామవిభుండు జిష్టుఁడు సముద్యాసిల్లె నత్యంత మున్.

32

రా. గురు=విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్పు. ఆశ్చర్యవిస్ఫురణము=వింతైనకాంతిగల, ఊజీజను=సీతను, పొందన్=వరించునట్లుగా, ఉగ్రకార్ముకవరంబున్=రుద్రచాపమును, వంపన్ = ఎక్కువఁజెల్లుటకును, మహాశరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిఁ = అనురాగమహిమ వేగప్రేరణచేత, ఎంతే=మిక్కిలి, పొదలన్, అత్యధికచూచుండఁగా ననుట, జిష్టుఁడు=జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, సముద్యాసిల్లెను=సంతసిల్లెను, సామర్థ్యసంపద్ధరంధరుఁడు గనుక నీశ్వరునివిల్లించుచి నీతను వరించెద నని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండె ననుట.

భా. జనాశ్చర్యమైన, విస్ఫురణంబు = భూతిని, ఒందను, శర=బాణములయొక్క, రామవిభుండు=మనోజ్ఞ కాంతిగలవాఁడు, జిష్టుఁడు=అర్జునుఁడు, సముద్యాసిల్లెన్=లెస్సగాఁ బ్రకాశించెను. క. 'నల్లలితైకపదముపై, నిట్లుండుట యగుట యనఁగ నెల్లెడఁ జను రా, జిల్లుట ప్రభవిల్లుట శో, భిల్లుట వరిల్లుటనఁగఁ బెనుపై యునికి' నని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ గ్రియాపదములలోఁ బ్రభవిల్లుట యని యెత్తినాఁడు గనుక నుపసర్గముతోఁగూడ జెప్పినాఁడు.

సీ. అపు డేమి చెప్ప నన్యాసాధ్యతద్దను
 ర్వార్త సర్వక్షత్రవంశ్యులందు
 మిగులఁ గర్ణాసహ్యముగఁ బర్వ నతఁడు త
 న్నహిమపెంపునరాతి మత్సరవిధి
 నాత్మలో సరకు సేయక సంభ్రమించె స
 న్నునికృప జనకునింటను వివాహ
 మగుటకు మున్ను తదంబకాశ్చర్యమం
 త్రమహత్తర్వకృతచండఢామయుక్తి

తే. నుదయ మందినమేటియన్యులకలఁగునె
 యరయ ని ట్లర్కసంతతి ఖ్యాతిమహిమ
 ధాత్రివైఁ గుంద సూతసంతానభావ
 గణనఁ బ్రబలుట తతోష్ణకారణమున.

33

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తతో = అవింటియొక్క, మున్ను = మునుపు,
 మహిమపెంపును, అరాతి = శత్రులయొక్క, మత్సరవిధి = తనజయమును
 నహింపనివారితోడిద్వేషమును, సరకు సేయక జనకునింట వివాహమగుటకు,
 సంభ్రమించె = త్వరపడెను, ఇంకఁ గవివాక్యము. తదంబక = అవిశ్వామిత్రుని
 బాణములయొక్క, ధామయుక్తి = ప్రతాపయోగముచేత, ఉదయ =
 అభ్యుదయమును, అందినమేటి = రఘునాథుఁడు, అన్యులకు = పరులకు,
 అలఁగునె = లోపడునా, ఇట్లు, అర్కసంతతి = సూర్యవంశముయొక్క,
 ఖ్యాతి = మహిమ, తతోష్ణకారణమున = ఆరాముఁడు పోషించుటవల్ల,
 ధాత్రివై, కుంద = మొల్లలయొక్కయు, “మాఖ్యంకుంద” మని అ. సూత =
 పాదరసముయొక్కయు, “రసస్సూతశ్చపారదే” అని అ, సంతాన = కల్ప
 వృక్షములయొక్క, భా = కాంతియొక్క, అపగణన = తిరస్కారమువల్ల
 బ్రబలుట.

భా. తల్ = ఆయర్జునునియొక్క, ధరుర్వార్త మిగుల, కర్ణాసహ్యముగఁ
బర్వత్ = కర్ణునికి నసహ్యముగాఁబరఁగ, అతఁడు = ఆకర్ణుఁడు, తన్న హిమ =
అధుఃప్రావీణ్యముయొక్క, పెంపును, నర = అర్జునునిఁదనున్న, మత్సరవిధిచేత
సరకు సేయుక సా భ్రమించెను, ఇంకఁ బూర్వకథానూచనముగాఁ గవివాక్యము-
తల్ = ఆయర్జునునియొక్క, అంబుత్ = తల్లియైనకుంతికి, వివాహమగుటకు,
మున్ను = మునుపే, జనకుని = కుంతిభోజునియొక్క, ఇంటను, నస్తుని =
దూర్వాసునియొక్క, కృపత్ = అనుగ్రహమువల్ల, ఆశ్చర్యమంత్రమహాత్మ్య
కృతమైన, చండధామయుక్తిక్ = సూర్యయోగముచేత, ఉదయమందిన =
పుట్టిన, మేటి = కర్ణుఁడు అయ్యల కలఁగునె, కాకున్వరము. అర్కుసంతతి =
సూర్యపుత్రుఁ డనెడి, భ్యాతి = మహిమ, కుందత్ = అణఁగఁగా, నూత
సంతానభావ = నూతపుత్రత్వముచేతనైన, గణనత్ = ఎన్నిక చే, ప్రబలుట,
తల్ = ఆసూతునియొక్క, పోషకారణమున.

చ. అది యటు లుండెఁ గన్గొనుసమస్తజనుల్ దమలోనఘల్లును
న్నదఘనశత్రుభంగగరిమత్ గురుదక్షిణ సేసి యొప్పుశ
శ్వదనఘః జార్ఘమా ర్తిమనువంశవతంసు నుతించి రిమ్మహా
భ్యుదయునిఁ గన్న నెంతలరునో జనకుం డనుచింత సుధిలన్.

రా. జనులు, తమలోను, అఘ్నత్ = సారవంతుని, “అసారం ఘల్లు”
అని అ. ఉన్నదఘన, గురు = విశ్వామిత్రునికి, మనువంశమునకు, యోజన
మలభము.

భా. మదఘన = గర్వపూర్ణుఁడైన, శత్రు = ద్రువదునియొక్క, భంగ =
కురాజయముయొక్క, గరిమత్ = అతిశయముచేత, మను = మనెడి, వంశ
వతంసుత్ = తనవంశమునకు శేఖరమైనవాని, ఘల్లునత్ = అర్జునుని,
కన్నత్ = చూచినను, జనకుండు = పాండురాజు, ఎంతలరునోయను, చింత =

విచారము, సంధిలఁగా నుతించిరి, అర్జునుఁడు ద్రుపదునిఁ బట్టితెచ్చి ద్రోణునకు
గురుదక్షిణచేసినాఁడని విస్తారముగా నాదిపర్వమందుఁ జెప్పినారు గనుక.

వ. అంత.

35

సీ. తనయకలుషయత్న ఘనతరనిర్బంధ

మున రాజు వసుచుటయును గపటఘ

రావారణావతారచిత్రాతిమంజులా

తౌమయశోభిప్రశస్తథామ

ఘనకేళికలనుండగణ్యుఁ డాత్మస్వామి

యనియు నిజోచితయును గణించి

యుదుతరాదరము నేయుచు భ్రాతృయుతముగా

నమ్మనువంశరత్నమ్ముఁ గొంచు

తే. నరిగె సవరిచ్చదముగ రాజాన్వయముని

తనదుసుఖదుఃఖవిరహవర్తనలు సరకు

గొనక సమవర్తితనయుండుజనకుఁ డేలు

పురమున కరాళగతివాసిసరళసరణి.

36

రా. తన, అకలుష=ధర్మార్థమైన, యత్నముయొక్క, నిర్బంధమునకే=
బలాత్కారముచేత, రాజు = దశరథుఁడు, వసుచుటయును, కపటఘరా=
కపటభారమును = అధర్మమును, “ఋక్పూర్ణభూషణధామానక్షే” అనుసూత్ర
మున అకారాంతము. వారణ=మాన్యవటువంటి, అవతార = శత్రువ్యవహారములచేత, చిత = సంపాదించుటచేత, మంజుల = సుందరమైన, అతౌమ=
అధికమునైన, యశస్సుచేతను, అభిప్రశస్తమైన, థామ = మహిమచేతను,
“గృహదేహత్విబృభావాధామాని” అని అ. ఘనమైన, కేళికలనుండు =

క్రీడావిధిగలవాఁడు, అగణ్యుఁడు = అమేయుఁడైన. ఆత్మస్వామి = పరబ్రహ్మమైనవాఁడు, అనియు గణించి, అమృతమంశరత్నముఁ = రాముని, బ్రాతృయంతముగాఁ = లక్ష్మణసహితముగా, రాజాన్వయముని = విశ్వామిత్రుఁడు, సవరిచ్ఛదముగఁ = నిజపరిజనముతోఁగూడ, కొంచు నరిగెఁ = తోడ్కొని పోయెను, తనను, సుఖదుఃఖవిరహవర్తనలు, “ద్వంద్వోతే శ్రూయమాణం వదంప్రత్యేకవభిసంబధ్యతే” అను న్యాయమున, సుఖవిరహదుఃఖముయొక్కయు విరహసుఖముయొక్కయు వర్తనలకు, సరకుగొనక, సమవర్తితన = సమవర్తిత్వమునే, ఉండు, జనకుఁ డేలుపురమునకుఁ = మిథిలకు, అరాళగతివాని = వక్రమార్గమును బాసి, సరళసరణిఁ = చాయతెరువున, అరిగె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. తనయ = దుర్యోధనునియొక్క, కలుషయత్న = పాపయత్నము కొఱకు, ఘనతరమైన నిర్బంధముచేత, రాజు = భృతరాష్ట్రుఁడు, కపటభారా = కపటభారముచేత, వారణావతమందారచితమైన, అతిమాజు = అతిమనోహరమైన, లాఠామయ = లత్తుకచేత నిబిడమైనదై, ప్రాచుర్యార్థమున మయట్టు, శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రశస్త = యోగ్యములునైన, ధామ = గృహములయందుఁ గల, ఘనకేశికలను = అధికక్రీడలచే, ఉండఁ = ఉండెడు కొఱకు, పనుచుటయుఁ = అంపుటను, ఆత్మస్వామి = తనకుఁగర్తయైన భృతరాష్ట్రుఁడు, గణుఁడు = ఆదరణీయుఁడు, అనుటకు, నిజోచితియుఁ = ధార్మికుఁడైన తనకు సుచిత మాటను, గణించి, బ్రాతృయంతముగాఁ = భీష్మార్జునసకులసహదేవ సహితముగా, వంశరత్నమైన, అమృత = కుంతిని కొంచుఁ = తోడ్కొంచు, రాజాన్వయముని = రాజుని, సమవర్తితనయందు = ధర్మజుఁడు, జనకుఁ డేలుపురమునకుఁ = పాండురాజేలినవారణాచట్రణమునకు, పాండురాజు వారణావతము నేలినవాఁడని భారతమం దున్నది గనుక, అరాళ గతివాని = విచారపడక, సరళసరణిఁ = ఋజువర్తనచే, అరిగెను.

తే. పరమమునియతివశతమన్యురతిహేతు
 వున మహాశాపహతిఁ జేసి తనువికృతిగ
 నున్న నేల యంత వచింపనొగి నరు దని
 తత్కథల్ రుచిగొనుచురాట్టనయులందు.

37

రా. పరమముని = గౌతమమునియొక్క, అతివ = అహల్య, శతమన్యు = ఇంద్రునియొక్క, రతిహేతువునమహాశాపహతిఁజేసి, తనువికృతిగ నున్న = దేహవికారతఁ జేందియన్న, నేల = భూమి, అంత వచింపన్ = అంతటఁ జెప్పఁగా, రాట్టనయులు, అందున్ = ఆభూమియందు, తత్కథల్ = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినయహల్యాజారతాప్రసంగములను, రుచిగొనుచు.

భా. నియతివశత = చైవాధీనత, పరమము = అలంఘ్యమనుట, మన్యు = శోకమును, రతి = వేడుకయన నెడి, హేతువునన్ = కారణముచేతను, మహాశా = పేశాసయొక్క, అపహతిఁజేసి = వ్యర్థతఁజేసియిండియూ, తనువికృతిగన్ = దేహవైవర్ణ్యముగా, ఉన్నన్ = ఉండినను, ఏల = ఏమిటికి, అరుదని = అశ్చర్యమని, అంత వచింపఁగా, అందున్ = ఆమార్గమందు, తత్కథల్ = ఆ భర్తరాజుకథలను, రుచిగొనుచున్ = ఆదరింపుచు, రాట్టనయులు = రాజుకుమారులు, అరుగునప్పు డని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

సీ. ఆలీల నలరుచు నరుగునప్పుడు తత్పు

రస్ఫూర్తి విగులఁ జిత్తం బొనర్చె
 రమణీయ మైనయా రామపాదపరాగ
 మాశాపవారణ మాచరింప

నాయతీవసుశోభ నాకృతియును సర
 నీకృతమానస ప్రీకలనయు
 భుననవరత్న కాంచనధామశోభన
 వన్యాభరణవై భవస్ఫురితయు

ఆ. విపులతరపయోధరపదవ్యతిక్రమ

కరనవాంశుకాంతవరణనిరతి

శయసమున్నతియును నయి వారలందఱు

గౌరవమునఁ దన్నుఁ గనుఁగొనంగ.

33

రా. అప్పుడు, తత్ = వారియొక్క, పురః = ముందట, సూన్యై = ప్రకాశించుటచేత, ఆరామపాదపరాగము శాపవారణము నాచరింపఁగా, ఆయతి = అహల్య, సరసీకృతమానసప్రీతలనయ్యున్ = పచ్చిగాఁ జేయఁ బడినమనోలజ్జాస్థితిగలది, రత్నములయొక్కయు, కాంచన = బంగారుయొక్కయు, ధామ = కాంతివంటికాంతిగలది, పద్మరాగమాక్షికచ్ఛాయగల యధరదంతము లును, సువర్ణచ్ఛాయగలదేహమును గలది, శోభనములైన, వన్య = వనభవము లైన నారచీరెలు మొదలయిన, ఆభరణ = అలంకారముయొక్క “అలంకారస్తాభరణ” మని ఆ. వైభవముచేత స్ఫురితయు, “సరసిజమనువిద్ధం శైవ లేనాపిరమ్యంమనిమషిహిమాంశోర్లక్ష్మలక్ష్మీంతనోతి, ఇయమపిచమనోజ్ఞావల్క లేనాపి తస్మి కిమివహిమధురాణాం వండనంనాకృతీనా” మని కాళిదాసును శాకుంతలమందుఁ జెప్పినాఁడుగనుక, పయోధరపదవ్యతిక్రమకర = కుచస్థలాతిక్రమమును జేయుచున్న - జాఱుచున్నదనుట, నవ = మనోహరమైన, అంశు కాంత = వైటయొక్క, వరణ = కప్పటయందు, నిరతి = ఆసక్తిగల, శయ = హస్తములయొక్క, “పంచశాఖశ్శయఃపాణీః” అని ఆ. సమున్నతియును = ఉపచారముగలదియు, వి, చిత్రంబొనర్చు నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. అలయచున్ = వికారరహితుడై, తత్పుర = ఆవారణావతము యొక్క, సూన్యై, ఆరామ = ఉద్యానవనములయందున్న, పాదప = వృక్షములయొక్క, రాగము = వర్ణము, ‘రాగోనురిక్తామాత్సర్యే క్షేకాదా’ లోహితాదిభి” అని వి. ఆకా = చిక్కులయొక్క, అపవారణము = ఆచ్ఛాదనమును, “అంతర్ధిరపవారణ” మని ఆ. ఆచరింపఁ, ఆయతి = ఉత్తరకాలఫలము

చేతను, శోభనాకృతియు, సరసీ = కొలంకులచేత, కృతమైన, మానస=మానస
సరస్సుయొక్క, ప్రీతలనయుక్ = లజ్జాస్థితిగలదియు, రత్నకాంచనముల
యొక్క, ధామ = గృహముయొక్క, శోభక = శృంగారముచేత, అవని =
భూమికి, ఆధరణములైన వైభవములచేత, స్ఫురితయు, పయోధరపదవీ =
మేఘమార్గముయొక్క, అతిక్రమమును, కర = చేయుచున్న, నవాంశువుల
చేత కాంత = మనోహరమైన, వరణ=కోటయొక్క, నిరతిశయ, సమున్నతి
యుక్ = జేన్నుత్పముగలదియు, విపురహ్నార్తిచిత్రంబొనర్చెననియన్వయము.

తే. హరిపురాభోగవార్తపెంపుడు వారి

మది బొడమ దలపోసి రట్టిది యటంచు

జెలువసంకోచవిభవవైచిత్ర బరంగ

బరంగు నానగరంబు గన్పట్ట జూచి.

39

రా. హరి=ఇంద్రునియొక్క, పురాభోగ=తొంటిసంభోగముయొక్క,
వార్తపెంపు, వారి=రామాదులయొక్క, మదిబొడమగా, రట్టు = పరపురుష
సంగతివల్లనైనదూఱు, ఇది యటంచుజెలువ, సంకోచవిభవ = మిక్కిలి
కొంకు చేతనైన, వైచిత్రీ = వింతలాగుచేత, పరంగు = ప్రవర్తిల్లుచున్న,
అన = ఆజ్ఞ, కన్పట్టజూచి, నుతిచేసి రని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. చెలువు = ఒప్పదము, పరంగు, అనగరంబు జూచి, హరిపుర =
అమరావతియొక్క, ఆభోగ=విరివియొక్క, వార్తపెంపు మదిబొడమ. “సదృ
శాదృష్టచితాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః” అను న్యాయముగనుక, అట్టిది =
అమరావతిపంటిది, అటంచు దలపోసిరి.

తే. అనిశోభివవాస మైసపుణ్యపురమణివ

ఘావహస్తృతి వనుచు నాయవకలంక

మానసోత్కర్షయ క్తులనూననుతులు

నేసి యందలు తత్పురస్థితిని బరంగ.

40

రా. అశశివవాసమైన = నిరంతరశుభప్రదమైన, పుణ్యపురమణివి = పుణ్యాంగనవు, అఘాపహస్తృతివి = పాపహరణమైన స్తరణగలదానవు, “అహల్యాద్రౌపదీ సీతా” అని స్మృతిగనుక, అనుచున్, ఆయప = ఆయమ యొక్క, కలంక = కలంక, మానన్ = మానునట్లుగా, సోత్కర్షయుక్తులచేత, ఊనన్ = మనస్సున స్థిరమగునట్లుగా, నుతులుసేసి, తత్ = ఆయహల్యయొక్క, పురస్థితినిబరంగన్ = ముందర నుండఁగాను, జనిరి.

భా. శివవాసమైన = రుద్రనివాసమైన, పుణ్యపురమణివి, కాఁగా, అఘాపహస్తృతివి అనుచున్, అపకలంక = నిష్కళంకమైన, మానన = చౌదయముయొక్క ఉత్కర్షతోడ, యుక్తులు = కూడినవారు పాండవులు, అనూననుతులు = అధికస్తోత్రములను, చేసి, తత్పురస్థితిని బరంగన్ = అపట్టణమున నుండఁగా.

క. చనునెడ శ్రీరాముడు పా
వనినవనిజరూపవై భవశ్రీ నుల్లం

బున నిడి దానవిచిత్రా

తనురాగప్రాధి వచ్చి తనుఁ బైకొనగన్.

41

రా. శ్రీరాముడు, పావనిన్ = పవిత్రమైనదాని, అవనిజ = సీత యొక్క, రూపవైభవశ్రీని, ఉల్లంబుననిడి, దానన్ = అమనస్సుననుంచుటచేత, విచిత్రమైన, అతనునివల్లనైన, రాగప్రాధి = మోహితీశయము, తనుఁబై కొనఁగా, అనుమతించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. శ్రీరాముడు = కాంతిచేత నొప్పెడువాఁడు, పావని = భీముడు, నవ, నిజ = స్వకీయమైన, శ్రీని, చిత్రమైనయతనురాగప్రాధిగలదైన, దానవి = హిడింబ, వైకొనఁగా.

సీ. ఆసమయమున నే మని చెప్ప నరుదెంచి

చూడ నద్భుతతమస్ఫూర్తి యగుచుఁ
దద్దాతియమితచేతఃకళంకుండు త

ద్భ్రహమేధితద్వేషమహిమపేర్తి
ననలసముద్వృత్తిహరము గావింపంగ
సంచితానఘవిధిసంచితార్థ
సందర్శనుండు గామినిదనపెం పెల
ర్పంగఁ జేకొనియె నారాకొమరులు

తే. నతనియాదరక్రియ గాంచి యవలఁ జనిరి
స్వీయగురుయుక్తముగఁ దద్విస్మయము లగుచు
విదురజనదర్శితోచితవివరసరణి
నలఁత యెటులగక దక్షిణానిలజధృతిని.

42

రా. ఆ సమయమున, తల్ = ఆకావ మోక్ష ప్రకారమును, జ్ఞ = ఎఱిగిన
వాడై, తద్భ్రహమేధి = ఆయహల్యాపతి గౌతముఁడు, చూడనద్భుతతమ
స్ఫూర్తియగుచుకొ = చూడరాని తేజస్సుగలవాఁడౌచును, అనలస = అధికమైన,
ముత్ = సంతోషముయొక్క, “ముత్ప్రీతిః ప్రమదోహర్షణి” అని అ-
వృత్తి, తల్ = ఆయహల్యయందుఁగల, ద్వేషమహిమపేర్తి నిహతముగావింపఁగా,
అంచిత = పూజితమైన, అనఘవిధిచేత, సంచిత = సంపాదించబడిన,
అర్థసందర్శనుండు = తత్వజ్ఞానముగలవాఁడు, “అర్థోభిధేయరై వస్తుప్రయో-
జననివృత్తిభు” అని ఆ. “దర్శనంనయనస్వప్నబుద్ధినర్తోపబద్ధిభు” అని వి.
కామినికొ = అహల్యను, చేకొనియెను, రాకొమరులు = రామలక్ష్మణులును,
అతని = గౌతమునియొక్క, ఆదరక్రియ = ఆదరణను, కాంచి, స్వీయగురు
యుక్తముగకొ = విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, తల్ = ఆ గౌతమునిచేత, విస్మయము
లగుచు, దక్షిణానిలమువల్ల, జ = పుట్టిన, ధృతికొ = సంతోషముచేత, అలఁత

యోజగక, విదురజన = నెళవరులచేత, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందః” అని అ.
దర్శిత = చూపబడిన, ఉచితమైన, వి = విశేషించిన, పరసరణిక్ = మంచి.
త్రోవయందు, చనిరి.

భా. ఎంచిచూడనరుదు, ఇది కవివాక్యము. అమితచేతకళంకుండు,
తత్ = ఆధర్మజానియొక్క, జ్ఞాతి = దుర్యోధనుడు, అద్భుతమైన తమో
గుణముయొక్క, స్ఫూర్తి=ఉద్దేకము గలవాడు, ఆగుచున్, తత్=ఆధర్మజాని
యొక్క, గృహమును, విధిత = వృద్ధిబొందిన, ద్వేషముహిమయొక్క,
పేర్చిక్ = ఆధిక్యముచేత, అనల = అగ్నియొక్క, సముద్వృల్లిక్ = దరి
కొల్పుటచేత, హతముగావింపంగన్, అంచి=ఒకమునుష్యుని ననిపి, తాను, అఘ
విధిక్ = పాపపువిధిచేత - ఆగృహదాహవిధిచేత ననుట, సంచిత = సంపాదించు.
బడిన, అర్థసందర్శకుండు=ప్రయోజనప్రాప్తిగలవాడు, కామిక్ = కాకుండుట
చేత, నిందన=అపకీర్తిసే, చేకొనియెను, తద్విస్తృప్తులగుచున్=ఆ యగ్నిభయము
చేత విడువ బడ్డవారై-అగ్నిభయమును దప్పించుకొన్నవారై యనుట, విదురుని,
యొక్క, జన=దూతచేత, దర్శితమైన, విపరసరణిక్=బిలమార్గమున, “సుషిరం
విపరంబిల” మని అ. దక్షిణ = సమర్థుడైన, ‘దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛం
దాసువృత్తిః’ అని వి. అనిలజ = భీమునియొక్క, ధృతిక్ = ధారణముచేత,
ఆరాకొమరులు = పాండవులు, అతని = దుర్యోధనునివల్లనైన, ఆ, దర =
భయముయొక్క, “దరోస్త్రీయాంభయేశ్వరై” అని అ. క్రియను, కాంచి =
ఎంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్ = తమతల్లితోగూడ, ఆవలఁ జేకొనియెనని.
ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

ఆ. తోడఁగి యపుడు దాని తోఁబుట్టుగురుతర

సంగరసముదీర్ణ సరణిఁ బరఁగ

వాని నంత గెలిచి స్వగురుకథాదర

మమరఁ బ్రమదయుక్తి కనుమలించె.

రా. దానితోఁబుట్టు = రాగ ప్రాథితోఁగూడఁ బుట్టునట్టి, గురుతర, సంగరసము = ఆపేక్ష, ఉన్దిర్ణ సరణిబరగ, వానికొ = ఆమన్న సరాగసంగ వాంఛలను, గెలిచి = అణచి, స్వగురుకథా = విశ్వామిత్రుని గంగాసంభవాది కథలయందుగల, ఆవరము, అమరగా, ప్రచుద = సంతోషముయొక్క, యుక్తికి ననుమతించెను.

భా. దానితోఁబుట్టును = హిడింబుఁడు, ఉరుతర, సంగర = యుద్ధమందు, వరగవాని గెలిచి, స్వగురుకథా = కుంతిధర్మ జాలమాటమీఁదనైన, ప్రచుద యుక్తికి = హిడింబాసంయోగమునకు, అనుమతించెను.

వ. అంత.

44

తే. ఉరుగుణాద్భుతజనకసుతోదయమహి

మాతీశయము సాధించి పుణ్యజనకాంత

సుగుణ యనిపించుకొనిన భాసురపురమణిఁ

జూపుతగులు వహించె నుత్సుకత నతఁడు.

45

రా. ఉరుగుణాద్భుతుడైన, జనకునికి, సుతా = కొమార్తెయైన సీత యొక్క, ఉదయ = పుట్టుటచేతనైన, మహిమాతీశయమును సాధించి, పుణ్యజన = సుజనుల చేత, కాంత = మనోహరమైనది, భాసురపురమణి = పురశ్రేష్ఠమైన మిథిలయందు, అతఁడు = రాముఁడు, చూపుతగులు వహించెను.

భా. ఉరుగుణుడైన 'యద్భుతజనకుడైన, సుత = ఖటోత్కచుని యొక్క, పుణ్యజన కాంత = రాక్షసస్త్రీ హిడింబ, "యాతుధానః పుణ్యజనః" అని అ. అనిపించుకొనిన = పోయినను, అతఁడు = భీముఁడు, భాసురపురమణి = హిడింబయందు, చూపుతగులు వహించెను = అశురాగము నిలిపెను.

ఉ. అన్నగరంబు ప్రోది దన రారంగఁ దమ్ములఁ గన్నతల్లి నా
సన్నతభేలనుండు వికసన్నయనైకవిలాసగౌరవా

భృన్నతి దద్వనాంతమునఁ బ్రోచె గడుం దనశ్రాంతి యాత్మ
లోనన్మెఱయంగఁగింపఁడు మనస్థిరతన్ వివరించుపూనికన్.

రా. అన్నగరంబు = మిథిజాపురి, ప్రోచెదనరారంగ, తమ్ములగన్నతల్లి
నాన్ = పద్మముల కుత్సత్తిస్థానమునఁగా, సన్నత = వర్ణితమైన, ఖేలన్ =
లీలచేత, ఉండు = ఉండెడి, వికసన్నయన = తెలికన్నలయొక్క, ఏక =
ముఖ్యమైన, విలాసగౌరవ = శృంగారాతిశయముయొక్క, అభ్యున్నతిచేత,
తల్ = ఆ పట్టణముయొక్క, వనాంతమునన్ = ఉద్యానవనమందు, ప్రోచెను.
పద్మకాంతిగల నయనములచేతఁ బ్రోచె ననఁగాఁ గటాక్షించె ననుట. లక్షణా
ప్రయోగము. “గిరానుజగ్రహతరానరాధిపః” అని నైషధమందు. తన
శ్రాంతిని, మనస్థిరతన్వితన్ = మనస్సున లగ్నమైన స్త్రీని సీతను, వరించు
పూనికన్ = వివాహ మగుయత్నమున, శ్రాంతిని గఁగింపఁడని యన్వయము.

భా. అన్న = ధర్మ రాజు, కరంబు = మిక్కిలియు, తమ్ములను గన్నతల్లిని,
ఆసన్నతఖేలనుండు = భీముండు, నయ = సీలియొక్క, నైక = ఉన్నతిచేత,
ప్రోచెను = రక్షించెను. తన, శ్రాంతి = అలమటును, అత్తలోనన్ = మనస్సు
నందు, నెఱయ, గఁగింపఁడు = ఎంచఁడు, పూనికన్ = యత్నముచేత, మనస్థిర
తన్ = మనస్థైర్యమును, వివరించును, ఆయనపూనికఁ జూచినను మనస్థైర్య
మేర్పడు చున్న దనుట.

వ. అది యట్లుండె వారలందఱు తత్ప్రకారంబున విసినమార్గ
వర్తనంబునడపి యథోచితగమనంబున. 47.

రెంటికి సరి - సులభము.

క. చనిరి పురసవిధిమార్గం

బున సద్విజలీలలు నడపుచు మాధుకరా

శన మొనఁగూర్చుచు నపుడువ

వనసంతతి యలరఁ జేసె వారలయాత్మన్.

48

రా. పుర = మిథిలయొక్క, సవిధ = సమీపమైన. “సదేశాభ్యాససవిధ సమర్థాదసదేశవ” త్తని అని ఆ. మార్గమందుఁ జనిరి, అపుడు, సత్ = తెన్నైన, ద్విజఃపక్షులయొక్క, లీలను, నడపుచున్ = చేయుచును, భ్రమర సంబంధమైన, “తస్యేద” వ్తుని అణ్విత్వయాంతము. అశనము = పూఁదేసె ననుట, ఒనఁగూర్చుచు, ఉపవనసంతతి = ఉద్యానపరంపర, వారల = రామాదుల యొక్క, ఆత్మన్ = మనస్సును, అలరఁజేసెను.

భా. పుర = వికచక్రపురముయొక్క, ద్విజలీలలు = బ్రహ్మవిశేషములను మాధుకరాశనము = భైక్షమును, పవనసంతతి = భీముఁడు, కడమ సరి.

ఆ. అందుదారవృత్తి నందితానేకచ

క్రాగ్రహారహితవిహారమహిమః

బ్రచురసారసమద బకదర్పహారితః

దనరె సరసు లందఱును నుతింప.

49

రా. అందున్ = ఆ పట్టణమందు, దారవృత్తి = భార్యావర్తనచేత, నందిత = సంతోషితములైన, అనేక చక్రవాకపక్షులయొక్క, “కోకశ్చక్రవాకః” అని ఆ. అగ్రహ = కోపముచేత, అరహిత = విరహితమైన, ఔత్సుక్యముగల దనుట, విహారమహిమన్ = సంచారాతిశయముచేతను, సారస = బెగ్గరులయొక్కయు, మదబకములయొక్కయు, దర్ప = విశృంఖలసంచారము చేతనైన, హరితన్ = మనోహరత్వముచేతను, సరసులు = కొలఁకులు, ఈకారాంతము, తనరెను.

భా. అందున్ = ఆవర్తనలందు, ఉదారవృత్తినంది = సాహసవృత్తిని జొంది యనుట, తాను = భీముఁడు వికచక్రాగ్రహారమునకు, హిత = ప్రియ

మైన, విహారమహిమచేత, ప్రచురసార = అధికబలముగల, “సారోబలేస్థిరాం శేష” అ. సమద = గర్వసహితుడైన, బక = బకాసురునియొక్క, దర్పహారతః = గర్వాపహరిత్వముచేత, చంపుటచేత ననుట, సరసులు = రసికులు, సుతింపఁ దనరెను.

క. జననేత్రచిత్రదారుణ

వనజగతులనిశలసత్త్వవశత నడచుచోఁ

గన నరుదురమారూఢిం

దనరె జితాంగారపర్ణదర్శిదయతన్.

50

రా. ఇంకఁ బురపర్ణన. జననేత్రచిత్రద, అరుణవనజగతులు = కెందా మరల ప్రకారములు, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, లసత్త్వవశత = శోభావశత్వము, నడచుచోఁ = నడచెడిచోట, నాపట్టణమందు, కననరుదు = చూడ నశక్యము, జిత = జయింపఁబడిన, అంగార = అగ్నిశకలములు గల = రక్త పర్ణములు గలవనుట, పర్ణ = రేకులయొక్క, దర్శిదయతన్ = గర్వోన్నతి గలవౌటచేత, రమారూఢి, లక్ష్మీప్రాప్తిచేత, తనరెను, అరుణపద్మములు నిత్య శోభావశత వర్తిల్లెడుపట్టున రమారూఢిచే దనరినది గనుకఁ జూడ నద్భుత మనుట.

భా. జననేత్రములకుఁ జిత్రములును, దారుణ = భయంకరములు నైన, వనజగతులన్ = వనభూములయందు, “జగతీరత్నగర్భాచ” అని అ. నిశలన్ = రాత్రులయందు, సత్త్వవశతన్ = బలవంతుఁ డౌటచేత, నడచుచోఁ = నడిచెడునప్పుడు, కనన్ = చూచుటకు, నరుదురము = అర్జునునియుద్ధము, జితమైన యంగారపర్ణఁ డనెడు గంధర్వనియొక్క యహంకారాతిశయము గల దౌటచేతఁ దనరెను.

వ. అంతట వారియంతరంగంబునందు,

51

క. వివిధద్విజాళిభూమా

నవరతసంక్లాఘితస్వయంవరకల్యా

ణవిధివర ద్రుపదసుతా

నవమంజులతా ప్రవృత్తి నడవె గుతుకమున్.

52

రా. వివిధద్విజాళి = పక్షి సమూహములయొక్క, భూమి = బాహుళ్యము చేత, సంక్లాఘితమైన స్వయంవరకల్యాణవిధిచేత, వర = వరులైన, ద్రు = వృక్షములు, “ద్రు ద్రు మా గ మాః” అని ఆ వదస్థానముగా గలవియునైన, సుతానవ = మంచికోమలత్వముగల, మంజులతా = రమ్యులతలయొక్క, ప్రవృత్తి, గుతుకమును నడవె = సంతోషమును జేసెను, తీరగల తమంతనె చెట్లు బ్రాకినను స్వయంవరమున వరించినట్లుంబలె నుండె ననుట, ద్విజశబ్దమున బ్రహ్మజాధ్వని, ఆవృక్షములఁజూచి వివాహపేక్ష గల రాముఁడు సంతోషించె నని భావము.

భా. ద్విజాలి = బ్రహ్మజనమూహములయొక్క, భూమి = బాహుళ్యముచేత, అనవరతమును సంక్లాఘితమైన స్వయంవరమనెడు కల్యాణవిధిగల, ద్రు వదసుతా = ద్రౌపదియొక్క, నవ = నూతనమైన, మంజులతా = మనోహరత్వముయొక్క, ప్రవృత్తి = వృత్తాంతము, గుతుకమును నడవెను.

శా. అంతక వారలు రామభద్రుపదరాజ్యరూఢిచే నెంతయుం జింతాతీతవిశేష యై ప్రబలలక్ష్మిన్చించుచుండునో పాంతం దత్పురి గూఢరాజపదవి ప్రాకారేఖన్ శుచి స్వాంతుల్ నేరి తత్పురోహితముఖవ్యాక్త ప్రసన్నాసు లై.

రా. వారలు = విశ్వామిత్రులు, రామభద్రు = రామునియొక్క, వదరాజి = పాదవిన్యాసపంక్తియొక్క, ఆరూఢిచే = ప్రాప్తిచేత, చింతా = భావము, అతీత = అతిక్రమించిన, స్వాచ్ఛింతాస్తృతిరాధ్యాన” మని అ.

విశేషయై = వితగుణములు గలవై, ప్రబలక్ = ప్రబలునట్లుగా, భావింప
శక్యముగాని శృంగారముల దగునట్లుగా ననుట, లక్ష్మిన్మించు, గూఢ = ఆవృత
మైన, రాజపదవి = చంద్రమార్గముగల, రఘువంశమందు “వైదేహిబంధోర్హృ
దయం విదధే” అన్నట్లు, ప్రాకారశ్రేణిగల యని, తత్పురిక్ = ఆమిథిలను,
తత్ = ఆపట్టణమందున్న, పురోహితుడు మొదలైనవారిచేత, వ్యాకృతసన్ధా
నులై చేరిరి, జనకునిపురోహితామాత్యు లెదురుగా వచ్చి తోడుకొనిపోగా
బోయి రనుట.

భా. రామ = రమ్యమైన, భ = కాంతిగల, స్త్రీయాంపుంపద్భాషిత
అను సూత్రమునఁ బుంపద్భాషము, ద్రువదునియొక్క, రాజ్యముయొక్క
యారూఢిచేత = రాజత్వప్రాప్తిచేత, చింతాతీత, విశేషయై = తాత్కాలి
కావస్థ గలవై, “విశేషకాలికోపస్థా” అని అ. ప్రబలలక్ష్మిక్ = ఉత్కృష్టప్రబల
ములయొక్క యతిశయముచేత, తత్పురిక్ = ఆ ద్రువదునిపట్టణమును, గూఢ
మైన, రాజపద = రాజచిహ్నముగల, “పదంవ్యవసిత త్రాణస్థానలక్ష్మేఽఘ్రివస్తుషు”
అని అ. వి ప్రాకారరేఖక్ = బ్రాహ్మణాకృతిచేత సౌందర్యలీలచేత, శుచిస్వాం
తులు, వారలు = ధర్మరాజులు, తత్ = అలాగు ప్రసిద్ధులయిన, పురః =
ముందటికి, హిత = శ్రేయస్కరములైన, ముఖ సంచారములు గల, “ముఖం
నిస్సరణేవక్రేప్రారంభోదయయోరసి” అని వి. వి = పక్షులచేత, “వినిర్విఘ్నే
చతు పక్షిణి” అని వైజయంతి. ఆకృత = మిక్కిలి జేయబడ్డ, సన్ధానులై =
బహుమానము గలవారై, “మానశ్చిత్త సమున్నతిః” అని అ. మంచితకు
నము లవృచుచుండగా ననుట, చేరిరి. తచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధవాచక మైనందుకు,
“అరుభవతి శచీత్థం సాఘృతాచీముఖాభిః” అని వైషధమందు.

ఆ. అందుఁ దన్నుపాలుఁడాత్మజ కిది యుంకు

వంచు నెక్కిడ నియమించినట్టి

రాఘవ—11

కార్త్యకోత్తమమునుఘనమైనమూర్తిల

క్ష్యంబు సూచి రాన్యపాత్తభవులు.

54

రా. ఘనమైన, మూర్తి = కఠినమయినదే, “మూర్తిః కఠినస్థా
యయోః” అని అ. లక్ష్యంబు = చూడఁదగినదాని, వింటికి విశేషణము,
చూచిరి,

భా. అందుకొ = పట్టణమందు, ఘన=ఘనమైన, మైనమూర్తి=మీన
సంబంధమైన యాకృతిగల, లక్ష్యంబు = గుఱిని-మత్స్యయంత్రము ననుట,
కడమ సులభము.

వ. అటమున్న సకలదిగ్దేశాగతు లైనరాజకుమారులు నిజశక్తి
తారతమ్యంబునం జేసి దర్శన స్పర్శనచాలనో చ్చాలనాది
వ్యాపారపారాహంకారు లగుచు శిథిలప్రయత్ను లయి
తొలంగిపోవంజేవ మిగులు నష్టహాకోదండంబు గనుంగొను
నప్పుడు వారలందు.

55

రా. వ్యాపారములు పారముగాఁ గలయహంకారము గలవారై,
వారలందుకొ = రామలక్ష్మణులందు. భారతార్థమునకును సీలాగుననే.

చ. అనుపమవివ్యవిక్రమసమగ్రుడౌ రామవిభుండు జిష్ణుఁ డా
యనితరభేద్యరాద్రధనువశ్రమభంగిగ వంచి బాహులీ
ల నెనె నభ్రగానిమిషలక్షహృదంబకవృత్తి నుర్వరా [న్.
జనహృదయాక్షివర్తనముఁ జాలగ నద్భుతవార్ధి ముంచుచు

రా. జిష్ణుడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, రాద్ర=రుద్రసంబంధ
మైన, ధనువును, ఈకారాంతము. ‘సోయంధనురజనివక్రః’ అని నైషధమందుఁ
బ్రయోగము. అశ్రమ = అనాయాసముననే, భంగిగొ = భంగము గలదా
నిగా, వంచి = విఠించియనుట, అభ్రగ = గగనచరులైవ, అనిమిష = దేవతలు

యొక్క, లక్ష = లక్షసంఖ్యలయొక్క, హృదంబకవృత్తి = హృదయము
యొక్కయొక్క గన్నులయొక్కయు వ్యాపారము, అద్భుతవాద్ధిని ముంచుచును
బాహులీలల నెరపెను.

భా. అభ్యగ = ఆకాశమందుఁ జరించుచున్న, అనిమిష = మత్స్య
మనెడి “సురమత్యాపనిమిషా” అని అ. లక్ష = గుటిని, “లక్ష్యం లక్షం
శరవ్యం” అని అ. హృత్ = హరించునట్టి, అంబక = బాణముయొక్క,
“అంబకం నేత్ర శరయోః” అని వై. వృత్తి = వర్తనచేత - ప్రయోగము
చేత ననుట, కడమసరి.

చ. ఉడుటున నట్లు తన్నహివుఁ డొడ్డినయొడ్డు జయించి యేమనఁ
దదసహకర్ణ శల్యసముదగ్రతర ప్రథనాశ్రితాధికా
భ్యుదయతః జేందె భీమభుజపుష్టిసహాయతః దజ్జయాధులై
కదిసి సమస్తభూపతులుగైకొని రంతకమున్న భంగమున్. 57

రా. తత్ = ఆ విట్లు విఱుచుటవల్ల, అసహ = ఓర్వనివారియొక్క, కర్ణ
ములకు శల్యమైన, ప్రథక్ = ఖ్యాతిచేత, “ప్రథాఖ్యాతౌ” యని యమర
సంకీర్ణపర్గలో. ఆశ్రితాధిక, ఆభ్యుదయత = ఆభ్యుదయము ననుట, భీమ =
భయంకరమైన, తత్ = ఆవింటియొక్క. కడమ సరి.

భా. ఆట్లు, తన్న హివుఁడు = ద్రువదుఁడు, ఒడ్డిన, ఒడ్డు = పంచెమురు,
జయించి, తత్ = ఆజయమురు, అసహ = సహించని, కర్ణ శల్యులతోడనగు
సముదగ్రతరమైన, ప్రథన = యుద్ధమందు, “ప్రథనం ప్రవిదారణ” మని అ.
అధికాభ్యుదయతను = ఉచ్చయమురు, భీమ = భీమునియొక్క, భుజపుష్టి
సహాయతవలనఁ జేందెను, తత్ = ఆ యర్జునునియొక్క, జయాధులై భూపతులు,
అంతకమున్న = ఆకర్ణ శల్యులముద్ధముకంటె ముందే, భంగమున్ = అవజయమురు,
గైకొనిరి.

ఆ. అతఁడు వీర్యశుల్క్యయగురాజసుత న్లు
 దనదుసొమ్ముఁ జేసికొని భృశప్ర
 కాశితాత్మవంశుఁ డైశోభిలెను మామ
 కసప్యశప్రమోచ మావహిల్ల.

58.

రా. అతఁడు = రాముఁడు, వీర్యశుల్క్యయగు = పరాక్రమమే
 యుంకువగాఁగల “శుల్క్యస్త్రీస్త్రీధనేపిచ” అని ఆ. భృశప్రకాశిత, అత్త
 వంశుఁడై = తనవంశమునకు ఖ్యాతిఁ దెచ్చినవాఁడై, శోభిలెను.

భా. అతఁడు = అర్జునుఁడు, భృశ = మిక్కిలియు, ప్రకాశిత =
 తెలుపఁబడిన, తామును దమవంశమును గలవాఁడై, శోభిలెను.

సీ. ఆసమానపాండుకీర్తిసమృద్ధిజనకుండు
 ధర్మరాజీడితకర్తపరుండు
 స్వజననియుక్తియు వరగుణవ్యాసము
 నీశ్వరాజ్ఞయుఁ దనహృదయగతియు
 నేకమై తనుఁ జాల నెచ్చరింప నిజాను
 జులసన్నతిని బిల్చి తెలియఁ జెప్పి
 తమకు నందఱును నుదారభావంబున
 నాచరింపగ బాత్ర మగుట యరసి

తే. యునికి నపు డాసుబాహుజ యోపశోభి
 తమ్ము లై నకుమారరత్నములకాభు
 జద్రవిణశుల్క్యనుజల జాతబాంధ
 వరుచిఘనహృదబ్జమోద గరిమ నొసఁగె.

59.

రా. ఆసమానమై, పాండు = శుభ్రమైన, కీర్తి సమృద్ధి గలవాఁడు,
 జనకుండు, ధర్మరాజి = ధర్మపంక్తిచేత, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన,

స్వజన = తనయాత్మజనులయొక్క, నియంత్రయం = నియోగమును, పర = పరులయొక్క, గుణవ్యాసము = గుణనిస్తారమును. “విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః” అని అ. “శ్రితోరుర్వ్యాసోమహాభారతసర్గయోగ్యః” అని నైషధ ప్రయోగము. ఈశ్వరాజ్ఞయు, నిజానుజ్ఞ = తన తమ్ముడైనకుశధ్వజుని, ఉదారభావంబున = మహత్త్వముచేత, సుబాహు = సుబాహుడనురాక్షసునియొక్క, జయముచేత, ఉపశోభి = ప్రకాశించెడు రామునియొక్క, తమ్ములయిన, కుమారరత్నములకు = లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులకు, ఆ, భుజద్రవిణశుల్క = సీతయొక్క, అనుజల = చెల్లెల డైనయూర్చి శామాండపీఠుత కీర్తలను, జాత = పుట్టిన, బంధవ = బంధుత్వమునందుఁగల, రుచి = అపేక్ష చేత, “ఆభిషం గేష్ఠుహాయాంచగభస్తాచరుచిస్త్రియా” మ్మని. అ. ఘన హృదబ్ధామోదగరిమచేతను నొనఁగెను, భరతశత్రుఘ్నులును సమీపమున లేకున్ను వారికి నిచ్చెదనని వెల్ల నాడె ననుట.

భా. పాండు = పాండురాజుయొక్క, కీర్తిసమృద్ధికి, జనకుండు = ఉత్పత్తిస్థాన మైనవాడు, ధర్మరాజు, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, “ఈడిత శస్త్ర వణాయిత వనాయిత ప్రణత ప్రణిత పనితాని” అని అ. కర్మ = ప్రయోజనములయందు, పరుఁడు, స్వజనని = కుంటియొక్క, ఉక్తియం = వాక్యమును, పరగుణుడైన వ్యాసమునీశ్వరునియొక్క యాజ్ఞయును, ఎచ్చరింపఁ, నిజానుజ్ఞ = భీమాడులను, తమకు సంఘటకును = అయిదుగురికిని, దారభావంబున = భార్యాత్వముచేత, ఆ, సుబాహుజయోపశోభితమ్ములైన = భుజకౌర్మశోభితులైన, కుమారరత్నములకు, రత్నశబ్దమునకు విశేషణము గనుక శోభితశబ్దము నపుంసకము, ఆభుజద్రవిణశుల్కయను = భుజసత్త్వమె యుంకువఁగఁగలద్రౌపదియనెడి, “ద్రవిణతురో బలకౌర్మాణి” అని అ. జల జాతబంధవరుచి = సూర్యదీప్తి, హృత్ = హృదయములనెడి, అబ్జ = తామరలకు, ఆమోద = హర్ష మునెడిసౌరభ్యముయొక్క, స్లిష్టరూపకము. ‘ఆమోదోహర్ష గంధయోః’ అని వి. గరిమ = అతిశయమును, ఓనఁగెను.

వ. అంతః దత్ప్రీవృత్తి యాకర్ణించి.

60.

క. తనయులు దాను నపుడు త

జనకుం డరు దెంచి చూచు జనులకు ననుభా

వనిరూఢి మానితానం

తనవోత్సవముగ నొనర్చె దత్పరిణయమున్.

61

రా. తత్ = ఆకుమారరత్నములయొక్క, జనకుండు = దశరథుండు, తనయులు = భరతశత్రుఘ్నులును, అనుభావనిరూఢి = ప్రభావమహిమ చేత, మానితానంతనవోత్సవ మయియుండఁగా, తత్పరిణయమున్ = ఆరా మాదులవివాహమును, “తథాపరిణయోద్వాహో పయామాఃపాణిషీదన” మని అ. ఒనర్చెను.

భా. తత్ప్రీవృత్తి = ఆధర్తరాజుయొక్క ప్రవర్తనను - పెండ్లియాడవలె ననెడిప్రయత్నము ననుట, ఆకర్ణించి, తనయులు, ధృష్టద్యుమ్నాదులు, తత్ = ద్రౌపదియొక్క, జనకుండు = ద్రుపదుండు, ఆరుదు, ఎంచి చూచుజనులకు, అను = ఆరు దనెడి, భావనిరూఢి = తలపుయొక్క దార్ధ్యమును, మాని = చాలించి, తాను, అంత.

వ. అందు.

62

అందు = అవివాహమందు.

క. త్రిజగద్భూషణ మగుభూ

మిజనాదృతశీలః కృష్ణమృగనేత్రః బురం

ద్రిజనులుగయిచేసిరి సొం

పుజనింపవివాహయోగ్యభూషావిధులన్.

63

రా. భూమిజను = సీతను, ఆదృతశీలను, కృష్ణమృగనేత్రన్ = హరి జాతీని, పురంధ్రిజనులు = ముత్తైదువలు, పురంధ్రీశబ్ద మికారాంతమునకు,

‘పురంధిభిశ్చక్రమశఃప్రయుక్త’ మని కాళిదాసు ప్రయోగము. కయిచేసిరి = అలంకరించిరి.

భా. భూమిజనాదృతశీలను, కృష్ణ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

మహాస్థగ్ర—

లననం గై సేసికాంతలమణగృహమహా

లక్ష్మీవైయొప్పు మంచుం

గలితాశీర్వాదలై రక్కడమముగురుభా

గ్యస్తీతుల్ మీఱ నీదృ

గృలవన్త్యాంగరాగా భరణవసనసా

భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం

తలగత్సంసేవలందుం దలపు మనుచు ను

త్కంతః బ్రాపించి రందున్.

64

రా. అక్కడమముగ్గురు = ఊర్తిశామాండవీశ్రుతకీర్తులు, ఈదృక్ = ఈ సీతాలంకారమువంటి, మాల్వ్యాంగరాగాభరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్య లక్ష్మీకలై = సౌభాగ్యతిశయముగలవారై, కాంత = పతులయందు, లగత్ = తగిలిన, సంసేవలందున్ = పతిసేవలందుట, తలపు = కోరికను, మనుచు = పోషింపుచున్న, ఉత్కంతను బ్రాపించిరి = పతిసేవకు వేగించిరనుట,

భా. లలనంగై సేసి రమణులయొక్కగృహములకు, మహాలక్ష్మీవై = ఒప్పిదమవై, ఉండుమంచుం గృతాశీర్వాదలైరి, ఆకాంతలనెడుమాట, అక్కడ = ఆపతిగృహములయందు, మము = మమ్మును, గురుభాగ్య, ఈదృక్ = ఇప్పటి శృంగారమువలెనే, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలా = సౌభాగ్యసంపత్తి మృద్ధియొక్క, ఏకాంత = మిక్కిలియు, లగత్ = తగిలిన-అనక్తిగలయట్టివనుట, సంసేవలందున్ = అనుభవములయందును, ఫలితార్థము, ఇటువంటియలంకారములు ధరియించెడువేళ ననుట, తలపు మనుచు సుత్కంతః బ్రాపించిరి.

వ. తద్వధూజనమండును దత్కాలసముపస్థితం బైననరసమాగ
మంబున కత్యంతసంతృప్తుడగుచు ననంతవిభవసంపదలు
వావల నెదురుకోలు నేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపు
నప్పుడు. 65

ఐటికి సరి - సులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనిందితనవభ్రమరకా
న్యవీలాసలక్ష్మీనిరస్తపూర్ణ
తారకాధిపతుల కారయఁ దత్పూర్వ
భవసంచితోరుతవగిఫలంబు
లేగురుశుభగుణభోగాంచితులు వీర
లీరితిఁ దగఁ బతులై రటంచు
లోకరక్షణచతురాకారభాగ్ధివ్య
విమలతేజోవీలాస మిది యనుచు

తే. నర్థి నేతెంచి చూచె బౌరాళి యత్యు
దారమణిభూషణోజ్జ్వల దాశరథుల
మాంగలికవస్త్రరత్న భూషాంగరాగ
పాండు సూనులఁ గన్నులపండువుగను. 66

రా. నృపకన్యకలకు, ఆనిందిత = నిందింపఁబడని, నవ భ్రమర = మంగు
రులుగల, “తేలూటే భ్రమరకాః” అని అ. ఆన్య = ముఖములయొక్క, విశాస
లక్ష్మీచేత, నిరస్త = తిరస్కృతుడైన, పూర్ణ తారకాధిపతిగలవారికి, లోక =
భూవనములయొక్క. “లోకస్తుభువనేజనే” అని అ. రక్షణార్థమైన, చతుః =
నాలుగైన, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, దాశరథులఁ = దశరథపుత్రులను,
అంగరాగ = మైపూతలను, పాండు = భవళములైన, సూనులఁ = పుష్పములును
గలవారిని, దాశరథులఁ బౌరాళి చూచెను.

భా. అలకనిదితనవధ్రమరకు “అలకాశ్చార్ణ్యమంతలాః”. అని అ. అస్యవిలాసలక్ష్మీచేత, నిరస్త = తిరస్కరింపఁబడిన, తారకాధిపునియొక్క, తులకుఁ = సామ్యముగలదానికి, నృపకన్యకుఁ = ద్రౌపదికి, తత్పూర్వభవ = ఆ ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు, సంచిత=సంపాదించఁబడిన, తపస్సుయొక్క ఫలంబులు, ఏగురుపతులై రటంచును, చతుర=నమర్థములైన, ఆకారములను, భాక్=పొందిన, దివ్య = ధర్మానిలశక్రాశ్వినులయొక్క, లేజః = అంశలయొక్క మణిభూషణములచేత, ఉజ్జ్వలత్=ప్రకాశింపుచున్న, ఆశ=దిక్కులుగల, రథులఁ=రథములుగలవారిని, మాంగలిక = శుభార్థములైన, వస్త్రాదులుగల, పాండునూనులఁ = పాండవులను, కప్పులపండువుగఁ బారాళి యేతెంచిచూచెనని యన్వయము. ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు నీశ్వరునిగూర్చి తపస్సుచేసి యైదుగురుపతుల పేడెసని యాదిపర్వములో విస్తారముగాఁ జెప్పియున్నది.

చ. అలఘుతరాజవంశమణులై విలసిల్లెడునక్కుమారకుల్
నలుగురురూపవై భవకళల్ గడు మీటుచు సద్గుణాతిశీ
తలచతురాకృతిఁ మెఱయు తజ్జనతాన్వయభాగ్యలక్ష్మీ నా
నలరెడు పెండ్లికూతులసదాదర మొప్పుగ నోలిఁ బెండ్లియై.

రా. అలఘుతర, అజ = అజానియొక్క, వంశమునకు, మణులై = అలంకారమైనవారై, విలసిల్లెడు, నలుగురు=రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు, చతుః = నాలుగైన, ఆకృతిఁ = ఆకారములచేత, మెఱయు, తత్ = ఆజనకునియొక్క, అన్వయభాగ్యలక్ష్మీనా నలరెడు పెండ్లికూతుల = జనకునిభాగ్యలక్ష్మీ నాలుగొకారములై యున్నవారి నని యుత్పేక్ష. పెండ్లియై, అతులితానందమునఁ జేర్చిరి యని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. అలఘుతఁ = అలఘుత్వమున, రాజవంశ = చంద్రవంశమునకు, “రాజాప్రభౌ నృపేచంద్రే” అని వి. అక్కుమారకులు=పాండవులు, చతురా

కృతిఁ = మనోహరాకృతిచేత, నలు = నలునియొక్క, గురురూపవైభవకళలను,
మీఱుచు, తత్ = ఆ ద్రౌపదియొక్క, జనక, పెండ్లికూతు లనదాదర మొప్పగ,
కడమ సరి.

తే. అతులితానందమునఁ బేర్చి రంత విదుర

మంత్రిధృతరాష్ట్ర డవ్వహామహాలతండ్రి
వినిహతమనోవిచారుడై తనదుపురికిఁ

గొడుకులవధూయుతముగఁ దోడ్కొంచు రాగ. 63

రా. అంత, విదుర = వివేకులైన, “జ్ఞాతాతువిదురోవిదః” అని అ.
మంత్రి = ప్రధానులచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రముగలవాఁడు, వినిహత
మనోవిచారుడై, పుత్రుల కనుకూలవివాహములాయెను గనుక, రాగఁ =
రాఁగా.

భా. విదురుమంత్రి = విదురుఁడు మంత్రిగాఁగల, ధృతరాష్ట్రఁడు,
అంత = వివాహవృత్తాంతమంతయు, విని, హతమనోవిచారుడై, పాండవు
లేమైరో యను విచారమును విడిచి, తనదుపురికిఁ, కొడుకులఁ = ధర్మరాజాదు
లను, వధూయుతముగఁ = ద్రౌపదితోఁగూడ, తోడ్కొంచురాగఁ = తోడి
తెచ్చుటకు, అనుట నని ముందరివద్యమున కన్వయము.

సీ. ప్రాణిఁ బేర్చినవారిభావ మెల్లర్పంగ
ననుపశాంతాత్మత నరుగుదెంచి
రాకుమారులవైరిలోకాభిగమ్యభు
జావిజృంభణగుణాన్లాఘనుండు
వీరునర్జునుఁ బరశూరులసత్ప్రీతా
పాన్వితభీమబాహుసహాయుఁ

డై యోర్చినట్టియాహవజయశోభిరా
ముం డని వేడ్కపెంపున వెదకుచు

తే. బటపె మిక్కిలి జూడ్కులందఱిని గడచి
యవల దాశోరధిశ్రేష్ఠు డైనయతని
పైఁ బురస్థితజనకదంబకముచి త్త
ములమహాదరసంభ్రమమొలయ నపుడు.

69

రా నవ=నూతనమైన, ఆరిభావము=శత్రుత్వము, ఎలర్పగకో, అనువ
శాంత = శాంతముగాని, ఆత్మకో = బుద్ధిగలవాడౌటచేత, ఆరుగుఁడెంచి,
రాకుమారులపైరి, క్లాఘుముగలవాడు, అర్జునుఁ = కార్తవీర్యార్జునుని, వరశు=
గండ్రగొడ్డలిచేతనగు, ఉరు=అధికమైన, లనత్పితాపముతోడ, అన్నిత=
కూడిన, బాహా=భుజములు, సహాయము గాగలవాడై, ఓర్చినట్టి = జయించిన,
రాముండు=వరశురాముండు, అనికొ = యుద్ధమందు, పుర=ముందట, స్థితజన
కదంబకముయొక్క, చిత్తములను, మహా, దర=భయమువల్లనైన, సంభ్రమము=
బెగడుట, బిలయకొ = వర్తింపఁగా, అతనిపైకొ = రామునిపై, చూడ్కులం
బటపెను.

భా. ప్రాణిదేర్చినవారిని, అనువకొ = అంపినను, ఆకుమారులరుగు
డెంచిరి, ఆవైరిలోకాభిగమ్య = శత్రుజనమునకుఁ బొందరాని, భుజా=బాహు.
వులయొక్క, “దోఃప్రవిష్టాభుజోబాహుర్భుజానంకధ్వజేబుధై” అని యా.
విజృంభణగుణి, క్లాఘుకొ = క్లాఘునచేత, ఉండువీరుకొ = అర్జునుని, భీమ=
భీమనియొక్క, బాహాసహాయుడై, వరశూరులకొ=శత్రువీరులను, ఓర్చినట్టి,
అహవజ=యుద్ధజన్మమైన, యశశీర్తిచేత, అభిరాముండు, అని వెదకుచు,
అవలకో=చలించని, ఆశకొ = అపేక్షచేత, పుర=వట్టణమందు, స్థితజనకదంబ
కము, కర్త.

వ. కనుంగొనుజనులు తదనంతరంబ.

70

సీ. ఎంతయు నద్భుతం చీరామభార్గవ
 రామలసత్ప్రేక్షి యేమిచెప్ప
 బలవదనేకపతులనానుగుణ్యంబు
 జగదుపశ్లోకితంబుగ భజించె
 గంటిరే యనువారు గడక నేతవ్వర
 పురుషులనోన్మనస్యంబు నొరసి యెవ్వ
 రెట్టు గాగలవారో యిటుమీచ ననుశంక
 మది చెట్టువారు సక్ష్మోదవలేల

తే. యొదవు మనభాగ్యమహిమ కయోనిజాత
 మహితనయ కృష్ణమృగనేత్ర మంజుగాత్ర
 మైదువతనంబుస్రాక యాచమ్య యనుచు
 సతికి గేల్తోడ్చువారు నై సందడిలిరి.

71

రా. ఈరామభార్గవరామల, లసత్ప్రేక్షి, అనేకపంగజములయొక్క,
 “ద్విరదోనేకపాద్విషః” అని అ. తులక = సామ్యముచేత, ఏతల్ = ఈ, వరపురు
 షులు, మహితనయ, కృష్ణమృగనేత్ర, కడమ సులభము.

భా. ఈరామ = ద్రౌపది, భార్గ = భర్తసంబంధమైన. వర = వరములయొక్క,
 అమల = నిర్మలమైన, సత్ప్రేక్షి = మహాత్మ్యముచు, బలవల్ = బలవంతులైన,
 అనేకపతుల = అయిదుగురుభర్తలను, భజించెను. ఏతల్ = ఈద్రౌపదియొక్క,
 వర = పతులైన, పురుషులు, అనోన్మనస్యంబునొరసి యెట్టుగాగలవారో, జనులు
 ద్రౌపదితో ననెడుమాట, మనభాగ్యమహిమకు సక్ష్మోదవలేలయొదవు, మహిత
 మైన, నయ = నీతిగలదానా, కృష్ణ = ద్రౌపది, అనుచు సందడిలిరి.

వ. మఱియును.

72.

చ. చనియెఁ బ్రశాంత మై యనలసత్వర హేతివిహారవృత్తిచే
తన యని వింటి మిట్టియతిధర్మ యమోదయు రాజమానశా
సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్సురణాధ్యునిఁజేసి క్రమ్మఱు
మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిది వో విచిత్రముల్.

రా. అనలస=అకుందమైన, త్వర=వేగముగల, హేతి=భిడ్డముయొక్క. .
“రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిశ్వాలాచ హేతయః” అని అ. వివేరమందు,
వృత్తి=వర్తనగల, చేతన=బుద్ధి, “ప్రతిష్ఠాపిచేతనా” అని అ. ప్రశాంతమై
చనియె నని వింటిమి. ఇట్టి యతిధర్మ = మునిధర్మముగలవాని, యమోద
యు = యమముయొక్క యుదయము గలవాని, “శరీరసాధనాపేక్షం
నిత్యం యత్కర్తృతద్యమః” అని అ. రాజమానశాసను = క్షత్రియగర్వాప
హరి యైనపరశురాముని, మన=మనయొక్క, పృథక్=వేరువిధముగా, ఊఢ =
వహించుబడిన, భాగ్యమహిమస్థితి = కర్త, క్రమ్మఱు, నవ=నూతనమైన, రజో
గుణముయొక్క, స్సురణాధ్యునిఁ జేసిగొనివచ్చెను. అని యనేకు లనేక.
వాక్యములు వలకనని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. గూఢమైన భాగ్యమహిమస్థితిగలది, మనపృథక్ = కుంతి, అనల =
అగ్నియొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, హేతి = శ్వాసలయొక్క, వివేర, వృత్తిచే
తన = వర్తనచేతనే, ప్రశాంతమై చనియె ననివింటిమి, అతిధర్మని, యమో
దయు = ధర్మజుని, రాజమాన=ప్రకాశింపుచున్న, అవరజ = తమ్ములయొక్క,
“యవీయోవరజాసుజాః” అని అ. స్సురణాధ్యునిఁ జేసి క్రమ్మఱు దాను
గొనివచ్చెను.

తే. అని యనేకు లనేకవాక్యములు వలక

నట్లు చనుదెంచినట్టి భీమాగ్రజన్ము

నిజపురస్థాయిగాఁ గాంచి నిఖిలలోకు
లును సముద్యేగవినతు లై వినుతినేయ.

74

రా. భీమ=భయంకరుడైన, ఆ గ్రజశుక్=బ్రాహ్మజుని బరశురాముని;
“ద్విజాత్యగ్రజన్త భూదేవబాడబాః” అని అ. నిజపురః = తనముండట.

భా. సముద్యేగ = సంతోషాతిశయముతోఁ గూడునట్లుగా.

ఉ. పేర్చినివిగ్రహించినను భీమధనంజయలీలఁ బేర్చుత
ధర్మజతేజ మాత్మజుప్రతాపసమృద్ధి నడంచు నంచు నం
తర్తనుఁ డై మహీధవుఁడు తత్సమరాజ్యసమర్పణంబుఁ దా
నిర్మలవృత్తిఁ జేయుటయనీతిగ నెంచె గడున్ మనంబునన్.

రా. ధనంజయ = అగ్నియొక్క, “వీతిహో త్రోధనంజయః” అని అ.
లీలఁబేర్చు, తద్ధర్మ తేజము=ఆవరశురామునిపింటివలనఁబుట్టినశౌర్యము, అంతర్మ
నుడై=ఘన్నమనస్కుడై, “దుర్మనాఽమనా అంతర్మనః” అని అ. మహీధ
వుఁడు = దశరథుఁడు, తత్ = ఆరఘనాథునియొక్క, సమర = యుద్ధమునెడి,
ఆజ్యముయొక్క సమర్పణంబుఁ జేయుట, యనీతిగ నెంచెను.

భా. భీమ = భీమునియొక్కయు, ధనంజయ = అర్జునునియొక్కయు,
అత్మజ=దుర్యోధనునియొక్క, మహీధవుఁడు=ధృతరాష్ట్రుఁడు, తత్ = ఆధర్మ
జానకు, సమ, రాజ్యసమర్పణంబుఁ జేయుటయ, నీతిగ నెంచెను.

సీ. అ ట్లాత్త నెంచినయర్థరాజ్యమహిమ
తేజప్రదీప్తుఁ డారాజాస్త్రియము
తో నమర్చి యనుపమానసపర్యాప్తి
నెరపును నాదరోన్వేష మొప్పు
సప్రణతిగ నమ్మహిప్రభునానతి
కైకొని నిలక శీఘ్రంబ యరిగి

ప్రథితమహాచలేంద్రప్రస్థుటభేద
 నప్రభువై శిఖోగ్రప్రతాప
 తే. కలితుఁ డురుదండనీతిభాగ్గుడు నిజభు
 జైకవశస్వధరణిపార్థాధ్యు డగుచు
 సవరజస్థితిబంధురాజ్యవిరళరతిఁ
 బొదలి యభిరామవర్తనంబునఁ జెలంగె.

76

రా. అట్లాత్త నెంచి, నయ=నీలిచేత, బుద్ధ=వృద్ధిబొందింపబడిన, “అద్గుణి” అని నూ. రాజ్యమహిమచేతను, తేజః=ప్రతాపముచేతను, ప్రదీ ప్తుఁడు, ఆరాజు = దశరథుఁడు, అనుపమాన=అసమానమైన, సపర్యాప్తి = పూజావిధిని, ‘సపర్యా తర్పణంబలి’ అని అ. నెరపుచు, సప్రణతిగ్ = ప్రణతి సహితుఁడౌచుచుండఁగా-ప్రణమిల్లుచుండఁగా ననుట, అమృహిప్రభునియొక్క, ఆనతి=ఆనమస్కారమును, కైకొని, నిలక=నిలువక, సేవాదులనుజేసినకయనుట, మహాచలేంద్ర=క్రాంచపర్వతముయొక్క, ప్రస్థ=చరిపట్టుయొక్క, “ప్రస్థోస్తీ నామనయోః” అని అ. పుట=బుద్ధనముయొక్క, భేదనమందు, ప్రభు=సమర్థమైన, వైశిఖ = విశిఖసంబంధమైన, ఉగ్రప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు, ఉరు దండనీతి, భార్గవుఁడు, నిజభుజైకవశములైన, ధరణిప = భూపతులయొక్క, అర్థాధ్యుఁడు, అర్థప్రాణముగలవాఁడు, నవమైన, రజః=రజోగుణముయొక్క, స్థితిచేతను, బంధుర = సమర్థమైన, ఆజి = యుద్ధమందుగల, అవిరళరతిచేతను, బొదలి, అభిరామ = రామునికెదురైన, వర్తనంబునఁ జెలంగెను.

భా. అర్థరాజ్యమహిమను, అమర్పి=ఇచ్చియనుట, అనువఁగా, మానస పర్యాప్తి = మనఃపూర్తిని-సంతోషముననుట, సప్రణతిగ్ = సమస్కార సహితముగా, అమృహిప్రభుని = అదృతరాష్ట్రునియొక్క, ఆనతి = వాక్యమును, కైకొని, ప్రథిత=ప్రసిద్ధమైన, మహా = ఉత్సవములచేత, “మహాఉద్ధవఉత్సవః” అని అ. అచల = స్థిరమైన, ఇంద్రప్రస్థమనెడి, పుటభేదన = పట్టణమునకు

“పట్టణంపుటభేదన” మని అ. ప్రభువై, శిఖా=జ్వాలభంగి, “అర్చిరైతిశిఖా
స్త్రీయా” మ్మని అ. ఉగ్రమైన ప్రతాపముతోడ, కలితుడు=కూడినవాడు,
ఉరుదండసీలియందు, భార్గవుడు=శుక్రునిఃబోలినవాడు. ధరణి=భూమి.
గలవాడు, పార్థాధ్యుడు = పృథాపుత్రజ్యేష్ఠుడు, అవరజస్థితిఁ = తమ్ముల
కూటమిచేతను, బంధురాజి = ఆత్మజసహాయముయొక్క, అవిరళరతిఁ=అధి
కానురాగముచేతను, చెలంగెను.

వ. ఇట్లు ప్రవర్తిల్లుచుండ.

77

క. సత్యైక్యముకతమున వీ

రత్యంతము నిర్విభేదు లయ్యు నతనుమా

యాత్యాజితమైత్రీసా

తత్యతః దమలోనఁ బోరెదరొ యనుశంకన్.

78

రా. సత్య = యథార్థమైన, వికృతముకతమునఁ = ఇద్దఱు నావిష్టువు
నవతారములైన నిమిత్తమున, వీరు = రామభార్గవరాములు, నిర్విభేదుల
య్యును, అతనుమాయా = అధికమైన మాయచేత, త్యాజిత = విడిపించు
బడిన, మైత్రీయొక్క, సాతత్యతః = ఎడతెగమిగలవా రొటచేత, పోరె
దరొ యనుశంకను, కయ్యంబుల వేడుకకాడు వచ్చెనని ముందటిపద్యములొ
క్తియ.

భా. సతీ = భార్యయొక్క, వికృతముకతమున, వీరు = పాండవులు,
నిర్విభేదులయ్యుఁ = బెరుకులేనివారయ్యును, అతనుమాయా = మన్మథమాయ
చేత.

క. కయ్యంబులవేడుకకా

డయ్యున్నతకలహకేళికాకాంక్షకుఁ డై

నెయ్యమున వచ్చె నారదుఁ

డయ్యెడ దివినుండి వారి నభిదర్శింపన్.

79

రా. కయ్యంబులవేడుకకాఁడు, అయ్యన్న తలహాకేళికిఁ, ఆకాంక్ష
కుడై, వారిక్ = రామభార్గవులను, చూచెడికొఱకు.

భా. కయ్యంబులవేడుకకాఁ డయ్యుక్ = యథాపేక్షగలవాడై
యండియు, నత = అణంగినట్టి, కలహాకేళికా = కలహాక్రీడయందుల,
ఆకాంక్షగలవాడై, పాండవులమీదిదయచే గలహాకాంక్ష విడిచి యనుట,
దివినండి, వారిక్ = పాండవులను, అభిద్యూషక్ = చూచునిమిత్తమై,
నారదుఁడు వచ్చెను.

వ. అప్పుడు.

80

ఉత్సాహ. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి దమ్ములుం

దాను బరశుభాసమాన ధాముడైనమునికిఁ బెం

పూన నర్హ్యముఖ్యవిధులనూనముగ నొనర్ప న

మ్మానివరుఁడు నవగణితసమస్తతదవచారుఁ డై.

81

రా. ఆ నరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి = దశరథునికి జ్యేష్ఠపుత్రుడైన
రాముఁడు, పరశు = గండ్రగొడ్డలిచేత, భాసమాన = ఒకప్పుచున్న, ధాముడైన =
ప్రతాపము కలవాడైన, మునికిక్ = పరశురాముని కనుట, అమ్మానివరుఁడును,
అవగణిత = ఎంచలడని, తత్ = ఆ రామునిచేతనగు, ఉపచారములు
గలవాడై.

భా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి = ఆ రాజకుమారశ్రేష్ఠుడైన
ధర్మరాజు, పరశుభాసమానధాముడైన = పరులకు శుభకరమై యసమాన
మైన లేజస్సుగలవాడైన, మునికిక్ = నారదునికి, అమ్మానివరుఁడు, నవ =
క్రొత్తవునట్టుగా, గణిత = ఆదరింపఁబడిన, తత్ = ఆ పాండవులయొక్క,
కడమ సరి.

వ. పదంపడి నిజభూచలనదూరనిర్వస్తసమస్తజనుం డగుచు నతని
నువలక్షించి తదనుజసమక్షంబున.

82

క. అకళంకిత ని ట్టనుఁ గొం

చక్రయేమిమనముసమరసముదారక్రీ
డకు నొండొరు మార్కొనుట దొ

రకు నని వచ్చితి నెఱుంగ రావా కినుకల్.

83

రా.. ఇట్టనుక = పరశురాముఁడు రామునితో ననెడుమాట, ఏమి, మనము = ఇద్దఱిమఱు, సమర = యుద్ధమనెడి, క్రీడకు మార్కొనుట దొరకు నని కొంచక వచ్చితిని, కినుకలు = కలహోద్యోగములు, ఎఱుంగరావా = తెలియఁబడవా, భర్తనావాక్యము.

భా. ఇట్టనుక = నారదుఁడనెడుమాట, ఏను, మిమనము = అన్న దమ్ములైన మిమనస్సు, దారక్రీడకుక = ద్రౌపదీసంభోగమునకు, సమరసము = సమానరాగమైనది, “శృంగారాదారసేవీర్యే గుణేరాగేద్రవేరసః” అని వి. అటుగనుక, ఒండొరు మార్కొనుట = మిరొకరికరితోఁ గలహించుట, దొరకు = సంభవించును, అని, వచ్చితిక = ప్రతీకారము సేయ వచ్చితినుట, ఎఱుంగరావు, అకినుకలు = అలాగుస్త్రీ మూలమైనకోపములు, చెప్పినట్టు రావనుట.

క. చేతశ్చిత్రము గాదె స

మాతతగుణసార్థసిద్ధిమద్రామమహా

ఖ్యాతిపతివ్రత యి ట్లవి

ఘాతముగ ననేకభర్తృకత నడపు టిలన్.

84

రా. సమాతతగుణములచేత, సార్థసిద్ధి = అర్థసిద్ధిసహితమైనది, మత్ = నాయొక్క, రామ = రాముఁడనెడి, మహత్ = అధికమైన, ఆఖ్యా = నామధేయమనెడి, అతిపతివ్రత, అనేకభర్తృకత = అనేకభర్తలు గలదొటను, నడపుట = అసాధారణముగా నాయందుండెడి రామాఖ్య మతీయొకరి యందుండుట, చిత్రముగాదె.

భా. సమాతత=విస్తృతమైన, గుణసార్థ = గుణసమూహముయొక్క, “సంఘసార్థా” అని అ. సిద్ధిమత్ = సిద్ధిగల, రామ = రమణి ద్రౌపది, మహా భ్యాతి = అధికభ్యాతి గలది, పరివ్రత, ఇట్లవిఘాతముగ, అనేకభర్తృకత = పెక్కుండుభర్తలు గలదౌటను, నడపుట, చేతశ్చిత్రముగాఁదె.

ఆ. ఇదియ నాకు మీకు నితరేతరద్వేష

హేతు వనుచుఁ దోచె నేతన్ని

భూతినెరపు నేను బుంవ్యక్తులకు నాలి

తనముతో సమాఖ్య మనుచు టెట్టు.

85

రా. ఇదియ = ఈరామశబ్దమే, నాకును మీకును ద్వేష హేతువనుచుఁ దోచెను, ఏకతత్ = ముఖ్యత్వమున, నిభూతి = విశ్వర్యమును, నెరపునేను, పుంవ్యక్తులకు = పురుషులకు, నాలితనముతో = కొంచెపుతనముతో, సమాఖ్య = సమమైనయాఖ్యను, మనుచు టెట్టు, అడువారికి రామాఖ్యగాక నామొందటం బురుషులకునా యుట.

భా. ఇదియ = ఏకపత్నీభాగము, మీ కన్యోన్యవైరమూలమనుచు నాకుఁదోచుచున్నది. ఏకతన్ని = ఏకయైనకాంత, భూతినెరపునేను బుంవ్యక్తులకు = విశ్వర్యమును నెరపెడిమయిదుగురు పురుషులకును, అలితనముతో = భార్యయయి, సమాఖ్యమనుచుటెట్టు = కీర్తిచెడకుండ నిర్వహించుటేలాగు ?

చ. భవదుపయామకాలమునఁ బర్వినసుద్దులు విన్నవాడ నా

భవువరధర్త మట్టుగుట భావములో నిడి మాకు శంక లే

య్యవి యని యుబ్బుటొప్పు దివి యావరశక్తికి లోనుగా వశ

క్యవిజయముల్ మనీరితమహాశరమణ్యవరుద్ధయుద్ధముల్. 86

రా. నాభవు = నాగురువైన యీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = దొడ్డ విజ్ఞు, అట్టగుట = విఱువఱుడుటను, ఆవరశక్తికి = ఆవిల్లువిఱచిన సత్త్వమునకు, మల్ = నాచేత, ఈరిత = ప్రయోగించబడిన, మహాశరమణి = మహాస్త్రశ్రేష్ఠములచేత, అవరుద్ధ = నిలుపఁబడ్డ - చేయఁబడ వనుట.

భా. భవత్ = మీయొక్క, ఉపయామకాలమునకే = వివాహసమయమందు, పర్విననుద్దలు = వ్యాసులుచెప్పిన పంచేంద్రపాఖ్యానము మొదలయినవార్తలను, విన్నవాడను, ఆభవు = ఆయీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = వరమురీతి, అట్టగుట = అటుదుగురు పతుల నిచ్చుటను, ఇవి = స్త్రీమూలములైన వైరములు, ఆవరశక్తికి = ఈశ్వరపరమాహత్మ్యమునకు, లోసుగావు, జగదాలుపుట్టకుండ వరములేదనుట, అటుగనుక నే, అశక్యవిజయమున్ = జయించరానియట్టివి, మల్ = నాచేత, ఈరిత = పలుకఁబడిన, సుందోపసుందో పాఖ్యానమనుట, మహాశ = అధికసురతా పేక్షగల, రమణి = స్త్రీలచేత, అవరుద్ధ = నిలుపఁబడిన = కల్పించఁబడినవనుట, యుద్ధము లశక్యవిజయములని. యన్వయము.

క. విను మంత్రపనులరాకకు

మునుపుగఁ దచ్చాంతిమార్గముం దెలిపెద నొం

డొనరింపుము సమయము ధరఁ

గొనసాగి తనరెచ్చెద మనుకోర్కి గలిగినన్.

87

రా. సమయము = నొవ్వము, ధరకే = భూమియందు, కొనసాగి తనరెచ్చెదము = ఉత్తరోత్తరముగా నుండెదము అనుకోర్కిగలిగినను, ఒండు = ఒకటిని, ఒనరింపుమని శ్రీందటికన్వయము.

భా. ఒండు = ఒకటైన, సమయము = సంకేతమును, ఒనరింపుము.

చ. సమరసరూఢిమచ్చరితసాధ్వసమాకృతిఁ బర్వరాజస

త్వమదనిరాసివక్త్రమగు వందనధర్మము పూని కొల్వు నే

యు మనుము నీకుఁ దమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట
నేడు పూర్ణముగ వసించి సొంపు లమరక సమయం బిటు
నేయు టొప్పుగున్.

88

రా. సమర = యుద్ధమందు, సరూఢి = ప్రసిద్ధితోఁగూడిన, మల్ =
నాయొక్క, చరిత = చరిత్రమువల్లనైన, సాధ్వసము = భయము, ఆకృతిఁ
బర్వత్ = ఆకారమునఁ గానరాఁగా, రాజసత్వ = రజోగుణముచేతనైన,
మద = మదమును, నిరాసి = విడిచిన, వక్త్రమగు = ముఖముగల - ఆరంభము
గలదైనయనుట, వందనధర్మముఁబూని కొల్వినేయము, మనుము = బ్రతుకుము
నీకుఁదమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట, నేడు = ఈ ప్రాద్దు, నేడని
యర్థబిందువున్నందుకు, ఈ. 'వాడిమయూఖము ల్లలుగుచాఁ డవరాంబుధిఁ
గుంకె ధేనువు, లేఁడిట వచ్చె' నని నన్నయభట్టు ప్రయోగము. సొంపులు =
విలాసములు, అమరక = అమరుటకు, సమయంబు = వేళ, ఇటునేయు
టొప్పుగున్ = వందనమునేయునది మేలు.

భా. సమరసక్ = సమానరాగము గలదాని, రూఢిమచ్చరితను =
ప్రసిద్ధిగల చరిత్రగలదాని, సాధు = సుందరమునై, అసమ = సరిలేని, ఆకృతి
గలదాని, పర్వరాజ = పున్నమచందురునియొక్క, సత్వమద = చారుత్వ
గర్వమును, నిరాసివక్త్ర = తిరస్కరించెడు ముఖముగలదాని, మగువన్ =
ద్రౌపదిని, తనధర్మముపూని = పతివ్రతా ధర్మముఁబూని, ఒక్కనియొక్కని
యింటను, ఏడు = వత్సరము, పూర్ణముగ సమరఁగొల్వినేయుమనుము.

వ. మఱియు నొక్కనియమం బెఱింగించెద.

89

క. విను రామ యొరునిశాంతం

బున నేవయొనర్చుకాలమున నెవ్వఁడు దా

జను దండకార్యగతి నా

యన వర్షాచరితతీర్థయాత్రుఁడుగఁ దగున్.

90

రా. రామ = సంబుద్ధి, శాంతంబునకొ = శాంతిచేత, “కర్తరిక్త”
అని అ. సేవయొనర్చుకాలమున, ఒరుని, దండకార్యగతికొ = దండోపాయమున,
ఎవ్వఁడు, చనుకొ = ప్రవర్తించును, ఆయన, వర్ష - వర్షకాలమందు, ఆచరిత =
చేయఁబడిన, తీర్థయాత్రగలవాఁడు గాఁడగును. “వర్షాకాలేప్రయాణో”
మృని యతిశ్లేశము గనుక.

భా. రామ = ద్రౌపది, ఒరు = ఒకరియొక్క, నిశాంతంబునకొ =
గృహమందు, “నిశాంతవస్త్యసదన” మని అ. దండకుకొ = సమీపమునను,
ఎవ్వఁడు దాఁజనును, ఆయన, ఆర్యగతికొ = సన్తార్థమున, వర్ష = సంవత్సరమెల్ల.

క. అనిశమదమహిమవర్తనుఁ

డనిపించుకొని చనియెను సహస్రకరుఁడు నా

యనలసమానౌజస్సృష్ట

ప్తిని జిత్రపతంగలీలఁ జెందెఁ జనునెడన్.

91

రా. అనిశ = ఎల్లప్పుడును, మదమహిమ = గర్వాలిశయముచేత నగు,
వర్తనగలవాఁడు, అనిపించుకొని = ఖ్యాతిగని - ఎంచబడినవాఁడై యనుట,
సహస్రకరుఁడు = కార్తవీర్యుఁడు, చనియెను = నొచ్చెను, నా = నాయొక్క,
అనల = అగ్నికి, సమానమైన, ఓజః = తేజస్సుయొక్క, సృష్టిచేత, చను
నెడకొ = నొచ్చునపుడు, చిత్ర = అద్భుతమైన, పతంగ = మిడుతయొక్క,
“సమా పతంగశలభౌ” అని అ. లీలకొ = సామ్యమును, చెందెను, ప్రియము
చెప్పినందువలన నాప్రతాపాన్నియందుఁ గార్తవీర్యుఁడు మిడుతవలెనే వడ్డది
వినియుండవా యనుట.

భా. అని = పూర్వోక్తప్రకారమునఁజెప్పి, శమ అంతరింద్రియ
నిగ్రహముచేతను, దమ = బహిరింద్రియనిగ్రహముచేతను, హిమ = చల్లనైన,
“తుమరకృతలక్ష్మిలోహిణి” అని అ. వర్తనముగలనారదుఁడు, అనిపించుకొని =

అంపించుకొని, చనియెను. చనునెడక = నారదుఁ డాకాశగమనమునఁ బోవు నప్పుడు, సహస్రకరుఁడును = వేయికిరణములు గలసూర్యుఁడును, ఆయన యొక్క, లసమాన = ఒప్పుచున్న, ఓజస్సప్తిని = తేజస్సవర్ణ, చిత్ర పతంగ = చిత్రపుసూర్యునియొక్క, “పతంగః పక్షిసూర్యయోః” అని అ. లీలఁ జెంచెను.

ఉత్సాహ. అంతరహితసమయవృత్తిసర్జనుండు ధర్మ రా జాంతికమున కరిగె దృఢనిజాయుధగ్రహేచ్ఛన త్యంతము గురుధేనుచన్యతాపితాతిమన్యుమ త్స్వంతబాడబ ప్రశాంతిసలుపనేర కొండుమైన. 92

రా. ఇంక = చెండుపద్యములఁ గార్తవీర్యార్జునుని భంగములె యుట్టేర్చి తీంచుచున్నాఁడు. అంత రహిత = అంతశ్శత్రువులయొక్క. సమయవృత్తి = సమష్టి వ్యాపారముచేత, ఆర్జునుండు = కార్తవీర్యార్జునుఁడు, దృఢమైన, నిజాయుధగ్రహేచ్ఛ = తన యాయుధగ్రహణమును మానకయనుట, గురు = తమతండ్రి జమదగ్నియొక్క, ధేనువుయొక్క, దన్యుతా = చౌర్యముచేత, అపిత = పొందఁబడిన, ఆతిమన్యు = మిక్కిలిశోపముగల, మల్ = నాయొక్క, స్వాంతమనెడి బడబాన్నికిఁ బ్రకాశిని, ఒండుమైనఁ ఈపాయాంతరమున, చలువనేరక ధర్మరాజు = యమునియొక్క, అంతికమునకు నరిగెను, మాకాగ్రహ మును బుట్టించి మఱి భూలోకమున నిలువఁగూడదు గనుక ననుట,

భా. అంతక = అంతట, రహిత = విడువఁబడిన, సమయ = సంకేతముగల, “సమయాశ్మపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః” అని అ. వృత్తి = వర్తన చేత, ఆర్జునుండు, గురు = పూజ్యములైన, ధేను = పాడియావులయొక్క, “ధేనుస్సస్మవసూలికా” అని అ. దన్యు = దొంగలచేత, “దన్యుతస్కర మోషకాః” అని అ. తాపిత = తపింపఁ జేయఁబడ్డట్టియు, ఆతిమన్యుమల్ = మిక్కిలి శోకవంతమైన, స్వాంతముగల, బాడబ = బ్రహ్మణునికి, “ద్విజాత్యగ్రజన్త భూదేవబాడబాః” అని అ. ప్రకాశిన్ = చిత్రకాశిని, కడమ నుభము.

క. ఉదటున న ట్లరిగి యతం

డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీల
వదలక పూతము సేయన్

సదమలగతి పూనె వృథయె సత్సంగరముల్.

(3)

రా. అతండు = కార్తవీర్యుడు, అది = ధేనుచార్యదోషమును, పూతము సేయన్, ప్రాయశ్చిత్త = పాపహరితరక్తమునకు, తీర్థ = రేవేన-ప్రవేశాస్పదమైన దళుట. “యోనా జలవతారేచ మంత్రాద్యష్టదశస్వపి, పుణ్యాక్షేత్రే తథాపాత్రే తీర్థంస్యాచ్చ” అని హలాయు. యాత్రా = యుద్ధయాత్ర యొక్క, లీలచేత, సదమలగతి = సద్గతిని, పూనెను, సత్సంగరముల్ = లెస్సయధములు, వృథయె, ఎంత పాపాత్ముడేనియు యుద్ధమందుఃబడినను సద్గతిని బొందును గనుక, ఇందుకు స్పృహ. “ద్వావిమాపురుషౌలోకే సూర్యమండలభేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణేచ్ఛాభిముఖోహతః” ఇట్లనగాఁ బ్రియముఁ జెప్పవలె లేదా లెస్సగాఁ బోట్లాడవలె ననుట.

భా. అతండు = అర్జునుడు, అది = పడకింటిలోని ధర్మరాజునొద్దికిఁ బోయిన ప్రతిజ్ఞాభంగదోషమును, ‘తే. ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమల్లె, నరయ నొక్కొక్కచో ద్వితీయార్థ మిచ్చు,’ పూతము సేయన్ = పరిశుద్ధము చేయన్, గతి = గమనమును, పూనెను, సత్సంగరముల్ = నత్పురుషుల ప్రతిజ్ఞలు, “ప్రతిజ్ఞాజినంవిదాపత్సు సంగరః” అని ఆ. వృథయె = వ్యర్థముగాదు, అని యర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

వ. అందు.

94

తే. అతసురణసభోగికన్యార్థపరతః

దా నిలావంతుఁ డనుమహాద్రవిణనిధిని

సుతులసద్వృత్తిఁ బడనెదమితయశస్స్వ

లీల సుఖయింతు ననుచింత లే దెపుడును.

95

రా. అతసురణరసభోగికోఁ = అనల్పమైనయుద్ధము చవియెఱిగినవానికి,
అన్యమైన, అర్థ=ప్రయోజనముమీఁదైన, పరత=తాత్పర్యముచేత, తాను,
ఇలావంతుడను = భూమిగలవాడను, “గౌరిఃకుంభిని త్తమా” అని అ.
ద్రవిణిధిని = ధనవంతుడను, “ద్రవిణాతుధనంబు” మ్మని అ. సుతులను
సద్వృత్తిబడనెదను, మితమైన, యశః=కీర్తిగల, స్వలీల=తనవిలాసముచేత,
సుఖయితు ననుచింతలేదు, యుద్ధప్రియునకు జయత్ప్రీతి లేదనుట.

భా. అతను=మన్మథునియొక్క, రణ=యుద్ధముదు, రస=వేడుకగల,
భోగికన్యా=నాగకన్యయైన ఉలూచియొక్క, అర్థపరత=ప్రయోజనవశత
చేత, తాను, ఇలావంతుడనెడు, ద్రవిణిధిని = బలాధ్యుని, లనద్వృత్తిని
సుతులబడనెను, దమిత=అణవబడ్డ, యశః=కీర్తిగల, స్వలీల=తనక్రీడచేత,
సుఖయితు ననుచింతలేదు, కీర్తివిడిచి తీర్థ-సూత్రకునడుము స్త్రీభోగమును
గోరెడని భావము.

సీ. తీర్థయాత్రాసమాప్తిఁ గరంబు దనరి రా
జోపభోగ్యం బైనయుద్ధవసుధ
నతిసరస మగుచిత్రాంగదానామల
తాంగీకృతసురతావాప్తిజేసి
భాసురనందన ప్రసవభూషితవర
వర్ణి నీగురుచిత్రవాహనుండు
తదదూరదేశసిద్ధసరసీపుణ్యతీ
ర్థోపసేవల మహాశాపకలుష

తే. నైకనిర్జరిధృతమకరికలాప
రూపలోపకృజ్జలవిహారుడును దివ్య
ధామకలితుండు నై శూరతరుఁ డగునరుఁ
డొప్పెనగురుచియశోమహోదయతను.

రా. తీర్థయాత్రకు, సమ=సమానమైన, ఆప్తిక్=వ్యాప్తిచేత, యుద్ధ
 పసుధక్ = రణభూమియందు, అతిసరసముగు = మిక్కిలిప్రియమైన, చిత్ర=
 అశ్చర్యమైన, అంగదాన = శరీరచ్ఛేదమువల్లనైన, “దోఅవఖండనే” అను
 ధాతువున నిష్ఠాంతశబ్దము. అమలతా = నిష్కల్మషత్వముచేత, అంగీకృతమైన,
 సురతా=దేవత్వముయొక్క, అవాప్తిజేసి=ప్రాప్తిచేత, శూరతరుడైన, నరుడు=
 పురుషుడు, నందన=నందన వనముయొక్క, ప్రసవ=పుష్పములచేత, భూషి
 తములునై, వరవర్ణిని = ఉత్తమస్త్రీలచేత, గురు = ప్రేమైన, చిత్రవాహ
 నుండు = చిత్తరువుతోఁగూడిన విమానములు గలవాఁడు, తత్=అనందనవన
 ములకు, అదూరదేశ=సమీపదేశమందున్న, సిద్ధసరసి = ఆకాశగంగయొక్క,
 మహాశ=అధికాశగలవారైన, ఆపకలువ, మకరీకలాప = మకరికాపత్రాలం
 కారముచేతనైన, ‘కలాపాభూషణేబద్ధే తూణీరేసంహతాపసి’ అని అ. రూప=
 సౌందర్యముయొక్క, “రూపం స్వరూపే సౌందర్యే” అని అ. దివ్యధామ =
 దివ్యగృహములయందు, ఒప్పెసగుక్ = క్రియ, కడమ సులభము,

భా. తీర్థయాత్రాసమాప్తిక్=వత్సరపరిపూర్తిచేత, ఉద్ధవసుధక్=ఉత్స
 వామృతముచే, చిత్రాంగద య నెడినామముగల, లతాంగీ=స్త్రీయందు, కృత
 మైన, సురత=సంభోగముయొక్క ఆవాప్తిచేత, నందన=పుత్రుడైన బభృవాహ
 నునియొక్క, ప్రసవ=పుట్టుకచేత, భూషిత = అలంకరింపబడిన, వర్ణి సీగురు=
 చిత్రాంగదాజనకుడైన, చిత్రవాహనుఁ డనెడిరాజుగలవాఁడు, చిత్రాంగదకుఁ
 బుట్టినవానిఁ జిత్రవాహనునికి నర్జునుం డిచ్చిన నన్నాడని యాదిపర్వమందుఁ
 జెప్పియున్నదిగనుక, తత్=అచిత్రవాహనునిపట్టణమునకు, అదూరదేశ=సమీప
 దేశమందు, సిద్ధమైన = కలిగిన, సరసియొక్క, పుణ్య=మనోహరమైన, తీర్థ=
 రేవుల, ఉపసేవలక్ = స్నానములచేత, మహాకావళుషులైన, నై కనిర్జరీ=
 అనేకదేవతాస్త్రీలచేత, ధృత=ధరింపబడిన, మకరీకలాపరూప=మకరీసమూహ
 దేహములయొక్క, లాపకృత్=నాశమును జేసినట్టి, జలవిహారముగలవాఁడు,

వారి మకరీరూపకావమోక్షమును జేసియరుట. దివ్య=మనోహరమైన, ధామ =
లేజస్సుతోడ, కలితుండు = కూడినవాడు, నరుండు = అర్జునుండు, నగుచుచిర
యశోమహాదయతక్ = ఘనమైన చిరకీర్త్యతిశయముతోడఁ గూడినవాఁ
డౌటచేత, ఒప్పెను.

తే. అంత శౌర్యశ్రయం బైన యట్టిమేటి
వీడు నాకాహవస్పృహన్వితధామ
కాంతిఁ జూచిపోయెద నని కదలి వచ్చి
నాడ నెఱి సూపుమదనుగుణక్రమమున.

97

రా. అంతయైన, శౌర్యశ్రయంబైనయట్టిమేటివి, ఈడునాకు=నాకు
సరియైనవాడవు, ఆహవస్పృహ = యుద్ధవాంఛతోడ, అన్విత = కూడిన,
శౌర్యముతోఁ గూడినదరుట, ధామ=ప్రతాపముయొక్క, కాంతిఁ=స్ఫురణ
చేత, ఈడైనవాడవని క్రిందటి కన్వయము, కాంతిపదము. కముకాంతో =
అన్న యుదాహరణమున నిచ్చావరమైన నవును. యుద్ధవాంఛను ప్రతాప
వాంఛను నీడైనవాడవు అటుగనుకచే వచ్చిన్వాడను, మత్=నాకు, అనుగుణ
క్రమమున, నెఱిసూపు = ఎదిరింపుమా.

భా. అంతట, శౌరి=కృష్ణునికి, ఆశ్రయంబైనయట్టిమేటివీడు=ద్వారకను,
నాక = స్వర్గముతోడనగు, ఆహవ = యుద్ధముయొక్క, స్పృహ = శోరిక
తోడ, సామ్యముతోడననుట, అన్విత = కూడిన, ధామ = గృహములయొక్క,
కాంతిగలదాని, చూచి పోయెదనని వచ్చి, నాడ=నాడే, మదనునియొక్క,
గుణక్రమమునకొగుణానుసారమున, చేరి యని ముందటిపద్యమునకన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా

కరనాళిక గ్రహేచ్ఛ గప్పగఁ జనునా

దొరయదుపురి జేరి జనవి

సరముల కెఱుకపడనీక శౌర్యతనుఘ్నాన్.

98

రా. మనము = ఇద్దఱుమును, సుభద్రాకర = శుభాస్పదమైన, నాళిక
 గ్రహేచ్ఛ = శరగ్రహేచ్ఛ - యుద్ధవాంఛనముట, “నాళికం శరపద్మయోః”
 అని. వి. కప్పంగఁ జనునా = అణఁచుచున్నా, నీకు, అకార్యత = కార్యహీనత్వము
 చేతను, ఘృణా = జుగుప్సచేతను, పురి = అయోధ్యను, చేరి జనవిసరములకు,
 యోజకపడ = కనుపట్టునట్లుగా, దొరయదు = యుక్తముగాదు.

భా. మనము = మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళిక
 గ్రహేచ్ఛ = హస్తపద్మగ్రహణవాంఛ, వివాహేచ్ఛయనుట, కప్పంగ =
 ఆక్రమింపుచుండఁగా, చనునాదొర = చనుచున్నయర్జునుడు, యదుపురి =
 ద్వారకను, కౌరి = కృష్ణునియొక్క, అతను ఆనల్పమైన, ఘృణా = దయను,
 “ఘృణాజుగుప్సాన్యపయోః” అని వి. ఎఱుకపడనీక, తిరంబైపోయె నని
 ముందఱిపద్యములలో గ్రియ.

మ. ఆనయంబు మదనామితాస్త్రకలనాత్మంతార్తి రాకుండఁ జ
 య్యన మానిత్వకృతేష్టసిద్ధితఁ దిరంబైపోయె దేదీప్యమా
 ననిరూఢిం బయిబడ్డయాదవులనానావీరధర్మప్రవృ
 త్తి నిర్ధం బనిపించి యాత్మపురికిందేవేరితోఁ గూడఁగన్. 99

రా. మల్ = నాయొక్క, అనామిత = అణఁచబడని, అస్త్రకలన = బాణ
 ప్రయోగముచేతనైన, అత్యంతార్తి రాకుండ, మానిత్వ = నిరుత్తరత్వముచేత,
 కృత = చేయబడ్డ, ఇష్టసిద్ధిత = అభీష్టసిద్ధిలుగుటచేత, దీప్యమాననిరూఢిచేత,
 పయిబడ్డ = ఆరోపితమైన, ఆ, దవుల = దూరములనున్న, నానావీరధర్మ
 ప్రవృత్తి = వార్త, అత్మపురికి పోయెదే = పోయెదవా.

భా. మదన = మన్నఁగునియొక్క, అమితమైన, అస్త్రకలనా = బాణ
 విద్యచేతనగు, మానిత్వ = మునిత్వముచేత, కృతేష్టసిద్ధితను, సన్నాన్యసివేషమున
 సుభద్రను వరించినవాడై యునుట. దేదీప్యమాననిరూఢింబయిబడ్డ, యాదవుల
 యొక్క, దేవేరితో = భార్యతోఁగూడ, పోయెను.

చ. అనికృతధర్త వీక్షుఁ డయియావరవర్ణినికామసంభ్రమం
బు నడపుచుం గరం బమరపూజ్యసమిజ్జయశోభిమన్యునా
మునిసుతుఁ గాంచి లక్షణుఁ డముద్రితదీప్తిధనంజయుండు నే
ర్చెనయగభీరవీరసమవేక్ష్యతరోచ్చరణప్రగల్భతన్. 100.

రా. అని=ఈలాగునఁబలికి, కృతమైన, ధర్త వీక్షుఁడయి=చింతియందు
దృష్టిగలవాడై, విల్లెక్కుఁబెట్టనిశ్చయించినవాడై యనుట, ఆవరవర్ణి =
అనైష్ఠిక బ్రహ్మచారి పరశురాముఁడు, “వర్ణి నో బ్రహ్మచారిణః” అని అ.
నికామ=అశ్యంతము, సంభ్రమంబునడపుచును, కరంబు=మిక్కిలి, అమరంగా,
అముద్రితదీప్తిచేత, ధనంజయుండు = అగ్నినిబోలినవాడు, లక్షణుఁడు,
పూజ్య=క్లాఘ్యమైన, సమిజ్జయ = యుద్ధజయములచేత, శోభి = ఓప్పుచున్న.
మన్యుఁ = శ్రోధముగలవాని, అమునిసుతుఁ = పరశురాముని, నేర్చెనయఁ =
చాతుర్యయుక్తముగా, ఉచ్చరణప్రగల్భతఁ = ఉచ్చారణశక్తిచేత, ఇట్లును.
నని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనికృత=తిరస్కరింపఁబడని, ధర్త వీక్షుఁడయి = ధర్త దృష్టిగల
వాడై, ఆవరవర్ణిని=సుధర్మయందు, కామసంభ్రమంబునడపుచును అమర
పూజ్య=దేవతాక్లాఘనీయమైన, సమిజ్జయ=యుద్ధమందుఁబుట్టిన, యశః=కీర్తిగల,
అభిమన్యుఁ డనునామము గలవాని, సుతుఁ =పుత్రుని, కాంచి, లక్షణుఁడు=
లక్ష్యవంతుఁడు, “లక్ష్యవాఁ లక్షణః శ్రీ లః” అని అ. అముద్రితదీప్తి = అన
ర్గళమైనదీప్తిగలవాడు, ధనంజయుండు = అర్జునుఁడు, నయ = నీతిచేత,
గభీరమునై, వీరులచేత, సమవేక్ష్యతర = మిక్కిలి నాశింపఁదగిన, ఉచ్చ =
ఉన్నతమైన, రణమందుఁగల, ప్రగల్భతఁ = ప్రాధిమను, నేర్చెఁ = ఉపదేశించెను..

తే. కొసర నిట్లనుభావంబు పస నెరపుచు
నమ్మహాత్ముతో జిహ్వు లేజోతిశయము

మిక్కిలి బ్రకాశముగ భాతృమిత్రబంధు

సచివులసమాదృతిని జూపి రుచితసరణి.

101

రా. జిష్ణు = జయశీలమైన, సమాదృతి = అత్యాదరమున, రుచిత =
'ఒప్పెడి, సరణిచేత.

భా. ఇట్లు, అనుభావము, అమృతాత్మతో = అభిమన్యునితో కూడి,
'జిష్ణు = అర్జునునియొక్క, ప్రకాశముగ = ప్రకటముకాగా, సచివులు,
అసమ = అతులమైన, ఆదృతి = ఆదరమున, చూపి, ఉచితసరణి =
'తగినరీతిని.

క. మగలయిలువరుస గలపెను

దగవరు లొకఁడొక డొకొక్కతనయు రుచిరశౌ

ర్యగతినుతి జెంద ఘనకీ

ర్తిగ నలరంగలరుద్రోవదివర క్రమతన్.

102

రా. మగలయిలువరుసగల = వంశానుగపారుషముగల, పెనుదగవరులు =
మంచి నేర్పరులు, ఒకఁడొకఁడు = ఒక్కొక్కపురుషుడే, ఒక్కొక్క = ఒకా
నొకటైన, వింతైనదనుట. ఉరు = అధికమైన, చిర = స్థిరమైన, శౌర్యగతి =
'శౌర్యవర్తనము, నుతిజెందఁ = ప్రసిద్ధమగునట్లుగా, అలరంగలరు = ప్రకా
శింకుగలరు, అక్రమతన్ = క్రమముదప్పి, త్రోవ దివరు.

భా. ఘనకీర్తిగ, అల, రంగలరు = రంగుమీఱు, ద్రోవది = ద్రావది,
తదృశపదము. ఉ. 'ద్రోవదిబంధురం బయినకొమ్ముడిగ్రమ్మనవీడ్చి పెండ్లుకల్,
దావలకేలఁబూని యసితచ్చవి బొల్పుచుహేళుజంగియో, నావిలసిల్లివ్రేలగ
మనంబునఁ బొంగ విషాదరోషముల్, గావగలేక బాష్పములు గ్రమ్మగ
దిగ్గనలేచి యార్తయై' అని యువోగవర్ణమందుఁ బ్రయోగము. తగ,
'వరులు = పతులు, రుచిర = ప్రకాశించుచున్న, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనచేత

చైన, సుతి = స్తుతిగలవాని, ఒక్కొక్క, తనయఁ = కుమారుని, చెందఁగా,
వరక్రమతఁ = పెద్దపిన్నవరుసను, లేక, వర = శ్రేష్ఠమైన, క్రమతఁ =
మర్యాదగలదొటచేత, మగలయిలువరుసగలపెను.

సీ. అత శౌర్యాప్తిచే నధికప్రవృత్తం
ఘన్నత దగఁ గాంచియున్నతమగు

దంశితనమున వీరుండనేనస్ఫుట
పటుశక్తి విజయుండబాలిశుండ
నీకాభిముఖ్యంబుగైకొని సుమనోబ
లంబుతోఁ దగ నుత్తరంబు జెప్పఁ
జతురుండ నాతఃస్థితివనాదృతవివి
ధవిహారభోగవర్తనలనొనరి

తే. తనరుసచ్యుతయోగశోభనత నుండ
వనికీఁ బనివడి విప్రుడై యనలుఁ డేఁగు
దెంచె ననవరదీప్తి నేతెంచి యిట్లు
పలికె దీవనలసగర్వకళ నెఱపుచు.

103

రా. అంతైన = పూర్వోక్తమైన, దంశితనమున, వీరుండఁ =
ఈ బంధుమిత్రాదులుండఁగా, నేను, అస్ఫుట = వ్యక్తముగాని. పటుశక్తియు
విజయముగలవాడను, బాలిశుండను = బాలకుండను, నీకు, అభిముఖ్యంబు
గైకొని, ను = లెస్సైన, మనోబలంబుతోఁ = బుద్ధిబలముతో, ఉత్తరంబు జెప్పఁ
జతురుండనా, తపస్థితివి = తపస్సునందు నిలుకడగలవాడవు, అనాదృత =
ఆదరింపబడని, వివిధవిహారభోగములు గలవర్తనలనొనరి తనరెడి, అచ్యుత =
నిలుకడైన, యోగ = అష్టాంగయోగముచేత, శోభనమైన, తనుండవు = మేలు
గలవాడవు, అనికీఁ బనివడి విప్రుడై యనలుఁ డేఁగు దెంచెనన, ఈవు, అనలస =
అమందమైన, గర్వకళఁ = గర్వప్రాప్తిని, నెఱపుచుఁ బలికెదవు.

భా. అంతట, శౌరి = కృష్ణనియొక్క, అప్తిచేత్ = అగమనముచేత, వీరుండు, అనేన = పాపరహితమైన, “కలుషంవృజినై నోఘ” మని అ. స్ఫుటమైనపటుశక్తిగలవాడు, అబాలితుండు = బుద్ధిమంతుడు, విజయండు = అర్జునుడు, అనీక = యుద్ధమునకు, “సమరాసీకరణాః” అని అ. సుమనో బలఃబలతోత్ = దేవబలముతోడ, చతురుండు, అనాతపస్థితి = ఆతపస్థితిలేని, వస = వసమండు, ఆదృత = ఆదరింపబడి, తనరు = విప్రుచున్న, ఆచ్యుతయోగ = కృష్ణసఖ్యముచేతనైన, శోభనతన = శోభనత్వమున, ఉండగా, అనవర = శ్రేష్ఠమైన, దీప్తిచేత, అనగర్వ = గర్వయుక్తముగాని, కళ = వర్తనచేత, దీవనలను, నెరపుచు = ఇచ్చుచు, పలికెను.

క. విను విజయశక్తిమీరితి

ననుగాధాహమికచెల్లునామదిలో నె

దును బహుతరాశనుండం

జనునే మి వ్వుడుగవలయు సకలార్థంబుల్.

104

రా. విను, విజయశక్తిమీరితిని, అను = అనెడి, గాధాహమికచెల్లునా, ఇక్కడ-ప్లుతయతి. మదిలో, బహుతరాశ = అధికాపేక్షచేత, ఉండజనునే, సకలార్థంబులు = సకలప్రయోజనములు, మి వ్వుడుగవలయు = మిమ్మునడిగి తెలిసికొనవలెను.

భా. విజయ = సంబుద్ధి, తిన = భక్షించునట్లుగా, గాధాహమిక, నామదిలో, చెల్లు = చెలంగుచున్నది, బహుతరాశనుండ = బహుళనండును, నే = నేను, వలయు = వలసినట్టి సకలార్థములను మి వ్వుడుగ, చను = తగుదుననుట.

మ. అని వాలాయముగా నభీష్టతమమౌ నన్నం బొసంగ

స్వనీతిని ము న్నైంతయు నియ్యకొల్పి మఱి యుద్వృత్తిం.

బ్రహ్మర్షియు, జ్ఞానితోల్లాసముతోడఁ బల్కె సముదంచ
తొండవాస్తాదవ, ర్తన మిష్టం బని రాజపుత్రునకు శస్త్రం
బౌశుచిత్వంబునన్. 105

రా. అని = యుద్ధము, అభీష్టశమమాను, అన్న = అన్నట్టాయెనా,
స్వనీతి = బ్రహ్మణాధర్మమును, పానంగ = ప్రవర్తిల్లుము, ఉజ్జనితోల్లాసము
తోడఁ, పల్కె = భాషణమె, సముదంచ = ప్రకాశించుచున్న, ఖండ = ఖండ
శర్మరాసంబంధమైన, “స్వాత్థండశ్శకలే చేక్షువికారమణిదోషయోః” అని
వి. “తస్యేద” మని అభ్యుత్పయాంతము. వాః = ఉదకముయొక్క, “వార్షాది
సలిలం కమలం జల” మ్మని అ. స్వాద = రుచివంటిరుచిగల, వర్తనము = వర్తన
గలది, శస్త్రంబౌ, శుచిత్వంబున = అప్రతిహతుఁ డాటచేత, “శుచిత్వంబున
పహలే శృంగారాషాధయోరపి, గ్రీష్మేహుతవహేషిస్యా” త్తని వి. అని =
యుద్ధము, ఇష్టంబు = ప్రియమైనది, రాజపుత్రునికి వాక్తాధుర్యమును యుద్ధ
కార్యమును స్వతస్సిద్ధమైనదిగాదా యచట.

భా. అని = ఇటని, అన్తంబును, ఒసంగ = ఇచ్చెడికొఱకు, అన్న
శబ్దము - అదభక్షణే, అనుధాతువున నిష్పన్నము గనుక ఆహారవాచకము.
స్వనీతి = తన బ్రహ్మణాకృతిధర్మముననే, ఇయ్యకొల్పి = ఆలాగుననే ఇచ్చెద
మనిపించి, మఱి = అనుపించుకొన్న పిమ్మట, ముత్ = సంతోషముచేత, జనిత =
పుట్టిన, ఉల్లాసముతోడ, శస్త్రంబౌ = చెప్పుబడిన, శుచిత్వంబున = అన్నిత్వము
గలవాడై, పల్కె = పలికెను.

ఉత్సాహ. ఈవిధమునఁ బల్కి మఱియు నిట్టులనియె నట్టికాం
క్షావిధి నొకవిఘ్న విఘ్నంబు గలదు నిన్ను నారయం
గా వినుమునివారణాధి కారమునకు దగుదువే
తావదర్థగతియు మున్ను దలఁచినాడ నామదిన్. 106

రా. విను, మునివి, అరణాధికారమునకుఁ, తగుదువే=తగుదువా,
తావదర్థగతియ్యే = అంతైనకార్యరీతిని, మునీశ్వరుండవని తాళుకొన్నాడ
నని తాత్పర్యము.

భా. అట్టికాంతావిధికిఁ = ఆఖాండవవనభక్షణ వాంఛకు, నిన్ను
నారయంగా వినుము, నివారణాధికారమునకుఁ = ఆవిఘ్నముమా న్నెడుపనికి,
తగుదువు, వితావదర్థగతియ్యే = ఇంతపూనికను, మున్ను = మునుపె,
తలచినాడను.

తే. వఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు

లప్రదీప్తి ని ట్లలరు నీ విప్రభావ

మెందుఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁ గడ

చేర్తువస్తన్న హాశరాజితనిరూఢి.

107

రా. ఆచ్యుత=స్థిరమైనయోగముచేత, సఖ్యాతి = ఖ్యాతినహితమైన,
వర్ణితా = బ్రహ్మచారిత్వముయొక్క, అతులప్రదీప్తి = అత్యంత ప్రసిద్ధిచేత,
నీ, విప్రభావము = విప్రత్వము, అస్తల్ = మాయొక్క, శర = బాణముల
యొక్క, అజితనిరూఢి = అప్రతిహతమైన శక్తిని, కడచేర్తువు = అతిక్ర
మింతువు, నీవు బ్రహ్మజుండవు గాబట్టి కొంతుచున్నామనుట.

భా. వఱలు = ఒప్పెడి, ఆచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, సఖ్యముచేత,
నలివర్ణితమైన, అతులమైన ప్రదీప్తి = తేజస్సుచేత, ఇట్లలరునీవు, ఇది
కృష్ణునిసాంగత్యమును జూచి చెప్పెడిమాట, ఇప్రభావము = ఈమహిమ,
రాజితనిరూఢి = మంచి యస్త్రాభ్యాసమందలి నేర్పుచేత, అస్తల్ =
మాయొక్క, పూజాబహువచనము, మహాశక్తి = అధికాపేక్షను, కడచేర్తువు =
సఫలము చేతువు.

ఉత్సాహ. ఎన్న నేవరించువరసమిన్నహావనంబులో

నన్న గారి గినిసినను ఘనాతిచండకాండవృ

ప్రి స్తులంప వచ్చు జగదజేయదండ నుండుమా
యన్న బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుభక్తితోన్. 108

రా. ఎన్న నే=ప్రసిద్ధమగునట్లుగానే, వరించు=స్వీకరించు, వరసమిత్=మహాయుద్ధమనెడి, మహా=ఉత్సవముయొక్క, “సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధః మహస్తూత్సవ లేజసోః” అని అ. అవనంబులొనకొ = రక్షణములొనకొ, నగారి గినిసిన్ = ఇంద్రుడై దిరించినప్పటికిని, కాండవృష్టికొ = శరవర్షముచేత, జగదజేయదండనుండు = జగములకు నతిక్రమించరాని యాజ్ఞగలవాఁడు, మాయన్న = రఘురాముండు, నలంపవచ్చుకొ = అణచు యత్నముచేయును, అట్టైనను దాళినందునకు హేతువు, బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగును, “గవాగ్రజన్మనామగ్రేన కూరో రోషవానయ” మ్మని రామవాక్యము గనుక.

భా. ఎన్న, నేవరించు=నేనుగోరెడి, వర=శ్రేష్ఠమైన, సమిత్=సమిధలు గల, ‘ఇద్ధ మేధస్సమిత్ స్త్రీయా’ మ్మని అ. మహావనంబులొనకొ, అన్నగారి = ‘అయింద్రుండు, కినిసి, నకొ = నన్ను, ఘన = మేఘములయొక్క, అతిచండ = మిక్కిలి సుగ్రమైన, కాండవృష్టికొ = ఉదకవర్షముచేత, “కాండోస్త్రీదండ బాణార్వవర్గానసరవారిష” అని అ. నలంపవచ్చుకొ = నలగించెడికొఱకు వచ్చును, జగదజేయ = సుబుద్ధి, దండనుండుమా, అన్నకొ = అనినను బ్రాహ్మణునకుకొ = బ్రాహ్మణాకృతి యైనయన్నికి, విరచితమైనయంజలిగలదైన, చంచమిబహుప్రీతి, భక్తితో, ఇట్లునునని ముందరఁ గ్రియ.

సగ్ధర. ఆరాజనోత్తముం డిట్లనుదితరభసుం డై భవత్సత్వర వ్యా, హారం బిట్లొర్చియుంటన్యముగఁగొనకు మాత్తాంగ నాశుల్కతాదృక్సారోగ్రేష్వాస మిట్లశ్రమజిత మగుటెంచంగ నాచేతికాటం, గ్రారేష్వాసంబు లేదొక్కొండు గలుగునె తద్దోరయుద్ధంబుపైఁచన్. 109

రా. ఆరాజన్యోత్తముండు = రాముండు, ఇట్లు, అనుదితరభసుండై = పుట్టనట్టియౌగ్రహము గలవాడై, భవత్ = నీయొక్క, సత్వర = తీవ్రమైన, వ్యాహరంబు = వాక్యమును, “వ్యాహరక్షిర్లపిత” మ్మని అ. ఓర్చియుంట నన్యముగ, కొనకుము = ఎంచకుమా, తాదృక్సార = అట్టిచేవగల, ఉగ్రేష్వాసము = ఈశ్వరునివిల్లు, ఎంచగఁ, ఆచేలికిఁ = అరఘునాథునిహస్తమునకు, అటఁ = తాళునట్టుగా, క్రూరేష్వాసంబు = దురుసైనవిల్లు, శరాసనమనినట్టు, లేదు, ఒక్కొడు = ఒకపురుషుండు, ఒకఁడు, ఒక్కొడు అని రెండుప్రయోగములు గలవు గనుక, తత్ = అట్టి రఘునాథునియొక్క, కలుగునె క్రియ.

భా. ఆరాజన్యోత్తముండు = అర్జునుండు, ఇట్లు, దిత = భండితమైన, రభసుండై = పేగముగలవాడై, త్వరపడక యనుట, ఓర్చియుంట = వించున్న యనికీ, నాచేలికి, క్రూరేష్వాసంబు = గట్టివిల్లు, ఒక్కొడు = ఒకటి. ఉ. ‘ఇవ్వ డేసు రాకుండ నొకండు వచ్చి మఱియొందునె’ అని పెద్దిరాజు ప్రయోగము. తత్ = అయిదు నియొక్క, కలుగునె = కలిగెడినా, అని క్రియ. నాచేలికి దగివదిల్లొకటియిచ్చినను నిందునితో యద్ధముసేయగల ననుట.

సీ. అనుటయు నాతఁ డాజననాథ వరకుమా

రాగ్రణిఁ జూచి నీయాత్మయందు

నిటువంటితలపున్న నిదిగో మహాబలో

ద్దామంబు కమలేశదత్త మయ్యె

నాకీశచాపంబునకు నెక్కు డిది గాండి

వం బనుభారతీవరుధనుర్

తల్లికశేషోగ్రతరగుణప్రాధి న

త్యధికంబు క్రమమున నన్యదేవ

తే. ధృతము లైనవానిని గణుతింపనేల

దీని నెక్కడి నీభుజస్థేమఘనవి

జృంభణముఁ జూపు మని తనచేతివిల్లు

దృఢరణస్థితి నరదంబుఁ దెచ్చి యిచ్చె.

110

రా. ఆతఁడు = పరశురాముఁడు, జననాథపరశుమారాగ్రణిక్ = దశరథ కుమారశ్రేష్ఠుఁ డైనరాముని, చూచి, అనుమాట, నాకు, కమలేశదత్తమ య్యోక్ = ప్రీతిచేతనియ్యఁబడెను, ఈశచాపంబునకు నెక్కుడిది, ధనుర్నతల్లి క్తిక్ = ధనుశ్రేష్ఠమునకును, అశేషాగ్రతగుణప్రాధిచేత నత్యధికంబు, దృఢరణ స్థితి = దృఢమైనరణస్థితిగల, నర = పురుషులను, ద = ఖండించుదాని, “దోఅవఖం డనే, ఆతోనుపసర్గేకః” అని క ప్రత్యయాంతము. తనచేతిమింటినిచ్చెను.

భా. కమలేశ = జలాధిపతి యైనవరుజునిచేత, దత్తమయ్యెను = ఇవ్వఁ బడెను, నాశీశ = దేవేంద్రునియొక్క, చాపంబునకు నెక్కుడు, గాండివంబును = గాండివము నెడి, ధనుర్నతల్లిక్ = ధనుశ్రేష్ఠమైనది, “మతల్లికామచర్చికాప్రకాండ ముద్భుతల్లజౌప్రశస్తపాచకాని” అని అ. శేషునిభంగి నుగ్రతరమైన, గుణ = శారీయొక్క, “మార్వీశ్యాశింజినీగుణః” అని అ. ప్రాధిచేత నత్యధికంబు, అన్యదేవ = బ్రహ్మాదులచేత, ధృతములైనన్ = ధరించుటలు గలిగినను, వానిక్ = ఆధారణములను, గణుతింపనేల, అని. తనచేతిమింటిని, ధృఢమైనరణమందలి, స్థితిక్ = ఉనికిగలదాని, అప్రతిహతమైనదానిననుట, అరదంబును = రథమును, తెచ్చి యిచ్చెను.

మ. నుతశక్తిక్ నృపసూనుఁ డట్టిధనువుక్మోపెట్టి యైంద్ర యుధోద్ధతిపాథోదనిరాసి యయ్యె నపు డాతండుక్ సము ద్వేగయు, క్తతఁ గీర్తించి కృతావృథాగ్రహతదస్త్రక్రామిత స్వర్గపద్ధతియై యిష్టమహావనీచగళఁ జెందంగాంచి పొంగెక్ మదిన్.

111

రా. ఐంద్రాయుధోద్ధతిపాథోదనిరాసియయ్యెక్ = ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడినయున్నతిగల మేఘమును దిరస్కరించిన వాడాయెను. నీలమేఘ

శ్యాముఁడు గనుక, ఆతండుకొ = పరశురాముఁడును, సముచ్చేయ క్తకొ = భయ
యోగముచేత, కృతమైన, అవృథా = వ్యర్థముగాని, గ్రహ = గ్రహణముగల
ఎక్కుఁజెట్టుట గల, తదస్త్ర = ఆరామనిబాణముచేత, క్రామిక = ఆక్రమింపఁ
బడ్డ, పోగొట్టఁబడ్డదనుట, స్వర్గముయొక్క, వద్దలి = మార్గముగలవాడై,
ఇవ్వమైన, మహా, అపసీచరకొ = భూసంచారమును, చెందంగాంచిమదిని,
పొంగెకొ = సంతసితెను.

భా. నృపనూనుఁడు = అర్జునుఁడు, అట్టిధనువుకొ = గాండీపమును,
వింద్రాయధోద్ధతి = ఇంద్రుని యాయధములయొక్క యుద్ధతితోఁగూడిన,
పాథోద = మేఘమునుల, నిరాసియయ్యెకొ = పోగొట్టినవాడాయెను.
ఇంద్రునివజ్రము మొదలైనయాయధములను మేఘములనుబోగొట్టెననుట.
సముత్ = సంతోషముతోఁగూడిన, పేగ = సంభ్రమముతోడనైన, “సమా
సంపేగసంభీమా” అని అ. యుక్తకొ = కూటమిచేత, ఆతండుకొ =
ఆయన్నియ, కీర్తించి, కృతమైన, అవృథా = వ్యర్థముగాని, ఆగ్రహ = చలము
గల, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, అస్త్రములచేత, క్రామికస్వర్గపద్ధతియై = కప్ప
బడ్డయాకాశమార్గముగలవాడై, అర్జునుఁడుశరపంజరముగట్టె గనుక, ఇవ్వ
మైన, మహా, పసీ = పనముయొక్క, చరకొ = భక్షణమును.

తే. తనకనలుచేష్ట లంతభీతిని ఘటించ

మగిడి శరణన్నఁ దన్తహిమయుఁ దదాత్త

తన్తహాదైనన్యము గణించి దయ దలిర్ప

గాచె నేమన నప్పు డారాచపట్టి.

112

రా. తనయొక్క, కనలుచేష్టలు, = శోపచేష్టలు, అంతైన, తత్ =
అపరశురామునియొక్క, మహిమయుకొ = మహిమను, కడమ సరి.

భా. తనకు, అనలుచేష్టలు, అంతభీతికొ = నాశభయమును, ఘటింప
శరణన్నకొ = శరణువేడినను, తన్తహికొ = ఆ ఖాండవవనభూమియందు,

మయుక్ = మయుఁ డనువాని, తదా = తత్కాలమందు, ఆత్మ = పొందబడిన, తత్ = ఆమయునియొక్క, మహాదైన్యమును గణించి, ఆరాచపట్టి = అర్జునుఁడు, కాచెక్ = రక్షించెను.

ఉ. సుక్ష్మక భూమిభృత్కులవిరోధి కడంక నడంచి యిమ్మెయిం దక్కక హేతిధారి కుచితం బగుకార్యము నిర్వహించి పెం పెక్కుడుగాఁగ నాత్మపురి కేగె హరిన్ను తక్కిరి గూడిన లిక్కులఁ బిక్కటిల్లుచుఁ దలిర్చుప్రతాపవిజృంభణంబునన్.

రా. భూమిభృత్కు లవిరోధియైన పరశురామునియొక్క, కడంకక్ = గర్వమును, హేతిధారికిక్ = శస్త్రధారునకు, “రవేరచ్చిశ్చస్త్రంచ వహ్ని జ్వాలాచహేతయః” అని అ. హరిత్ = దిక్కులయందు, “ఆశాశ్చ హరికశ్చతాః” అని అ. నతమైన, విఁగెను = క్రియ, కడమ సులభము.

భా. భూమిభృత్కుల = పర్వతసమూహములకు, “భూభృద్భూమిభరే నృపే” అని అ. విరోధియైనందు నియొక్క, హేతిధారికిక్ = జ్వాలా వహుడైనయగ్నికి, సుతక్కిరిని, హరిక్ = కృష్ణుని, కూడి, అత్మపురికిక్ = ఇంద్ర ప్రస్థపురమునకు, విఁగెను.

సీ. సర్వేశ్వరుఁడు కృష్ణ సఖ్యాతిమహిమకు
నెంతవెంపును దగు నేమి చెప్ప
దక్షుఁ డానరుఁ డట్లు దనర రాక్షసకుల
తక్షకుం డతివిచిత్రతరశక్తి
మయుఁ డతిక్రాంతవాఙ్మానసభావిశే
షంబు వైవస్వతసంతతికిని
దనదులీలోదయంబునను సంపాదించి
పెట్టె నత్యంతంబు వెంపుసొంపు

తే. సంఘటిల మరుచ్చతమఖసంతతుల క
 తఁడు గదాదండమును సమిద్ధజయనాది
 కంబువరము నిచ్చెను హరికిం బడరంగఁ
 బలుదెఱంగుల నార్యులు బ్రస్తుతింప.

114

రా. కృష్ణ=విష్ణువుయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు, తక్షకుండు = శాసకుఁడు, శక్తిమయుఁడు, అతిక్రమింపఁబడిన, వాఙ్మానస = వాక్కును మానసములుగల, అవాఙ్మానసగోచరమనుట. భావిశేషంబు = కాంతివిశేషమును, వైవస్వతసంతతికిఁ = వైవస్వతమనువుయొక్క వంశమునకు, తనదు = తనయొక్క, లీలా = విలాసార్థమైన, ఉదయంబునఁ = అవతారముచేత, మరుచ్చత = దేవతాశతకములకును, మఖసంతతులకుఁ = యాగసమూహములకును, అతఁడుగదా = ఆ విష్ణువుగదా, దండ = ఆధారము, మును = పూర్వమందు, జయన = జయము, 'జయనేజయః' అని అ. అదికంబు = అదిగాఁగల, వరమును, హరికిఁ = ఇంద్రునకు, ఇచ్చెను. రఘునాథుని మహిమను వర్ణింప శక్యముగాదనుట.

భా. సర్వేశ్వరుఁడగు కృష్ణునియొక్క సఖ్యముచేతనైన యతిమహిమకు, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు = ఆ యర్జునుఁడు, అట్లు తనరఁ = ఆలాగున నొప్పుచుండఁగా, రాక్షసకులముయొక్క, తక్షకుండు, విశ్వకర్త, "తక్షకోనాగవర్ధకోః" అని అ. అనువిచిత్రతరమైనశక్తిగలవాఁడు, మయుఁడు, అతిక్రాంత = అతిక్రమింపఁబడిన, వాక్కులయొక్క, మాన = పరిమాణముగల, వాగగోచరమనుట. సభావిశేషంబును, వైవస్వతసంతతికిఁ = ధర్మజునకు, తనదు, లీలాఁదయంబునఁ = క్రియాచాతుర్యముచేత, సంపాదించిపెట్టెను, మరుచ్చత మఖసంతతులకుఁ = వాయువుయొక్కయు సింద్రునియొక్కయుఁ బుత్రులగు భీమార్జునులకు, అతఁడు, మయుఁడు, గదాదండమును, సమిద్ధ = ప్రకాశింపు

చున్న, జయ = జయముగలుగునట్టుగా, నాది = మ్రోసెడి, కంబువరమును = శంఖశ్రేష్ఠమును, “శంఖస్సాన్యత్కంబురస్త్రియా” వ్వుని అ. హరికి = శ్రీకృష్ణునికి, ఇంబడరగ్ = ఇంబగునట్టుగా, “ఇంబడరగాభజనసంబు” లని యనంతుని భండకిప్రయోగము.

చ. అది యటులుండె నట్టిసభయానతశత్రుదయాభుఁ డాజిదీ
వ్యధరిహృదంతవహ్ని సమవర్తిసుతుం డతిలోకభాగ్యసం
పద లమరంగఁ జేకొనిశుభస్థితిఁ దమ్ములుఁ దాను నెంతయుం
బొదల శుచిత్వశాలి యజపుత్రుఁడు మిక్కిలి సంతసిల్లుచున్.

రా. సభయ = భయసహితమానట్టుగా, ఆనత = నమ్మలైన, శత్రువులందు దయాభుఁడు, అజి = యుద్ధమందు. దీవ్యత్ = ప్రకాశింపుచున్న, అరి = శత్రువులయొక్క, హృత్ = హృదయములయందు, అంతవహ్ని సమ = ప్రళయాగ్నికిసమమానట్టుగా, వర్తించుచున్నవాఁడు, సుతుండు = రఘునాథుఁడు, అతిలోక = లోకముల నతిక్రమించిన, “అత్యాదయఃక్రాంతా ద్యధేద్వితీయయా” అని ద్వితీయాసమాసము. భాగ్యసంపదలచేతఁ బొదలఁగా, అజపుత్రుఁడు = దశరథుఁడు, పెంబొంగెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అది యటులుండె, అట్టిసభయందు, అనతశత్రుదయాభుఁడు, అంత వహ్నియయినవాఁడు, సమవర్తిసుతుండు = ధర్మజుఁడు, శుచిత్వ = ధావశ్యముచేత, కాలి = ఒప్పెడివాఁడు, అజపుత్రుఁడు = బ్రహ్మపుత్రుడైననారదుఁడు, చనుదెంచి యని ముందటిపద్యమునకు నన్వయము.

క. చనుదెంచి సర్వదిగ్వి
ర్తనఁ దేజము మెఱయుఁ దత్పురస్థితిఁ బెంపొం
దె నతం డనుజులుఁ దానుం
బొనరించుమహోపచారముల రంజిలుచున్.

రా. తత్పురస్థితీ = ఆపట్టణస్థితీచేత, ఆతండు = రాముడు, అనుజులును దానును పొనరించునుపచారములచేత, దశరథుండు, రంజిలుచును పెంపొందెన్ = సుఖమున నుండెను,

భా. సర్వదిగ్విర్తనను దేజము మెఱయంగా, తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, పురః = అభిముఖమందు, స్థితీ = ఉనికిచేత, పెంపొందెను.

శా. మాహానాథవిహారవాహనకృపామాహాత్మ్యసాహాయ్యకో
తాహిశ్లాక్షకటాక్షవిక్షపితభక్తవ్రాతసంసారశ్రీ
బాహుశ్యప్రదపాదసంస్తరణపంపాహేమకూటాద్రిభే
లాహేవాకవిపాకవిస్తరితకైలాసాదికేళీరసా. 117

మాహానాథ = గోరాజైనవృషభమే, “మాహేయీసారభేయాగౌడు
స్రామాహాచశృంగిణీ” అని అ. విహారార్థమైనవాహనముగలవాడా, కృపా =
మాహాత్మ్యమునెడి, సాహాయ్యక = సహాయముచేత, ఉత్సాహి = ఉత్సాహిని,
శ్లాక్షకటాక్ష = కటాక్షలేశముచేత, “శ్లాక్షందభ్రంకృశం” అని అ. “కటాక్షో
శాంగదర్శనే” అని అ. విక్షపిత = చెదరమిటుబడిన, భక్తవ్రాతముయొక్క,
సంసార = జన్మాదిబంధముగలవాడా, భక్తులనిత్యులజేసెడివాడనుట, శ్రీ
బాహుశ్య = విశ్వరూపరంపరను, ప్రద = చాలాఇచ్చెడి, పాదసంస్తరణముగల
వాడా, పాదారవిందస్థరణమువల్ల సంపదను ప్రసన్నతవల్ల మోక్షము నిచ్చెడి
వాడుగనుక, పంపానదియందుగల, హేమకూటాద్రియందుగల, భేలా =
విహారముయొక్క, “శ్రీడా భేలా చతుర్దశ” మని అ. హేవాక = హృదయం
గమమైన, విపాక = పరిచయముచేత, విస్తరిత = మఱువ జేయుబడిన,
కైలాసాది = కైలాసగంగలయొక్క, కేళీరసా = విహారాపేక్షగలవాడా,
హేమకూట పంపానదులు కైలాసగంగలకంటె శ్రేష్ఠము లనుట.

క. పెదవేంకటాద్రిహృదయా
స్పదపదవిన్యాసతుంగభద్రావీచీ

మృదుశీకరమిరచితనిజ

సదనాంగణాంగవల్లిసౌభాగ్యకళా.

118

రంగవల్లి = ముగ్ధులయొక్క

స్రగ్వణి. బ్రధ్నకోటిసమభ్రాజితేజోఘనా
బుధ్నభావాప్తిసంపుష్టసృష్టిదుమా
బుధ్నవదోబృధసంహృష్యశృష్యర్చితా
గృధ్నతాపూర్వకాకృష్టశిష్టార్చనా.

119.

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారకవిత్వవైభవసింగళియ
మరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయ సూరయనామధేయప్రణీ
తం బైన రాఘవపాండవీయంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

బ్రధ్నకోటిసమ = కోటిసూర్య సమమానట్టుగా, భ్రాజి = ప్రకాశింపు
చున్న, తేజస్సుచేత ఘనమైనవాడా, బుధ్నభావ = మూలమాటయొక్క,
“మూలంబున్నోంఘీనామకః” అని అ. ఆప్తి = ప్రాప్తిచేత, సంపుష్ట =
లోపింపబడిన, సృష్టియనెడి, దుమా = వృక్షముగలవాడా, బుధ్నవత్ =
వృద్ధిబొందుచున్న, బోధ = జ్ఞానముచేత, సంహృష్యత్ = సంతోషించుచున్న.
ఋషులచేత, అర్చితా = పూజింపబడ్డవాడా, గృధ్నతా = అపేక్షచేత,
“గృధ్నస్తగర్ధనః - లుభోభిలాషకస్తృష్ట” క్కని అ అపూర్వకమానట్టుగా,
ఆకృష్ట = అంగీకరింపబడిన, శిష్టులచేతియర్చనలుగలవాడా.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసార
స్వత సంపదానంద నందవరకులక్షీరపారావార తారకా
సుధాధామముద్దరాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణి,
ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందు ద్వితీయా
శ్వాసము.

శ్రీ ర జ్ఞ

రాఘవపాండవీయము

తృతీయాశ్వాసము

మద్దారీపమ

ప్రేమాస్పద యాకువీటిపెదవేంకటధీ

ధామ సదాలసదసదృ

గూఢమ విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

సదా = ఎల్లప్పుడును, లసత్ = ఒప్పుచున్న, అసదృక్ = సరిలేని, భూమ = మహిమగలవాడా, “పృథ్వాదిభ్యఇమనిచ్ఛహార్లోపాభూచ ‘బహోః’” అనుసూత్రములచే ఇమనిచ్చిత్రయముయొక్క యికారమునకు లోపమును, బహుశబ్దమునకు భూ అను నాదేశమును.

వ. అవధరింపునుట్లు సంజిల్లుచున్నయయ్యతీంద్రసామ్రాజ్యధారే యుండు. 2

రా. అతీంద్ర = ఇంద్రునినతిక్రమించిన, సామ్రాజ్యధారేయుండు = చళరథుండు.

భా. యతీంద్రసామ్రాజ్యధారేయుండు = మునీశ్వరోత్తముడైన నారదుండు.

తే. అతిశుభార్థసంపత్పదంబైనవసుధ
మహిమ నేలుచు వాత్సల్యమధురిమమున
నతని నలరింపుచును ప్రియంబగుసభాజ
నప్రధానహితోక్తిబృందమున నంత.

3:

వ. ఇ ట్లనియె.

4

రా. అతిశుభమైన, అర్థసంపత్ = ద్రవ్యసమృద్ధికి, పదంబైన = స్థానమైన, వసుధ = భూమిని, విలుచు, వాత్సల్య = నెనరుచేతనైన, మధురిమమునకొ = ప్రేమముచేతను, “స్వాదుప్రియాతుమధురా” అని అ. సభా = సభయందుగల, జన = జనులయొక్కయు, ప్రధాన = సుమంత్రాదిమంత్రులయొక్కయు, హితోక్తిబృందమునకొ = ప్రియవాక్యముచేతను, అతనికొ = ఆ రాముని, అలరింపుచుకొ, ఇట్లనియె నని మందరి కన్వయము.

భా. అతిశుభ = మిక్కిలియునింపైన, అర్థసంపత్ = భావపుష్టిగల, పదంబైన = వాక్యములుగలవాడైన, నవ = నూతనమైన, సుధ = అమృతమయొక్క, మహిమను, విలుచుకొ = అతిక్రమించుచును, అతనికొ = ధర్మరాజును, అలరింపుచును, ప్రియంబగు = ప్రియమైన, సభాజన = సన్తానమే, “అనందసభాజనే” అని అ. ప్రధానముగాఁ గలహితోక్తిబృందముచేతను.

క. క్రమమున ధరణీధరణ

క్షమ. మగుతద్ధర్మనీతి చాతుర్యవిశే

ష మశేష మరసి యధిక

ప్రమదుఁ డయి ప్రసంగవశత రప్పించి తగన్.

5.

రా. కత్ = ఆరామునియొక్క, ధర్మనీతి, ప్రసంగవశతచేత, రప్పించి = రాముని రప్పించి.

భా. తథర్థ = అథర్థ రాజుయొక్క, ప్రసంగవశతమ రషించి = ప్రసంగమును దెప్పించి యనుట.

సీ. బంధురంజనరామభద్ర ధర్మాత్మజ
యైశ్వర్యశోభిత యన్వయైక
పావన పాండురాజీవరమాధుర్య
శోభననయనవసుప్రతాప
నిర్మలప్రాధీవినీతత్వవిజ్ఞాన
సౌశీల్యశౌర్యాది సద్గుణములు
విని యుబ్బుచున్న వాఁడనుమోదగరిమఁ ద
త్రేరణఁ జేసి యేఁ దివిరి నిన్నుఁ
తే. బనిచెద సమస్తమహిరాజ్యపాలనము గ
రంబునుతికెక్కజేయుము రాజసూయ
మానచంద్రికాస్ఫూర్తియుఁ బోనికీర్తి
మున్ను గాఁబర్చి కకుబంతములఁ దలిర్ప.

6

రా. బంధురంజన, రామభద్ర, ధర్మాత్మ, జయైశ్వర్యశోభిత, అన్వయైక
పావన, పాండురాజీవ = తెల్లరామరభంగి, రమాధుర్య = లక్ష్మీనివహించినవై,
శోభనములయిన, నయన = కన్నులుగలవాఁడా, వసు = అప్తవసువులయొక్క,
ప్రతాపమువంటి ప్రతాపము గలవాఁడా, ఇవి సంబోధనలు, నిర్మలప్రాధీని =
కళంకములేని ప్రజ్ఞగలవాఁడవు, నీ = నీయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతమైన,
విజ్ఞాన = శాస్త్రజ్ఞానమును, “మోక్షాధీరానమన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః”
అని. అ. సౌశీల్య = సద్వర్తనయు, శౌర్యమునాదిగాఁగల సద్గుణములను విని,
మోదగరిమఁ = సంతోషాతిశయముచేత, ఉబ్బుచున్నవాడను, తల్ = ఆయా
మోదగరిమయొక్క ప్రేరణచేత, వినుపనిచెడఁ, రాజచంద్రునిచేత, ‘రాజా
ప్రభావృపేచంద్రే’ అని వి. నూయమాన = సృజింపఁబడుచున్న, క్రొత్తైన.

వనుట, చంద్రికాస్ఫుర్తియుఁబోని = వెన్నెల నిగ్గుగలిగిన, కీర్తి, కకుబంత
ములక్ = దిగంతములయందు, 'దిశస్తుక్తుభిఃకాష్ఠాః' అని అ. తలిర్పక్ =
ప్రకాశించునట్లుగా, రాజ్యపాలనము చేయుము.

భా. బంధురంజనముచే, రామ=ఓపెడి, భద్ర=కుభములుగలవాడా,
“స్వశ్రేయసంశివంభద్ర” మని అ. ధర్మాత్మజ, విశ్వర్యశోభిత, పాండురాజు,
ఈనీయొక్క, వరమాధుర్య, శోభననయ, నవమప్రతాప, నిర్మలప్రాధి, విసి
తత్వవిజ్ఞాన, సౌఖ్య, కౌర్యాదిసద్గుణములు విని యుబ్బుచున్నవాడు, అను
మోదగరిమచేత, తత్ = ఆ పాండురాజుయొక్క, ప్రేరణజేసి = వనుపుటచేత,
రాజ్యపాలనము నులికెక్క, ఆన = ఆజ్ఞ, తద్భవపదము, కీర్తిమున్నుగా = కీర్తి
కంటె ముందరగా, తలిర్పక్, రాజసూయము చేయు మని యన్వయము.

క. అనుటయు ముకుళితకరుఁడై

యనఘామరి నవధరింపు మంతటిశక్తుం

డనె యే నొండాకపని నా

కనుగ్రహింపు మన మఱియు నతఁ డిట్లనియెన్.

7

రా. భా. కంటికి సమము. సులభము.

చ. జనకునియాజ్ఞ యన్న నవిచార్యము మున్నిదియెన్నిచూ
డుమా, యనయమునన్నిధిక్ నిను సమర్థతరుం డని నిశ్చ
యించి పం, చినపని దీని నీవు దగఁ జేయ సదాత్తసుధర్మతక్
సుఖం, బున హరికొల్పినర్తునని పూనినవాడనయంబు బుద్ధి
లోన్.

రా. జనకునియాజ్ఞ, అనక్ = అనినను, అవిచార్య మెన్ని చూడుమా,
అనయము=ఎప్పుడును, సన్నిధిక్ = సత్పురుషులకునిధివైన. నిష్ఠు, సదా, ఆత్మ

స్త్రీకరింపబడిన, సుధర్మతక్ = లెస్సధర్మము గలవాడనై, హరికొల్వ = శ్రీహరిసేవను, ఒనర్తు నని బుద్ధిలో నయంబును బూనినాడ నుట.

భా. జనకునియాజ్ఞ, అన్న, ఎన్నిచూడుము, ఆయన = పాండురాజు, యముసన్నిధిక్ = యమునిసమ్ముఖమందు, పంచినవనిని దీనిక్ = యాగమును, చేయక్ = చేసినను, సదా = ఎల్లప్పుడును, ఆత్మ = పాండవడిన, సుధర్మతక్ = దేవ సభగలవాడౌటచేత, పూనినవాడు = తలచినవాడ నుట.

క. జను లందఱు నీయం ద

త్యనురాగముకలిమి నెరవెడరు సత్త్వమహా
త్యనిరూఢి బొల్పెనుగునీ
యనుజులు భవదీయశాసనై కాయత్తుల్.

9

రెంటికి సమము - సులభము.

వ. కావున నమృహాకార్యంబు నిర్వహింప.

10

ఆ. అనఘ నీవె తగుదు వనివారితనయాద

రొచితి గడు నొప్ప నాయతిశుభ
గుణవశుఁ డనిపించుకొని నిజేచ్ఛ జనని
యత్యుదారుఁ డఖిలకృత్యవిదుఁడు.

11

రా. దశరథుఁడు రఘునాథునికి నీతియుపదేశించెడిప్రకారము: అనఘ, అనివారితమైన, నయ = నీతియొక్క, ఆదర = అమితమైన, ఔచిత = ఔచిత్యము. చేత, “ఈమధ్యేదరంస్తృత” మ్మని ఆ. కడుక్, ఒప్పుక్ = ఒప్పుటచే, నీవెతగు. దువు, ఆయతి = ఉత్తరకాలఫలముచేత, శుభములైన, గుణములకుఁ = నిత్యత్వాది గుణములకు, వశుఁ డనిపించుకొని, నిజేచ్ఛజనని = తన ఇచ్చును నడవనటువంటి, అత్యుదారుఁడు = అతినమర్థుడయినవాఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు = సర్వకార్య జ్ఞుఁడు, నీవు నీచెప్పినగుణములుగలవాడవు గనుక సకలకార్యములను నెఱుంగుదు వనుట.

భా. అనఘ, నీవెతగుడువు, అని=పలికి, వారి=పాండవులయొక్కయు, తనయొక్కయు, అదరాచితిగ మనోపుగా, శుభగుణ = శుద్ధగుణవంతులకు, వకుండు = విధేయుండు, ఆయతి = నారదుండు, అనిపించుకొని = అంపించుకొని, చనక = పోగా, నియతి = నియమముచేత, “నియతిన్నియమేవైవే” అని వి. ఉదారుండు, అఖిలకృత్యవిదుండు, ఆవనివరేణ్యుః డని ముందగివద్యమున కన్వయము.

ఆ. ఆయవనివరేణ్యుః డాయాగమన్యయా

గమనముచితధర్మగతి నడపుట

కై జయింపవలయు నాశల నన్నింట

నని కృతిజనగోష్ఠి నాకళించి.

12

రా. అవనివరేణ్యుండు, ఆయాగమ=ఆదాయప్రాప్తిని, వ్యయాగమ=వ్యయప్రాప్తిని, సముచిత = తగిన, ధర్మగతి = ధర్మవర్తనను, నడపుటకై, నీ. ఆయంబునందు నాలవభాగమొండె మూడవ భాగమొండె నం దర్థమొండె, గానివ్యయమునేయరాదు నరపతిని’ అని సభాపర్వములోఁ జెప్పినాడుగనుక, ఆశలక = వాంఛలకు, ఆశలను జయింపనివానికి నుచితధర్మము నడవదు గనుక, అనికృతి = శతత్వములేని - కపటములేనివా రనుట, జనులతోడి గోష్ఠిచేత, ఆకళించి = తెలిసి, ఆయవ్యయాచిత్యమును, ఆశాజయోపాయమును దెలిసి నడపు మనుట.

భా. ఆ, అవనివరేణ్యుండు=ధర్మరాజు, ఆవ్యయ = నాశములేని, ఆగమ సముచిత = వేదోచితమైన, ధర్మగతి = ధర్మవర్తనచేత, ఆ, యాగమను, నడపుటకై = చేసెడికొఱకు, ఆశలక = దిక్కులను, జయింపవలయు నని, కృతి జనగోష్ఠిక=విద్యజ్ఞులతోడి ప్రసంగముచేత, ఆకళించి=తెలిసి, 14-లో 8పు నేలఁ గలిపె ననుపర్యంతము కుళకము;

రాఘవ—14

తే. సత్త్వధర్మకళావిరాజత్ప్రతాప

ఘనుడు రాజులలోఁ బెద్ద యనఁగఁ జనుఁ బ్ర

కృష్ణతనుజరాసంధుండు కేవలముని

జేష్ఠకర్తాక్షముం డని యెన్నుమదిని.

13

రా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మకాస్త్రముచేతను, విరాజత్ = ఒప్పుచున్న, ప్రతాపముచేతను, ఘనుడు=అధికుడైనవాడు, పెద్దయనఁగఁ, చనుఁ = తగును, ప్రకృష్ట = అధికమైన, తను = శరీరముయొక్క, జరా = ముదిమియొక్క, సంధుండు = సంధానముగలవాడైనను, ముదిసినవాడైన ననుట, నిజ = తనకు, ఇష్టమైన, కర్త = ప్రయోజనమందు, అక్షముండు = అసమర్థుండు, తనముదిమిచేత నాచారలోపమేకాని పెద్దతనముకలిగియు నియమములేక యుండును, అని = ఇటని, మదిఁ = మనస్సున, ఎన్నుము, తానుముదివాడు గనుక రాజ్యపాలనమునకు నీవె తగుదువని తాత్పర్యము.

భా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మవిద్యచేతను, ప్రకృష్టత = అధిక్యమున, జరాసంధుండు, నిజ = స్వకీయమైన, ఇష్టకర్త = యాగకర్త మందు, “ఇష్టం యాగాదికర్తస్యా” త్తని అ. కరికలభవత్ప్రయోగము. అక్షముండు = ఓర్పులేనివాడు, అని, ఎన్నుమదిఁ = ఎంచెడిమనస్సుచేత.

తే. విహితసన్నంతుఁ డగుచు వివేకఘనుండు

విహితీలేకొప్పునచ్యుతవిజయసంయు

తప్రహితభీమసేనోద్ధ తిప్రవృద్ధి

చేత రిపు నేలఁగలపెను సిరులు గొనుచు.

14

రా. విహితసన్నంతుఁ డగుచుఁ = మంచివారితో నాలోచనచేసిన వాడై, వివేకఘనుడైన జనుడు, అచ్యుత = జాతిని, విజయముతోడ యుతమైన, ప్రహిత = అత్యంతవిహితమైన, భీమ = శత్రుని యుక్తమునైన,

సేనయొక్క, ఉద్ధతి = బౌద్ధత్యముయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపు నేలఁ గల = శత్రువుయొక్క భూమియందుఁ గలిగిన, పెనుసిరులు = అధికసంపదలను, కొనుచు, విహతి = నాశము, లేక, ఒప్పుచుని క్రియ.

భా. విహిత=చేయఁబడిన, సమ్యంత్రుడగుచుకొ = మంచి యాలోచన గలవాఁ డగుచు, వివేకఘనుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పుచున్న, అచ్యుతవిజయ సంయుత = కృష్ణార్జునసహితముగా, ప్రహిత = అంపఁబడిన, భీమసేనునియొక్క, ఉద్ధతి=ప్రహరములయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపుకొ = శత్రుడైనజరాసంధుని, నేలఁగలపెకొ = సంహరించెను.

మ. స్వనిదేశోన్నతి నంతటకొ నెఱయుచుకొ శక్తిం జతుర్దిజ్ఞురేంద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ము లసమానప్రాప్తవిత్తార్పణంబునఁ దన్న న్వశు లైనబ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణార్హరారంభుడై, యనఘశ్రీ బృథివీశుఁ డొప్పెసఁగురూఢాపూర్వ సత్కీర్తితోన్.

15

రా. స్వనిదేశోన్నతికొ = స్వాజ్ఞామహిమచేత, అంతటకొ = అన్ని చోటులను, చతుర్దిక్కులందుఁగల, నరేంద్రనికాయంబును, గెల్చి, తమ్ము, లసమాన=ఒప్పువట్టుగా, ప్రాప్తమైన=ధర్మార్హత మైనదనుట, విత్త=ధనముయొక్క, ఆర్పణంబునకొ = దానముచేత, తన్వకొ = తనియింపఁగా, తమ్ముఁ దన్నుఁగా ననుట, వశులైన = విధేయులైన, బ్రాహ్మణులతోఁగూడ, రూఢ = ప్రసిద్ధమైన, అపూర్వ = వింతైన, సత్కీర్తితోడ, పృథివీశుఁడు, ఒప్పెసఁగుకొ, క్రియ.

భా. అంతటను, తమ్ములు = భీమాదులు, అసమానమానట్టుగా, పూర్ణ = ఈడేఱిన, అధ్వర = యాగముయొక్క, ఆరంభముగలవాడై, సగురు = తండ్రితోఁగూడినట్టుగా, డొంభ = వహింపఁబడిన, పృథివీశుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పెకొ = క్రియ.

ఉ. క్లిష్టత యించుకంతయును లేక మనఃప్రమదంబుతోడ నా
యిష్టము నిర్వహించి పృథివీశులలోపల నర్హ భీష్మసం
సిష్టి మెయిం గరం బొనరిచెందుదను త్తమపూజ చక్రి కు
త్కృష్టత సుర్విలోనసమతేజాడవీవని పల్కి నెమ్మితోన్. 16

రా. నాయిష్టము = నాకోరికను, అర్హ = తగుమైన, భీష్మ = భయంకరమైన, సంసిష్టిమెయిన్ = సమ్యగాజ్ఞ చేత, అను త్తమపూజ = అత్యుత్తమపూజను, చెందుదు = పొందుచున్నాడవు, చక్రికిన్ = విష్ణువునకు, సమ = సమానమైన, తేజాడవు. అని, పల్కి, నడపెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. ఆయిష్టము = ఆయజ్ఞమును, నిర్వహించి = చేసి, అర్హమైన, భీష్మనియొక్క, సంసిష్టిమెయిన్ = అనుజ్ఞచేత, తుదక్ = యజ్ఞసమాప్తి యందు, ఆసమ తేజాడవు, ఈవు, అని, చక్రికిన్ = కృష్ణునికి, ఉత్తమపూజ నొనరించెను.

తే. మఱియుఁ దగుమాటలాడి యమర్త్యకార్య

నియత లీలావతారు నన్నీలవర్ణ

స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁ జేయ నతఁడు

లలి నడవె నపు తచ్చుభలగ్నచింత.

17

రా. అన్నీలవర్ణున్ = శ్రీరామచంద్రుని, స్నేహరసముతోడన్, అభిషిక్తుఁజేయన్ = పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటకు, తచ్చుభలగ్నచింత = ఆ పట్టాభిషేకశుభలగ్నవిచారమును, నడపెను.

భా. అన్నీలవర్ణున్ = శ్రీకృష్ణుని, స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁజేయన్ = స్నేహరసము వర్షింపఁగాననుట, అభిషిక్తుఁజేసినను, అతఁడు = కృష్ణుఁడు, తల్ = ఆధర్మరాజయొక్క, శుభమందు లగ్నమైనచింతను నడపెను.

చ. సువిభవభూతిః బేర్చుహరి సాం పవుఁగా దనుశ్రీమదాత్మవై
భవము వెలార్చుచుం బ్రబలభవ్యతదీయసుదర్శనంబుచే
దివిభువినున్న సభ్యవితతిం బరికల్పితసాధులోచనో
త్సవవిధి యైనితాంతముదితత్వముఁ జెందఁగఁజేసె నంతటన్. 18

రా. హరి = ఇంద్రునియొక్క, సాంపును, అవుఁగాదను = మించిన,
శ్రీమత్ = సమృద్ధిచుత్తైన, ఆత్మవై భవము = నిజవిభవమును, వెలార్చుచున్ =
ప్రకటించుచు, ప్రబలమైన, భవ్య = శుభముగల, “భావుకంభపుకంభవ్య”మైన
అ. తనీయ = ఆవై భవసంబంధమైన, సుదర్శనంబుచేన్ = సుదర్శనముచేత, దివిభువి
నున్న = ఆకాశమున భూమిని సుండిన, సభ్యవితతిన్ = సురభూసురసమూహ
మును, పరికల్పిత, సాధు = లెన్సెన, లోచనోత్సవవిధిగలదై, నితాంతముదితత్వ
మున్ = మిక్కిలిసంతుప్తత్వమును, చెందఁగఁజేసెను, అతఁడు = ఆదశరథుఁడని
పూర్వపద్యమునఁ గర్త.

భా. హరి = కృష్ణునియొక్క, సాంపును, అవుఁగాదను = నిందించెడి,
శ్రీమద = సంపద్యర్థముతోఁ గూడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, వై భవము, ప్రబ
లఁగా, తదీయసుదర్శనంబు = శ్రీకృష్ణునిసంబంధమైన చక్రము, వినున్న సభ్య
వితతిన్ = తిరస్కరింపఁబడిన సాధుజనసమూహము గలవాని, చేదివిభు =
శిశుపాలుని. పరికల్పితమైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, లోచనోత్సవవిధి
గలదై, సుదర్శనమునకు విధేయవిశేషణము. నితాంతము = మిక్కిలియు,
దితత్వమునన్ = ఖండితత్వమును, చెందఁగఁజేసెను = సహరించె ననుట.

సీ. ఘనధర్మసుతరాజ్య ఘటనయాశల నట్లు

దనరుచునికి గనుఁ గొని యసహ్య

మానతద్వైభవ మందరోన్మధితహృ

ద్విషధివిషాయిత ద్వేషభరత

జననిగర్వాచారమున కోడ కెట్లా యే
మంద్రో బంధువు లన్వయాదిగుణగు
రుతమాయనాడుదు రోదరం బిట్టిచో
నూహింప నొచిత్యయు క్త మనక

తే. తద్విధిని హరియించె నత్యంతదుష్ట
మతిని దుర్యోధనుడు సపత్ని తనయుండ
జాతశాత్రవరాజ్యవిభూతి మీలు
టుల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

19

రా. ఘనధర్మ = అధికధర్మములుగల, సుత = రామునియొక్క, రాజ్యఘటన యందుగల, ఆశలక్ = అపేక్షలచేత, ఉనికి = దశరథునియుని కిని, అసహ్యమాన = సహింపబడని, తదైవభవ = రామునివైభవముగల, మందరచేత, ఉన్నతిత = మఠింప బడిన, హృద్విషధి = హృదయమునెడు నముద్రమునకు, విషయిత = కాలకూటవిషము భంగిబుట్టిన, ద్వేషముగలది, భరతజనని = కైకేయి, గర్వాచారమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత = గురుత్వమును, మాయనాడుదురో = తూలించురో, దరంబు = భయము, “దురోస్త్రీయాంభయేశ్వభే” అని అ. ఔచిత్యయుక్తము = ఉచితము, అనక = ఇటనివిచారించక, తద్విధి = ఆపట్టాభిషేకవిధిని, హరియించె = మానిచెను, అత్యంత, దుష్టమతి = దుష్టబుద్ధిచేత, దుర్యోధనుడు = పోట్లాడ శక్యముకానివాడు, సపత్ని = సవతియొక్క, తనయుండు, కుమారుడు, అజాతశాత్రవ = నిష్క్రంటకమైన, రాజ్యవిభూతి = రాజ్యైశ్వర్యముచేత, మీలుట = అతిశయించుట, ఉల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

భా. ఘన, ధర్మ సుత = ధర్మరాజుయొక్క, ఆశలక్ = దిక్కులయందు, తల్ = ఆ ధర్మరాజుయొక్క, వైభవమనెడి, మందర = మందరపర్వతముచేత, ద్వేషభరత = ద్వేషాతిశయముగలవాడొంటికి, జన = లోకులచేత,

నిగర్హ్య = నిందింపఁదగిన, అచారమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత =
గురుత్వమును, ఏమంద్రో = ఏమందురో, మాయనాడు = మాయచేతనాడెడి
దురోదరంబు = జూదము, “పణేద్యూతేదురోదర” మ్మని అ. ఔచిత =
ఔచిత్యముతోడ, అయం క్తము = రహితము, అనుచితమనకయనుట, తద్విధి =
అమాయాద్యూతవిధిచేత, సపబ్బిత = శత్రువుగాఁజేయఁబడిన, “రిషావైరిస
వత్సారిద్వివద్దేష్వణదుర్భూదక” అని అ. నయండు = నీతిగలవాఁడు,
దుర్యోధనుఁడు, అజాతశత్రువ = ధర్మరాజాయొక్క, రాజ్యవిభూతిని
మీఱుట నోర్వలేక వారియించె నని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అవ్వేళ భవితవ్యతానుసారితఁ బ్రియ
కైతవదాసీకృతాతిమన్యు
గిళితప్రమోదయై కృష్ణసారప్రేక్ష
ప్రబలోగ్రతను స్వకపటము దోఁచ
మలయుదుశ్శాసన మత్సరంబునశంకి
తత్వంబునొంది సత్వరిత యగుచు
స్వపురస్థితిఁ దనర్చు చక్రిలీలామర్త్య
మూర్తినుద్దేశించి ముదిత వలికె
తే. దా మునుపుగన్న యాత్మనాథవరశక్తి
గడు పరాజితయై యప్పు గానుపింప
ధర్మపాశసంయుతనిరుత్తరనిజాధి
వతిసదై న్యేక్షితాననపద్మ యగుచు.

20

రా. ప్రియమైన, కైతవ = కపటముగల, దాసీ = మందరచేత, కృత
మయిన, అతిమన్యు = అత్యంతక్రోధముచేత, గిళితప్రమోదయై, కృష్ణసార
ప్రేక్ష = హరిణేక్షణకైక, కృష్ణసారయరున్యంతురంతుశంబరరాహిణి అని అ.

మలయు = మలయునట్టి, దుశ్శాసన = అణచుకొనకముగాని, మత్స్యరంబును, అంకి
తత్వంబును, మత్స్యరమునకు విశేషణము, పొంది, స్వపురస్థితికే = తనముండట,
చక్రి = విష్ణువుయొక్క, లీలామర్త్యమూర్తియైన రాముని, అత్తనాథ = దశర
థునియొక్క, వరశక్తి = పరసామర్థ్యము, పరాజితయై = పరులచేత నపారణీయ
మైనదై యునుట, ధర్మపాశముచేత, సయంత = బద్ధుడై, నిరుత్తరుడైన నిజాధి
పతి = దశరథునిచేత, కడమ సమము, పలికెను - క్రియ.

భా. భవితవ్యతానుసారితకే = అదృష్టానుసారముచేత, ప్రియ =
ప్రియుడైన ధర్మరాజుయొక్క, కైతవ = జూదముచేత, దాసీకృత =
దాసిగాజేయబడ్డదై, అతి ముక్కుగిరితప్రమోదయై = అత్యంతశోకగ్రస్త
హర్షయై, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారప్రేక్ష = సారమైనబుద్ధిగలది, ప్రబలమైన,
ఉగ్రతను = క్రౌర్యముచేత, స్వకపటము = స్వకీయమైన వస్త్రమును, దోచుకొ =
దోచుటకు, మలయు = తీవ్రపడుచున్న, దుశ్శాసన = దుశ్శాసనునియొక్క,
మత్స్యరంబునకే, శంకితత్వంబునొంది = మానభంగమునకు దెసచెడి, స్వపుర =
తనపట్టణమందుగల, స్థితిచేత, లీలామర్త్యమూర్తిని, చక్రికే = కృష్ణుని,
ఉద్దేశించి = కూర్చి, తాకే, మనువు, కన్ను = ఎఱిగిన, అత్త నాథులయొక్క పర
మైనశక్తి, నిజాధిపతులచేతను సదైన్యమానట్లుగా. కడమ సులభము.

చ. వినుమువయాభివృద్ధి ప్రభవింషగ నిధర యేలురాజు మ

త్తనయుడు నాకుమాపతి మువంబున బూర్వమునం దను
గ్రహించినవరలాభ మిప్పు డిటు నేనె నిజాత్త నుపేక్ష
మానునీ, సునియతి నిల్పు మానహతి సోకక యుండంగజేసి
యి త్తఱిన్.

21

రా. వినుము, ఉదయాభివృద్ధి = అభ్యుదయాభివృద్ధి, మల్ = నాయొక్క,
తనయుడు ధరయేలురాజు, నాకు, మాపతి = మాయొక్క పతిదశరథుడు,
అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, వరలాభము = వరప్రాప్తి, ఇప్పుడు, ఇటునేనెకే =

రాజ్యముగైకొనునట్లుగా జేసెను, ఆత్మయందు నుపేక్షమాని, ఆన = తండ్రి
యాజ్ఞ, హతిసోచకకయుండఁగఁజేసి, నీ = నీయొక్క, సునియతి=నియమమును-
పుత్త)ధర్మమును, నిల్పుము.

భా. వినుము, దయాభివృద్ధి, ఇద్ధరమేలురాజు = ధృతరాష్ట్రుడు,
మత్తనయుండు = సుత్తునియొక్క సేవివారినితెగఁగఁడు - అవివేకి యగుట,
నాను, ఉమావతి = వరమేశ్వరుండు, అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, వరఃపతుల
యొక్క, లాభము, ఉపేక్ష నేసెనని యన్వయము. మానినీ = మానవతుల
యొక్క, సునియతినిల్పు, మానహతి = మానభంగము, సోచకకయుండఁగా.

ఉ. ఏకము నీవెటుంగనిది యెయ్యది సర్వవిదుండ వీవు సో
తేనీకనిరూఢి నెల్లెడల శ్రీసనాతనయుం డువంచితా
స్తోకవిభూతి మీఱ నొరుచొప్పున నీయెడ నుండవచ్చునో
నీకును గావునకొ మది గణింపగ నెమ్మెయి గాన దిక్కిఁకన్.

రా. శ్రీ పసకొ = విశ్వరూపిశయముచేత, నాతనయుండు, ఉదం-
చిత, ఒరుచొప్పునకొ = అమాత్యాదులరీతిని, కావునకొ = అటుగనుక, కాన =
అడవి, దిక్కు, వనవాసమునకుఁ బొమ్మనుట.

భా. సోతేనీకనిరూఢి = అతిశయయుక్తప్రాధిచేత, శ్రీ ప-సనాతన-
సంబుద్ధులు. ఎల్లెడలనుండుదువు, కావునకొ = ననురక్షింపుమా, ఎమ్మెయి =
మఱియొకముననైనను, దిక్కుగానను.

నీ. ఇట్లు వల్కెడునంత హృదయసాహసమున

దాక్షిణ్యము లవంబు దనకులేమి

దోరంపుబిరుసున దుశ్శాసనుడవని

విభునూరకునికి భావింప నితని

కే నన్న పనిసేయు టెంతయు నభిమతా

ర్థం బని కని యవారణ మగువన

వాసనీతినిగూర్పు స్వాంతవ ర్తనమున

స్వీతగర్వాణభయనిష్ఠదోష

తే. రామకపటభావం బెందు నేమియునుజ

నింపదేమన నెంతటిపెంపు నీదు

నెవ్వనమునందు నెఱయ నా యవ్వు పాదు

కొలుపుభూతభవద్భవ్యగురుమహాజ్ఞ.

23

రా. ఇట్లు పల్కెడునంత=ఇపుడు తాఁబల్కెడుపాటి, హృదయసాహ-
నమునకొ, దాక్షిణ్యము, లవంబుదనకులేమికొ=ఇంచుకం లేనిదనకులేకుండుటఁ
బట్టి, తోరంపు బిరుసున, దుశ్శాసనుడవని=శిక్షింపశక్యముకానివాడవనియు,
విభు = దశరథునియొక్క, డొరకునికొ = మాటాడకుండుటను, భావింపకొ =
విచారించ, ఇతనికొ = ఈ రాజునకు, వినన్న పనిచేయుట = రాజ్యమువిడిచి
వనవాసమునకుఁబోవుట, ఎంతయు నభిమతార్థంబని, కని = తెలిసి, అవారణ
మగు = అన్యశంక లేకయనుట, వనవాసమ నెడు స్థితియందు, అస్వీత = అనుస-
రింపబడ్డ, గర్వాణభయ = పితృవచనోల్లంఘన నిందా భయముగల, నిష్ఠకొ =
సౌజన్యమనుట, తోఁచకొ = ప్రకాశింపఁగా, స్వాంతవ ర్తనమును గూర్పు
మని యన్వయము. వనవాసమునకు, పూనుమనుట, రామ-సంబుద్ధి, నీదు =
నీయొక్క, నెవ్వనమునందుఁ గపటభావం బెందు నేమియు జనింపదు, ఇది
స్తోత్రపూర్వకముగా వనవాసమునకుఁ బురికొలుపుట, భూత = అయిన, భవత్ =
నీయొక్క, భవ్యగురు=పూజ్యుడైన తండ్రియొక్క, మహాజ్ఞ చేత, నెఱయకొ =
ఇంకఁ బదిలముగా, నాయవ్వు=నామయమునె, ఇది తద్భవపదము. నెవ్వనము
నందుఁ బాదుకొలుపుమని యన్వయము.

భా. ఇట్లు వల్కెడు, అంతక్ = అంతటిలోన, దుశ్శాసనుడు, అవని.
విభు నూరకునిక్ = భృతరాష్ట్రనియూరకునికిచేత, విను, అన్నపని = దుర్యోధనుని.
పని, చేయుట, అవారణక్ = అడ్డగింపులేని, మగువక్ = ద్రౌపదిని, అవాస.
స్థిలిక్ = వస్త్రరహితమైన స్థితిని, కూర్పుస్వాంతపర్తనమునక్ = విగతవస్త్రం.
జేయుతలఁపునందు, వీత = పోగొట్టఁబడిన, గర్హణభయముగల, సిష్టక్ = తల.
పెట్టుటచేత, తోఁబఁగా, రామకుక్ = ద్రౌపదికి, అపటభావంబు = వస్త్ర.
రాహిత్యము, విమియును జనింపదు, ఆయన్తు = ద్రౌపది, పాదుకొలుపు =.
తలఁచునట్టి, భూతభవద్భవ్యగురు = భూతభవిష్యద్వర్తమానములకుఁ గర్తయైన
చారియొక్క, మహాజ్ఞయెంతటిపెంపునీదు, అని కవినాక్యము.

సీ. తొల్లి యొకప్పు డెందును గన్నయది గాక
తనరునాయరిదివర్తనకు మెచ్చి
స్వవరమహారాజ్యసంపదల్ భూనాయ
కుఁ డొసంగ రామ చేకొన్నదానఁ
దజ్జేష్టసుతుఁ డవాప్తవిషాదతనుజెంది
మగుడ నమందాక్షమాయచేత
గురుదత్తరాజ్యంబు హరియించె దోదూయ
మానులై జనులు లోలోనఁ దిట్ట

ఆ. ననికృతాత్మగురువచోనుపాలనునాత
తప్రభావు ననఘు ధర్తసూతి
నంద యొటువటిచి యాచతుర్దశవర్ష
భోగ్యమగుప్రవాసమునకుఁ బనిచె.

24.

రా. తొల్లి = పూర్వమందు, చేకొన్నదానను, తత్ = ఆదశరథుని.
యొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడవు, ఆప్తఃపొందఁబడ్డ, అమందాక్ష = లజ్జారహితమైన,
“మందాక్షం ప్రీస్తప్రపాప్రీడా” అని ఆ. మాయచేతక్ = కపటవర్తనచేత,

‘హరియించెదో’ = తీసికొనెదవా, దూయమానులై = పరితపించుచున్నవారలై,
 ‘అని, ధర్మసూతికై’ = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముని, అంద = ఆ మాట
 యందే, ఓటుపటిచి = ఓడించి-నిరుత్తరుని: జేసి యనుట, ఆ, చతుర్దశవర్ష =
 పదునాలుగేండ్లు నిండుపర్వంతమును, “అష్టర్యాదాభివిధ్యోక్” అని అభి
 విధ్యర్థము. భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

భా. తనరు=బిడ్డచున్న, ఆయరిదివర్తనకుఁ=ఆయత్నయవస్థములకు,
 ‘మెచ్చి, స్వ = తనయొక్క, వరులను మహారాజ్యసంపదలను, భూనాయకుఁడు=
 ధృతరాష్ట్రుఁడు, ఒసంగ, రామ, ద్రౌపది, చేకొన్న, దానకై’ = ఆచేకొనుటచేత,
 తల్ = ఆ ధృతరాష్ట్రనియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడు, అవాప్త, విషాదతకై =
 ఖిన్నత్వమును, చెంది, అమందమైన, అక్షమాయచేత, “రక్షోరఘస్యా
 వయవేపాచికేవ్యక్షమింద్రియ” వ్తుని వి. . దోదూయమానులై = మిక్కిలి
 బరితపించుచున్నవారై, అనికృత = తిరస్కరింపఁబడని, ఆత్మ = తనయొక్క,
 గురు = అధికమైన, వచోనుపాలనుకై = వాక్యపాలనగలవాని, ధర్మసూతికై =
 ధర్మజుని, అంద = ఆపనర్హతమునందే, ఆచతుర్దశవర్ష = పదునాలుగవ
 యేటిపర్వంతము, పదుమూడేడులు నిండుదనుక ననుట, భోగ్యమగు
 ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

సీ. అతఁడు తద్వచనాను సృతి నాత్మసామ్రాజ్య
 మొకవికారము లేక యుజ్జగించి
 ప్రియతరాసుజకళ త్రయుతంబుగా నుగ్ర
 కాననంబునకు నేగంగ నంత
 వత్సరామలసత్ప్రేవర్తనల్ జనులకు
 నప్రకాశంబుగ నాచరింప
 బూని యరిగె దయ్య మానెమ్మనంబుల
 వేడుక లన్నియు వృథా చనంగఁ

తే. జేసితె కటకటా యంచు జింత జాల

వగచువారును బతి దిట్టువారు నగుచు

బొరవృద్ధులు వెనువెంట బొయ కరిగి

రతఁడు వారల మగుడంగ ననిచి చనియె.

25

వ. అంత.

26

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తద్వచనానుసృతికొ = కైకవాక్యానుసరణముచేత, అనుజశత్రయతంబుగాకొ = లక్షణసీతలతోఁగూడ, ఉగ్రకాననంబునకు నేగంగకొ = వనవాసమునకుఁ బోఁగా, అంతకొ = అసమయమందు, జనులనెడుమాట, వత్స. రామ-రెండును సంబుద్ధులు. అరిగెదయ్య = పోవుచున్నావు గదా, మానెప్పునంబులకొ, అతఁడు = రాముఁడు, వారలను = లిపారవృద్ధులను, మగుడంగ ననిచి చనియెను.

భా. అతఁడు = ధర్మరాజు, తద్వచనానుసృతికొ = ఆ దుర్యోధనువాక్యానుసారమునను, అంత, వత్సర = పదుమూడవయేటయందుఁగల, అమలసత్ప్రవర్తనలను, అప్రకాశంబుగ నాచరింపకొ = అజ్ఞాతవాసమునకు ననుట, అరిగెను, దయ్యమా = జనుల విచారవాక్యము, కడమ సరి.

ఆ. పుత్ర మోహమున విభుండు పోయినపోక

కును వగచుచు మఱియుఁ గూడ వచ్చి

కడఁ బ్రయాణవిఘ్నకరు లగుభరతము

ఖ్యులఁ బ్రయత్నమున మగుడ్చి వెనను.

27

రా. పుత్ర మోహమున, విభుండుపోయినపోకకొ = దశరథుఁడు. పోచ్చిపోవుటకు, వగచుచు, ప్రయాణవిఘ్నకరులగు = తిరిగి పట్టణమునకు రమ్మనువారి ననుట, భరతముఖ్యులకొ = భరతాదులను, కడమ సరి.

భా. విభుండు పోయినపోకకు = భృతరాష్ట్రుండు నడచిననడవడి కకు, ప్రయాణ=శిశుగ్రమనమునకు, విఘ్నకరులగు, వృద్ధులుగనుక, శిశుగ్రమ నము గూడదనుట, భరతముఖ్యుల = భీష్మ బాహ్లికాదులను, ప్రయత్నమున మగుడ్చి, చనియెనని క్రిందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

చ. బహువనచిత్రకూటముఖపర్వతచక్ర మతిక్రమించి వి శ్వహితుండు దండకాశ్రమనివాసు లెదుర్కొని కొంచుఁ బోవఁ ద, త్ప్రహితసపర్యుండై యలరెఁ బావని యాత్మవిశుద్ధ సత్త్వవిగ్రహఘనలక్ష్మి చూపఱకుఁ గన్నులపండువు గాఁగ నంతటన్.

28

రా. బహువనములుగల, చిత్రకూటముఖ = చిత్రకూటము మొదలయిన పర్వతములయొక్క, చక్రము = సమూహమును, అతిక్రమించి, విశ్వహితుండు = రాముండు, దండకాశ్రమనివాసులు = ముసులు, కొంచుఁబోవఁ = తోడ్కొనిపోఁగా, తల్ = ఆముసులచేత. ప్రహిత=కృతమైన, సపర్యుండై = పూజగలవాడై, “సపర్యాతర్పణంబు” అని అ. ఆత్మ=తనయొక్క, విశుద్ధ, సత్త్వగుణముగల, విగ్రహ=శరీరముయొక్క, “శరీరంవర్ష విగ్రహః” అని అ ఘనలక్ష్మి, పావని = పవిత్ర మైనది. లక్ష్మికివిశేషణము, చూపఱకుఁ గన్నుల పండువుగాఁగ నలరెను.

భా. బహువనములచేతఁ జిత్రములైన, కూటముఖ = శిఖరాదులుగల “కూటా స్త్రీశిఖరంశృంగ” మని అ. పర్వతచక్రమును, విశ్వహితుండు = ధర్మరాజు, దండకు = సమాపమునను, ఆశ్రమనివాసులు, అలరెను, పావని= భీముండు, “మనస్సాపత్య” మ్మను నర్థమందు అత ఇష్టో అని యిష్టో ప్రత్యయంతము. ఆత్మ=తనయొక్క, విశుద్ధసత్త్వ = మంచిబిలిమిగల, విగ్రహలక్ష్మిచేత, కన్నులపండువుగాఁగ, కిష్కిరునిఁ గూల్చి నను పర్యంతము నేకయోజన.

క. సతియును దానును పలివి

శ్రుత మగుతనబలిమి నమితసుమనఃకిష్కి
కతరశ్రీదృత మగునలి

వితతాటవి గొంకు లేక విహరించుతటిన్.

29

రా. సతియును దానును = సీతతోఁగూడి, బలిమిన్ = బలిమిచేత, అమితసుమనః = అధికపుష్పములచేత, “స్త్రీయస్సుమనసః పుష్ప” మ్మని అ. కిష్కిరతర = మిక్కిలిఁ గర్జురపర్ణమైన, “చిత్రకిష్కిరకల్పావళితాశ్చ కర్పరే” అని అ. కడమ సరి.

భా. సతియును దానును = ద్రౌపదియు దానును, తనబలిమిచేత, అమితః = అణఁపఁ బడిన, సుమనః = చేవతలుగల, కిష్కిర = కిష్కిరుఁ డనురాక్షసునియొక్క, తరః = బలిమియొక్క, “ద్రవిణాతరస్సహోబలకౌర్యాణి” అని అ. శ్రీ = సూపదచేత, దృత = ఆదరింపఁబడినదైన, అటవియందు.

శా. దోరాస్ఫాలకరాళితోద్ధతివిరాధున్ నీలశైలోపముం
దారధ్వానయుతాట్టహాసవిసరద్దంష్ట్రామయుఖాళిఁ గి
ష్కిరాభిఖ్యం దనర్పురాక్షసుమదప్లిష్టోక్తు లాటోపదు
ర్వారాకృష్టమహాజౌఁ డైవదరుగర్వగ్రస్తుఁ గూల్చెధరన్.

రా. దోః = భుజములయొక్క, “దోః ప్రవేష్టోభుజోబాహుః” అని వి. అస్ఫాల = మల్లచఱచుటచేత, కరాళిత = అతిభయంకరముగాఁ జేయఁబడిన, ఉద్ధతిఁ = ఔద్ధత్యముగలవాని, తార = అధికమైన, “తారోత్కృచ్చైః” అని అ. ధ్వాన = ధ్వనితోడ, “ధ్వనిధ్వానరవస్వనాః” అని అ. యుత = కూడిన, అట్టహాసముచేత, విసరత్ = వ్యాపించుచున్న, దంష్ట్రా = కోఱలయందుగల, మయాఖాళిఁ = జ్వాలాపరులచేత, మయాఖప్తిట్రురజ్వాలా” అని అ. కిష్కిరాభిఖ్యం = చిత్రపర్ణమైన కాంతిచేత, “అభిఖ్యానామోభయోః”

అని అ. తనర్పురాక్షసుని, ఆటోవ=వేగముచేత, దుర్వారహానట్టుగా, ఆకృష్ట= అపహరింపబడిన, మహిజాడై = నీతగలవాడై, మదమువల్ల, ప్లిష్ట = సువృష్టముగాని, “ఆధర్మిష్ట మవిశుష్ట” వని అ. ఉత్తులు = మాటలను, వదరు = వదరెడి, గర్వగ్రస్తుని, విరాధుక్ = విరాధుడనెడివాని, కూల్చెను.

భా. దోరోస్థాలకరాశితోద్ధతియొక్క, విరాధుక్ = ప్రాప్తిగలవాని, “రాధససిద్ధా” అనుధాతువున ఘోషశము, విరాధుక్ = ధూర్తుని ననియుఁ జెప్పవచ్చును “రాధోమ్మగయుదుష్టయోః” అని వి. కిష్కిరాభిఖ్యః దనర్పురాక్షసుక్ = కిష్కిరుడను రాక్షసుని, ఆకృష్ట=తీవ్రచిహ్నంబడిన, మహిజాడై= వృక్షముల గలవాడై. కడమ సులభము.

తే. ఆసిశాటుఁ డట్లు హతుఁ డయి దేవతా

తుష్టి జేసి వారు దొడఁగినట్టి

వివినవాసకార్య మపవిఘ్నమై సాగఁ

బ్రథమహత మగుబలివశువుఁబోలె.

31

రెంటికి సమము. సులభము.

వ. అది యట్లుండెమహావీరణ్యంబువఱియంజొచ్చియారాజమూర్ధన్యండు.

32

రా. ఆరాజమూర్ధన్యండు = రాముఁడు.

భా. ఆరాజమూర్ధన్యండు = భీముఁడు.

క. ఈతెఱఁగున సతితో స

భ్రాతృకుఁ డై వరుసఁ జని ప్రపంచితసుమనో

దైవితవనభూములందుఁ బ్ర

భూతామోదమున నెలమి వొందుచు నంతన్.

33

రా. సతితోఁ = సీతతోఁగూడ, సభాత్పకుండై = లక్ష్మణసహితుండై, ప్రపంచిత = విస్తరింపఁబడ్డ, సుమనః = పుష్పములతోడ, అవై వ్రత = వికృతముగల, వఁభూములందు, పుష్పితవనములయందు పుట, ఎలమిఁబొందుచు.

భా. సతితోఁ = ద్రౌపదితోఁగూడ, సభాత్పకుండై = రాజాదులతోఁగూడినవాడై, ప్రపంచిత = ప్రసిద్ధులైన, సుమనః = సజ్జనులుగల, వై వ్రతవనభూములందు, ప్రభూత = ప్రచురమైన, కడమ సరి.

చ. మొలచువచ్చి ప్రసంగముల ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖ పెంపెలయఁ బరాత్త చింతనను హృచ్చరభంగసుతీక్ష్ణకుంభజాదులహితశాసనక్రమముతోఁ జరియించెద రత్యనూనత త్కలితబహుపచారతకతంబున రంజిలి యంచు నెంచుచున్.

రా. ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖపెంపు, ఎలయఁ = ప్రకాశింపఁగా, పరాత్త చింతన = పరమాత్మ ధ్యానమునకు, సుహృత్ = బంధువులైన, ధ్యానముతోఁ గూడినవారనుట, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, కుంభజ = అగస్త్యుఁడు, ఆదుల = మొదలైనవారియొక్క, హితశాసనక్రమముతోఁ = హితోపదేశానుచారమున, రతి = వేడుకచేత, అనూన = అధికమానట్టుగా, తత్కలిత = ఆమునికృతమైన, రంజిలి చరియించెదరు.

భా. ముందరఁ = అజ్ఞాతవాసమునకుఁ దరువాత, కాఁగలకార్యరేఖ = యుద్ధ మనుట, పర = పరులైనదుర్యోధనాదులయొక్కయు, ఆత్మ = తనయొక్కయు, చింతఁ = బలాబలవిచారముచేత, అసుహృత్ = శత్రువులయొక్క, శరభంగమందు, సుతీక్ష్ణ = ప్రచండులైన, కుంభజాదులు = ద్రోణాదులు, అహిత = దుర్యోధనునియొక్క, శాసనక్రమముతోఁ, అత్యనూన = పరిపూర్ణముగా, తత్కలిత = ఆదుర్యోధనకృతమైన, రంజిలి, చరియించెదరు = క్రియ, అంచు = ఎంచుచును.

సీ. కడుఁ దన్మహాశ్రమగమనోదితోత్సాహుఁ
 డయ్యె నాసమయంబునందు నమిత
 తుంగహృద్రిపుశర భంగమునీశ్వరు
 నంబకమున్తహిమాస్పదమును
 ఘనతపశ్శక్తి దెమ్మని విధి దయచేసి
 వెస జిహ్వుఁ బంచె దద్వేళ వచ్చి
 తత్పితామహుఁడు సత్యవిధానుఁ డట్లుం
 నాఘనుఁ డింద్రకీలాశ్రమప్ర

తే. వేశ మొనరించి యవ్విధివిభుసరేశు
 నఖిలనుతుని భజించెద యాత్మరాతి
 రాముఁ డాదిత్యకులభర్తరమణ వచ్చి
 కరుణ సేయు నంతకుఁ దగుగట్టితాల్చి.

35

రా. తల్ = ఆశరభంగాదులయొక్క, మహాశ్రమములగూర్చి, గమన = తర్లిపోవుటకు, ఉదిత = పుట్టిన, ఉత్సాహముగలవాఁడాయెను, నమిత, తుంగ = పొడవులైన, హృద్రిపు = అంతశ్శత్రువులుగలవాని, అంబక = నేత్రములకైన, మున్తహిమ = సులోహితశయమునకు, ఆస్పదమును, నేత్రోత్సాహ మొనరించువాని ననుట. “అంబకనేత్రశరయోః” అని వి. ఆస్పదశబ్దము నిత్యనపుంసకము. ఘనమైనతపశ్శక్తిగలవాని, శరభంగమునీశ్వరుని, తెమ్మని = పిలుచుకరమ్మని, విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు, జిహ్వు = ఇంద్రుని, పంచె = అంపెను, తద్వేళవచ్చి = తదుచితవేశారాగా ననుట, సత్యవిధానుఁడు, తత్పితామహుఁడు, అట్లు - అంపక = ఆలాగు చెప్పియంపగా, ఆఘనుఁడు = శరభంగుడు, అనుమాట, ఇంద్ర - సంబుద్ధి, కీల = అగ్నిజ్వాల యందుగల, “ద్యయోర్ద్వాలకీలా” అని ఆ. ఆశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అన్విధి = బ్రహ్మదేవుని, భజించెదను, యాత్మరాతి = రాక్షసవైరి, “యాతు రక్షసి” అని ఆ. రాముఁడు వచ్చి,

కరుణసేయునంతకుఁ = నాకుఁదనసేవననుగ్రహించుదనుక, గట్టితాల్ని తగుఁ = విలాబమును వహించుదగు ననుట, ఇందుకుభావము రాముఁడు శరభంగాశ్రమమునకు వచ్చెడిచేత బ్రహ్మ యింద్రునిఁ బంపి శరభాగునిఁ బిలిపించుగా నాయన రాముని సేవించినవెనుక నన్నిప్రవేశముచేసి బ్రహ్మనన్నిధికి వచ్చెద ననుట.

భా. తత్ = ఆయెన్నికచేత, మహాశ్రమగ = అధికశ్రమమునుబొందిన, మనః = మనస్సుచేత, దితోత్సాహుఁడయ్యెన్ = ఖండితోత్సాహుఁడాయెను, ఆనయంబునందు, అమితములైన, తుంగపూర్త = ఉన్నతచిత్తులైన, రిపు = శత్రులయొక్క, శరములను, అమితపరము శరవిశేషము, భంగము = భంగించెడివాని, ఈశ్వరునంబకమున్ = పాశుపతాస్త్రమును, మహిమకు, ఆస్పదమైనదాని, ఘనతపశ్శక్తిచేత, విధి దయచేసి = మంత్రవిధానము నుపదేశించి, సత్యవిధానఁడు = పృథ్విముగాని శాసనముగలవాఁడు, తత్పితామహుఁడు = వ్యాసమునీశ్వరుఁడు, తద్వేదవచ్చి = ఆధర్వరాజునిచారవేశయందువచ్చి, జిహ్వున్ = ఆర్జునుని, పుచ్చెనని క్రిందటి కన్వయము. ఆట్లావత్ = ఆరీతి సంపఁగా, ఆఘరుఁడు = ఆయధురుఁడు, ఇంద్రకీలాద్రియందున్న యాశ్రమప్రవేశమొనరించి, ఆవ్వధిన్ = ఆ మంత్రవిధానముచేత, సురేశుఁ = ఇంద్రుని, భజించెను. దమూత్వగా = కృపాతిశయముచేత, అతిరాముఁడు = మిక్కిలి చభిరాయుఁడు, ఆనిత్యకులభర్త = దేవతాపతియైన యింద్రుఁడు, కరుణసేనునంతకుఁ = ప్రసన్నమగువర్యంతము, తగు = తగిన, గట్టితాల్ని చేత, భజించెనని క్రిందటి కన్వయము.

తే. ప్రీతి వచ్చినాకీశుఁడు నాతపోవి

ఘాతేఫలము వా నైయత్యపూర్వవృత్తి

సధికశివ మనుచూపనన్నిధి యొసంగ

నతని నంచి కృతార్థుండ నగుదు ననుచు.

రా. ప్రీతివచ్చి=సంతోషముతోవచ్చి, నాకు=, ఈశుండు=రాముండు, అధిక శివము=అతిశుభమైన, అనురూపసన్నిధి = నాకు దగినసాన్నిధ్యమును, ఒసంగ=కృపచేసినతర్వాత, అతనినంచి = అరఘునాథుని నంపినవాడనై, కృతార్థుండ నగుచు=అలాగే బ్రహ్మలోకమునకు వచ్చెద ననుచు.

భా. ప్రీతివచ్చి, నాకీశుండు = ఇంద్రుండును, ఆతపోవిభూతియొక్క ఫలమును, తా=తాను, నైయత్యపూర్వ=నియతకర్మపూర్వకమైన, వృత్తి= వర్తనగలదాని, అధికమైన, శివమనురూప = శివమంత్రరూపమైన, సన్నిధి = లెస్సైనవిధానమును, పెన్నిధివంటిపంచాక్షరి ననుట, ఒసంగ= ఇచ్చినను, అతని=ఇంద్రుని, అంచి = అంపి, కృత=చేయబడ్డ, ఆర్థ = శివారాధనరూప ప్రయోజనము గలవాడను, అగుదుననుచు, ఇంద్రుండు శివమంత్రోపదేశము చేసినతర్వాత నర్జునుఁ డీ ప్రకారమున, చింతించెను.

వ. యథోచితవినియోపచారపూర్వకంబుగా నింద్రుని మగుడ ననిచి. 37

క. తనమనమున నెంతయు మిం

చినతాత్పర్యమున రాజశేఖరు శుభద

ర్శనునిరఘనాథుఁ దలంచుచు

ననుపమభూయస్సమాధి నతఁడు దలిర్చెను. 38

రా. రాజశేఖరు= రాజశ్రేష్ఠుడైనవాని, రఘునాథునిఁ దలంచుచు, భూయః = మఱియు.

భా. రాజశేఖరు= ఈశ్వరుని, నిరఘు= నిష్కల్మషమైనవాని, నాథునిదలంచుచు, భూయః = తఱచైన, తపస్సమాధిని దలిర్చెను

చ. అతఁడును దత్తపోమహిమయచ్ఛటిమకానులు వచ్చి చెప్పఁగా నతికుతుకంబునకొ వినుచు నచ్చటికిం జనియెం బరాజితో

ధృతివిలసత్స్వయోమృగయుతౌ వసలక్ష్మీ నశేషలోకసం
స్తృతగుణకుౌ ధరాత్మ జకుః జూపియుః జెప్పియు వేడ్కసేయు
చున్.

39

రా. ఆతఃడును = ఆ రాముఁడును, పరాజిత = తిరస్కరింపబడిన -
లేని దనుట, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముగల-వైరముగలవై యనుట, విలసత్ = బిప్పెడి,
వయః = పక్షులతోడను, “భగబాల్యాది నోర్వయః” అని ఆ. మృగముల
తోడను, యుతౌ = కూడిన, వసలక్ష్మీ = శరభంగాశ్రమవిలాసమును,
ధరాత్మ జకు = సీతకు, చూపియుః జెప్పియు వేడ్కసేయుచును అచ్చటికి
చనియెసని క్రియ.

భా. ఆతఃడును = ఈశ్వరుఁడును, తత్ = ఆ యెద్దనునియొక్క తపో
మహిమను, అచ్చటికి = అర్జునాశ్రమసమీపమునకు, పరఃపరులచేత, ఆజిత =
నివారింపబడిన, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముచేత, విలసత్ = బిప్పుచున్న, వయః =
ప్రాయముగల, మృగయుతౌ = కిరాతత్వముచేత, “మృగయుద్ధభక్తశ్చనః” అని
ఆ. వసలక్ష్మీని, ధరాత్మ జకు = పార్వతికి. “ఆహార్యధరపర్వతాః” అని ఆ.
చూపియుః జెప్పియు వేడ్కసేయుచును, చనియెసని క్రియ.

చ. వలసినవన్యవర్తన మవార్యగతిౌ జరిగింపుచుం బ్రవ
ర్ధిలుతమిఁ జేర్చుతమ్మునియతీస్థిరభక్తిఁ బ్రమోదనంపదల్
దలకొనఁగా నరణ్యచరతౌ భజియించియతండుముఖ్యభృ
త్యులమరసంయముల్ ముదముతో మది మ్రొక్క నటించె
మర్త్యతన్.

40

రా. వన్యవర్తనము = కందమూలఫలాదికమును, జరిగింపుచున్ =
అహారము చేసికొనుచును, ప్రవర్ధిలుతమిన్ = అధికారముచేత, పేర్పు =
బిప్పునట్టి, తమ్ముని = లక్ష్మణునియొక్క, అగ్నిధిర, భక్తి = భక్తిచేత, ప్రమోద
నంపదల్లకొనఁగా, అరణ్యచరతౌ = వనసంచారమును, భజియించి = చేసిన,

అతండు=ఆ రాముడు, ముఖ్యభృత్యులు=ఆత్మ సేవకులైన, అమరసాయముల్ =
దేవముసులు, మది మ్రొక్క = మనస్సులయందే మ్రొక్కగా, మనుష్యాప
తారుడై యన్నాడు గనుక, మర్త్యతను నటించెను.

భా. పలసిన, పన్యవర్తనము=పనవిహారమును, తమ్ముడు, ఆరణ్యచరత్కో =
కిరాతత్వమును, భజించియ = పొందినవారయ్యే, తండుముఖ్యభృత్యులు =
నందిప్రముఖసేవకులును, “తండునందినొందికేశ్వరే” అని అ. అమరగా,
పంయముల్ = ముసులు, ముదముతోమదిక్ = సుతోషముతోఁ గూడిన
మనస్సుచేత, మ్రొక్క, మర్త్యత = మనుష్యరూపమున, నటించెన్ = పర్చించెను.
వ. అది యట్లుండె నట్టి సమయంబున. 41

చ. బిరుదునఁ జేర్చు దేవరిపుభీమవరాహవపుష్కరాక్షసుం
దరసవిశేషధామసముదంచితస త్త్వమయాంగరాజకుం
జరకుధరాకృతిం బ్రబలుసర్వపలాశిచయంబు గూల్చును
స్థిరునినుమావిభుం డనుమతికొ వెనుదొలెదమాదరంబునన్.

రా. దేవరిపుభీమ, వరాహవ = లెస్సయందముగలవాడా, ‘సంగ్రాహ
భ్యాగమాహవాః’ అని అ. పుష్కరాక్ష = రాజీవాక్ష, “బిసప్రసూనరాజీవ
పుష్కరాంభోరుహాణిచ” అని అ. నుందరమునై, సవిశేషధామ = విశేష
తేజస్సహితమునై, సముదంచిత = పూజితమునై, సత్త్వమయ = సాత్త్విక
గుణప్రధానమునైన, అంగముగలవాడా, రాజకుంజర = రాజశ్రేష్ఠుడా,
“సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః” అని అ. ఇవి సొబుద్ధులు.
ప్రబలు = ప్రబలెడి, సర్వ, పలాశిచయంబు = రాక్షససమూహమును, నిను,
మావిభుండు = మాధవుడు; అను = అనెడి, మలికొ = మఱిచేత, వెనుతొ
లెదము.

భా. దేవ=దేవతలకు, ఓపు=శత్రుడైనవాని, భీమ=భయంకరమైన, వరా
హవపుష్క=సూతరాకారముగలిగిన, రాక్షసుక్ = మూకాసురుననుట, తరస =

మాంసముయొక్క, “షిశితంతరసంమాంస” మ్మని అ. విశేష = భేదమునకు -
 క్రొవ్వన కనుట, ధామ=స్థానమైన, సముదంచిత = ప్రకాశింపుచున్న, సత్త్వ
 రుయ = బలప్రచురమైన, ప్రాచుర్యమున మయట్టు, అంగరాజకుఁ = శరీర
 శ్రేష్ఠముగలవాని, చర = చరించెడి, కుధరాకృతిఁ = పర్వతాకారముచేత,
 ప్రబలెడువాని, సర్వ, పలాశిచయంబు = పృథ్వి సమూహమును, “ఫలాశీద్రు
 ద్రుమాగమాశి” అని అ. కూల్చుచున్నదిని, పరాహవ పుష్కరాక్షసునని
 క్రిందటికన్వయము. ఉమావిభుండు = ఈశ్వరుండు, దమ = అణఁచుట
 యందుఁగల, ఆదరంబున వెనుదొలెను, రాక్షసుఁతరసవిశేష, అంగరాజకుఁ
 చరకుధర, అనెడిదిక్కుల సాధిలక్షణము. క. ‘నాంతము లైనపదంబుల, పొంతం
 బైచున్నశబ్దములకచటతప, ల్దొంతి గజడదబ లగన, య్యంతనకారంబు నన్న
 యభినవదండీ’ యని యాంధ్రభాషాభూషణము.

సీ. అని కొర్కిమిఱు నిజాలోకవరు లతీ

తాశ్రమాలయులు దన్న నుసరింప

నవనిభూదారానుయానోచితాధ్వని

క్షిప్తాంఘ్రిగతులను జెన్నుమిగుల

నాత్మభక్తునిసత్త్వ మరసి ప్రోచుటకు రా

జవతంసుఁ డట్లు వత్సలత నేఁగి

యావనక్రోడంబు నం దాతపస్వియుఁ

దానును గూడ సత్ఫలత నొప్పు

తే. నంబకము లేసిరి వహించె నది తదుభయ

సంగరాగమనోర్జితోత్సవధురాని

మిత్తతఁ గరంబు నుతి గాంచి మించె నప్పు

డొగిఁ దదనోన్యజన్యముద్దోన్యతి యగుచు.

రా. అని = ఇటని, అపనిభూ = సీతయొక్క, ఉదారమైన అనుయాన = కూడవచ్చుటకు, ఉచితమగునట్లుగా, అధ్వ = మార్గమందు, నిక్షిప్త = పెట్టబడిన, అంఘ్రి = పాదములయొక్క, గతులచేత జెప్పుమిగులనట్లుగా, ఆత్మభక్తుని = శరభంగుని యొక్క, సత్త్వము = సత్త్వగుణమును, ఆవనక్రోడంబు నందుకొ = వనమధ్యమందట. “క్రోడస్సూకర సాతంగ్యోః క్రోడః క్రోడంచ వక్షసి” అని అ. ఆతపస్వియుఁ దానునుగూడకొ = శరభంగ రాములు సుధింపఁగా, సత్ఫలతకొ = లెస్సఫలము గలవౌటచేత, ఒప్పెడి, అంబకములు = కన్నులు, వీనిరి = వియొప్పిదమును, వహించెను. ఆది = ఆయొప్పిదము, తదుభయ = ఆయిద్దరియొక్క సంగమందు రాగముగల, మనః = మనస్సుచేత, ఆర్జిత = సుపాదింపబడ్డ, ఉత్సవ ధురా = ఉత్సవాతిశయమునకు, “ఋక్సూరభూకఠామానక్షే” అనునూత్రమున టచ్చౌక్యమూతము. నిమిత్తతకొ = మాచకమగుటచేత, తత్ = ఆశరభింగ రాములయొక్క, అన్యోన్యజన్య = ఒకరిరొకరివలనఁ బుట్టిన, ముల్ = సంతోషముచేత, ద్యోతియగుచుకొ = ప్రకాశింపుచున్నదై, అదియొప్పిదము మించెనని యన్వయము. ఇందుకుభావము శరభంగుడు రాముఁడును గూడఁగా గన్నులదికాన మేదికలదో యావికానము వారి మనస్సులమందలి యంత్రవమును జెలిపె ననుట.

భా. అని = యుద్ధమందుగల, కోర్కి మీఱఁగా, నిజాలోకపరులు, అతీత = విడువబడిన, ఆశ్రమములు నాలయములు గలవారు, మురులు, అనుసరింపకొ, భూదార = వరాహముయొక్క, “క్రోడోభూదారఇత్యపి” అని అ. అనుయాన = వెంటఁ బోవుటకు, ఉచితమానట్లుగా, అధ్వని ధ్వనిలేకుండునట్లుగా, నిక్షిప్త = పెట్టబడిన, అంఘ్రిగతులచేత, అపని = భూమి, చెప్పుమిఱఁగా, ఆత్మ, భక్తుని = అర్జునునియొక్క, సత్త్వము = బలమును, అరసి = పరీక్షించి ప్రోచుటకు, రాజవతంసుడు = చంద్ర కేఖరుఁడు, ఏఁగి, ఆవనక్రోడంబునందుకొ = అడవిపంది యందు, ఆతపస్వియుఁ దానును = అర్జునుండును దానును, కూడ, సత్ఫలతకొ =

మంచిముట్టులు గలపాటచేత, “సస్యబాణాగ్రయోఃఫల” మ్మని రత్నమాల. ఒప్పు, అబకములు = బాణములను, ఏసిరి, ఆది = ఆమేయుట, తదుభయ = అయిద్దటియొక్క, సుగర = యుద్ధముయొక్క, అగమనమనెడి, ఉత్సవధురా = ఉత్సవాలిశయమునకు, నిమిత్తతక్ = కారణత్వమును, వహించెనని క్రిందటి కన్వయము. తత్ = అకిరాత్యాధునులయొక్క. అన్యోన్యజన్యము = పరస్పర యుద్ధము, “యుద్ధమాధోధనాజన్య” మ్మని అ. ఉద్యోగియగుచు = ప్రకాశింపుచున్నచై, నుతిగాంచి మించె నని క్రిందటి కన్వయము.

వ. వారల్ద్రులు గొంతతడవు. 44

క. నుతసత్త్వాధికరణలస
ఇతరేతరజాత్యుచితసమిధసపర్యా
యతిరోహితభావు లగుచు
ధృతి నెరపుచు ధర్మపటిమ దృఢత నెరపుచున్.

45

రా. సుత, సత్త్వ = సత్త్వగుణమునకు, అధికరణ = స్థానమైనదియునై ‘లసత్’ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి = అన్యోన్యబ్రహ్మత్వజాతులకు, ఉచిత = తగిన, సమిధమైన, సపర్యా = పూజలయొక్క, “సపర్యాతర్షణాబలి” అని అ. ఆయతి = నిడివియందు, రోహిత = మొలిపింపఁబడ్డ, భావ = తా ఏర్పముగలవారాచును, ధృతి = సంతోషమును, ‘ధృతిర్యోగాతరేధైర్యే ధారణాధ్వరక్షప్తిచు’ అని అ. ధర్మపటిమ = ధర్మాతిశయముయొక్క.

భా. సుతసత్త్వ = వర్ణనీయబలముగల, అధికరణ = ఘనయుద్ధముచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి = ఒకరొకరివలనఃబుట్టిన, ఆత్యుచితమానట్టుగా, సమిధ = ప్రదీప్తమైన, సపర్యాయ = పర్యాయముతోఁగూడిన, తిరోహితభావు లగుచు = తిరోహితత్త్వముగలవారై - ఓటమిగలవారాచునుట, ధృతి = ధైర్యమును, నెరపుచును, ధర్మపటిమ = వింటినేర్పుయొక్క, దృఢత = దాఢ్యమును, నెరపుచును.

వ. ప్రవర్తిల్లి రయ్యవసరంబున.

46

మ. అరుదార న్నరభావవిస్ఫురితశౌర్యలోకభేలన్దనో

హరమాహాత్మ్యము మీఱ లుభకరణవ్యావర్తనాశక్తిని
 ర్భరుడై తాపనుడంపలేమి బ్రకటింపం జూచి యీరా
 ట్కులాభరణం బిందునె చిక్కునో యని నిలింపవ్రాత మెంచె
 న్నదన్.

47

రా. అరుదార = అరుదగునట్లుగా, నరభావ = మనుష్యత్వముచేత,
 విస్ఫురితుడైన, శౌరి = విష్ణువైన రామునియొక్క, ఆలోక = సందర్శనమనెడి,
 భేల్ = క్రీడచేత, మనోహరమైన మాహాత్మ్యము మీఱఁగా, భావము విష్ణు
 సందర్శనమువల్ల దహమహత్త్వము ప్రకాశింపఁగా ననుట, లుభ = ఎడఁ
 బాయఁజాలని, కరణ = ఇంద్రియముయొక్క, లోభముయొక్క యనుట.
 “కరణంసాధకతమక్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపి” అని ఆ. వ్యావర్తన = త్రిప్పట
 యందుగల, అశక్తిచేతనిర్భరుడై, అశక్తి యధిక మనుట, తాపనుడు = శరభం
 గుడు, అంపలేమి = అంపలేకుండుటను, ఈరాట్కులాభరణంబు = ఈరామ
 చంద్రుడు, ఇందునె = ఈయాశ్రమమందే, చిక్కునో = రాక్షససంహారము
 చేయక నిలుచునో, అని = ఇట్లని, నిలింపవ్రాతము = దేవతాసమూహము,
 ఎంచెను.

భా. నర = అర్జునునియొక్క, భావమందు విస్ఫురితమైన శౌర్యము
 యొక్క, ఆలోక = పరీక్షయందు, భేల్ = విహరింపుచున్న, మనః = మనస్సు
 గల, హరునియొక్క, మాహాత్మ్యము = జయము, మీఱఁగా, లుభక = కిరాత
 రువమైనహరునియొక్క, “మృగయద్ధుభకశ్చసః” అని ఆ. రణ = యుద్ధమును,
 వ్యావర్తన = మార్పుయందుగల, అశక్తి = శక్తిరాహిత్యముచేత, నిర్భరుడై =
 అతిశయములేనివాడై, “భరోతిశయభారయోః” అని వి. తాపనుడు = అర్జు

నుఁడు, అంపలేమిక్ = అమ్మలయొక్కలేమిని, ప్రకటింపక్ = ప్రకాశము చేయఁగా, అమ్ములు పొదులలోఁగానక వెదుకులాడఁగా ననుట, ఈరాట్టులాభర. బాబు = ఈయర్జునుఁడు, ఇందునె = ఈబాణములేమిచేతనే. కడమ 'సులభము.

క. తనకును శరభంగమునీ

శునకు సమరసత్వభరము సొరిది నొదవుచుం

దనరుట గడు నెన్నికలం

గని ప్రబల ధృతిం దనర్చు డ్మత్రియుఁ డంతన్.

48

రా. తనకును, 'శరభంగమునీకునకును, సమ = సమానమైన, రసత్వ భరము = అచరాగాతిశయము, ఎన్నికలక్ = కొనియాడుటచే, బలధృతిక్ = అధికసంతోషముచేత, డ్మత్రియుఁడు = రాముఁడు.

భా. డ్మత్రియుఁడు = అర్జునుఁడు, తనకు, శరభంగము = బాణములు లేకపోవుటయు, ఈశునకు సమరసత్వభరము, ఎన్ని, కలంగని = చలించని.

సీ. అతీదృఢం బైనట్టి యాత్మసఖ్యాతిచా

వలత యెంతయుఁ దనబలిమిఁ ద్రిప్పి

ఘనతేజు నమ్మహాత్ముని నీకు నలబ్రహ్మ

కట్టడ యెట్లట్లు కాక దాఁడు

నగునె పొమ్మనుచుఁ దా ననిపెనుగడఁక మొ

త్తెంబై నిలింపనఁ ఘంబు విరులు

గురిసె నప్పడు నిజస్థిరచండహేతిపా

తమునవికారలేశముఁ బొరయక

తే. మెఱయునారణ్యకేంద్రపై మెచ్చుదన

నర్హగతివిధిఁ జేరంగ నరిగె నాస

మిథశౌర్యుఁడు శుభమానియుద్ధవశిత

ఘనపదవి నెల్లఖచరులు వినుతినేయ.

రా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్య = చెలిమియందుగల, అతిచాపలత = అత్యంతచాపలత్వమును, త్రిప్పి = మరలించి, రాముండ నెడుమాట, అమృతాత్మని = శరభంగుని, నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మదేవునియాజ్ఞ, అయచు ననిపెను, నిజ = స్వకీయమైన, స్థిర = నిత్యకృత్యమైన, చండ, హేలి = అగ్నిహోత్రుని యందగు, ఔపాసనాన్నియందలి యనుట, పాతమున = ప్రవేశించుటచేత, మెఱయు, ఆరణ్యకేంద్రమై = మునిశ్రేష్ఠుడైన శరభంగునిమీద, నిలిప సంఘాట, అర్హగతి = తగినక్రమముచేత, విధి = బ్రహ్మదేవుని, చేరుగ = చేరుచుండగా, విరులు గురిసెని క్రిందటి కన్వయము. ఆసమిధ కార్యుడు = ప్రదీప్తమైన కార్యముగల రాముండును, శుభ, మాని = శరభంగునియొక్క, ఉద్ధవ = సంతోషములయొక్క, శతములచేత ఘనమైన పదవిని నెల్లభవయు వినుతినేయగా నరిగెనని యన్వయము. ఫలితార్థము రాముండు శరభంగునికి ముక్తికి ననుమతించి యాముని దివ్యపుష్పవర్షములతో బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుచుండఁగా నాను సుతీష్ఠునియాశ్రమమునకు సాగివచ్చె ననుట.

భా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, చాపలత = ధుర్లతను గాఢీపమును, తనబలిమిచేత, త్రిప్పి = విసరి, అమృతాత్మని = ఈశ్వరుని, నీకు. బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మవాఁత, దాఁటనగునె బొమ్మయను = ఈపెట్టుదగిలించుకొనియుండు. గునట్టుగా నీ వ్రాతయుండెనుచు, తాను = అర్జునుండు, అని పెను గడఁక = ముద్దమందలి యధికరోషముచేత, మొత్త = కొట్టగా, మై = అర్జునునిపై, నిలిపసంఘాట విరులు గురిసెను, నిజస్థిరచండ హేలి = గాండిపముయొక్క, 'రవేరచ్చిశస్త్రచపహ్నిశ్వాలావహేతము' అని అ. పాతమున = పెట్టుచేత, మెఱయుచున్న, ఆరణ్యకేంద్రమై = కిరాతరూపమున నున్న యాశ్వరునిమీద, మెచ్చు దనఁగా, అర్హగతి విధి = ననుమోదితగతి విధానముచేత - వేరయగా ననుట, ఆసమిధ

కౌర్ముడు = అర్జునుడు, శుభమా = శుభమగునట్టి, నియుద్ధవశతక్ = బాహు
యుద్ధవశతేత, “నియుద్ధం బాహుయుద్ధస్యా” త్తని అ. ఘనపదవిక్ = ఆకాశ
మార్గమున, ఎల్ల, భువరులు = దేవతలు, వియతీయఃగాఁ జేరుగ నరిగెను.

వ. అంత.

50.

శా. మాయామర్త్యుడుమాధవుం డవిచల మైత్రిక్ సుతీక్షణ
శ్రమ, స్థాయత్సత్త్వవిహారమప్రవిశదీ షద్దేవరోహంకురం
బై యేపారగఁ జూచుచుం బరువడిక్ హర్షోదయం
బెక్కుగా, జాయం దమ్మునిరూఢదృష్టిఁ గన భూసింజ్ఞక్
నియోగించుచున్.

51

రా. మాయామర్త్యుడైన మాధవుడు = రాముడు, సుతీక్షణశ్రమ
మందు, స్థాయత్ = పృథ్విబొందుచున్న. సత్త్వ = జంతువులయొక్క, విహారము,
మైత్రి చే తనప్రవిశదీషద్దేవరోహంకురంబై యేపారగా, జాయక్ = నీతను,
తమ్మునిక్ = లక్ష్మణుని, రూఢ, కడమ సులభము.

భా. ఉమాధవుడు, అవిచలత్ = చలింపని, మైత్రిక్ = అర్జునునిమీది
మైత్రి చేత, సుతీక్షణమై, ఆశ్రమ = శ్రమరహితమైన, స్థాయత్ = పెరుగుచున్న,
సత్త్వ = బలిమియొక్క, విహారము = పెనఁగులాటయగుట, అప్రవిశత్ =
ప్రవేశింపని, ఈషద్దేవరోహంకురములుగలదై, పరువడిక్ = అర్జునునియొక్క
వడిచేత, జాయక్ = పార్వతిని, తమ్ముక్ = అర్జునుని దమ్మును, నిరూఢ.
దృష్టిక్ = సావధానదృష్టిచేత, కనక్ = చూచునట్లుగా, నియోగించుచును.

క. ప్రీతి దనర భూరితప

శ్చాతుర్యసుతీక్ష్ణసత్త్వసందర్శనసం

జాత మగువేడ్క యంతటఁ

జేతోరంజనము మిగులఁ జేయ నలరుచున్.

52.

రా. సుతీక్షణమునియొక్క సత్త్వగుణముయొక్క సందర్శనమువలన,
'అలరుచును.

భా. తపశ్శాతుర్యముయొక్కయు, సుతీక్షణ = తీవ్రమైన, సత్త్వ =
బలిమియొక్కయు, కడమ సరి.

క. భద్రగతి నరుగ లోపా

ముద్రానందస్వరూపమునిదర్శితని

నిర్విద్రప్రసన్నతానం

పదుచిత మెఱయ నేత్రపర్వ మొనర్చెన్.

53

రా. భద్రగతి = మంచిగమనముచేత, అరుగ = పోగా, లోపా
ముద్రానందస్వరూపముని = లోపాముద్ర కానందస్వరూపమైనముని - అగ
స్త్యుఁడు, దర్శిత = చూపబడిన, నిర్విద్ర = స్ఫుటమైన ప్రసన్నతానంద
యొక్క రుచితమెఱయన్, నేత్రపర్వ మొనర్చెన్ = కనువట్టెను, రాముఁ
డగస్తాశ్రమమనకు బోయె ననుట.

భా. భద్రగతి = శుభలిం చేత, అరుగ = నిరామయమైన, అలోప =
అక్షయమైన, అముద్ర = నిరవధిమైన. అనందముగల, స్వ = తనయొక్క,
రూపము, నిదర్శిత, రుచితచేత మెఱయంగా, ఉమాధవుండు, నేత్రపర్వ
మొనర్చెన్ = ప్రత్యక్షమాయెననుట.

వ. ఆప్పుడు.

54

సీ. ఏవిమోచి యున్నయద్రిని భర్తకారాచ్యి

మానతంబుగఁ జేసి నట్టిఘనుని

మించిలోకము నావరించినవిషరాశి

నాపోశనము గొన్నయద్భుతాత్ము

జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్న
యస్వమూర్త్యలోకుఁ డగుమహాత్ము
నఖిలవేదాంతవేద్యాత్ముఁ డై భువనవం
ద్యతఁ బెంపు మీటుమహానుభావు

తే. చమర నిమ్మ గానిత్యనేకముల నెలయు
జడలలేఁగెంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ
మెకముతోలు విభూతి సమిధతనువు

నొంజొకటి కంద మైయొప్పు నొప్పువాని.

55

రా. దివి మోచియున్న = మిశ్నుముట్టిన, అద్రిక్ = వింధ్యమును, ధర్మ
కార్యార్థము = సంధ్యావందనాదిధర్మములు నడిచెడికొఱకు, ఆనతంబుగ్ =
అణఁగ నట్లుగా, విషరాశిక్ = సమద్రమును, జీవనదోష = నీళ్లకళంతును, “జీవనం
భువనం వన” మని అ. విద్రావణ = మాన్పెడి, జ్యోతిర్నయ = నక్షత్రరూపమైన,
స్వమూర్తియొక్క, ఆహాక = ప్రకాశము గలవాడగు, ‘ఆహాకా
దర్శనోద్ద్యోతా’ అని అ. “ప్రససాదోదయాదంభఃకుంభయో నేర్తప్రకాజనః”
అని రఘు. వేదాంతములను, వేది = తెలిసిన, ఆత్మ = బుద్ధిగలవాడై, అమరు
నట్లుగా, ఎలయు = పుట్టుచున్న, కడవా సరి.

భా. దివి = స్వర్గమును, మోచియున్న, అద్రిక్ = మేరువును, ధర్మ =
వింటియొక్క, “ధర్మపుణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోక్తతౌ, ఉపమా
యామహింసాయాం పేచోపనిషద్యపి” అని వి. కార్యార్థము, ఘనునిక్ =
బలవంతుని, విషరాశిక్ = కాలకూటమును, అద్భుతాత్ముక్ = విచిత్రత్వైర్వము
గలవాని, ‘ఆత్మాయతోషీభృతిర్బుద్ధిస్వభావోబ్రహ్మవర్షచ’ అని అ. జీవన
దోష = సంసారదోషమును, విద్రావణ = పోమొత్తెడి, జ్యోతిర్నయమైన
స్వమూర్తియొక్క, ఆహాక = సుదర్శనముగలవాడగు, మహాత్ముక్ = ఐవిశ్ర

హాపుని, వేదాంతవేద్యాత్ముడు, మహానుభావుఁ = ప్రభావముగలవాని,
సెలయుఁ = చంద్రుఁడును, కడమ సులభము.

తే. చూచి యాదిత్యకుల రాజసుతుఁడు హర్ష
వినయభక్తులసాష్టాంగవినుతి నేసె
నపుడు గాకున్న యక్తితదస్త్రసిద్ధి
దమప్రయోజన మని సురల్లనరి రాత్త.

56

రా. ఆదిత్యకుల = సూర్యవంశమందుఁ బుట్టిన.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = దేవేంద్రునియొక్క, దమప్రయోజనమని =
నివాతకవచకాలకేయాదిసంహారహేతు వని.

వ. అట్టిసమయంబున.

57

క. స్వతఃపరిఫలసాక్షాత్కా

రతః గృతసాన్నిధ్యుఁడైనరాజవతంసుఁ
హతకలుషుఁడు దపసి ముద

న్విత మగుచిత్తమున నిట్లని ప్రశంసించెన్.

58

రా. చిత్తమునఁ = చిత్తమునందు.

భా. రాజవతంసుని, తపసి = అర్హుఁడు, చిత్తముతోడ.

క. విశ్వేశ్వరవిశ్వాత్తక

విశ్వాధిష్ఠాన యశులవేదాంతవచ

శ్వశ్వదభివర్ణ్యమానమ

హైశ్వర్య నిరీహానిత్యయభవశుభమయా.

59

రెంటికి సమము. సులభము.

మ. నిశితప్రజ్ఞతః జూడ నేవికృతియున్లే దంధ్రు నీయందు నీ
దశరూపాశ్రయణం బొసర్చుట మహిం దర్శింప లోకంబులం
దశుభప్రక్షయముకలుభోదయ మునుద్యద్భక్త వాత్సల్యతా
తీశయానుత్తతజేయ నింతియ గుణాతీతా ప్రసన్నాత్మకా.

రా. నీ, దశరూప = దశావతారములయొక్క, ఆశ్రయణంబును, ఓస
ర్చుట = వహించుట.

భా. ఈదశకే = ఈప్రకారమున.

క. అవి సకలసదాచారం

బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం

బొదివినకొలది నొకప్పుడు

హృదయము నీయందు జేర్తురేని మహేశా.

61

కెఱికి సరి. సులభము.

క. అతివాఙ్మనసాస్పద యీ

సుతికొగ్గినసాహసమ్మును సహింపు దయక

మతి నాకు నేన లజ్జి

చితి నోయచ్యుత యనంత శివగుణరాశి.

62

రా. శివగుణరాశి=మంగళకరమైన గుణములనమూహముగలవాడు.

భా. అతివాఙ్మనసాస్పద = వాఙ్మనస్సులకు గోచరముగాని స్థితిగల
వాడా, వాఙ్మనసపదము-అచతురాదిసూత్రమున నిపాతము, అచ్యుత=స్థిరా, శివ-

క. అనుచుఁ బునః పునరభివం

దనములు నెవ్వనమునం దుదంచితసమ్మో

దనితాంతభక్తిసంతత

వినయంబులు సందడింప వేమఱు జేసెన్.

63

భా. చెచ్చనమునందు వేమణుఁజేసినని యన్వయము, కడమ రెంటికి సమము.

వ. తదనంతరంబ.

64

క. విమలుఁడు రాజనోన్మత్తముఁ
డమితతపశ్శక్తిమహిమహర్షి శకృపా
సమవాప్తినిప్రదివ్యా
స్త్రమతల్లీసిద్ధి గని ముదం బందె గడున్.

65

రా. తపశ్శక్తికి, మహి=స్థానమైన, మహర్షిశ = అగస్త్యునియొక్క, దివ్యాస్త్రమతల్లి=వైష్ణవచాపబ్రహ్మాస్త్రములయొక్క, సిద్ధి=ప్రాప్తిని.

భా. తపశ్శక్తిమహిమచేత, హర్షి = హర్షముగల, శకృ = శుక్రునియొక్క, అస్త్రమతల్లి = పాశుపతముయొక్క, కడమ సులభము.

భా. అటు ద్రప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేడు దొరకెన్రండంచు సంరక్షణా
వేక్షం దద్వనభూమి దేవతలుసంప్రీతిం గడు స్తుత లై. 66

రా. కుక్షిద్వంశవతంసుఁ = రాముని, మహాగోదావరీతీరమందున్న, సల్ = సజ్జనులయొక్క, రక్షా = సంరక్షణముయొక్క, ఉపాయమార్గము, తద్వనమందున్న, భూమి దేవతలు = బ్రహ్మజులు, పొడచూపి యుపచార మొనర్చి రని ముందరికన్వయము.

భా. కుక్షిద్వంశ = భూవంశమునకు, “గోత్రాకుఃపుథివీపుథీ” అని అ. వతంసుఁ = అర్జునుని, మహాగః = ఆధికాపరాధములచేత, “అగోపరాధో మంతుశ్చ” అని అ. దావరీతి = దవాగ్నిభంగిని, “దవదావేననారణ్య వహ్నా” అని అ. రీతిశబ్ద మీ కారాంతమైనందుకు, క్రిచ్ఛత్కచసంక్షాయా

మృనిక్షో-రాక క్తిచ్-వచ్చినదిగనుక, “సర్వతోశక్తిన్నర్థాదిత్యేకే” అని జీవ్
వచ్చియీకారాంతమైనది. రసత్=మ్రోయుచున్న, రక్షః=రాక్షసులయొక్క,
అపాయవశంబు=వధోపాయవశము, తద్వనభూమియందు, దేవతలు = ఇంద్రా
దులు, పొడచూపి.

వ. యథోచితప్రకారంబునం బొడచూపి యతని ప్రణామాది
వినయకృత్యంబులు గైకొని. 67

క. అరుదుగ నుపచార మొన
ర్చిరి దీవన లెలమి నిచ్చిరి తమతమమహా
శరసాదరార్పణంబులఁ
గర మమరుచు నుండ వేడుకను సప్రభులై. 68

రా. తమతమ, మహాశ=అధికకాంక్ష, రస=అనురాగముయొక్కయు,
అదరముయొక్కయు, అర్పణంబులఁ = ప్రకటనములచేత, నచట, అమరుచు
నుండఁగా, సప్రభులై = ప్రభాసహితులై, దీవనలిచ్చిరి.

భా. తమతమ, మహాశర=దివ్యాస్త్రములయొక్క, సాదరార్పణంబుల
వల్ల, సప్రభులై=ఇంద్రసహితులై దీవనలిచ్చిరి.

తే. అంత నాత్మపురస్థితిఁ గొంతకాల
ముంఁచి తమకార్యములకొద లుడిపి చనుట
గోరి వారలు దనుఁ దోడుకొంచుఁ జనఁగఁ
జనియె వేడ్కఁ దదావాసజగతి కతఁడు. 69

రా. ఆత్మపురః=తనముందర నగు, స్థితిని, వారలు = ఆయుషీశ్వరులు,
కడను సులభము.

భా. ఆత్మపురస్థితిఁ = స్వర్గస్థితిచే.

క. అందు నమందశుభోదయ
మొందఁ గనిచిడొజుఁ డలరు చుండె సుమిత్రా

నందనజనకసుతానిశ

సందర్శితనవనవోల్ల సన్భజనరతిన్.

70.

రా. అందుకొ = అవనమందు, నిబిడ = సాంద్రమైన, ఓజుడు =
తేజస్సుగలరాముడు, కడమ సులభము.

భా. అందుకొ = అన్వర్తమందు, కని, బిడోజుడు = ఇంద్రుడు,
‘బిడోజాఃపాకశాసనః’ అని అ. సుమిత్ర = సన్నిత్రులకు, అనందనజనక =
అనందకరుడైన, సుత = కుమారుడైన యద్భుతుని చేత, అనిశ = ఎల్లప్పుడు,
సందర్శితమైన భజనరతిచేత నలరుచుండెను.

సీ. ఆసక్తి దనరినవాసవసేవామి

పానుభవనిరంతరానువృత్తి

నడఁగక పేర్చుపేరాసఁ గుండెఱియుర్వ

శీతలోదరిపరిస్థితరస

కామసంభ్రమత నొక్కతె యహిమాంశువం

శాకల్ప మైనయారాకుమారుఁ

డున్నచోటికి దమి నొక్కనాఁ డేలేంచి

కెళవున నుండి యాకృతివిలాస

తే. మరసి చూచి విశ్రంభిలస్తరశరాత్తి

బూనె నాసురవనిత దాఁ గాన యోగ్య

మైనకాంతాకృతి వహించి కానుపించె

సిగ్గుఁ జిలునవ్వుఁ జూడ్కులఁ జెన్నుమీఱ.

71

రా. ఆసక్తిదనరి, నవమైన, అసవసేవా = మద్యపానముయొక్కయు,
అమిషసుభవ = మాంసభక్షణముయొక్కయు, “వలంక్రవ్యమామిష” మ్మని
అ. నిరంతరానువృత్తిచేత, పేరాస = అధికాశచేత, ఉరు-అశీతలోదరి = గొప్ప

యునై చల్లగాని కడుపుగలది, తనియనిది యనుట, ఒక్కతె = ఒకరాక్షసి, పరిస్థిత = సమగ్రమైన, తరస = మాంసమందుఁగల, కామ = శోరికయొక్క, సంభ్రమతక్ = త్వరచేత, ఆహిమాంశు = సూర్యునియొక్క, వంశమునకు, ఆకల్పమైన = అలంకారమైన, రామమారుఁడు = రాముఁడు, ఉన్నచోటికి, కేశవునక్ = సమీపమున, అర్చినిబూనెను, ఆసురవనితతాఁ గాన్ = తాను రాక్షసస్త్రీ గాఁబట్టి, కానుపించెను.

భా. ఆసక్తిదసరినవాసవసేవయు నెడి, మిష = వ్యాజముచేతనైన, అను భవ = సుందర్యముయొక్క, ఊర్వశీతలాదరి = ఊర్వశియ నెడువనిత, పరిస్థిత తర=ఘనమునై, సకామ=మన్తస్థనిహితమైన, సంభ్రమతక్ = సంభ్రమముగలది యాటచేత, ఒక్కతెయ = ఒకతెయే, హిమాంశువంశ = చంద్రవంశమునకు, ఆకల్పమైన = భూషణమైన, “ఆకల్పవేషానైవశ్య” మ్మని అ. రామమారుఁ డున్నచోటికి = అర్జునునివద్దకి, తమిక్ = రాత్రియందు, “రజనీయామిసితమి” అని అ. ఏతెంచి ఆసురవనిత = ఆయప్పరస, కానయోగ్యమైన = వర్ణనీయమైన, కాంత = ఒప్పుచున్న, ఆకృతివహించి, కానుపించెన్ = వచ్చెనుట.

వ. ఇట్లు గానుపించి పరస్పరసందర్శనసమయముచిత్రసంభాషణం బులునడపి తనమదిం బొదలెడుమదనవికారంబు తెఱం గెఱింగించిన నతండు.

72

ఁంటికిని సరి.

తే. తనకుదారయోగితకల్పితగఁ దెలుపుచు
మదనుజవశకలితనిజనుతిని బ్రబలు
మనసుచేత నాచతురగామిని నెఱయఁగ
నానలేకతనదియ రా మాచుపుచును.

73

రా. తనకున్, దారయోగితకల్ప = భార్యాసంగతికలుగుటను, తెలుపుచును, మల్ = నాయొక్క, అనుజ = తమ్ముడైన, లక్ష్మణునికి, వశకలిత = అధీన

ముగాఁ జేయఁబడిన, నిజమతిచేత, లక్ష్మణునిఁగోరి యనుట, 'ప్రబలు మనఁగా, నుచేతనా=మంచిబుద్ధిచేత. 'ప్రతిపద్ధిజ్ఞప్తిచేతనా' అని అ. చతుర, కామిన్ = కాకుండుటచేత, చతురగామి ననుదిక్కున సంధికి లక్షణము. క. ప్రథమాంత విభక్తులపైఁ, గణితములగుకవటతపలు గనడదవ లగు' నని యనంతునిభందము, నానలేక కదియరాఁగా, లక్ష్మణుండు పల్కెనని ముందరిపద్యములొక గర్తయుఁ గ్రియయు.

భా. ఉదారమైన, యోగిత = యోగిత్వముయొక్క, కల్పిని జలుపుచును. మదను=మన్మథునియొక్క, జవ=చేగముచేత, శకలిత = భేదింపఁబడిన, నిజమతి గలదాని, ఆచతురగామిన్ = ఊర్వశిని, ప్రబలుమనసుచేత, ఆనలేక=తాళలేక, తనదియ రాఁగా మానుపుచును, ఆచతురగామినిన్, పల్కె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

సీ. శ్రేష్ఠసౌభాగ్యత్రసుస్థితిలక్ష్మణుండు పల్కె
నరయక యిటువచ్చి తబల నన్ను
బ్రహ్మచర్యస్థితి భజియింపఁ బరమతా
పసనాథసత్యాజ్ఞ పసఁ బనిచిన
నాయగ్రజునియోగమియోజఁ జెలుచుకో
నర్హమె మగిడిపొమ్మనినవలపు
పొలుపుగా రాము నూల్కొలుపుచుఁ గదిసి య
తం డట్ల పలుక నెందాఁక గుట్టు

ఆ. జరిపె దనుచుఁ దిరిగి తిరిగి పైకొనుకోర్కి
నతనినతనిమదవదసమవిశిఖ
దళితహృదయ యగుచుఁ దెలచియందు నొకింత
గలక లేమి చూచి నెలత గనలే.

74

రా. శ్రేష్ఠునితోడి సౌభాగ్యత్రమందలి సుస్థితిగలవాఁడు లక్ష్మణుండు పల్కెను, బ్రహ్మచర్యస్థితిగలవాని నను భజియింపవచ్చితిని, తాపముతోడ,

సనాధ = కూడిన, సతీ=భార్యయొక్క, ఆజ్ఞయొక్కపసచే, పనిచిననాయగ్ర
జునియొక్క యోగము, రాముని నూల్కొలుపుచును, రాముడును, అట్ల =
మునుపటివలెనే, పలుకగా, ఎందాకగుట్టు, జరిపెడు=జరిపెదవు, అనుచున్,
తిరిగితిరిగి=రామునివద్దకిని లక్ష్యజునివద్దకిని దిరిగితిరిగి, మనవంతుడైన, అసమ
విశిఖ=మస్తథునిచేత, దళితహృదయయగుచు, అతని నతనిన్ = రాముని లక్ష్య
జుని, తెలచి=తెల్పి.

భా. లక్ష్యజుడు = లక్ష్యవంతుడైన యర్జునుడు, “లక్ష్యవాన్లక్ష్యణః
క్రీ లక” అని అ. పల్కెను, క స్మరయక యిటు, వచ్చితి = వచ్చితిని, పరమ
తాపసనాధ = వ్యాసులయొక్క, ఆజ్ఞచసచేత, బ్రహ్మచర్యస్థితిని భజియింపఁ
బనిచిన, నాయగ్రజు=ధర్మజునియొక్క, నియోగమునని యన్వయము, బ్రహ్మ
చర్యమునః దపముచేయుమన్న పసుపునసుట, వలపుపొలుపు రాగాతిశయమును,
గారాము=నెనరును, నూల్కొలుపుచున్ = ప్రకటించుచును, కదిసి=ఊర్వశిచేరి,
తిరిగితిరిగి = మఱిమఱి, వైకొనుకోర్కిన్ = వైకొనెడికోరికచేత, అతనిము =
తనుత్వములేని, దవత్=దవాగ్నివలె నాచరింపుచున్న, అసమవిశిఖ, అతనిన్ =
అర్జునుని, తెలచి యని యన్వయము.

సీ. ఏమని చెప్ప నిం పెనుగెడునునుబల్కు
లలర నేత్రైకపర్వాంగలక్షి
నొప్పురాకాశితద్యుతిమానితానన
యంబుజాత్యుచితరూపంబు లైన
దృక్పాణిపదగతుల్ దీపింపగ మహాస్ర
గూఢగంధంబులు రూఢి బర్వ
మేను సాంద్రతరసార్ద్రానులేపనముచే
నవగుణాధిక్యవై భవము సూప

తే. జేమచుదనలీలపయిఁ బెరిగి పెరిగి
మది గలంపంగ నిట్టట్లు గదిసి కదిసి
సప్రకర్షబీభత్సాత్మకప్రజనిత
వికృతియై తుదఁ గోపంబు వెలయఁ బలికె.

75

రా. విమసిచెప్ప, ఒప్పురాకాసి = శూర్పణఖ, తద్ద్యుతి = ఆమానుష
స్త్రీరూపకాంతిని, మాని, తాను, అనయంబు, జాత్యుచితరూపంబులైన =
రాక్షసజాతికిఁదగిన యాకారముగలవైన, మహాస్ర = బలునెత్తురులచేత,
'అస్రమశ్రుశిశోజితే' అని అ. గూఢ = ఆవృతమైన, సాంద్రమైన,
తరస = మాంసముయొక్క, అసులేపనముచేత, అవగుణాధిక్యవైభవమును
ప్రేమము, అదనలీలపయి = భక్షణక్రియలవై, బీభత్సాత్మక = జుగుప్సా
రూపమానట్లుగా.

భా. నేత్రైకవర్ష = నేత్రోత్పవమైన, అంగలక్ష్యచేతనొప్పెడి, రాకా
సితద్యుతి = పున్నమచంద్రునిభంగిని, మానిత = బహుకారింపఁబడిన, ఆనన =
ముఖముగలది, అంబుజ = పద్మములకు, ఆత్యుచితరూపంబులైన = మిక్కిలి
దగినసౌందర్యముగలవైన, దృక్పాణిపద = నేత్రహస్తపదములయొక్క, గతులు =
విలాసరీతులు, దీపింపఁగా, మహాస్రక్ = కల్పవృక్షపుష్పమాలికలచేత, ఊఢ =
వహింపఁబడిన, గంధంబులు, వర్షక్ = ప్రకాశింపఁగా, మేను, సాంద్రకర =
మిక్కిలిదట్టమునై, సార్ద్ర = సాత్త్వికస్వేదముగల, అసులేపనముచే, నవ =
క్రోత్తైన, గుణాధిక్యవైభవమునూప, చెనుటను దడిసిన మైపూతయందుఁ బరి
మళమెచ్చు గనుక, మదనలీలపయి = మన్మథవిలాసములవై, ప్రేమపెరిగి
పెరిగి, సప్రకర్ష = ధైర్యసహితమైన, బీభత్సాత్మక = అర్జునునిమనస్సునకు,
అప్రజనిత = పుట్టింపఁబడని, వికృతయై = వికారముగలదై, వికారమును
బుట్టింపలేనిదై యనుట, శోపంబు వెలయఁబలికెను.

చ. అలవి యెటుంగకలేక యిత రాంగనలం బలె నన్ను నిష్ఠైయుం
గలఁచుట యుక్తమే యొదవుఁ గాక భవత్యృతదుష్టచేష్టితం

బులకు ఫలంబు నేడొకటి పూర్ణముగానుపభోగ్యమైకడుక
జలమున నెందు నీమగతనంబు కడంకలరూపుమాలుటల్. 76

రా. భవత్కృతదృష్టచేష్టికంబులకు, నేడు, ఉపభోగ్యమై ఫలంబొదవుఁ
గాక, అట్టిఫలమేదనఁగా, మగతనంబు కడంకల = పరాక్రమములయొక్క,
రూపుమాలుటలు, చంపెద ననుట.

భా. ఫలంబులు = ఫలములు. వీడొకటిపూర్ణముగాక = వీడ్కానినిండు
పర్యంతము, మగతనంబుకడంకలరూపుమాలుటల్ = పేడితనమువచ్చుట యనుట,
ఒదవుఁగాక.

వ. అని పలికి తదనంతరంబు.

77

సీ. మదిచపలతఁ దన్ను నెదిరి గానమిని సీ
తాదేవరామలా స్వాదితత్వ
విశ్రుతివాస యై వేల్పులు దనరాక
పోకలు గాంచి యుబ్బునఁ జెలంగ
నుండనేరక మర్త్యయోగేచ్ఛ జని యిట్లు
వచ్చెనే యని కన్నవారు నవ్వ
సిగ్గు లే కేమని యగ్గలికను జన
స్థానంబు చేరి తత్సంశ్రయభర

తే. దూషణాదులచేత నా దుర్గలితము
లంతకంతకు దీపింప నాత్మవార్త
జరిపెదను జాతివికృతిచేష్టలు దివిజుల
ప్రీతి నుడిగించె ననుచింత బెట్టి మదిని.

78

రా. కానమిని, సీతాదేవర = సీతకు మఱుదియైన లక్ష్మణునియొక్క,
“స్వాలాస్స్యభౌతరః పత్నీః స్వామినోదేవదేవతా” అని అ. అమల=

స్వచ్ఛమైన, అని = భద్రముచేతనైన, “చంద్రహాసానిష్ఠయః” అని అ. అది తత్త్వ = మిక్కిలి భండితత్త్వముచేత, అంటబట్టి కోయబడినదాటచేతననుట, విశ్రుతినానయై = చెపులుముక్కు లేనిదై, సిగ్గులేక, ఏను, మని = బ్రతికి, జనస్థానంబుచేరి = భరనిపట్టణమునకుఁబోయి, తత్సంశ్రయ = అందున్న, భరదూషణాదులయొక్క, చేతనాదుర్లలితములు = బుద్ధిదుశ్చేష్టలు, “ప్రతి పద్జ్ఞపితచేతనా” అని అ. దీపింప, అత్తవార్త = తనపుత్రాంతమును, “వార్తా ప్రవృత్తివృత్తాంతః” అని అ. జరిపెదక = నడిపించెదను. చెప్పెద ననుట, అనుచింతక = అనుగతవిచారమును, అను - ఉపసర్గము, మదిక = దేవతల మనస్సున, పెట్టి = పెట్టినదై, దివిజాలస్త్రీతి నుడిగించెను.

భా. కానమిని, ఇనీ = నిందావాక్యము, తా - దేవరామ = తాను దేవతాస్త్రీ, లాస్యాది = సృత్తగీతవాద్యములయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంత జ్ఞానముయొక్క, విశ్రుతిక = ప్రసిద్ధిచేత, అనయై = ఆనపుట్టియనుట, వచ్చె నేయని, కన్నవారు = చూచినవారు, నవ్వసిగ్గులేక యేమని, జనస్థానంబుచేరి, సభకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = ఆసభయూత్రయముగాఁగల జనులయొక్క, భర = కూరములైన, దూషణాదులచేత, నా, దుర్లలితములు = చెడ్డపలపులు, దీపింప, అత్తవార్త = అత్తభరణమును, జరిపెదను, జాతివికృతి చేష్టలు = అచ్చురోజాతికి దగనిచేష్టలు, దివిజాలస్త్రీతి నుడిగించెను, అనుచింతక = అనెడి విచారమును, మదినిబెట్టి నివాసమున కరిగెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. అనివార్యముభరవాహిని

దనవార్తపురఃప్రయాణతక వెడలఁగ రా

మనివాసమున కరిగె మ

న్యూనిరూఢతఁ గదలి యుద్ధప్రతోత్సాహగతిన్.

79

రా. అనివార్యము = ఆణుపరానిది, భరవాహిని = భరునిసేన, “వాహి నీపృతనాచమూః” అని అ. తనవార్త = తా వచ్చెడువార్త, పురఃప్రయాణతక

వెడలగఁ = ముందుగానె వినఁబడఁగా, మన్యు = రోషముయొక్క, నిరూఢః
తఁ = పూర్తిచేత, మన్యుడైస్యేక్రతౌక్రథి' అని ఆ. యుత్ = యుద్ధమందు,
'సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధ' మని ఆ. ధకారాంతము, ధృతమైనయు తాహగమ
నముచేత రామునివాసమునకు సరిగెను.

భా. ఆనివార్య = వారింపశక్యముకానిదై, ముఖర = మ్రోసిపాటున
ట్టుగా, వాహిని = ప్రవహించుచున్న, ఎంతగు వ్తముచేసినను వినఁబడునదియనుట.
తనవార్త, మయ్యు = శోకముయొక్క, ఉద్ధృత = వెకలంఘనబడిన, రామ = డోర్వశి,
కడమసులభము.

సీ. అది యంతయును విని యపుడు వేటొకచంద

మైచింత నున్నయత్యాత్మ భేద

జనకుననుంగుపట్టని డగఁ బిల్చి నీ

యీశాపదానంబు నేనెఱుంగుదు

మదిచింత వలదు నీకిది యనిష్టసమాగ

మము గాదు నాదగుమాటఁజేసి

ఘనమోదమున నుండు మనుచు జిహ్వాడు సుమి

త్రానందనుండు దేర్చె బూనియంత

ఆ. సారతరబలారి శాసనోద్ధృష్టసం

రంభవిభవఁ డగుచురామవిభుడు

భుజవశీకృతాజివిజయండు వేల్పుల

జయజయస్వనాలిశయము నిగుడ.

80

రా. ఆత్మాత్మ భేదఁ = చాలవిచారముగల, జనకుననుంగుపట్టిఁ =
నీతను, లక్ష్మణుఁడనెడుమాట, నీ = నీయొక్క, ఈశ = రామనియొక్క, అపదా
నంబు = పౌరుషమును, "అపదానంకర్తవృత్త"మని ఆ. అనిష్టముయొక్క,
సమాగమము = రాక, కాదు, అనుచు, జిహ్వాడు = జయశీలుడు, సుమిత్రయొక్క

నందనుడు, తేర్చెన్ = తెలియజెప్పెను, అంత, సారతరబలముగల, ఆరి = శత్రువులయొక్క, శాసన = శిక్షయందు, అజివిజయముగలవాఁడు, రామవిభుఁడు = రఘునాథుఁడు, కడమ సరి.

భా. ఆత్మాత్మభేదజన్ముఁ = ఆత్మభేదమునుబట్టిపుచున్నవాని, అనుగుఱ్ఱుఁ = యునుని, పిల్చి, ఇంద్రుఁడనెడుమాట, ఈ, శాపదానము = శాపమిచ్చుటను, ఇది = శాపము, అనిష్ట = ప్రియముగాని, సమా = సంవత్సరమందు, అగమము = రాకగలది, కాదు, ఉండుమనుచున్, సుమిత్రానందనుఁడు = సుమిత్రులకానందకారి, జిష్టుఁడు = ఇంద్రుఁడు, తేర్చెన్ = ఊరిడించెను, అంకట, సారతరమైన, బలారి = ఇంద్రునియొక్క, శాసనముచేత, రామవిభుఁడు = మంచికాంతిగలవాఁడు, రామునిపట్టికాంతిగలవాడనియుఁ జెప్పవచ్చును, భుజవశీకృతమైన, అజి = యుద్ధముగలవాఁడు, విజయందు, చెండుబెండాడెనని ముందరఁ గ్రియ.

తే. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారసారయుతని

వాతకవచాదిరక్షోర్జితాతులరణ

విహరణోత్సాహదైవతవిమతసేన

పై నడరిచెండుబెండాడె బ్రభుయుతముగ.

81

రా. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారతమైన, సార = బలముతోడ, “సారోబలేస్థిరాంశేచ” అని అ. యుతములైన, నివాత = గాలిమాఱుని, “స్థిశ్చయనిషేధయోః” అని అ. కవచాదులచేతిరక్షచేత నూర్జితమైనయతులరణవిహరణోత్సాహముగల, దైవతవిమతసేనపై = రాక్షససేనపై, అడరి = లంఘించి, ప్రభుయుతముగ = ఖరాదియుతముగా, చెండుబెండాడెను.

భా. సారయతులైన, నివాతకవచాదిరాక్షసులచేత, అరిత = సంపాదించుబడిన, కడమ సులభము.

క. తమిఁ దద్ధవ్వంసనిమిత్త

ప్రమదదశాస్యఁ డగునాసుర ప్రభుకడ కే
గి మనోమోదోచితసం

భ్రమతం బ్రణమిల్లె నతని పాదంబులకున్.

82.

రా. తద్ధవ్వంసనిమిత్తప్రమద = భరాదులవధకారణమైనస్త్రీ-శూర్ప
ణఖ, దశాస్యఁడగు=పదితలలుగల, ఆసురప్రభు = రాక్షసేంద్రుడైన రావ
ణనియొక్క, మనస్సునందుగల, అమోద=దుఃఖమునకు, కడమ సులభము.

భా. తద్ధవ్వంస=ఆరాక్షససంహారము, నిమిత్త=కారణముగాగల, ప్రమ
దశ=సంతోషావస్థగల, ఆస్య=ముఖము గలవాడగు, ఆ, సురప్రభు=ఇంద్రుని
యొక్క, కడకు=వద్దికి, ఏగి, మనోమోదోచిత = మనస్సుతోషమునకు
దగిన, సంభ్రమత=సంభ్రమముగలవాడౌటచేత, ప్రణమిల్లెను.

ఆ. అతఁడు తన యవరజయాకర్ణనాసాస్ర

ములు నిజాక్షులవఘువిలసనమ్ము

గడు నిగుడ్చ నడిగి యడిగి తత్కథితస

భార్యరామవృత్తకారుఁ డగుచు.

83.

రా. అతఁడు=రావణుడు, తన, అవరజ = చెల్లెలైన శూర్పణఖ.
'యొక్క, ఆకర్ణనాసాస్రములు=చెవుల ముక్కున నంతటనుండెడుసెత్తురులు,
'అస్రమశ్రుణికోణితే' అని వి. నిజాక్షుల = తననేత్రములయందు, ఆఘ
విలసనమ్ము=దుఃఖోద్రేకమును 'దుఃఖాంహోవ్యసనేవ్వసు'వ్వుని ఆ. నిగుడ్చ,
అడిగియడిగి, తల్=ఆశూర్పణఖచేత, కథిత = తెలుపబడిన, సభార్య = సీతా
సమేతుడైన, రామనియొక్క, వృత్త=అతీతమైన, కార్యముగలవాడగుచు,
తదాశ్రమంజునకు వచ్చెనప్పుడని నాలుగుపద్యములతర్వాత గ్రయ.

భా. అతఁడు, ఇంద్రుఁడు-తనయ=అర్జునునియొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన,
జయముయొక్క, ఆకర్ణనా=వినుటచేత, సాస్రములు=అనందబాష్పములతో,

గూడిన, నిజాక్షులు, అనఘవిలసనమ్ము, తత్కథిత = ఆయద్భుతనిచేతఁ జెప్పఁ బడిన, సభార్య = సభయందలి పెద్దలకు, రామ=హృద్యమైన, వృత్త, కార్య= రక్షోయుద్ధము గలవాడౌచును, ఒనఁగెనని ముందరఁ గ్రియ.

క. తనకారుణ్యము మిక్కిలి

గనుదామరగమిఁ దలిర్పఁగా గ్రక్కున లే

చి నిజాసనార్థభాగం

బునఁ దనయున్నతగభీరమూర్తినునుచుచున్.

84

రా. తనకు, అరుణ్యము=రక్షితు, కనుదామరగమియందుఁ దలిర్పఁగా - కోపమునఁ గండ్లెఱచెనొని యచట, ఆసనార్థభాగమునకు = పీతార్థమందు, తనయొక్కయొన్నతమునైన, మూర్తి = శరీరమును, ఉనుచుచును, అప్పుడే యుద్ధయాత్రకులేవ నుద్వేగించి యచట.

భా. తన, కారుణ్యము = దయ, నతగభీరమూర్తి = వినయావనత మైన గంభీరమూర్తిగలవాని, తనయుక్ = అర్జునుని, కడమ నులభము.

తే. దివ్యకోటిరమాహరతి వ్రశక్తి

యుద్ధసహజునకు నాకీశుడొసఁగె నీన

రుండు ముప్పంధువై రమారూఢి నిర్వ

హించెనెఱవేరె జెప్పెడిదేమి యనుచు.

85

రా. రావణుడనుకొనుమాట, దివ్యకోటి=దేవతాకోటియొక్క, రమా= సంపదను, హర=హరించెడి, తీవ్రశక్తి = అధికశౌర్యమును, యుద్ధసహజునకు = యుద్ధక్షముడైన, నాకు = తనకు, ఈశుడు = ఈశ్వరుడు, ఒనఁగెను, ఈనరుండు = రాముడు, ముప్పంధువైరము = నాజ్ఞాతులతోడి ద్వేషమును, నిర్వహించెను, మరుష్యుడు రాక్షసద్వేషము చేసికొనెనుగదా చెప్పెడిదేమి యనుచు.

భా. దివ్యమైన, శోటీరము = కిరీటమును, ఆ - హరతీవ్రశక్తియుద్ధ
సహనకు = అహరునియొక్క తీవ్రశక్తిగలయుద్ధము నోర్చినవానికి నర్జునునికి,
నాకీశుడు = జేమేద్రుడు, ఒసఁగెను, ఈనరుండు, మత్ = నాకు,
బంధువై = ఆప్తుడై, రమారూఢి నిర్వహించెను = తనయొక్కవ్యమును నిలిపెను,
ఆచుచుఁ గోటీర మొసఁగునని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అప్పుడు దనమదియందుఁ దద్విజయవా
శ్రావణంబుచే నశ్రమోత్థ
మగుమన్యుకలననిలాత్త జయమలస
ద్రూపప్రవృత్తిమాధుర్య మడఁచు
ద్వరితభవ్యస్వాంతవ ర్తనోచితతీర్థ
యాత్ర సల్పితపోమహాత్మ్యసాధు
సహచరీకృతసింహశరభశార్దూలకు
మారీచరాక్షసుమత్తతరుణ

తే. హరిణమై రామపల్ల శాలాంచితవన
భూములబెడంగుదృక్పర్వముగ మెలఁగుచుఁ
బ్రబలుమార్తాండసంతతి ప్రభువు మోస
పుచ్చుటకు నంచితామోద మచ్చుపడఁగ.

86

రా. అప్పుడు, తత్ = ఆ రామునియొక్క, విజయవార్తయొక్క
శ్రవణంబుచేత్ = వినుటవల్ల, మన్యుకలన = కోపమహిమను, ఇలాత్తజ =
సీతయొక్క, తెచుగువృత్తి. అమల = నిర్మలమైన, సద్రూప, ప్రవృత్తి = వార్త
యొక్క, మాధుర్యము, అడఁపత్ = అణచఁగా, అప్పుడు పుట్టినకోపమును సీత
సౌందర్యమును విని యణచెననుట, త్వరిత = క్షిప్రుముగా, భవ్య = కాఁగల,
స్వ = తనయొక్క, అంశవర్తనా = నాశవర్తనకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థ = రేవైన -
ద్వారమైన దనుట, యాత్ర = ప్రయాణమును, చల్పి, తపోమహాత్మ్యముచేత

సాధువైనవాని, సహచరీకృతములైన సింహశరభశార్దూలములు గలవాని, స్వాధ్యక్ష ప్రత్యయము. మారీచరాక్షసుక్ = మారీచుడనురాక్షసుని, మత్తతరుణ హరిణమై = హరిణరూపముచేత, రామునియొక్క పర్ణశాలాంబితవనభూము లందు మెలంగుచున్న, ప్రబలక్ = బలవంతుడైనవాని, మారీచునికి విశేషణము. మార్తాండ సంతతి ప్రభువుక్ = సూర్యవంశపురాజైనరాముని, మోసపుచ్చుటకు, అంచి = అంపి, తాక్ = తాను.

భా. అప్పుడు = అర్జునుఁ డింద్రునియొద్ద నుండెడుసమయమందు, తద్విజయవార్తా = ఆయర్జునుని వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రవణంబుచేక్ = విన కుండుటచేత, ఆశ్రమ = శగ్వపడక, ఉత్తమగు = పుట్టిన, మన్యుకలక్ = శోకాతిశయ మును, “మన్మథైశ్చైకత్రా కృద్ధి” అని అ. “కళాశిల్పే గౌరవేన” అని పి. అని. లాత్తజ = భీమునియొక్కయు, యమ = నకులసహజేవులయొక్కయు, లసత్ = ఒప్పుచున్న, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ప్రవృత్తి = నడకలయొక్కయు, మాధుర్యము = మనోహరత్వము, అడఁపక్, అర్జునవియోగదుఃఖమును భీమాది సందర్శనమున నణఁపగానచుట, త్వరిత = తీవ్రపడుచున్న, భవ్య = శుభమైన, స్వాంతవర్తన = మనోవ్యాపారమునకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థయాత్రసల్పి. తపోమహత్త్వముచేత, సాధు = లెస్సయైనట్టుగా, సహచరీకృత = సహాయ ముగాఁ జేయఁబడిన, సింహశరభశార్దూలములయొక్క, కుమారీ = పెంటిపిల్లల యందు, చరాక్ష = తగులుచున్న కన్నులుగల - సాదరముగాఁ జూచునని యనుట. “సక్ష్మణ్ణోస్యాంగాత్ వచ్” అనెడుసూత్రమున బహువ్రీహియందుకారాంతము. సుమత్త = లెస్సగా మదించిన, తరుణహరిణమై = లేడిపిల్లలు గలదై, ఫలితార్థము తపోమహత్త్వముచేత జాతివైరము విడిచి కూడియున్న సింహాదుల పెంటిపిల్లలమీద లేడిపిల్లలెక్కు ననుట, ఒప్పునట్టి, పర్ణశాలల యొక్క సమీపమైన వనభూములయొక్క, బెడంగు = ఒప్పదము. దృక్పర్వము గక్ = నేత్రపర్వమాచునుండఁగా, మెనఁగుచుక్ = చరించుచును, ప్రబలెడి

మార్తాండసుతప్రిభువుక్=ధర్మజుని, ప్రభుశబ్దము పుత్రప్రాచకము, మోస పుచ్చుటకు సుచితామోద మచ్చుపడగక్, జటుండువచ్చె నని ముందరిపద్య మున కన్వయము.

క. ఘనగర్వోన్మాదితబహు

మునిజటుం డనుపరమకలుషమూర్తి యసుపకాం

తినీకేతనమై యతిభా

వనియతిఁ బ్రకటించునట్టి వర్ణ్యాకృతితో.

87

రా. ఘనదర్ప = ఆధికమైనతృప్తిచేత, ఉన్మాదిత = పెరిగించిపాట వేయఁబడిన, బహుమునిజటుండు = అనేకమునులయొక్క జడలుగలవాడు, అనుపరమ=అణఁగుటలేని, కలుష = పాపముగల, మూర్తి=శరీరముగలవాడు, అసుర = రాక్షసుఁడు, కాంతికి, నీకేతనమైన=నివాస మయి, యతిభావనియ తిక్ = సన్నాహిసత్త్వనియమముచు, ప్రకటించునట్టి, వర్ణ్య = వర్ణింపఁదగిన, ఆకృతితో.

భా. ఘనగర్వముచేత, ఉన్మాదిత = చెఱుపఁబడిన, బహుమునులగల వాడు, జటుం డను=జటాసురుఁ డనెడి, పరమకలుషమూర్తి = పాపాత్ముఁడు, వర్ణి = బ్రహ్మచారియొక్క, ఆకృతితో వచ్చెనని ముందరిక్రియ.

వ. తదాశ్రమంబునకు వచ్చె నప్పుడు.

88

క. కుతుకంబున మహితనయా

పతితదనుజవంచన ప్రపంచనమృగధీ

చతురిమము లేకతానా

శ్రితబుద్ధిం జూచి యుల్లసితైడమదితోన్.

89

రా. మహితనయా = నీతయొక్క, పతి = ప్రియుడైన రాముని యొక్కయ, తదనుజ = ఆయనతమ్ముడైన లక్ష్మణునియొక్కయ, పంచన = రాఘవ—17

మోసపుచ్చుటను, ప్రపంచన = ప్రకటింపుచున్న, “పచవిస్తారే” అనుధాతువునఁ గర్తరి లుడంతము. మృగ=మృగరూపమైన మారీచునియొక్క, ధీచతురిమములను, ఏకతానాశ్రితబుద్ధిక్ = ఏకాగ్రచిత్తహానట్టుగా నాశ్రయింపఁబడినబుద్ధిచేత, చూచి, “ఏకతానోనన్యవృత్తిః” అని అ. సావధానుడై చూచి యనుట, క్షీతిజను జేరనని ముందరి కన్వయము.

భా. మహిత=శ్రేష్ఠమైన, నయ = భర్తమార్గముచేత, అపతిత=ఆగతుడైన, దనుజ=జటాసురునియొక్క, వంచనప్రపంచన = కపటప్రతిపాదకముయొక్క, మృగ=తెలియుటయందుగల, ‘మృగఅన్వేషణే’ అనుధాతువుమీఁద, అచ్చిత్రయాంతము. ధీ = బుద్ధియొక్క, చతురిమము = సామర్థ్యము, లేక, జటాసురుడు బ్రహ్మచారియై రాగా రాక్షసుఁ డని తెలియ కనుట, తాను, ఆశ్రితబుద్ధిక్ = ఆప్తుఁ డనెడు బుద్ధిచేత, చూచి, క్షీతిజనపతి చేర ననుకూలించె నని ముందరిపద్యమునఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

క. క్షీతిజనపతి సన్నిధియం

దతనిమహితవృత్తిఁ జేర ననుకూలించె

మతియతి విశ్వాససమ

న్వితగ దృఢతరాఘవసతి నిశిచరుఁ డంతన్.

90

రా. క్షీతిజ = సీతను, అపతిసన్నిధియందుఁ=పతిసన్నిధిలేనియెడ, అతనిమ = తనుత్వములేని, హితవృత్తిక్ = మంచివాఁడుంబలెననుట, చేర = డగ్గఱికిరాగా, రాఘవసతి=సీత, మతి = బుద్ధి, యతివిశ్వాస = సర్వాన్ని యసెడు విశ్వాసముతోడ, సమన్వితగతి = కూడిన దౌచ సుండగా, దృఢత = ధైర్యముచేత-వెఱపులేకయనుట, అనుకూలించెనని క్రిందటి కన్వయము. ఉపచరించెననుట, నిశిచరుడు = రావణుఁడు, అంతట, హరించె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. క్షీతిజనపతి = ధర్మరాజు, సన్నిధియందు, అతనికొక = జటాసురుని, చేరము, అనుకూలించెకొక = సమ్మతించెను, మతి, అతివిశ్వాససమన్వితగతికొక = అధికవిశ్వాస యుక్తము గాఁగా, అనుకూలించెనని యన్వయము, అంత, దృఢ తర = ఘోరమైన, అఘ = పాపములకు, వసతియైనవాఁడు, నిశిచదుఁడు = జటాసురుఁడు.

తరళ. గుణవిదూరత సంధిలక్ శ్రుతి ఘోరనిష్ఠురదుష్టభా
షణము లాడుచుఁ దద్వసత్కుటజంబుఁ జొచ్చి స్వరూపభీ
షణతనాయమనందనున్నతశౌర్యవిశ్రుతితో సగ
ర్హణతఁ బట్టి హరించెఁ దత్ప్రేమదాపహారము మున్నుగాన్.

రా. ఆయుమకొక = సీతను, అందుకొక = ఆపర్ణకాలయందు, అనున్నత = సీతమైన, శౌర్యప్రసిద్ధితోడ, తత్ప్రేమదా = సీతాసంతోషముయొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, దిగులపడఁ జేసి హరించె ననుట, కడమ సరి.

భా. గుణవిదూరతసంధిలక్ = భీమునియొక్క దూరముపోవుట కలుగఁగా, భీముఁడు దగ్గఱలేమండఁగా ననుట; “గుణప్రధానేశబ్దాదౌ మార్వాద్యం నూదేవ్యకోదరే” అని వి. తల్ = ఆధర్మజునికి, వసతి = నివాసమైన, ఉటజంబుకొక = పర్ణకాలను, “సంస్త్రాయముటజంభామ” అని అ. చొచ్చి, స్వరూప = తనరూపునూపముచేతనైన, భీషణతకొక = భయంకరత్వముచేత, నత = అజాగ్రహ, శౌర్యముయొక్క, విశ్రుతితోకొక = ఘోరతతో - పంచన తోడ ననుట, సగర్హణకొక = నిద్రతోఁగూడినవాడై యనుట. ఆయుమ నందకుకొక = ధర్మజుని, తత్ప్రేమదా = ఆ ప్రేమదియొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, ధర్మరాజును ద్రౌపదీసహితముగాఁ బట్టుకపోయె ననుట.

క. నానాప్రకారదీనవ

చోనిచయము నడపుధర్మసూతిని సతి న

ద్వానవవరుఁ డట్లు నిజ

స్థానమునకుఁ గొనుచు గగనసరణిం జనఁగన్.

92

రా. ధర్మసూతిక్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైనదాని, సతిక్ = సీతను.

భా. ధర్మసూతిని, సతిక్ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

వ. అది యంతయు విని, కోపోద్దీప్తితుం డగుచు నడ్డంబు పఱి
లెంచి.

93

కెంటికి సరి.

చ. తిరుగుము పోకుపోకు మని తిట్టుచు వాని నెదిర్చి విక్రమో
ద్ధురుఁ డగుచుక్ మహాబలసుతుండపత్ర త్రపదోర్జితప్రహ
రరభసభీషణం బగుదురం బొనరించె జటాయు వంత నా
నిరుపమబాహుసాహసవిద్రునిచేత నడంగె నెంతయున్. 94.

రా. వానిక్ = రావణుని, ఎదిర్చి, మహాబల = అధికబలముగల,
ను = లెన్నెన, తుండ = ముఖముయొక్కయు, “వక్త్రాస్త్యేవదనంతుండ”
మని అ. పత్ర = టెక్కలయొక్కయు, “గరుత్మక్షచ్ఛదాపత్రం పత్రత్రంచ
తనూరుహ” మని అ. పద = పాదములయొక్కయు, ఊర్జిత = దృఢములైన,
ప్రహరములయొక్క, దురంబును జటాయు వొనరించెను, అంత, అడంగె =
రావణునిచేత నొచ్చెను.

భా. వానిక్ = ఆజటాసురుని, మహాబల = వాయువుయొక్కా
సుతుండు = భీముండు, అపతల్ = జాతిసట్టి, త్రప = లజ్జగల-శౌర్యముగల
యనుట, దోః = బాహువులచేత, “భుజబాహూ ప్రవేష్టాదోః” అని అ. జిత =
అభ్యస్తములైన, ప్రహర = గ్రద్దులయొక్క, రభస = వేగముచేత, భీషణం
బగు, దురంబు = యుద్ధమును, ఒనరించెను, అంత, ఆనిరుపమబాహుసాహస

వినిద్రునిచేత, జటాయువు = జటునియొక్కయాయువు, అడంగెను, జటాను
రుండు చచ్చె ననుట.

వ. అక్కాలంబునందు.

95

సీ. తన ప్రియమును వేడ్కు పెనుపు శోభిలఁ గృష్ణ

సారంబు సౌవర్ణ సారసమధి

కశ్రీలఁ గ్రాల నొక్కటి దైవగతిఁ జూచి

తాదృగబ్జముల కుత్కంఠ వెంచి

నలిఁ దదానయనంబునకుఁ బంప దానిజే

యంగ నబ్బకదానవాంతకుండు

రామభద్రుండు గరంబు దూరంబుగా

నరిగి యంతటను దామరలు దృష్టి

తే. కొనరు గైకొని పాలస్త్య ఘననియుక్త

తచ్చమూరుదర్పమడంచి త్రాసచకిత

దారవచనాగతభ్రాతృదర్శనమున

మానసములోన మోదంబు పూనె నంత.

96

రా. తన ప్రియ=సీత, మును=మునుపు, కృష్ణసారంబు=లేడి, సౌవర్ణ =
సువర్ణ వికారభంగిని, సార=శ్రేష్ఠములైన, సమధికములైన, శ్రీలక్=కాంతుల
చేత, క్రాల=ఒప్పుగా, చూచి, తా=తాను, దృగబ్జములకు=
శ్రేష్ఠపద్మములకు, ఉత్కంఠ వెంచి = అపేక్షించి యనుట, తత్ =
ఆమృగముయొక్క, ఆనయనంబునకు= తెచ్చుటకు, పంపగా, అబ్బక =
కూడక, దానవాంతకుండు = రామభద్రుండు, తా=తాను, మరలు
దృష్టికి= తిరిగివచ్చెడుయత్నమునకు, ఒనరు గైకొని = ఇంపుఁబూని,
పాలస్త్య=రావణునిచేత, ఘనమానట్టుగా - నిర్బంధించి యనుట. నియుక్త

నియోగింపబడిన, తచ్చమూరు = ఆమాయామృగమయొక్క, “చమూరుశ్చేతి హరిణః” అని అ. దర్ప మడంచి = సంహరించి, త్రాస = భయముచేత, “మణిదోషేభయేత్రాణః” అని అ. చకిత = భయపడిన, దార = సీతయొక్క, వచనములవలన నాగతుడైన, భ్రాతృ = లక్ష్మణనియొక్క, దర్శనమున, మానసములూ, అ మోదంబు = ఖేదమును, పూసెను.

భా. తనప్రియమును వేడ్క పెంపును శోభిలగా, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారంబు = శ్రేష్ఠమైన, సాపర్యసారసము = బంగారుతామర, అధికశ్రీలచేతక, తాదృక్ = ఆట్టి, అబ్జములకు = వద్దములకు, ఆబ్జకదానవాంతుకుండు = బకాసురశత్రుడైన భీముండు, రామభద్రుండు = ఒప్పెడి భద్రము గలవాండు, తామరలు = వద్దములను, దృష్టికొనరు = కంటి కింపైనవాని, తామరలకు విశేషణము, కైకొని, పాలస్థ్య = కుబేరునిచేత, ఘనమానట్టుగా, నియుక్త = అంపబడిన, తత్ = ఆలాగున సన్నద్ధమై వచ్చిన, చమూ = సేనయొక్క, “వృతనాసికిశీచమూః” అని అ. ఉరు = అధికమైన, దర్పము నడంచి, త్రాసచకితులునై, దారవచన = ద్రౌపదివాక్యమువల్ల, ఆగత = వచ్చిన, భ్రాతృ = అన్నదమ్మలయొక్క, దర్శనమున, మోదంబు = హర్షమును, పూసెను, అంతక = ఆతర్వాత.

క. ముగుద యెటుంగక పంచిన

దగునే యిట్లెగుదేరఁ దమ్ముడ యశాద్ధ

త్యగరిష్టయత్నరక్షో

విగాఢ మీయడవి యిది వివేకము తెఱఁగే.

97

రా. భా. శెటికిసమము-సులభము.

వ. అని యతనిం బలుకుచు.

98

ఆ. అంత నిజమహాశుగాధికస్యసంప్రాప్తి

శంసిసవ్యసాచిసముపగమవి

యోజితవ్యధత్వ మొదవ వై వస్వత

సంతతిస్సపలోక స త్తముండు.

99

రా. అంతటా, నిజ = స్వకీయమైన, మహాశుక్ = అధికశోకము
యొక్క, “మహ్యశోకాశుక్ స్త్రీయా” వుని అ. అధిక్య = అతిశయము
యొక్క, సంప్రాప్తిని, శంసి=చెప్పుచున్నవై, సవ్య=ఎడమదిక్కునకు, సాచి =
అడ్డముగా, సముపగమ = రాకగల, వి = పట్టులచేత, అవశకునములచేత
ననుట, యోజిత = కూర్చబడిన, వ్యధత్వము = వ్యధగలవాడౌట, ఒదవగా,
వై వస్వతసంతతి = సూర్యవంశమందుగల, నృపలోకసత్తముండు=రాజేంద్రు
డైన రాముండు, తిరిగివచ్చి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. అంతః = అటుతర్వాత, మహాశుగ = పాశుపతాద్యస్త్రముల
చేత నగు, అధికసంప్రాప్తి = మహత్త్వసిద్ధిని, శంసి=చెప్పుచున్న, సవ్యసాచి =
అర్జునునియొక్క, సముపగమ = రాకచేత, వియోజిత = పోగొట్టబడిన,
వ్యధత్వము=వ్యధగలవాడౌట, వై వస్వతసంతతి=ధర్మజుండు.

సీ. తిరిగి వచ్చి యొకప్పు ధీర్వ కాలాదర్శ

నావస్థ జెందనియతివశకలి

తార్కి బావని గాన కడవులవెదకుచు

నంతర గానంబడి యాత్మహితత

నెరపుజటాయుర్వి నేతపదంబుల

జాడను జనిచని సకలకాన

నోగ్రజంతు త్రాసయోజనాయతదోఃప్ర

భావభీమాంగకబంధమర్ద

తే. నాతిదీ ప్తబలాధిక్యం డగుచు నున్న

దారుణాహితాదృశ్యదేహః దత్ప్రదుష్ట

రూపభరణనిమిత్తైర్నిశాపశంసే

ద్రిదశపదవాసే జూచి పార్థివవరుండు.

100

రా. తిరిగివచ్చి యొకనాడు, దీర్ఘకాలాదర్శనావస్థఁజేందని = తడవుచూడకుంటలేని, అతివక్ = సీతను, శకలిత = ఖండింపబడిన, ఆర్తిగల దానిక్ = సకలమైనయావదలను మరలించుదాని ననుట, పాపనిక్ = పవిత్రమైనదాని, కానక, అంతక్, కానక్ = ఆడవిలో, పడి, జటాయుర్వి నేత = జటాయువనెడి షక్తిరాజుయొక్క, పదంబులజాడక్ = వాక్యసరణిని, సకల కానన = సమస్తాటవులయందున్న, ఉగ్రజంతు = సింహాదిమృగములను, త్రాస = వెఱపించెడి, యోజనాయతదోః = దీర్ఘబాహులయొక్క ప్రభావము చేత భీమాంగుడైన కబంధునియొక్కమర్దనచేత నతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాడగుచు, ఉన్న=పోయెత్తఁబడిన, దారుణమైన యహితమైన యద్భుత జేకాముగలవానిక్ = రాక్షసదేహము గలవాని ననుట, తత్ప్రదుష్ట=అలాగు మిక్కిలి గవ్వమైన, రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన ఋషిశాపమును, శంసేక్ = చెప్పెడువాని, ద్రిదశపదవాసేక్ = ఆకాశమందు నిలిచినవాని - గంధర్వరూపమునుబొందిన యాకబంధుని ననుట. చూచి, పార్థివవరుండు = రాముడు.

భా. తిరిగివచ్చి, ఒకప్పు = ఒకనాడు, దీర్ఘకాల = తడవుగా, అదర్శనావస్థఁజేందక్ = కానకుండుటఁ బట్టి, నియతివశ = అదృష్టవశముచేత, కలిత = పొందఁబడిన, ఆర్తిక్ = పీడగలవాని, జటాయుః = జటునియొక్క యాయువును, వినేత = పోయెత్తిన భీమునియొక్క, పదంబుల = అడుగుల యొక్క, జాడను, జంతువులకు, త్రాస=భయముయొక్క, యోజన=పుట్టించుట యందు, ఆయత = అధికమైన, దోఃత్ర భావ = భుజశక్తిగల, భీమునియొక్క, అంగక = శరీరముయొక్క, బంధ = కట్టుటయందును, మర్దన=పీడించుటయందును, అతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాడై, ఉన్న = ఉండిన, దారుణ =

భయంకరమైన, అహితా = సర్పత్వముచేత, అద్భుతదేహుని, తత్ = ఆ, ప్ర దుష్టమైన రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన, ఋషికావ = సప్తర్షికావమును, శంసిన్ = చెప్పుచున్నవాని = నహుషుని నకుట, పార్థివపరుండు=ధర్మరాజు, జరిపెనని ముందరికన్వయము.

తే. అతనిఁ బూర్వనామాదిక మడిగి వినుచు
సరవితోడఁ దచ్చాపమోచననిమిత్త
ము లగు ప్రశోత్తరములు వొల్పులరఁ బ్రీతి
జరిపెఁ గృతకృత్యత నతండు సనియె దివికి.

101

రా. అతనిన్ = కబంధుని, ప్రశోత్తరములు = రాముఁడడుగఁగాఁ గబంధుండు విచుపింపఁగా, అతండు=కబంధుండు, చనియెను.

భా. అతనిన్ = ఆనహుషుని, తత్ = ఆనహుషునియొక్క, కావ మోచననిమిత్తములు = కావపరిహారహేతువులు, అయిన ప్రశోత్తరములు- నహుషుఁ డడుగఁగా ధర్మరాజు చెప్పఁగా, అతండు = నహుషుండు.

క. వనదేవత లర్పించిరి
పనుపడఁ దచ్చాపమోక్షపరిమోచితభీ
మునిజననుతు నాన్యపనం
దనునిశుభానిలతఁ జలలతాకుసుమములన్.

102

రా. తత్ = ఆకబంధునియొక్క, కావ మోక్షముచేత, పరిమోచితభీ= విడిపింపఁబడిన భయముగల, మునిజనులచే నుత్పన్నమైన, ఆన్యపనందసునిన్ = రాముని, అర్పించిరి.

భా. తత్ = ఆనహుషునియొక్క, కావ మోక్షముచేత, పరిమోచిత = విడిపింపఁబడిన, భీముండుగలవాని, ఆన్యపనందసునిన్=ధర్మరాజును, అర్పించిరి.

వ. ఇవ్విధంబున.

103

తే. అడవులఁ జరించునాభవ్య నరయ వచ్చె
నంతటను శివతేజోమయస్వరూపుఁ
డై! వెలయుహరి యాత్మేశుఁ డనుపమహిత
బుద్ధివర్తన మెంతయుఁ బొల్పుమీఱ.

104

రా. శివతేజోమయస్వరూపుఁడై = రుద్రవీర్యజనితుఁడై, వెలయు, హరి = వానరుఁడు - హనుమంతుఁ డనుట. ఆత్మేశుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, అనుపమగా, అభవ్యక్ = రాముని, అరయక్ = తెలియ పచ్చెను.

భా. శివ = శుభమైన, “శ్వశ్రేయసం శివంభద్ర” మని అ. తేజోమయ = జ్యోతిర్మయమైన, స్వరూపముగలవాఁడు, హరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, అత్త = జీవులకు, ఈశుఁడు = కర్త, అనుపమ = సరిలేని, కడమ సులభము.

క. వచ్చి తగురీతి దర్శన

మిచ్చి తదీయ మగువృత్త మెల్ల వినియెఁ దా
జెచ్చెరఁ గుశలప్రశ్నస

ముచ్చారణపూర్వకముగ నుచిత ప్రాధీన్.

105

రా. తదీయ మగు = ఆరామునిసంబంధమైన, వృత్తమెల్లక్ = దశరథుఁడొసినది మొదలుకొని యావఱ కయినవృత్తాంతమంతయు, తాను వినియెను, కుశలప్రశ్న = నేర్పుగా తేమవార్త నడుగుటయొక్క, సముచ్చారణవాక్య పురస్కరముగా.

భా. సులభము.

క. విని తనదువృత్త మంతయు

వినిపించి పరస్పరార్హ విధి నిష్టాలా

పనిరూఢి జరుగ నపు డా

తనిమది మాటబడిఁ దెలిసి తనమదిలోనన్.

106.

రెంటికి సరి.

చ. అనిమిషరాట్టనూభవభుజాతిశయ ప్రతికారనిత్యచిం
తను రవినందనుం దనకు నచ్చినబంటుగ నేలి తత్ప్రియం
బనయము సల్పుచుం బ్రబలు నాత్మ రిపుం దుడి దా జయింపఁ
జాల ననుమతి న్భజించుట యలంఘ్యత సీతనియందుఁ దోఁ
చెడున్.

107

రా. హనుమంతుఁ డెంచిన ప్రకారము, అనిమిషరాట్టనూభవ = వాలి
యొక్క, భుజాతిశయ=బాగాబలిమియొక్క, ప్రతికార=ప్రతిక్రియయందుఁ
గల, నిత్యచింతకు = నిత్యవిచారముగలవాని, రవినందకు = సుగ్రీవుని,
బంటుగ నేలి, తత్ప్రియంబు = ఆసుగ్రీవునికిఁ బ్రియముచు, సల్పుచుకొ =
చేయుచు, ప్రబలుకొ = బలవంతుడైన, ఆత్మ రిపుకొ = రావణుని, తుడికొ =
అతర్వాత, జయింపకొ = సంహరించుటకు, చాలకొ = మిక్కిలి, అనుమతికొ =
అనుసరించిన బుద్ధితోడ, భజించుట దోచెడును.

భా. అనిమిషరాట్టనూభవ = అష్టపనియొక్క, భుజాతిశయ ప్రతి
కారముయొక్క, నిత్యచింతకు = నిత్యవిచారముచేత, రవినందకు = కర్ణుని,
నచ్చినబంటుగ నేలి=ఆత్మ భృత్యునిగా నేలినవాడై, తత్ప్రియంబు=ఆకర్షణికిఁ
ప్రియమును, చల్పుచుకొ, ప్రబలు=ప్రబలెడునట్టి, ఆత్మ రిపుకొ=దుర్యోధనుని,
తుడికొ = అజ్ఞాతవాసాంతమందును, జయింపఁ జాలను, అను = అనెడునట్టి,
మరిని భజించుట యీతనియందుఁ దోచెడును.

వ. అని యూహించి యతనితోడ.

108.

రెంటికి సరి.

మ. నలు వొప్పన్బవమానసూతి యనియె న్నందన్తనన్దైన్యభం
గులు భావింపగ భూచర ప్రవర మీకు మాకు వర్ధిల్లుని
శృలసాహృద్దవిశేషవర్తన లికం జర్చింపగా నెట్టిశ
త్రులనుం ద్రుంచుట యెంతకార్య మని చేతోవృత్తి దర్శిం
చెదన్.

109

రా. పవమానసూతి యనియెన్ = హమంతుఁడు పలికెను, నందన్ =
సంతోషింపుచున్న, మనః = మనస్సుయొక్క, నైర్వభంగులు భావింపగా,
అర్థాంతరమునన్ = నన్నును, తగు = ఆ సుగ్రీవుని, కడమ సులభము.

భా. కృష్ణుఁడ నెడుమాట, పవమానసూతి = భీమునియొక్క, అని =
యుద్ధమును, ఎన్నన్ = యోజించినంగాని, తత్ = ఆభీమునియొక్క, కడమ
సులభము. అందఱము సుఖమున నుండెదము విచారపడకు మనుట.

మ. ఇటుము న్నుర్వర బహుచున్న విజయో దీర్ఘప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిలైడు నీకు నెం
తటివాండైన నెదిర్చి ప్రాణములతో దా గ్రవ్వుట లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూపయరాతిచేప్టలు భవ ద్భూభంగపర్యంత
ముల్.

110

రా. ఉర్వరన్ = భూమియందు, విజయ = విరోధాదిజయముగల
దొటచేత, ఉదీర్ఘ = ప్రకటములైన.

భా. విజయ = అర్జునునియొక్క, కడమ సరి, స్తుతి.

క. అని పలికి యంత రవినం

దనచింతాభారనిగసననిమిత్తములై

తనరారెడువాక్యములూ

యనవలనన్ వినుచు నలరె నజ్జనవిభుఁడున్.

111

రా. రవిసందన = సుగ్రీవునియొక్క,

భా. రవిసందన = కర్ణనివల్లనైన, కడమ సరి.

చ. మన మలరాధఁగాఁ దనరు మాధవుమైత్రికి యు క్తమైనను
 ల్మైనయఁగఁ బల్కి వీడ్కొలిపి యాహనుమంతుఁడునాకృ
 ధర్తవ, ర్తనభృశఁగున్న నన్నుఁ గడు రంజిలఁ జేసె నితండు
 వచ్చి యిట్లుఁగుడనంబు సూపునె యటంచుఁ దడుత్సు
 కతం బ్రవర్తిలెన్.

112

రా. తనయొక్క, రుమాధవు = సుగ్రీవునియొక్కయు, మైత్రికిఁ,
 ఈ హనుమంతునియొక్క, ఆర్య = శ్రేష్ఠమైన, తల్ = ఆహనుమంతునితోడి
 బంధుత్వముఁగల.

భా. తనరు = ఒప్పెడి, మాధవు = కృష్ణునియొక్క, వీడ్కొలిపి, కృష్ణుని
 నంపి, ఈహా = హాసించేత, ఇతండు, మంతు = అహరాధముచేత, ఘనమైన
 అరి = శత్రువైన దుర్యోధనునియొక్క, ఆధర్తవర్తనచేత, భృశ = మిక్కిలియూ,
 ఖిన్నుడైనవాని, రంజిలఁజేసె, అనుఁగుడనంబు = బంధుత్వమును, అంచున్,
 తల్ = ఆకృష్ణునియందుఁగల, ఉత్సుకత = వేడుకచేత, ప్రవర్తిలెను.

తే. అంతటను భవ్యనవ్యసఖ్యప్రకటన
 భృశసుఖితకర్ణశకునివా గర్వశఁగుఁ డగుచు
 వాలితమ్ముఁడు నిజకార్య వర్తనలకుఁ
 గడుఁ బ్రధానమం త్రస్థితి నడపుచుండ.

113.

రా. అంతటన్, వాలితమ్ముఁడు, సుగ్రీవుఁడు, భవ్య = కాఁగల, నవ్య =
 నూతనమైన, సఖ్య = రామసఖ్యముయొక్క, ప్రకటన = తెలుపుటచేత, భృశ =
 మిక్కిలి, సుఖిత = సుఖించఁజేయఁబడిన, కర్ణములుగల = విననింపైన వసుడు,
 శకునివాన్ = పక్షివాక్కులయందు, వశఁగుడగుచున్ = ప్రసంగపరుడై,

ప్రధాన = ప్రధానులతోడనగు, మంత్రస్థితి = డోహోపాహణలకు, నడపుచుండఁ, తెలిపెనని మీదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అంతటఁ, దుర్యోధనుండని మీదటిపద్యములొనున్నది కర్త, వారి = మీఱి, తమ్ముడు, దుశ్శాసనుడు, సులభము.

సీ. ఎలమిఁ బొంగుచు మహా బలసంతతిసమగ్ర

సంభ్రమ మొప్పుగఁ జని వినిశ్చ

లత రాఘవేశుఁ డుద్ధతహృదయారిదు

ర్యోధనుండు కళత్రయుతుండు ననుజ

యుతుండు నై నిజనితాంతోజ్జ్వలతేజోమ

హాస్సూర్తిభీమన రాదుల నుడి

కింపఁ దదాస్పదీకృతవనంబులఁ బ్రవ

ర్తిలుచుండ నతని దేవులఁ జెఱి యను

తే. వారుణార్తి చెందుటయు నా ధర్మసూతి

తద్విముక్తికై తమ్ముల సద్విధి సల

రించి యప్పుడు ఘనయశశ్రీల నేల

వచ్చుటయు యుక్త మగుటయు వరుసఁ దెలిపె.

114

రా. మహాబలసంతతి = హనుమంతుండు, సుగ్రీవునితో ననెడుమాట, రాఘవేశుండు = రాముండు, ఉద్ధతహృదయాలైన, అరి = శత్రువులచేత, దుర్యోధనుండు = యుద్ధమునీయ శక్యముగానివాడు, కళత్రయుతుండు, సీతా నమేతుండును, అనుజయుతుండు = లక్ష్మణసహితుండునై, నిజ = స్వకీయమైన, నితాంత = మిక్కిలి, ఉజ్జ్వలమైన, తేజః = ప్రకాశముయొక్క, మహాస్సూర్తి = స్ఫురణము, భీమ = భయంకరులైన, నరాదులఁ = సరభోజులను, ఉడికింపఁ = పీడించునట్లుగా, తల్ = ఆరాక్షసులచేత, ఆస్పదీకృతములైనవనంబులయందుఁ బ్రవర్తిలుచుండగా, అతనిదేవులఁ = సీతను, చెఱియను = చెఱిబెట్టుటయనెడి,

ఆర్తి = పీడనుచెందుట, ఆధర్మసూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముఁడు,
తత్ = అనీతయొక్క, విముక్తికై, తమ్ముడు, యశశ్శీలతోడఁ, ఏలవచ్చుట
యొక్క = రక్షింపవచ్చుటను, వరుసఁ చెలిపెను.

భా. బలసంతతి = చతురంగబలసమూహముయొక్క, వినిశ్చలతర =
స్థిరతరములైన, అఘవేకుఁడు = పాపప్రవేశములుగలవాఁడు, ఉద్ధతములైన
యంతశ్శత్రువులు గలవాఁడు, స్ఫూర్తి = స్ఫురణచేత, భీమచరాదులఁ =
భీమాద్భుతులు మొదలైనవారిని, ఉడికింపఁ = విచారము పెట్టునిమిత్తమై,
ప్రవర్తిలుచుండఁగా, ఆతనిఁ = దుర్యోధనుని, దేవులఁ = ఆతని స్త్రీలను, చెఱి
యనునార్తి, చెందుటయుఁ = పొందుటవల్ల, వారికిఁ జెఱరాఁగా ననుట,
తమ్ములఁ = భీమాదులను, యశశ్శీల నేలవచ్చుటయుఁ = శత్రునికి నాపద
నివర్తింపఁజేయుట కీర్తి యనియు, యుక్త మగుటయుఁ చెలిపెను. స్వకులాభి
మానరక్షణము యుక్తము గనుక.

వ. తెల్పి యిట్లనియె.

115

మ. మును తత్పార్థివుచేసినట్టిచరితంబుల్ రాక్షసాధత్యఖం
డనపాండిత్యధురంధరంబు లవి యెన్నుం బెక్కు తాపృక్షప్ర
ర్తనుకార్యంబున కిట్టివేళ మనకార్యప్రస్తుతత్వం బెల [మే.
ర్ప నొగిం గూడుకొనంగఁ గల్గుట మహాభాగ్యంబుగా కల్ప

రా. మును, తత్పార్థివు = రామునియొక్క, మనకార్యప్రస్తుతత్వంబు
ప్రయోజనప్రసక్తి, అప్పు మో.

భా. మును, తత్పార్థివుచేసినట్టి చరితంబుల్ = దుర్యోధనునియొక్క
చేసిన కృత్యములు, రాక్షసాధత్యమును, ఖండన = అతిక్రమించిన, పాండిత్యం
నేర్చుయొక్క, ధురంధరంబులు = బలిమిబొందినవి, రాక్షసకృత్యములకంటె
మించినవి యనుట, తాపృక్షప్రర్తను = అట్టిపదవిగల దుర్యోధనునియొక్క,

కార్యంబునకు, ఇట్టివేళే = ఈచెఱునున్న సమయమున, మనకు, ఆర్యప్రస్తుతత్వం.
బెలర్ఫ్ = ఘనులను ప్రసిద్ధిరాగా, అల్పమే.

తే. అని యనుపమానదోర్బల ఘనతఁజేసి

యొకడ యాచెఱ విడిపింప నోపు నమర

శూరుఁ డాదిత్యకులరాజసూనుఁ డేమి

చెప్ప సయిదోడు ప్రాపు సుస్థిరతఁ దనర.

117

రా. అనుపమాన. సరిలేని, దోర్బలఘనతచేత, అని = యుద్ధమును, చేసి,
ఆదిత్య కులరాజసూనుఁడు = రాముఁడు, సయిదోడు = లక్షణునియొక్క,
కడమ సులభము.

భా. అని=ఇట్లని, అనుపక్ = అంపఁగా, మాన=వైర్భముయొక్కయు,
“మానశ్చిత్తమున్నతిక” అని అ. దోర్బల = భుజములయొక్కయు, ఘనతఁ
జేసి, విడిపింపనోపు=విడిపింపనమర్దుండైన, ఆదిత్యకులరాజసూనుఁడు=అర్జునుఁడు,
సయిదోడు = భీమునియొక్క, ప్రాపు తనరఁగా, విడిపించెనని చెండర్థములకు.
మీదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

శా. దుర్వారస్వచమూఘనధ్వజమరుద్ధూతాభ్రతిక్తాంశుగం

ధర్వుక్ దర్పితూఁ జిత్రసేను ఖరునిక్ దండించి విడ్పించె హృ

ద్గర్వాసాధుసుయోధను న్నిజభుజౌద్ధత్యప్రథల్ దిక్కులం

బర్వంగా సకళ త్రసోదరపరిప్రాప్తవృథాసంగమున్. 118

రా. తిక్తాంశుగంధర్వుక్ = సూర్యునిగుఱ్ఱములవంటి గుఱ్ఱాలుగలవాని,
చిత్రసేనుక్ = చిత్రములైనసేనుగలవాని, ఖరునిక్ = ఖరుఁడనురాక్షసుని,
దండించి = సంహరించి, హృద్గర్వముచేత, అసాధు=ధూర్తలయిన, సుయోధ =
పద్మటులను, సుత్ =విరియఁగొట్టెడి, “సుదరప్రేరణే” అనుధాతువునఁ గృదంతము.
నిజభుజౌద్ధత్యములయొక్క, ప్రథల్ = ప్రసిద్ధములు, పర్వంగా, సకళ =

సమస్తమైన, లళలకభేదము, త్రస = ప్రాణములయొక్క, “త్రసలింగం చరాచరే” అని అ. ఉదర = కడుపులయందున్న, వ్యధయొక్క సంగమును విష్పించె నని క్రిందటి కన్వయము. ఖరునిఁ జూపి చరించెడి జంతువుల కన్నిటికిని గడుపులోనివ్యధను మాన్పె ననుట, అర్థాంతరము. సకళత్రసోదర = కళత్రసోదరులయందు, పరిప్రాప్త = పొందిన, వ్యధయొక్క, అసంగముక్ = పొందమిని, విడిపించెను, ఖరునిఁజూపి వానిసోదరకళత్రాదుల సంతోషమును పోగొట్టెననుట, పూర్వపద్యములతోఁ గుళకము.

భా. దుర్వారమైన, స్వచమూ = తనసేవయందున్న, ఘనధ్వజములయొక్క, మరుత్ = వాయువుచేత, ధూత = చలింపఁజేయఁబడిన, అభ్రముందున్న, తిగ్గాంశుక్ = సూర్యుడుగలవాని, ఆయన సేవఁజల్ల సూర్యునికిని గగనమందు నిల్వరా దనుట, ఖరునిక్ = క్రూరుని, చిత్రసేనుడను గంధర్వుని, దండించి = శిక్షించి, హృదయమందలిగర్వముచేత, అసాధు = చెడ్డవాడైన, సుయోధనుక్ = దుర్యోధనుని, సకళత్రసోదర = పెండ్లాముతమ్ములతోఁగూడ, పరిప్రాప్త = పొందఁబడిన, వృధాసంగములు, విష్పించెక్ = పోగొట్టెను.

సీ. అతనిమహితబలోచగత్వమున వాని

క్రొవ్విసతనయసంకోచిత మగు

మహిమఁ బేర్చినవాఁడుమనుజేశ్వరుఁడూ

ర్జితశాసన ప్రాధిసింధురాజు

తద్భార్య నొకనాఁడు దళశాల నొంటిను

న్నపుడు గోరికుచేష్టనాక్రమించి

ఘనమనోవిభ్రాంతి గాక వయోరూప

ధారణంబున మించు దానవుండు

తే. దానవానిమహావార్యతన్నహాశు

గానలజ్వాల వెనుకొనఁగా నటువిని

వర్తనకు నొండుగతి లేక వందురుచును

గావున న్రామ నన్నేలు కరుణననుచు.

119

రా. అతని = రామునియొక్క, మహితబలోదగ్రత్వమున, వాలి క్రొవ్వు = వాలిగర్వము, ఇనతనయ-సుగ్రీవ-సంబుద్ధి, సంకోచితమగు = అడగు ననుట, మనుజేశవద్యుడు = రాముడు, శాసన = శిక్షావిధియొక్క, ప్రాధి యందు, సింధురాజు = వరుణుని బోలినవాడు, అటు గనుక వాలి నణఁడు గలఁడనుట, తల్ = ఆరామునియొక్క, భార్యను, దళకాల = పర్ణకాల యందు, గోరికుచేష్ట = నఖదుశ్చేష్టచేత, ఆక్రమించి = చీరి, ఘనమైన మనోవిభ్రాంతిగలవాడు, కాకవయోరూప = కాకియనెడు పక్షిరూపము యొక్క, “ఖగబాల్యాదినోర్వయశి” అని ఆ. ధారణంబునమించుదానవుండు = కాకానురుఁడనుట, దానవులకును, అనిమిష = దేవతలకును, అవార్యమైన, తల్ = ఆరామునియొక్క, మహాశుగానలజ్వాల = బాణాగ్నిజ్వాల, “అశుగౌ వాయువిశిఖా” అని ఆ. వెనుకొనఁగా, అట, వినివర్తనకు = ఆబాణాగ్నిని ద్రిప్పటకు, ఒండుగతిలేక, వందురుచును = విచారపడుచును, న = నన్ను, కావు = రక్షింపుము, రామ-సంబుద్ధి, కరుణ = దయచేత, నన్నేలుమనుచు, శరణాగతుండయి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. అతనిను = తనుత్వములేని, వాలి = మీటి, క్రొవ్విను, తనయొక్క, ఆసంకోచితమగు = స్ఫుటమైన, ఊర్జితమైన, శాసన ప్రాధిగలవాడు, సింధు రాజు = నైంధవుడు, తల్ = ఆపాండవులయొక్క, భార్య = ద్రౌపదిని, కోరి = కామించి, ద్రౌపదితో ననెడుమాట, ఘనమనోవిభ్రాంతిగాక, వయస్సు యొక్కయు, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ధారణంబునమించుదానవు, ఉండుదానవా = ఉండఁగలవా, నిమిష = క్షణమేని, అవార్యత = వారింప శక్యముగాని దౌటచేత, మహాశు = అధికశోకమనెడి, అనలసంబంధమైన జ్వాల వెనుకొనఁగా, అటవిని, వర్తనకు = జీవనమునకు, ఒండుగతి లేక

పండురుచు, ఉండుదానవా యని క్రిందటికన్వయము, కాపురన్ = అటు
గరుక, రామ = ద్రౌపదికి-సంబుద్ధి, కరుణచు, ననుచు = అంతురింపఁ జేయుమా,
ముందఁటిపద్యములూఁ గుళకము.

సీ. అసమాస్త్రశిఖినిదయావృష్టి నార్చి హృ
త్తాప మెల్లను దీఱు దన్ను మనుచు
నాథులులేమి నెంతయుఁ బ్రేలుచును సాధ్య
సమృతివికృతోక్తిముష్టరముగ
శరణాగతుం డయి సరగునఁ దద్రామ
ఘనఘృణాన్లవ మన మురుంగఁబట్టి
కొనిపోయె నాత్మీయతనువును మగుడ నా
వింటిబల్కి బరిభవించి త్రిప్పఁ
ఆ. గలఁడె భీముఁ డైనబలభేషినుతుఁ డైన
నితరుఁ డైన వీరుఁ డెవ్వఁ డైన
నని కడంక నమ్మహాబలాన్నితుఁడు రా
జన్యనరుఁడు యాత్ర సలుపునపుడు.

120

రా. అసమాస్త్రశిఖిన్ = అధికమైన బాణాన్నిని, ఆర్చి, తన్ను, మనుచు
నాథులులేమిన్ = రక్షించెడివారు లేకుండుటచేత, సాధ్యసమ్మ = భయము,
“భీతిర్భీస్సాధ్యసంభయ” మ్మని అ. అతివికృతోక్తి = అధికచైన్యవికృతోక్తి
చేత, ముష్టరముగన్ = మించికానరాఁగా ననుట, శరణాగతుండయి, తద్రామ =
‘ఆ రామునియొక్క, ఘనమైన, ఘృణా = దయయనెడి, “ఘృణాజుగుప్సా
కృపయోః” అని వి. అర్జవమున, మురుంగఁబట్టి = మురుగుటవలన, రాముఁడు
దయపలఁపఁగా ననుట, ఆత్మీయతనువున్ = తనశరీరమును, మగుడఁగొని
పోయెను. నాన్ = ఆనఁగా, వింటిని, భీముఁడైన = భయకరుఁడైన, బలభేషి
నుతుఁడైనన్ = వాలియైనఁగాని, రాజన్యనరుఁడు = రాముఁడు, యాత్ర = జయ

యాత్రను, చలువునవుడు, అనికడంక = యుద్ధసన్నాహమును, త్రిప్పగలడే యని యన్వయము.

భా. అసమాస్త్ర = మన్నథుఁ డనెడి, శిఖి = అగ్నిని, దయావృష్టి చేత నార్చి తన్నుము, అనుచు, పాదప్రహరము శృంగారచేష్టయైనందున, “సాలక్తకేననపవల్లవ కోమలేన పాదేననూపురపతా మణిశింజితేన, యస్తాద్యుతే దయితయా ప్రణయాపరాధాత్సంగీకృతో భగవతా మకరధ్వజేన” అని యమరుకశ్లోకము. సాధు = సత్పురుషులకు, అసమ్మతి = సమ్మతిరహితమైన, శరణాగతుండయి = ఇల్లుచూచినవాడై, “శరణంగృహరక్షిత్రోః” అని అ. తద్రామ = ఆద్రావదిన, ఘృణార్జవమున = జుగుప్సా సముద్ర, మందు, మునుఁగ = మునుఁగుచుండఁగా, పట్టికొనిపోయెను, అప్పుడు నైంధవుఁ డనుకొనెడుమాట, నావింటిబల్చిని, పరిభవించి = అణచి, భీముఁ డైనను, బలభేదిమతుఁడైన = అర్జునుడైనను, ఇతరుఁడైనవీరుఁ డెవ్వఁ డైన = ధర్మజనకులసహదేవులలో నెవ్వరైనఁగాని, ఆత్మీయతనువు = నిజ స్త్రీని, త్రిప్పగలడే యని యాత్రసలుపునవుడు, ముందటిపద్యములతోఁ గుళకము. “బహ్వదిభ్యశ్చ” అను సూత్రమున జీప్షవికల్పము గనుక దన్ని యన్నట్లు తనశబ్దమును స్త్రీవాచకముగా, బ్రయోగించినాడు. ఇందుకు బ్రయోగము నలోదయమందు, “తనుచ్చటోత్తమాలయా తయాభవోత్త మాలయా, అహని శీతమాలయా యనిలావధూతమాలయా” అనుశ్లోకమునందుఁ దనుచ్చటశబ్దము స్త్రీసమూహ మని వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పబడినది.

క. అనివారితవ్యధానం

జననం బగురామవార్త స్వజనము చెప్పక

విని సంభ్రమ మొదవఁగఁ జ

య్యననాస్సుగ్రీవకపిహితాధికచింతన్.

రా. అని=ఇట్టిని, వారిత=వారింపఁబడిన, వ్యధా = విచారముయొక్క, సంజననంబు = పుట్టువుగల, రామవార్త = రఘుపతివృత్తాంతమును, స్వజనము = హనుమంతుఁడు, చెప్పఁగా విని, సుగ్రీవకపి, హితాధికచింతను, అరిగి యని ముందటికన్వయము.

భా. అనివారిత, రామవార్త=ద్రౌపదివృత్తాంతమును, ఆసుగ్రీవకుఁ = మంచి కంఠముగలద్రౌపదికి, అపహిత = ప్రకటమైన, అధికో = మనోవ్యధ గలదానికి, “పుస్తాధిర్వాససీవ్యధా” అని ఆ. అచింత = సంతోషముచేత, ఎంచుచునని ముందటికన్వయము.

సీ. శుభమగుచంద మెంచుచు మంగళావహా

స్వనపత్రరథగతిసౌష్ఠవమునఁ

జిత్తంబు రంజిల్ల శీఘ్రయానంబున

నరిగి యానృపుని బ్రహ్మ మొప్ప

గనియపు భీమవిక్రమశక్రసుతవర్ష

యమనవరణనిష్ఠసమధిక మగు

తద్బలవిభవంబు తాఁ జూడఁగా మించి

వర్తిల్ల మానవేశ్వరవరుండు

తే. ధర్మరాజితజయమహోత్సాహుఁ డగుచు

సుగ్రజవనైకబాణప్రయోగమహిమ

నచలసంఖ్యతాలంబుల నధికసార

తమల ధరఁ గూల్చెఁ జూపలు వెఱుగుపడఁగ.

122

రా. శుభ మగుచంద మెంచుచు మంగళావహము లయిన, స్వన = వాక్కులుగల, పత్రరథ = పక్షులయొక్క, “పత్రపత్రరథాండజాః” అని ఆ. గతిసౌష్ఠవమునఁ = మంచిగుతులచేత, శకునములు లెస్సగా నాచు నుండఁగా ననుట, ఆనృపునిఁ = రాముని, భీమవిక్రముఁడైన, శక్రసుత =

వాలియొక్క, దర్పమును, యమ=అణచెడి, నవ రణనిష్ఠచేత, తల్=ఆరాముని, యొక్క, బలవిభవంబును, చూడకొ=పరీక్షింప, కామించి = కోరి, వర్తిల్లగా, మానవేశ్వరవరుండు = రాముండు, ధర్మ = వింటిచేత, రాజిత = ఒకప్పుడు, జయముచేత మహోత్సాహుడగుచు, అచలసంఖ్య = గిరిసంఖ్యగల=వీడైనవి యనుట, తాలంబులకొ=తాటిచెట్లను, అధికసారతరులకొ = వంచిచేప మ్రోకులైనవానిని కూల్చెను.

భా. శుభమగుచంద మెంచుచు, మంగళావహ = శుభసూచకములైన, స్వన=సకిలింతలుగల, పత్ర = గుఱ్ఱములుగల, 'పత్రంవాహనపక్షయోగ' అని అ. రథములయొక్క గతిసౌష్ఠ్యవమున, ఆన్మపునీకొ = సైంధవుని, కని, భీముని విక్రమమును, శక్రసుత = అర్జునునియొక్క, దర్పమును, యమ=అమడలైన నకులనహదేవులయొక్క, నవమైనరణమందుగల, నిష్ఠ=తాత్పర్యమును, తల్= ఆసైంధవునియొక్క, బలవిభవంబు = బలాశయము, చూడగా, మించి, వర్తిల్లకొ, ధర్మరాజు, ఇత = పొందబడిన, జయముచేత, మహోత్సాహుడగుచుకొ = చాలనుత్సాహముగలవాడై, ఉగ్రమునై, కవన=వేగము గల, "ప్రజపీజవనోజవః" అని అ. ఏక = ముఖ్యమైన, 'ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాః' అని అ. బాణములయొక్క ప్రయోగమహిమచేత, అచలసంఖ్యతా=చలింపని యుద్ధముగలవారౌటను, ఆలంబులకొ=ఆవలంబించినవారిని, అధికసారతరులకొ = ప్రబలశ్రేష్ఠులను, కూల్చెను.

సీ. అకలుషాత్తప్రమదాప్తి నుబ్బుచు వాలి
తమ్ముడ డాసింధు భూధవకుమారు

సఖ్యాతిబలమువసం దగుల్పడఁజేసి

యన్నయహీనదర్పాధికతలు

మనుజాధినాథసమ్యక్ప్రియు క్తవిశిఖ

త్వంబున భంగించి తప్పకతన

పనుపునఁ గ్రమ్మఱఁ దనకీశబల మెందుఁ
గడు ననుకూల మై నడచుటకును

తే. రంజిలుచు రామకార్యవర్తనకుఁ దగిన
యట్టిమాటల నాహ్లాద మాచరించె
నంత మరువనవాసకాలాంత మగుడు
నుపరికృత్యంబునకు మహాద్యోగఁ డయ్యె.

123

రా. అకలుష, ఆత్మ = తనయొక్క, ప్రమద = సంతోషముయొక్క, ఆప్తిని, వాఁతమ్మఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఆసింధుభూధవతుమారు = చతురుదధి వేష్టితభూపతియైనరాముని, సఖ్య = స్నేహముయొక్క, అతిబలముపసను, అన్న వాలియొక్క, అహీనములైన, దర్పము నధికత్వమును, మనుజాధినాథు = రామునిచేత, సమ్యక్ప్రయోక్త = లెస్సఁగాఁ బ్రయోగింపఁబడిన, విశిఖత్వమునకొ = బాణముగలవాఁడౌటచేత, విశిఖ సమ్యక్ప్రయోగముచేత ననుట, భంగించి = రామునిబాణముచే వాలినిజంపించియునుట, కీశబలము = వానరసేన, “మర్కటో వానరః కీశకః” అని అ. రామ = రఘుపతియొక్క, కార్యవర్తనకుఁ దగినయట్టి మాటలకొ = దండెత్తిపోయి నీతను హరించినవాని సుహరింత మనెడుమాటల చేత, అంత, ఉరువన = ఆధిక బలమునకు-వృష్టికి ననుట, వాస = నివాసమైన, కాలముయొక్క, అంతము = శరత్కాలము, అగుడుకొ = అవుటవలన, కడము మలభము.

భా. అకలుషా = పతివ్రతయైన, ఆత్మప్రమదా = ద్రౌపదియొక్క, ఆప్తికొ = ప్రాప్తిచేత, విడిపించుకొనుటచేత ననుట, వాలి = మీటి, తమ్మఁడు = భీముఁడు, ఆసింధుభూధవతుమారుకొ = నైంధవుని, సఖ్యాతితోఁగూడిన, బలముపసను, నయహీనమైన దర్పముచేత నధికమైన, తలకొ = స్వరూపముగల వాని, “అధస్సర్వరూపయోరస్త్రీతల” వ్వుని అ. మనుజాధినాథుకొ = నైంధవుని, ముక్తప్రయోక్తవిశిఖత్వంబునకొ = శిఖారహితత్వముచేత, భంగించి-శిఖగోసి

యనుట, తనపనుపునకొ, క్రమ్మఱకొ = తిరిగిరాఁగా, తనకుకొ, ఈశబలము = ఈశ్వ
రానుగ్రహ మనుట, ఆర్యవర్తనకుకొ = సద్వర్తన గలదానికి, రామకుకొ =
ద్రౌపదికి, తగినయట్టి మాటలచేత, ఆహ్లాద మాచరించెకొ = చెఱఁబోయెనను
విచారమును మాన్పెననుట, పనవాసకాలముయొక్క, అంతమగుడుకొ = సమాప్తి
యగుటచేత, ఉపరికృత్యంబునకుకొ = అజ్ఞాత వాసమునకు, మహోద్యోగుఁ
డయ్యెను.

వ. అప్పుడు.

124

క. చూపట్టి నిర్ణిరోధది

శాపతితాభినుతభానుసంతతిచోద్యం

బై పరంగ హరిణభావము

కైపువడసిమిగుల వింతగతినెలయించెన్.

125

రా. ఇక మూఁడుపద్యముల శరత్కాలవర్ణనము: నిర్ణిరోధ = అవిచ్ఛి
న్నముగా, దిశా = దిక్కులయందు, పతిత = వ్యాపించిన, అభిరుత = స్తుతింపఁ
బడిన, భానుసంతతి = కిరణసమూహము, “భానురశ్మి దివాకరా” అని అ.
చోద్యంబై పరంగఁగా, హరిణభావము = భావశ్యముయొక్క, ‘హరిణః పాండురః
పాండురః’ అని అ. కైపువడసి, ఎలయించెన్ = బ్రాహ్మణుని మోసముపుచ్చెను,
ఇంచెన్ = ఇంపాయెను.

భా. నిర్ణిరోధ = ఆవరోధములేని, దిశాపతితా = దిక్పతిత్వముచేత,
అభిరుతుఁడయిన, భానుసంతతి = యముఁడు, హరిణభావము = లేడిరూపము
యొక్క, కైపువడసి, ఎలయించెన్ = బ్రాహ్మణుని మోసముపుచ్చెను.

సీ. భానురశ్మంగలీలాసముత్కృష్టమ

హరిణితాళిన్న సారసద్వి

జప్రాధితవ్యపస్థాపనం బై కడు
 నాహరిణము దిరం బగుపాలుపున
 విలసిల్లుచున్నయావేళయందును రాజు
 దమ్ములు నతులితోత్కర్షణ శాలి
 బాణాసనశర ప్రపంచంబు విస్ఫూర్తి
 బరంగంగం దవిలి వెంబడి నలసిరి

తే. మివుల వర్తిల్లె దచ్చరదవసరభస
 లీల సత్కృష్టసారరత్నాలఘుమహి
 మకుఁ దృణకణాయమానమై మానసంబు
 గడుఁజలించంగ నివ్వెఱపడియె నృపుఁడు.

126

రా. భాసుర = ఒప్పుచున్న, శృంగ = ప్రాధాన్యముయొక్క, 'శృంగం
 ప్రాధాన్యసాన్వితృ' అని అ. లీలా = విలాసముచేత, సముత్కృష్ట = మిక్కిలి
 సుత్కృష్టములయిన, మహావీరిత = అధికస్వరముగల, అభిన్న = సంతోష
 పడుచున్న, సారసద్విజయబెగ్గరులనెడుపట్టులయొక్క, "పుష్కరాన్వాస్తుసారసః
 దంతవిప్రాండజాద్విజాః" అని అ. ప్రాధిత = కోరబడిన, వ్యపస్థాపనంబై =
 నిలుపుటగలదై, ఫలితార్థము. ప్రాధాన్యముచేత మ్రోయుచున్న సారసపట్టు
 లింకను సీశరత్కాలమొప్పుచునుండవలెననికోరెననుట, కడుఁ, హరిణంశుభ్ర
 మైన, ముదిరంబు = మేఘము, "ఘనజీమూతముదిర జలముగ్ధామయోనయః"
 అని అ. అగుపాలుపునఁ = ఆపుచున్నయొప్పదముచేత విలసిల్లుచున్న, ఆవేళ
 యందుఁ = శరత్కాలమందు, రాజు = చంద్రుఁడును, "రాజాప్రభౌనృపే
 చంద్రే" అని వి. తమ్ములును = పద్మములును, అతులితోత్కర్షణముగల, శాలి =
 రాజనముయొక్కయు, "శాలయః కలమాద్యాశ్చ" అని అ. బాణా = గోరంట
 యొక్కయు, "నీలీఘ్రిటీవ్యయోర్బాణా" అని అ. ఆసన = వేగిమ్రాఁకుల
 యొక్కయు, "సర్జకాసనబుధాక పుష్పస్త్రియకజీవకాః" అని అ. శర =

శెల్లయొక్కయు, “రుద్రంస్తే జనకశృగః” అని అ. ప్రపంచంబు = మహిమ, విస్ఫుల్గితచేత బరంగంగఁ, తవిలి = లగ్నమై, వెంబడిని, అల సిరి = ఆకాంతి, మివుల వర్తిల్లెను, చంద్రాదులయందును మిగుల లక్ష్మీ గలిగి యుండె ననుట. తల్ = ఆ, శరదవసర = శరత్కాలమందున్న, భసలీ = భృంగ స్త్రీలనెడి “బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోశభసతాసమా” అని హలాయుధము. లసత్ = ఓప్పుచున్న, కృష్ణ = నీలవర్ణములైన, సారరత్న = శ్రేష్ఠరత్నములయొక్క, ఆలఘుమహిమకు, తృణకణాయమానమై = హరింపబడ్డదియై యుచుట, నీలలు తృణగ్రాహులుగనుక, మానసంబు చలింపంగ, నృపుడు = రాముడు, నివ్వెఱుపడియెను, విరహిగనుక.

భా. శృంగ = కొమ్మలయొక్క, లీలా = క్రియచేత - రాచుకొనుటచేత ననుట, సముత్ = బ్రహ్మజనియొక్క సంతోషముతోఁగూడునట్లుగా, కృష్ణ = హరింపబడిన, మహత్ = అధికమైన, అరణితా = అరణిగలవాడౌటచేత, జన్ముడైన, సారశ్రేష్ఠుడైన, సద్విజ్ఞానిచేతఁ బ్రార్థితమైన, వ్యవస్థాపనంబై = నీలుపుటగలదై, భావము = కొమ్మన నరణిఁ దగిలించుకపోయెడి హరిణమును నీలుపుటకు బ్రహ్మణుడు ప్రార్థించెననుట, ఆహరిణము, తిరంబగుపాలుపున విసిల్లుచున్న, రాజు = ధర్మరాజును, తమ్ములు = భీమాదులును, అతులితమైన యుత్కర్షచేత, శాలి = ఓప్పుచున్న, బాణాసన = విండ్లయొక్కయు, శర = బాణములయొక్కయు, ప్రపంచంబు = వ్యాపారము, విస్ఫుల్గితబరంగంగఁ, తవిలి = వెంటఁదగిలి, అలసిరి, తల్ = ఆపాండవులయొక్క, శరదవ = దావాగ్నివంటి బాణములయొక్క, ఉపమానోత్తరపదము, సరభసలీల = శిశువ్యాపారము, సత్ = లెనైన, కృష్ణసారరత్న = మృగశ్రేష్ఠముయొక్క, “రత్నంస్వజాతి శ్రేష్ఠేషి” అని అ. ఆలఘుమహిమలు, తృణకణాయమానమై = తృణప్రాయమై, మివుల వర్తిల్లెనని క్రిందటికన్వయము. నృపుడు = ధర్మరాజు, నివ్వెఱుపడియెను. నీ. విప్రకార్యము గాని వెఱఁ జేసి కరము దు
స్సహ మైనకాండవర్ష శ్రమమున

నద లేచి కలకనీరాని తమ్ములు ఘన
కాలమహిమచేసి నోలి బొలియ
మగుడంగ మనిపె వారిగురు ప్రసాదంబు
దనయు క్తిసామర్థ్యఘనతచేతఁ
జాలంగఁ బడసి తత్సమయంబునంతె
కామాళి యాగుణఘనతనుండు

తే. విరహితాపకారంబు తద్విభవ మతను
వికసనము నెవ్వరినునంబునకు నొనర్చ
దారయగ నది య క్లుండె నపుడు నృపుని
యుపరికృత్యంబునకుఁ దగఁ దపనసుతుఁడు.

127

రా. విప్రకార్యముగాని = మానుష శక్యముగాని, వెతఁజేసి, కరము =
మిక్కిలి, దుస్సహమైన, కాండవర్షశ్రమమునకొ = ఉదకవృష్టివలని యలమట
చేత, అదటేది = బిరుదుచెడి, కలకనీరు = కలగినయదకమును, అని = పొంది,
తమ్ములు = పద్మములు, ఘనకాల = వర్షకాలముయొక్క, మహిమచేత, నోలిని,
పొలియకొ = అణగిపోకగా, వర్షకాలమందుఁ బద్మములక్రకాశము చెడును.
గనుక, వారి = ఉదకముయొక్క, గురుప్రసాదంబు = లెస్సగాఁదేటుటను, తన
యొక్క, యుక్తిసామర్థ్య = సంస్థసామర్థ్యముయొక్క, ఘనతచేతఁ జాలంగఁ
బడసి, శరత్సంస్థయుగలిగెనే నుదకము లేటునుగనుక, తత్సమయంబు =
అశరత్కాలము, నందితకామాళి = సంతోషింపఁజేయుబడిన, మన్మథుఁడు =
తుమ్మెదలునుగలది, శరద్విశేషణము. పద్మములను నిట్టిశరద్భుతువు మగుడంగ
మనిపె నని క్రిందటికన్వయము. ఇట్టిపద్మ పోషణముచేత, మన్మథుఁడు
దుమ్మెదలను నొజయించె ననుట, గుణఘనతను = గుణాధిక్యమునను, ఉండుకొ =
ఉండెడిది, విరహితాపకారంబు = విరహాలకుఁ దాపము చేసెడిది, తల్ = అశర.
ద్భుతువుయొక్క, విభవము, అతనువికసనముకొ = మన్మథునివికాసమునను.

ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు = ఆరయఁగ నది యట్లుండెను. అపుడు = శరత్కాలమందు, నృపుని, ఉపరికృత్యంబునకు = రావణునిమీఁది దండయాత్రకు, తపనసుతుఁడు = రుగ్మీవుఁడు, అనిపెనని ముందరిపద్యములొక గ్రీయ.

భా. విప్ర = బ్రాహ్మణునియొక్క, కార్యమును, కానివెతఁజేసి, కాండ = బాణములయొక్క, వర్ష = వర్షించుట వల్లనైన, శ్రమమున = బడలికచేత, కలఁకఁ = ఆకులత్వమున, సీరాని = నీళ్లుద్రాగి, తమ్ములు = భీమాదులు, కాల = యమునియొక్క, మహిమచేత, పాలియ = నొచ్చిపోఁగా, వారి = ఆతమ్ములను, గురుప్రసాదంబు = తమతండ్రియైనయమునియొక్క యగుగ్రహమును, తనయొక్క, ఉక్తిసామర్థ్యఘనతచేత = ఆయన ప్రశ్నములకుఁ దానుత్తరములు చెప్పియనుట, పడసి = పొంది, దిత = ఖండింపఁబడిన, కామ = కోరికలయొక్క, ఆళి = సమూహముకలవాఁడు, యోగిసముఁ డనుట, ఆగుణఘనతనూడు = ధర్మజుఁడు, మనిపె నని క్రిందటికన్వయము. ఇదిగాక కవివాక్యము. విరహితమైనయపకారముగలది = ఎవ్వరికిని గీడుసేయనిదనుట, అజాతశత్రుఁడు గనుక, తద్విభవము = ఆధర్మరాజుప్రభావము, అతను = ఆనల్పమైన, వికసనము = విలసమును, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు = అందఱిమనమున కాష్టాదము చేయుననుట, నృపుని = ధర్మరాజుయొక్క, ఉపరికృత్యంబునకు = అజాతవాసాదికృత్యములకు, తగ = ఉచితమానట్లుగా, తపనసుతుఁడు = యముఁడు, అనిపెనని ముందటిపద్యములొక గ్రీయ.

క. అజ్ఞాతవాసమహితన

యాజ్ఞాపనరామభాషణార్పితకార్య

ప్రజ్ఞలను జేసి యనిపె ని

జాజ్ఞాకర్తవైకళరణు లగువారిఁ దగన్.

123

రా. అజ్ఞాతవాస = తెలియఁబడని యునికిగల, మహితనయా = సీతాదేవికి, జ్ఞాపన = గుఱుతులు చెప్పెడి, రామభాషణములచేత, ఆర్పిత =

పెట్టబడిన, కార్యప్రజ్ఞలుగలవానిజేసి, రామునిచేత జేప్పంపవలసినగుణులు చెప్పించి యనుట. నిజాజ్ఞాకరణమే, ఏకశరణ = ముఖ్యాధారముగఁ గలవారిని, తనకు నధీనమైనవారి ననుట అనిపెను.

భా. అజ్ఞాతవాసమందలి మహితమైన, నయ = నీలియొక్క, అజ్ఞాతన = ఉపదేశించుటచేత, రామ = మనోహరములైన, భాషణములచేత, అర్పితమైన కార్యప్రజ్ఞగలవారిజేసి = అందుకుఁ దగిననీతి చెప్పి పరమిచ్చియనుట. వారికొ = ఆ పాండవులను, అనిపెను.

ఆ. అపుడు వారుమహిజనావిధితస్థితైః

జేయుటకుఁ దదుక్తిఁజెకొని కడు

నుల్లముల నునంచితోత్సాహం లగుచును

వివిధదిక్పురముల వెదకి చూచి.

129

రా. మహిజను = సీతను, అవిదితస్థితైః = మిక్కిలిఁ తెలియబడ్డ స్థితిగలదానిగా, చేయుటకు, సీతయున్నదిక్కు తెలియుటకొఱ కనుట. తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధదిక్పురములకొ = అన్నిదిక్కులపట్టణముల యందును, వెదకి చూచి.

భా. మహిజనులచేత, అవిదిత = తెలియబడని, స్థితైః = అజ్ఞాత వాసమును, చేయుటకు, తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధ దిక్పురముల నుల్లముల వెదకిచూచి = విపట్టణమునకుఁ బోదమని యెంచుకొని యనుట. మీఁదటిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. అతినత్వస్థవిరాటవి

తతనగరచితప్రచారతను మది కెక్కొ

ధృతి నరసి రామభార్యను

సఱి గానక కాంతిభంగచూతనులీలన్.

130.

రా. అతిసత్త్వ = మిక్కిలి జంతువులుగల, స్థవిరాటవి = జీర్ణారణ్యములచేత, తత = వ్యాపింపబడిన, నగ = పర్వతములయందు, రచిత = చేయబడిన, ప్రచారతక్ = ప్రచారములు గలవారాటచేత - ఉపచారముగలవారై యనుట. రామభార్యక్ = సీతను, కానక, కాంతిభంగచణ = కాంతిహాని చేతఁ జెలియబడిన, “లేనవిత్తశ్చంచుప్పణపా” అని చణప్పిత్యయాంతము. తను = శరీరములయొక్క, లీలచేత, వివర్ణులై యనుట. చనిరని ముందరఁ గ్రియ.

భా. అతిసత్త్వస్థ = అత్యంతసాత్త్వికగుణవర్తియైన, విరాట = విరాటరాజుచేత, వితత = విస్తరింపబడిన - పోషింపబడిన దనుట. నగర = మత్స్యపురమందు, చిత = సంపాదించబడిన, ప్రచారతక్ = ప్రచారము గలవారాటను, తత్పురనివాసము ననుట. మదికైక్క ధృతి నరసి = ఆక్కడికిఁబోవుదమని నిశ్చయించి యనుట. రామయ = ఒప్పెడిదాని, భార్యను = ద్రావదిని, సతిక్ = పతివ్రతను, కానకకాంతి = కనకసంబంధమైన కాంతియొక్క, భంగచణ = జయించుటచేతఁ బ్రసిద్ధమైన, తనులీలక్ = దేహవిలాసముగలదాని, కనుగొని యని మీఁదటి కన్దయము.

క. పనితామణి నురుశుభగుణఁ

గనుఁగొని దాసోఽచితవిధిగరిమము మిగులం

జనలేమ యకట యిక్కఁ దద

పనిపాలపురస్థితిం బ్రవర్తిలు టెట్టో.

131

రా. పనితామణిక్ = సీతను, కనుగొని, చనలేమ = పోలేముగదా, అంపినచోటఁ గార్యముచేసికొని పోవుట కొలిచెడువారిధర్మము, తదపనిపాల = ఆరామసుగ్రీవులయొక్క, పురస్థితిక్ = ముందట నిలిచియుండుటచేత, ప్రవర్తిలు టెట్టో.

భా. పనితామణిని, శుభగుణము, ద్రౌపదికి విశేషణములు. కనుగొని, దాస్యచితవిధి = దాస్యమునకుఁ దగిన వ్యాపారముచేత, గరిమము = గౌరవము, మిగులఁ జనన్ = మిక్కిలిఁబోగా, లేమ = ఈద్రౌపది, తదవని పాలపురస్థితి = ఆరాజుపట్టణమున నుండుటచేత, ప్రవర్తిలు బెట్టో.

తే. ఏము పనివార మనుచుఁ దద్భూమిపాలు

కడకు మన నేఁగువార మేకరణి సతని

యుల్లమున కెడయక ప్రవర్తిల్లనేర్తు

మనువిచారంబుచే నాకులాత్మ లగుచు.

132

కెఱికిని సరి.

ప. పదంపడి తమతోఁచినయుత్తరంబులచే నొండొరులచింత డిందుపలుచుచుం వద్దిశాభిముఖు లై చని రప్పుడు.

133

కెఱికిని సరి.

క. మరుదాత్మజముఖ్యులు ధ

ర్శరాజుదెసనరయువారుమగుడక యంతః

కరణములఁ బర్వచింతా

భరములతోఁ జలిపి రగ్రపథగమనంబున్.

134

రా. ధర్శరాజుదెసన్ = దక్షిణపుదిక్కునందు, అరయువారు = వెదకెడు వారు, మరుదాత్మజముఖ్యులు = హనుమదాదులు, మగుడక = తిరుగక, కడమ సులభము.

భా. ధర్శరాజుదెస నరయువారు = ఈయన యేగతిఁ బరునిఁ గొల్పెడి నోయని విచారించుచునుట. మరుదాత్మజముఖ్యులు = భీమాదులు, మగుడక = ఉడుగక, పర్వచింతాభరములతో.

క. ఈతైఱఁగునఁ జనునంతటఁ

జేతోవీధి న్ని జార్థసిద్ధినుగుణసం

పాతిఖగో క్తులముద ము

దూభ్రతంబుగవిత లగువపురభిఖ్యలతోన్.

135

రా. సం పాతియసుపక్షియొక్క, అభిఖ్యలతోన్ = కాంతులతోడ.

భా. అర్థసిద్ధి కనుగుణ మానట్టుగా, సంపాతి = సంచరింపుచున్న, గమనముచేత, శకనమునిచ్చుచున్నవనుట. ఖగ = చక్షులయొక్క, కడమ సులభము.

వ. ముందరికిం జనిచని

136

క. వారలు గనుఁగొని రతివి

స్తారాద్భుతమత్స్యరాజధానిని లవణాం

భోరాశిఁ గాళిమగుణో

దారతచే మించువనచయముగలదానిన్.

137

రా. అతివిస్తారముచేత నద్భుతములయిన, మత్స్యరాజ = మిసశ్రేష్ఠము లయిన తిమితిమింగిలాడులకు, ధానిక్ = స్థానమైనదాని, కాళిమగుణ = నైల్యగుణముయొక్క, ఉదారతచే, మించు = మించెడి, వనచయము = ఉదక సమూహము. కలదాని, లవణాంభోరాశిని గనుఁగొనిరి.

భా. వారలు = ధర్మాదులు, విస్తారముచేత నద్భుతమైనదాని, కాళిమగుణోదారత్వముచేత, లవణాంభోరాశిని, మించు = జయించెడి, వనచయము = తోటలు, కలదాని, సముద్రమువలెనే నల్లనైయన్నతోపులుగలదాని మత్స్య రాజధానిని గనుఁగొనిరి.

వ. అంత.

138

ఉ. ఆవనరాశి దాటి తగునట్టి కమంబున విశ్వవిద్విష
ద్రావణపాలితం బగుపురంబు జనాంతరదుర్దమస్వతే

జోవిభవాభిగు ప్తిమయిజోచ్చి మరు త్తనయుండు తద్విభుం
డేవెత లేక యుండఁ బ్రజనేలు తెఱంగున కాత్త మెచ్చు
చున్.

139

రా. ఆపనరాశిక్ = సముద్రమును, దాటి, విశ్వవిద్విషత్ = సకల
లోకములకు శత్రువైన, రావణనిచేత, పాలితంబగుపురంబు = లంకను,
మరు త్తనయుండు = హనుమంతుడు, చొచ్చి, కడమ సరి. ముందరి
పద్యములతోఁ గుళకము.

భా. ఆ, పనరాశిక్ = పనసమూహమును, దాటి, తగునట్టిక్రమంబు,
నక్ = వేషాంతరములచే ననుట, విశ్వవిద్విషత్ = సమస్తశత్రువులయొక్క,
రావణ = పాణఁద్రోలుటచేత, పాలితంబగుపురంబు = విరాటనగరమును,
జనాంతరదుర్దమ = అన్యజనులకు భేదింపరాని, స్వలేజోవిభవములయొక్క,
అభిగు ప్తిమయిక్ = గోచనముచేత, చొచ్చి = ప్రవేశించి, మరుత్తునియొక్క
నయమువంటి నయముగలవాఁడు, తత్ = ఆ నగరముయొక్క, విభుండు,
కడమ సులభము. ఆశ్రయించి రని ముందరిపద్యములలోఁ గ్రియ.

సీ. అతనిల్లొద్దుతరతిరాజనీతిశా

స్త్రప్రసంగాదులు సలుపునెడలు
నభిమతభక్ష్యభోజ్యాదిపాకవిశేష
చణసూదకర్షప్రసక్తియెడలు
శుద్ధాంతకన్యల సురుచిరనాట్యశి
క్షణవినోదంబులు జరుపు నెడలు
గాంధర్వగతిశిక్ష గావించు నెడలు న
త్యంతమాహారక్షణాదివిధులఁ

తే. గ్రాలు నెడలును గ్రవమునఁ గాంచి తత్త
దర్శగతి నాశ్రయించి రయంబుమీఱ
రాఘవ—19

నవనిజాతను నైపుణీవిస్మృతి మెఱసి

పరులెఱుంగకుండ నేగురు భవ్యధృతిని.

140

రా. అతని=రావణునియొక్క, రతిరాజసీతిశాస్త్ర=శృంగారశాస్త్రముల యొక్క, ప్రసంగాదులఁ జలుపునెడలను, గాంధర్వగతి = సంగీతవిద్యయొక్క, శిక్ష=అభ్యాసమును, అత్యంతము, ఆహార, తాదావి = ఉత్సవాది, తత్తదర్థమైన, గతి = ప్రకారముచేత, కాంచి=చూచి, రయంబుమీఱి, అవనిజాతను = సీతను, ఆశ్రయించి = ఉద్దేశించి, పరులెఱుంగకుండనే, గురుభవ్యధృతిని, చరియించునని మీఱిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. అతని = విరాటునియొక్క, లీలాదృశ్యమందైన, రతి = క్రీడి యొక్కయు, రాజసీతిశాస్త్రములయొక్కయు, ప్రసంగాదులను జలుపునెడలను, ధర్మరాజును, సూదకర్త = పాకప్రయోజనముయొక్క. ప్రసక్తియెడలు = సమయములను, భీముడును, “సూదామౌదనికాగుణాః” అని అ. నాట్యకశిక్షణ వినోదంబులు జరుపునెడలను, అర్జునుడును, గాంధర్వగతిశిక్ష = అశ్వసంబాధ మైన గమనశిక్షను, కావించునెడలను, నకులుండును, “వాణివాహార్వగంధర్వ హయనైంధవసప్తయః” అని అ. అత్యంత, మాహా = ఆవులయొక్క, “గౌరు స్రామాహాచశృంగిణీ” అని అ. రక్షణాదివిధులఁ గాలునెడలను, సహదేవుండును, క్రమమునఁగాంచి, తత్తదర్థగతి = అందుకందుఁ దగినరూపవర్తనలచేత, అయంబుమీఱి = భాగ్యవశమున నన్నియు నిచ్చాచుకూలహాచునుండగా ననుట. నవమైన, నిజ = స్వకీయమైన, అతను = అనల్పమునైన, నైపుణీ = నేర్పుయొక్క, వివృతి = విశేషగోచనముచేత, మెఱసి, పరులెఱుంగకుండ, వీగురు = అయిదుగురును, ఆశ్రయించిరి.

క. అంతట దద్రామన్యపతి

కాంతాసందర్శనాభికాంతౌసహిత

స్వాంతతః దరియించుచు శు

ధాంత క్రీడావనస్థ యగుతద్దేవిన్.

141

రా. అంతట, తద్రామనృపతికాంతా = సీతయొక్క, కడను సరి.

భా. అంతట, తద్రామ = ద్రౌపది, నృపతికాంతా = సుధేష్ఠయొక్క, కడను సులభము.

క. చేరి పొడగాంచి యాయమ

చేరిక సతిగూఢతను భజించి వసించెన్

నైరంశ్రీభావమున ద

దారుణప్రీతి మొగము దగఁ గై నేయన్.

142

రా. చేరి పొడగాంచి, ఆయమ = సీతయొక్క, చేరికను, నైరంశ్రీ భావమునన్ = నైరంశ్రీయొక్కతీచేత-నైరంశ్రీభావనలచేతననుట. తదా = అప్పుడు, దూఢ = మొలిచిన, ప్రీతి = సుతోషము, మొగముదగఁగై నేయన్ = సీతాసంపర్శమువల్లనైన వేడుక ముఖమునకు శృంగారము జేగాననుట.

భా. నైరంశ్రీత్వము, మొగముదగఁగై నేయన్ = తిలకాదులు పెట్టునట్లుగా, ఆయమ = సుధేష్ఠయొక్క, చేరికను వసించెను.

శా. పారేమాయవిజృంభమాణపరమబ్రహ్మత్వ మధ్యేహృద

జ్జారాధ్యామలదవ్యమంగళనిజాంగాజ స్రసాక్షాత్ప్రియా

ధౌరంధర్యమహత్త్వసాత్రితగుణాధగకారితాప్రాంగయో

గారూఢిప్రథమాన మానిజనభాగ్యశ్రీసముజ్జృంభణా. 143

పారేమాయ = మాయనతిక్రమించినతర్వాత, “పారేమధ్యేషస్యాచా” అని షష్ఠీసమాసము. విజృంభమాణ = ప్రకాశించుచున్న, పరమబ్రహ్మత్వ = నిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపమైనవాడా, మధ్యేహృదజ్జ = హృత్పద్మమధ్యమందు, ఆరాధ్య = భజింపఁదగిన, అమల = స్వచ్ఛమైన, దివ్యమంగళ = దివ్యగుణ

స్వరూపమైన, నిజాంగ = నిజస్వరూపముయొక్క, అజస్రసాక్షాత్కృత్యా = నిత్యసాక్షాత్కారముయొక్క, ధారంధర్య = వహించెడుచాతుర్యముచేతనైన, మహత్త్వ = మహిమకు, పాత్రిత = పాత్రముగాఁ జేయఁబడినవారై, గుణా ధాకారితా = త్రిగుణములను దిరస్కరించెడువాకొటచేత, అష్టాంగయోగ = సాంఖ్యయోగమందుఁగల, ఆరూఢి = అతిపరిచయముచేత, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధులైన, మానిజన = మునీశ్వరులయొక్క, భాగ్యశ్రీ = అదృష్టైతిశయమును, సముజ్జృంభణా = ప్రకాశింపఁజేసెనువాఁడా!

క. ఆధునికసాధునికరస

మాధిదురారాధితామహత్తరవార్తా

రోధార్థవిహితమచ్చి

తాధిగమా పెద్దవేంకటాధిపసుగమా.

144

ఆధునిక = ఇప్పటివారైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, నికర = సమూహమునకు, సమాధి = యోగనిష్ఠచేతను, దురారాధితా = ఆరాధింపశక్యముగానివాఁడొటయనెడి, మహత్తరవార్తా = అధికతరమైన ప్రసంగములయొక్క, రోధార్థ = నిరాకరణనిమిత్తమై, విహిత = చేయఁబడిన, మచ్చితాధిగమా = నాదుహృదయసంగతిగలవాఁడా! నావంటివానికిఁ బ్రసన్నమైనామిని సకలమైనవానికినిఁ బ్రసన్నుండవోదువు గనుక నిన్ను నారాధింప శక్యముగా దనువాక్యము సిద్ధాంతము గాదు, అటు గనుక నే, పెద్దవేంకటాధిప = పెదవేంకటాద్రి చేత, సుగమా = లెస్సగాఁ జెలియఁబడినవాఁడా!

మత్త. భూధరాధిప కన్యకామణి పుణ్యపాదపయోజలా

క్షైతికారుణ్యైరికద్యుతి హేమకూట విహారీ

లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్యనురంజనా

రాధితస్సర మోచితాత్మ పురాతనాప కృతిస్త్వతీ.

145

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలో కాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవ
పింగళియమరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయసూరయనామ
ధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయమునందుఁ దృతీయా
శ్వాసము.

భూధరాధిప=హిమవంతునియొక్క, కన్యకామణి=కుమారియైన పార్వతి
యొక్క, పుణ్య=పవిత్రములైన, పాదపయోజ=పాదపద్మములందున్న, లాఠా=
చిత్తుకచేత, విధిత = వృద్ధిపొందఁబడిన, అరుణములైన గైరికద్యుతి =
జేగురులకాంతిగల, హేమకూటపర్వతమందగు, విహారలీలా = క్రీడావిలాస
మందు, అధికాదర=మిక్కిలియు నాదరముగలవాఁడా! సాధు=చతురుఘల
చేత, సాధిత = వశముగాఁ జేసికొనఁబడినవాఁడా! హైమవతీ = గౌరియొక్క,
అనురంజన = ప్రేమపురస్కరముగా నడుగుకొనుటచేత, ఆరాధిత = ప్రార్థింపఁ
బడినవాడవై, స్వర=మన్మథునినిమిత్రమై, మోచిత = విడిపింపఁబడిన, ఆత్మ =
తన సిమిత్రమైన, పురాతన = పూర్వకృతమైన, అఘృతి = అపకారము
యొక్క, స్మృతీ = స్మరణగలవాఁడా! పార్వతీప్రార్థనవలన మన్మథునిఁ
బిరుగఁబ్రతికించినవాఁడనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసార
స్వత సంపదానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధా
ధామ ముద్దరాజ గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రద
ర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ దృతీయా
శ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

రాఘవపాండవీయము

చతుర్థాశ్వాసము

రుచిరతుంగభద్రా

తీరాస్పద యాకువీటితిహ్నాగ్రతనూ

జారాధితనిత్యదయాం

కూర విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా!

1

వ. అవధరింపు మక్కాలంబున.

2

క. తనయేలికసానికడకు

దనరుఘునై శ్వర్యరక్షితదనుజుఁ డఘవ

ర్తనుఁ డేతెంచిన నప్ప

వని పతిహితవృత్తి నడఁగి వర్తిలె మిగులన్.

3

రా. తనయేలికసానికడకు = సీతవద్దికి, ఘనై శ్వర్యముచేత, రక్షిత = రక్షింపఁబడిన, దనుజుఁడు = రాక్షసులు గలవాఁడు, అఘవర్తనుఁడు = పాపకర్మఁ డైనరావణుఁడు, ఏతెంచిన = రాఁగా, పావని = పవనపుత్రుఁడైన హను మంతుఁడు, పతిహితవృత్తి నడఁగివర్తిల్లెను-పతిహితవృత్తియైనవానికిఁ దద్భార్య చిత్తశుద్ధిని శోధించెడుచోట నణఁగియుండుట ధర్మమేగమక, రావణుని

యొక్కయు, నాసీతయొక్కయు సంభాషణప్రకారము వినఁగోరి యెఱింగించు కొనక యుండె ననుట.

భా. ఖనైశ్వర్యమును, రక్షి = రక్షించెడువాఁడు, తదనుజుఁడు = నుభేష్టతమ్ముఁడయిన కీచకుఁడు, విలెంచినక, అప్పావని = ద్రౌపది, మిగుల నడఁగివర్తిలక = అణఁకువతో నుడెను.

రెంటికి సరి.

వ. అప్పుడు.

4

చ. అతనుఁడు తత్సతిద్యుతినహాయత నెంతయుఁ గ్రొవ్వి యవ్విని
జ్జితరిపు నింద్రజిద్గురువిజృంభితవైభవు దేహసారత
రితశతకోటిసింహబలు సిగ్గు నెడం గడుఁ గాసి నేసె న [న.
ద్భృతముగదా యెసంగునెడఁ బొల్లగు నెవ్వరియెట్టిపెంపులు

రా. ఆతనుఁడు=హస్తభుఁడు, దేహసారముచేత, తర్జిత = జయింపఁ బడిన, శతకోటి సింహములయొక్క బలముగలవాని, ఇంద్రజిద్గురు = రావణుని, గాసిచేసెను.

భా. ఇంద్రుని, జీత్ = గెలిచిన, గురు=ఆధికమానట్టుగా, విజృంభిత= విస్తరించిన, వైభవముగలవాని, దేహసారతర్జితమైన, శతకోటిక = వజ్రాయుధముగలవాని, సింహబలక = కీచకుని, గాసిచేసెను, సహద్యమునం దర్థాంతర న్యాసము.

సీ. అట్లనంగుఁడు నొంప నద్దురాత్ముండు పా

తివ్రత్యనిధి నాసతీలలామ

ననుచితోక్తులు పెక్కులాడి యల్లించియు

దీని నెఱ్ఱెన సాధించి నాదు

ప్రాణంబు రక్షింపుఁ డని దూతకల స్వస

న్దానగాంభీర్యహీనత నెఱఁగుచుఁ

దా వెండియును జెప్పఁ దగునట్టిసద్బుద్ధు

లప్పనివారించి చెప్పవెఱచి

తే. తనకు ననుకూల మయినచందంబు నడపె

బెచ్చు పెరిగెడుతమకంబుపేర్చి దాన

యాకె బలుమాటుఁ జేరి పేదఱపు లఱచి

యును మనోజవికారవర్తనలు సలిపె.

6

రా. అట్లనంగుడు, అద్దురాత్తుండు = రావణుడు, ఆనతీలలామక = సీతను, దూరికలను, సన్తాన = అభిమానముయొక్కయు, గాంభీర్య = గాంభీర్య గుణముయొక్కయు, హీనతచేత, ఏరగుచు ననుట. సద్బుద్ధులు=మంచిబుద్ధులును, అప్పనిక = ఆ ప్రయోజనమును, మనోజవికారవర్తనలు సలిపెను.

భా. అట్లనంగుడు. అద్దురాత్తుండు=కీచకుడు, పాతివ్రత్యనిధి = ద్రౌపదిని, దీనినెట్లైన, సాధించి = చేకూర్చి, నాదు ప్రాణంబు రక్షింపుడని, ప్రాణశబ్దమునకు-ప్ర. ఉపసర్గము గనుక యతికి నత్వమేచెల్లెను, దూరికలను, స్వస్క = అక్కయైన సుధేష్టుడు, “భగినీస్వసా” అని అ. సద్బుద్ధులు=మంచి బుద్ధులను, అప్ప=అక్క, అకె=ఆయమను, వికారవర్తనలు సలిపెను.

వ. అప్పు డప్పటి వ్రతాతిలకంబు.

7

సీ. ఓరిమూఢాత్మ దుశ్చారిత్ర నీత్రుల్లు

టయ కాని బుద్ధి నేమియు నెఱుగవు

బ్రతికెడుచందంబు భావింప వేవురు

నాకీశు లైన గంధర్వవరులు

చర్చింప బహులక్షతసంఖ్య లైనరా

క్షుసయక్షములు లెన్నికకు మిగిలిన

మన్నాభదోర్బలాభ్యున్నతి నడగక
మించఁ జాలగు నిగ్రహించిరేని

తే. దత్పరాక్రమ మిదె నీమదంబు నడఁచ
నున్నయది నీకు మననాస యుండెనేని
శరణు చొరుము తదంఘ్రితామరసములకుఁ
దడయ కిప్పు డిట్లు కృత మైన తప్పు గావ.

8

రా. ఓరిమూఢాత్మ, బ్రతికెడుచందంబు, భావిపక్ష = విచారించుకొను
టకు, ఎఱుంగ వని క్రిందటి కన్వయము. వేపురు = వేలసంఖ్యలైన, నాకీశు
లైనన్ = జేపేంద్రు లైనగాని.

భా. బ్రతికెడుచందంబు భావిపక్ష, పుపురు=అయిదుగురు, నాకు,
ఈశులైన గంధర్వవరులు, కడమ యేకార్థము సులభము.

వ. అనుమాటలు విని వాఁ డనాదరదుర్విలాసంబున వెడనవ్వు
నివ్వటిల్ల నచ్చవర్ణిం గనుంగొని.

9

రెంటికి సరి.

ఉ. బేలపు గావె నీవు వెఱపించెదు వీరినివారిఁబోలె న
న్నోలలితాంగి నాకు నిలనోపరు దుద్రముఖానిలామర
ల్సాలుఁ గుయుక్తు బిందులఁ దలంకఁ దలంకెవఁ గాని తావక
భూలతికాధనుస్సుఫరదపూర్వవిజృంభణమన్తఘోర్ధతిన్.

రెంటికి సరి.

చ. విను మిఁకఁ బెక్కు లేల యలివేణి నిజంబుగ నీకృపావలొ
కన మిపు డబ్బకున్న రతికాంతునిచే నిమిషంబు నిల్వనో
ప నని రసోద్ధతిం బలుకఁ బావని యాసతి వాఁడు బల్కిబ

ట్టునో యనుశంక యప్పుడు గడుం బొడమం దనయాత్మలో
పలన్. 11

రా. వినుము. పలుకక, పాపని = పవనపుత్త్రుడైన హనుమంతుడు,
అసతి = అనీతను, బల్లిబట్టునో యనుశంక, తనయాత్మలోపలక, అను
కొనెడుమాట.

భా. వినుము. అలివేణి = ఓద్ర పది! పలుకక = పలుకకగా, పాపని =
పవిత్రురాలయిన, అసతి = ఆద్ర పది, వాడు = కీచకుడు, బల్లిపట్టుననుశంక
పొడమ, తనయాత్మలోపలను, ముందరిపద్యమున కన్వయము.

క. తతభీమభుజబలంబున

నితనిమదం బడచకున్న నెంతయు విపరీ

తత వచ్చు దప్ప దిపుడను

మతిఁ బూని మరల్చె దమిత మన్యుత్వరతన్. 12

రా. భీమ = భయంకరమైన, అను = అనెడి, మతినిఃపూని, దమిత
మన్యుత్వరతక = అణచబడిన రోమాతిశయముగలవాడౌటచేత, మరల్చె =
ఆకలంపును ద్రిష్టకొనియెను.

భా. భీమ = భీమునియొక్క, భుజబలంబున, అనుమతిక = అంగీకార
మును, పూని, మితమైన, మన్యుత్వరతక = శోపముగలగాననౌటచేత,
మరల్చెదక = గీచకుని దిరుగనంపెదను, ఇప్పు డంగీకరించి భీమునిచేత సంహ
రింపించెద ననుట,

క. అనివార్యమాణరోషం

బున నవనిజయుక్తిధార్యము దల్పింగ న

వృనసిజవశు ఖలు మగుడిం

చి నితాంతము నడలె నతని చేతకు నంతన్.

రా. అనివార్యమాణః=నివారింపశక్యముగాని, రోషంబుచేత, అవనిజ = సీత, కడమ సరి. రావణుని: దిట్టిబొమ్మనె ననుట.

భా. అని = ఈలాగు ద్రౌపదిమనస్సులోనగుకొని, వార్యమాణ. రోషంబునకొ = కోపమణచుచును, నవ = నూతనమైన, యుక్తిధార్మ్యము = మాటలదిట్టతనము, తలిర్పఁగాక, వనసిజవతుకొ = మన్తభవతుడైనవాని, మగుడించి, ఆతనిచేతకు, అడలెకొ = విచారపడెను.

ఆ. సూపకారవృత్తి దీసింప మారుతి

యున్న వాసమూర్తి జెన్నుదొరుగు

నగుణాభిరామ డగ్గటి తద్దర్శనము

నము యథోచితవిధి నమరఁ జేసి.

14

రా. సు = లెన్నెన, ఉపకారవృత్తి = ఉపకారవర్తనము, వీషంబకొ = ప్రకాశించునట్టుగా, మారుతియొకొ = హనుమంతుఁడును, నవమైన, అసమ = అధికమైన, ఆర్తికొ = పీడచేత, “అగ్నిపీడాధమఃకోట్యాకో” అని అ. చెన్ను దొరుగు = ఖిన్నురాలైన, అగుణాభిరామకొ = సీతను, తద్దర్శనముచేసి.

భా. సూపకారవృత్తి = మంటలవానిరీతి, మారుతియొన్న = భీముఁ డుండెడి, వాసము=గృహమును, గుణాభిరామ=ద్రౌపది, డగ్గటి తద్దర్శనమును. వ. నిజవృత్తం బెల్ల నెఱింగించి తనరాకచందంబు వివరించి యి. ట్లనియె.

15.

శా. కల్యాణీభవదీశ్వరాజ్ఞమహిమం గల్గెన్ని రాఘటబౌ
హుశ్యాత్మ్యధృతజంతుఘోరవనవాసోదన్వదుల్లంఘనా
కల్యాణాతీతయంబు నాకుఁ దుద వాక్సంకోచనం బేల ని.
స్తుల్యత్వద్వరశక్తి గల్గె మన కెందు న్నే పసాధ్యార్థముల్.

రా. కల్యాణీ-సంబుద్ధి. భవదీశ్వర - నీవతియైన రామునియొక్క, ఆజ్ఞ మహిమచేత, నిరాఘాట = తడలేని, బాహుశ్యముచేత నత్యుద్ధతములైన జంతువులచేత ఘోరమైన, వన = ఉదకమునకు. “జీవనంభువనంవన” మ్మని అ. వాస = స్థానమైన, ఉదన్వల్ = సముద్రముయొక్క, ఉల్లంఘనా=దాటుట యనెడి, కల్యాణ=శుభముయొక్క, అతిశయంబు నాకు, కల్గెనని యన్వయము. త్వద్వర = నీకుఁ బ్రియుండైన రామునియొక్క, కడమ సరి.

భా. కల్యాణీభవల్ = శుభమవుచున్నట్టి, వనవాసమనెడి, ఉదన్వల్ = సముద్రముయొక్క, దాటుటయనెడి, కల్యాణాతిశయంబు, కల్గెనని క్రిందటి కన్వయము, నాకు వాఙ్మంశోచనంచేల, క్షవల్ = నీయొక్క, వర = శ్రేష్ఠమైన, శక్తి = సామర్థ్యము, కల్గె, అసాధ్య = సాధింపకకష్టముగాని, అర్థముల్ = ప్రయోజనములు, లేవు.

క. అతిశీఘ్రమై తెగఁజూడుము

హతగుణు నీద్రోహి నోర్చు నదియే యకటా!

యతివ భవత్ప్రియబాహు

ధరిదురహంకారు లై నదస్యులచేతల్.

17

రా. హతగుణు = చెడ్డగుణముగలవాని, ఈద్రోహి = రావణుని, తెగఁజూడుము = చావంజూడుము, అతివ - సంబుద్ధి, భవత్ప్రియునియొక్క, బాహుద్ధరి=భుజబలము, దస్యుల=శత్రువులయొక్క, చేతలు = దుశ్చేష్టలనుఁ బీర్చునదియే.

భా. ఈపద్మమందును ద్రౌపది భీమునితో ననెడుమాట, ఈద్రోహి = కీచకుని, తెగఁజూడుము=సహరింపుము, భవత్ప్రియ=నీప్రియురాలైన, అతివ, బాహుద్ధరిచేత దురహంకారులైన, కడమ సరి.

సీ. ఇదియొండు నాపల్కు మది జేర్చు మాత్త బ

లఖ్యాతినంపద ల్దనర వచ్చి

దృఢదర్ప నీద్రోహిఁ దెగటార్చు నీవార్త

వినఁబడినప్పుడ మనవిభుండు

మనతోడఁగూడఁ గ్రమ్మట నగణ్యమహావ

నీరాజ్యసౌఖ్యసంచారములకుఁ

జనుట ధ్రివం బిది సమయంబు గావున

నీ వంతవట్టును నెవ్వనమున

ఆ. మటువ కోయవార్యమానసతీవ్రతా

ధిక్య మేర మీటు తెగువ కీపుమ

సొరకతునుమవలయుఁ జుమ్ములోలోన న

త్యంతమన్యుసంభ్రమాతిశయము.

18:

రా. మనవిభుండు=రాముఁడు, ఈవార్త = నీదిక్కడనుండెనువార్త;
వినఁబడినప్పుడ, ఆత్మ=తనయొక్క, బల=సేనలయొక్క, ఖ్యాతిసంచలతునర
వచ్చి, ఈద్రోహిఁ=రావణుని, తెగటార్చుచు, ఆనియన్వయము. అవనీరాజ్యము
యొక్క, సౌఖ్యసంచారములకు, సమయంబుగావున, పదునాలుగేండ్లుకావచ్చె:
గనుక, మఱివక, ఓ, అవార్యమైనమానసమును, సతీవ్రత = పాతివ్రత్యము
యొక్క, అధిక్యముగలదానా! మేరమీటు తెగువకుఁ = మరణసాహసమున
కనుట. చొరక, మన్యుఁకోకరోషములయొక్క, “మచ్చుకైన్యేకతౌక్రధి”.
అని ఆ. సంభ్రమ = తీవ్రతయొక్క, “సమాగంవేగసంభ్రమా” అని ఆ.
అతిశయము=అధిక్యమును, లోలోనఁ దునుమవలయునని యన్వయము.

భా. ఆత్మ=నీయొక్క, బలముచేతనైన, ఖ్యాతిసంపదల్ = అధికప్రసి
దులు, తనరఁ=ప్రకాశముకాఁగా, ఈద్రోహిఁ=కీచకుని, తెగటార్చు-సంహ.
రించునట్టి నీయొక్కవార్తవినఁబడినప్పుడ, మనవిభుండు=ధర్మరాజు, మహత్ =
ఘనములైన, వనీరాజీ=వనపంక్తులయందగు, అసౌఖ్య = సౌఖ్యరహితమయిన.

సంచారములకుః జనుట ధృవంబు, ఇదిసమయంబుగావునకొ = మనముచేసికొన్న కట్టడ యిది గనుక, మఱువక = ఎచ్చరికదప్పక, ఓయవార్యమానసతీవ్రతాధిక్య-సంబుద్ధి వారింశశక్యముగాని మానసమందలి తీవ్రతయొక్క-సూక్ష్మము గలవాఁడా, లోలోనకొ = రహస్యముగా, అన్యఃసంహబలునియొక్క, సంభ్రమాతిశయమును దునుమఁగలయొజ్ఞాత్ము.

ఆ. తగదు మిగుల నిచటఁ దడయంగ సంకేతి

తం బగుసనుయంబు దప్పకుండ

నే దిరిగి యరిగెద నీవు నావెంబడి

నడువవలయుఁ దాల్చి నడలనీక.

19

రా. తగదు, సంకేతితంబగుసమయంబు = రాముఁడు మితివెట్టిన సమయము, తప్పకుండదిరిగి నే నరిగెదను. నీవు, నావెంబడికొ = నేఁజెప్పినప్రకారమునఁ దెగవకుఁ జొరకయనుట. తాల్చి నడలనీక నడువవలయును.

భా. తగదు, సంకేతితంబగు = వచ్చెదననివానితోఁజెప్పిన, సమయంబు = వేళ, తప్పకుండ, నీవు, తాల్చి నడలనీక కోపములేక = కోపముగలిగినను నారోషమున విజృంభించి పరాక్రమముఁజూపి బయలుపడుదువుగనుక, నావెంబడికొ = నావెంట, నడువవలయుకొ = రావలెను.

ఆ. అని పలికి భవద్వరాత్తకు నామాట

యొప్పుగుట కొక గుఱు తొనగు మనియె

నిచ్చెఁ దత్పతిప్రహిత మైననమ్మిక

యుంగరంబు సతికి నుబ్బు మెఱయ.

20

రా. అనిపలికి, భవద్వర = నీవలియైనరామునియొక్క, ఆత్మకుకొ = మనమునకు, నామాట = నేఁజెప్పినమాట, ఒప్పుగుటకుకొ = నమ్మికయగుటకు, ఒకగుఱుతునొనగు మనియెను, తత్పతి = ఆసీతాపతిచేత, ప్రహితమైన = అంపఁబడిన,

నమ్మిక = నమ్మకముగొఱకైన, ఉంగరంబు = ముద్రికను, సలికె = నీతకు, ఇచ్చెను. అనియెను, ఇచ్చెను, అనురెండుక్రియలపను హనుమంతుడే కర్త.

భా. అని పలికి, భవత్ = నీయొక్క, వరమైనయాత్మకు, నామాట యొప్పుగుటకు = నేఁజెప్పినమాట సమ్మతియగునందులకు, ఒక, గుఱులొసఁగు మనియె = అడయాలము నిమ్మనియెను, తత్పతి = అభీమునిచేత, ప్రహితమైన = ఇవ్వఁబడిన, నమ్మికయె = నమ్మకమును, కరంబు = మిక్కిలియు, సలికె = ద్రౌపదికి, ఉబ్బు = సంతోషమును, మెఱయఁగా, ఇచ్చెనని క్రిందటికన్వయము. గుఱుతిమ్మని ద్రౌపదియడిగినను భీముఁ డిచ్చిననమ్మిక ద్రౌపదికి సంతోషముచేసెనట.

క. అనిలజౌ డధికతమస్థితి

నొనరెడితమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం

బునఁ దత్సతీశిరోమణి

గొని చనఁగనియమితవర్షగురుసంభ్రముడై .

21

రా. అనిలజౌడు = హనుమంతుడు, అధికతమ = మిక్కిలి యధికమైన, స్థితి = మర్యాదచేత, “మర్యాదాధారణాస్థితీ” అని అ. ఒనరెడి, తమి = వేడుక చేత, రామునియొక్క దుఃఖముడుపుటకు, తత్సతీ = ఆసీతయొక్క, శిరోమణినిగొని, చనఁగని = పోవువాడై, ఆమితమైన, దర్శ = గర్వముచేత, గురు = ఘనమైన, సంభ్రమముగలవాడై, అరిగెనని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనిలజౌడు = భీముడు, అధికమైన, తమి = అంధకారముయొక్క, స్థితి = నిలుకడచేత, తమి = రాత్రియందు, “రజనీయామినీతమా” అని అ. రామ = ద్రౌపదియొక్క, తత్సతీశిరోమణి = ఆపతివ్రతారత్నమైన ద్రౌపదిని, నియమిత = అణఁబడిన, కడమ సరి.

క. పోరికిఁ దివిరి యరిగె బ

ల్పీరముచే వనవిఘాతలీల నెఱపుచుకొ

ధీరత దనరంగ లంకా

ద్వారగతుం డగుచు బేర్చె వైరివధరతిన్.

22

రా. బల్బీరముచే, వనవిఘాతలీల = అశోకవనభంగక్రియను, నెఱపుచు. తనరంగ, లంకా = లంకయొక్క, ద్వారమును, గతుండగుచు = పొందినవాడై, కడమ సరి.

భా. బల్బీరముచే = అహంకారసారమును, ఆవిఘాతలీల నెఱపుచును, కలంక = అపవాదమునకు, అద్వార = ప్రవేశమేతువుగాని, గతుండు = గమనము. గలవాడు, అగుచు, గూఢగమనముడై యనుట, అపవాదమునకా, భీమునిచేతఁ బాండవులకుఁ దిరుగ వనవాసప్రాప్తియనెడి యపవాదము. అది ప్రకాశగమనమైన వచ్చును. వైరివధమందగు, రతిని = వేడుకను, పేర్చె = పెంచెను. వ. అంత.

23

ఉత్సాహ. తమముచే నొకించుకలునుదలము గానమిన్నితాం.

తము నిజాంగనాశనఫలదర్పకోఁక్షప్తసం

భ్రమముతోడఁ దన్నుఁ జెనకఁ బరఁగుసింహబలులన.

తస్మరమతులలీల మెఱయఁ జంపెఁ జిత్రవధరతిన్.

రా. తమముచే = అజ్ఞానముచేత, తలము గానమిన్ = స్వరూపమును, దెలియమిచేత, నిజాంగ = తమశరీరములయొక్క, నాశనము ఫలముగాఁగల, దర్ప = గర్వముచేతను, శోభముచేతను, క్షప్త = చేయబడిన, సంభ్రమము. తోడ = సంభ్రమముగలవారై, చెనకఁబరఁగు, సింహబలులన్ = సింహముల. యొక్క బలమువంటి బలముగలవారిని, సత్సమరమతులన్ = లెస్సయధ్ధమందుల. ముద్దిగలవారైన రాక్షసులను, చంపెను.

భా. తమముచే = చీకటిచేత, తలముగానమిన్ = స్త్రీపురుషుల. స్వరూపముగానరాకుండుటచేత, “అధస్సర్వరూపయోరస్త్రీతలంస్యా”త్తిని అ.

నిజాంగనా=ద్రౌపదియందలి, ఆశయ=అపేక్షచేత, ఫల=నిష్ఫలమైన, దర్పశోభ
క్షుప్త=మన్నధక్కుతమైన, సంభ్రమముతోడ=అధికభ్రమతోడఁగూడి, తన్నుఁ
జేసకఁబరఁగు సింహబలుని, లసత్పురుషుఁడు, ఆతులలీలచేత మెఱియ, చంపెను.

వ. తదనంతరంబ మఱియును.

25

ఆ. శక్తిమత్త దనుజసంఘ మమౌంత మై

పాలినె బవనపుత్రుభుజబలమున

సతనికాంతకాగ్రహప్రేరణంబుచే

గరము కీడొనర్చు కడఁకఁజేసి.

26

రా. శక్తి = బలిమిచేత, మత్త=మడించిన, దనుజ=రాక్షసులయొక్క, సంఘము=సమూహము, అమౌంతమై = అక్షకుమారుఁడు కడఁగాఁగలదై, బవనపుత్రు = హనుమంతునియొక్క, భుజబలమున = పరాక్రమముచేత, పాలినె = నొచ్చిపోయెను, అక్షకుమారసహితముగానొచ్చెననుట, అంతక=యముని సంబంధమైన, ఆగ్రహముయొక్క, ప్రేరణంబుచే = యమప్రేరణచేత, అతనికొ = ఆ హనుమంతునికి, కీడొనర్చుకడఁకఁజేసి = కీడుచేసిన నను యత్నము నడపుటచేత, పాలినె నని యన్వయము.

భా. శక్తిమల్ = బలిమిగల. తదనుజసంఘము = కీచకు ననుజసమూహము, అమౌంతమై = ఓర్పులేనిదై, ఆఽనికాంతకు = భీమునిస్త్రీయైనద్రౌపదికి, కీడుచేసి, బవనపుత్రుభుజబలమున = భీమునిబలముచేత, పాలినెను.

తే. విబుధకంటకకీచకవిసినమునకు

దావపహ్నిగా నాత్మప్రతాపమహిమ

నెఱిపె వాయుజుఁ డన్యుల కెఱుకపడక

యండ లోలోనఁ బొగడె బుధోత్కరంబు.

27

రా. విబుధకంటక=రాక్షసుల నెడి, కీచకవినిమునకు=వెదురుటడవు లకు. “వేణువః కీచకాస్తే స్యు ర్భేస్వనంత్యనిగోధతాః” అని అ. దావ పక్షిగా వాయుజుడు ప్రతాపమహిమను నెఱపెను, బుధోత్కరంబు=దేవ సమూహమును, “క్షాతృచాంద్రినురాబుధాః” అని వై. అన్యులకు=శత్రువు లైనరాక్షసులకు, ఎఱకపడకుండ లోలోనఁ బొగడెను, రావణభీతులు గనుక.

భా. విబుధకంటక=సజ్జనద్వేషులైన, కీచకులనెడి, వినిమునకు=చడ వికి, దావాగ్నిభంగిని నాత్మప్రతాపమహిమను నెఱపెను, వాయుజుడు, అన్యు లెఱుగకుండ, లోలోన=రహస్యముగా, నెఱపెను, పొగడెను బుధోత్కరంబు.

తే. తత్సహోదరసంప్రవర్తనము జరిగె
నప్పరములోనగూఢమై యంత నేడు
ముగిసివచ్చె దానవరాజి మోదకాల
మనుచు సంతస మందె వాతాత్మజుండు.

28

రా. తత్ = ఆహవమంతునియొక్క, సహా = బలిమివల్లనైన, “ద్రవిణంతరస్సహోబలకార్యాణి” అని అ. దర = భయముయొక్క, “దరో స్త్రియాంభయేశ్వభే” అని అ. సంప్రవర్తనము = వృత్తాంశము, అప్పరము లోను = లంకయందు, అగూఢమై, జరిగెను, అంత, దానవ = రాక్షసుల యొక్క, రాజి = పంక్తులయొక్క, మోదకాలము = సంతోషకాలము, నేడు = ఈప్రాద్దు, ముగిసివచ్చె ననుచు, వాతాత్మజుండు = హనుమంతుండు, సంతసమందెను = సకలరాక్షసులను నేడే సంహరించెద నని తలంచెను.

భా. తత్సహోదర= ఆభీమునితోఁబుట్టులైనధర్మరాజాదులయొక్కయు, సంప్రవర్తనము = నడక, అప్పరములోనకొ = విరాటపట్టణమందు, గూఢమై= ప్రచ్ఛన్నమై, జరిగెను = నడచెను, అంతను, ఏడు = అజ్ఞాతవాససంవత్సరము, ముగిసివచ్చెను, దానకొ = ఆముగియుటవలన, వర=శ్రేష్ఠమైన, ఆజి=యుద్ధము

చేతనై న, మోఁడి కాలము=సంతోష కాలము, అనుచు, వాతాత్మ జుండు=భీముండు,
సంతనమం దెను, అజ్ఞాతవాససంపత్సరము ముగిసె గనుక విజృంభించి యుద్ధ
మందు శత్రుసంహారముచేసి రాజ్యము చేకొనవచ్చునని సంతోషపడె ననుట.

సీ. వ్యధఁ జేయుతత్సత్త్వవార్తాశ్రుతినిగ్లేశ
పడుచుఁ దత్సంగరభంగపరత

ను త్తమద్రవిణసంపత్తిపాలస్త్యుండు
దుర్యోధనుడు లోపదూషితుండు

తత్పురిలోపల ధర్మజభీమసం

క్రందనజయముల కలిమి యెంచి

జనులు మెచ్చుగఁ బేర్చు శౌర్యాధ్యునాహవ

కృతీసుశర్మబలోపచితధనుఃప్ర

తే. తాదతులితాంబునిధిమేఘనాదుఁ బనిచె

నతఁడు నేఁగి హరిచ్చుతోగ్రాజి బట్టె

నవ్విరటుడాసిగెలుపునఁ గ్రొవ్వుభటులు

దన్తహఃగోగణాగ్రహోద్భటత నడువ.

29

రా. తల్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, సత్త్వవార్తా = బలవృత్తాంతము
యొక్క, శ్రుతిని = వినుటచేత, శత్రుంగర=ఆహనుమంతుని యుద్ధముయొక్క
భంగపరత = చెఱుచుటకొఱకునుట, ఉత్తమమైన, ద్రవిణసంపత్తి=బలసంపత్తి
కలవాడు, దుర్యోధనుడు = పోరశక్యముగానివాడు, పాలస్త్యుండు =
రావణుండు, తత్పురిలోపల, ధర్మజ = విడిటివలనఁ బుట్టిన, భీమ = భయంకరము
లైన, సంక్రందనజయముల = ఇంద్రజయములయొక్క, ఆహవకృతి = యుద్ధ
క్రియయందు, ను = లెన్నెన, శర్మ = సుఖముగలవాని, అనాయాసముగ
యుద్ధములు సేయువానిననుట, బలముచేత, ఉపచిత = వృద్ధిఁ బొందింపఁబడిన,

ధనుః ప్రణాదముచేతఁ దులితమైన, అంబునిధి = సముద్రముగలవాని, మేఘనాదు = ఇంద్రజిత్తును, పనిచెను, అతఁడును = ఇంద్రజిత్తును, హరి = హనుమంతుని, సుతమై, యుగ్రమునైన, అజి = యుగ్రమందు, పట్టుకొనెను, తల్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, మహా, అగః = అపరాధములయొక్క, “అగోపరాధోమంతుశ్చ” అని అ. గణ = సమూహముయొక్క, గ్రహోద్భటత = ప్రాప్త్యతిశయము, నడువ = ప్రవర్తింపఁగా, భటులు, అటుడాసి = హనుమంతునియొద్దకుఁ బోయి, నవ్విరి.

భా. తల్ = ఆ పాండవులయొక్క, సత్త్వ = సత్త్వముయొక్క, ఉనికియొక్కయనుట, వార్తా = వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రుతి = వినకుండుటచేత, తత్సంగర = ఆపాండవప్రతిజ్ఞయొక్క, “ప్రతిజ్ఞాజినంవిదాపత్సుసంగరః” అని అ. భంగ = చెఱుచుటయందుఁగల, పరత = తాత్పర్యముచేత, ఉత్తమద్రవిణ = శ్రేష్ఠద్రవ్యములయొక్క, “ద్రవిణంతుబాంధన” వ్తుని అ. సంపత్తిచేత, పాలస్యండు = కుబేరునిపంటివాడు, దుర్యోధనుడు, తత్పురిలోపల = మత్స్యనగరమందు, ధర్మజ, భీమ, సంక్రందనజ = అర్జునునియొక్కయు, యముల = నకులసహదేవులయొక్కయు, కలిమి = ఉండుటను, ఎంచి, ఆహవ = యుద్ధమందు, కృతిని = నేర్పరియైనవాని, సుశర్మను, ధనుః = వింటియొక్క, ప్రణాద = ధ్వనిచేత, తులిత = సరిపోల్చబడిన, అంబునిధి = సముద్రునియొక్కయు, మేఘములయొక్కయు, నాద = ధ్వనిగలవాని, సుశర్మకు విశేషణము. పనిచెను = పంపెను, అతఁడును = సుశర్మయు, హరి = దిక్కులయందు, సుత = స్తోత్రము చేయఁబడిన, ఉగ్రాజిని = ఘనయుద్ధమందు, డాసి, అవిర్బటు = ఆవిరాటరాజును, పట్టెను = పట్టుకొనెను, తల్ = ఆవిరటునియొక్క, మహా, గోగణ = గోసమూహముయొక్క, గ్రహ = పట్టుటచేతనైన, ఉద్భటత = ఔద్ధత్యముచేత, నడువ = ప్రవర్తింపఁగా, పట్టె నని యన్వయము, తనసేన విరాటరాజుయొక్క గోసమూహమును బట్టుకపోఁగాఁ దాను విరటునిఁ బట్టుకొనె ననుట.

వ. అంత

30

ఉత్సాహ. సర్వపూజ్య యైనిజాజ్ఞ జరుగ నాతనిం జటా
యర్విసూతి యమరణ క్రియోత్కృతాసహాయుఁ డై
పర్వచు విడిపించెఁ దద్విపక్షమృత్యువాల ము
ద్గర్భుఁ డగుచు శుష్కదీపితముగఁ జేసి వేడ్కతోన్.

రా. సర్వపూజ్యయై, నిజాజ్ఞ = తనయాజ్ఞ, జరుగ, ఆతనిఁ = మాను
మంతుని, జటాయుర్విసూతి = రావణుడు, అమరణ = మరణరహితమైన,
క్రియా = ప్రయోజనమందుఁగల, చంపుటతక్కు నేదైన నొకదండన
చేయుటయం దరుట, ఉత్కృతా = ఉత్సుకత్వమే, సహాయుడై = ఔత్సుక్య
ముతోఁగూడినవాఁడరుట, తల్ = ఆ, విపక్షమృత్యు = విపక్షులకు మృత్యు
వయిన మానుమంతునియొక్క, వాలము = తోఁకను, శుష్క = అగ్నిచేత
“బర్హి శుష్కచ్ఛాకృష్టవర్జా” అని ఆ. దీపితముగఁ జేసి విడిపించెను.

భా. సర్వపూజ్య = సకలజనపూజ్యమైన, వినిజ = యనుపుట్టఁడైన
ధర్మరాజుయొక్క, ఆజ్ఞ, ఆతనిఁ = విరటుని, జటాయుర్విసూతి = జటాసుర
వైరియయిన భీముడు, యమ = నకుల సహదేవులయొక్క, రణ = యుద్ధము
యొక్క, క్రియయందుఁగల, ఉత్కృతా = ఉత్సాహమే, సహాయముగాఁగల
వాడై, తల్ = ఆవిరటునియొక్క, విపక్ష = శత్రువులకు, మృత్యువైన
వాడు, భీమునికి విశేషణము. ఆలము = యుద్ధమును, శుష్క = పరాక్రమము
చేత, “ద్రవిణంతరస్సహో బలకార్యాణి స్థామశుష్కంచ” అని ఆ. దీపితముగఁ
జేసి, ఆతని విడిపించె నని క్రింది కన్వయము.

సీ. మహితధర్తనియమ మాహాత్మ్యభూతన
యానుగ్రహభిగుప్తాంగుఁ డగుచు

శూరోత్తముఁడు వాయుసుతుఁడంత నిల కతి

గాఢప్రమోదసంఘటనదొరక

లంకపెం పెల్ల డీల్వడిచె నిశ్చలజయ

వైభవోదయ మహావాలహస్త

చండహేతివిలాస సరభసగ్రస్త

మస్తవిద్వేషి ధామాఘుఁడగుచు

ఆ. నత్యనల్పదర్ప మమర విపక్షయూ

ధపునిఁ బట్టి బలకదంబకమును

సరకుగొనక ప్రబలసత్త్వసాహసములు

చూపఱకుఁ గరంబు చోద్యపటుప.

32

రా. మాహాత్మ్యముగల, భూతనయా=నీతియొక్క, అనుగ్రహముచేత, అభిగుప్త=రక్షింపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు = హనుమం. తుఁడు, ఇలకుఁ=భూమికి, దొరకునట్లుగా, నిశ్చలజయవైభవోదయముగల, మహా, వాలహస్త=పుచ్చమందున్న, “వాలహస్తచ్చవాలధికి” అని అ.చండహేతి విలాస=తీవ్రాన్నిప్రకాశముచేత, సరభసగ్రస్త=శీఘ్రముగా దహింపఁబడిన, సమస్తవిద్వేషలయొక్క, ధామాఘుఁడగుచుఁ=గృహసమూహములు గలవాఁడౌచు, “గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని” అని అ. దర్పము = తనగర్వము, అమరవిపక్షయూధపుని=రావణుని, పట్టిని=రావణుని కుమారుడైన యింద్రజిత్తును, సరకుగొనక ప్రబలంగా, లంకపెంపునెల్ల డీల్వడిచె నని యన్వయము.

భా. మహితమైన, ధర్మ=యమునియొక్క, నియమ = కట్టడయొక్క, మాహాత్మ్యమువలన, భూత=పొందఁబడిన, “భూప్రాప్తా” అని ధాతువునయ=నీతియొక్క, అనుగ్రహ=అనుకూల్యముచేత, అభిగుప్త = డాఁపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు = భీముఁడు, అంత నిలక=ఆవిరుటుని, విడిపించినమాత్రాననే నిలువక, సంఘటనచేత, దొర=విరుటునియొక్క, కలంక

పెంపెల్ల = విచారాతిశయమునంతయును, డీల్పటిచె = శమింపజేసెను, వైభవోదయమునకు, మహల్ = అధికమైన, అవాల = పాదయన - స్థానమైన దనుట. “స్వాదాలవాలమావాల” వ్వుని అ. హస్తమందున్న, చండహేతి విలాసముచేత, “రవేరర్చిశ్చశస్త్రం చ వహ్నిశ్వాలా చ హేతయః” అనిఅనరభస మానట్లుగా, గ్రస్తమింగబడిన, విద్యేషిధామాఘుడగుచు=శత్రుప్రతాప సమూహముగలవాడగుచు, విపక్షయూధపుని = సుశర్మను, పట్టి = పట్టుకొని, కలంకపెంపెల్ల డీల్పటిచె నని క్రిందటి కన్వయము.

క. ఈగతి దక్షిణదిశయం

దాగోగ్రహదృష్టచేష్టు నధిపప్రమదై

కాగారికు నిర్ధామునిఁ

గా గర్వ మడంచి విడిచె గాడ్పుకొడుకొగిన్.

33

రా. ఈగతి, దక్షిణదిశయందు = అన్నిదిక్కులను గళులు వెదకఁ బోయినారు గనుక నందులో దక్షిణపుదిక్కునందనుట, ఆగః = పాపమనెడి, గ్రహ=భూతావేశముచేత, దుష్టమైన చేష్టగలవాని, అధిప = రామునియొక్క, ప్రమదకు = సీతకు, “ప్రమదాభామినీకాంతా” అని అ. ఐకాగారికుని = చోరుడైనవాని, సీత నపహరించినవాని ననుట, నిర్ధామునిఁగా = గృహ రహితునిఁగా, లంకను గాల్చెఁగనుక, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = హనుమంతుడు.

భా. ఈగతి = ఈ ప్రకారమున, దక్షిణదిశయందు, ఆ-గోగ్రహదృష్ట చేష్టుని = ఆదక్షిణగోగ్రహణము చేసినసుశర్మను, అధిప = ఏలికయైన విరటుని యొక్క, ప్రమదమునకు, ఐకాగారికుని = చోరుడయినవాని. ‘చోరైకాగారి కస్తేన దస్యుతస్కరమౌషకాః’ అని అ. నిర్ధామునిఁగా = నిస్తేజస్కునిఁగా, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = భీముడు.

తే. ఇట్లు రిపుభయంకరబలోద్దీర్ఘుఁ డగుచు
 నవనిజశుభ ప్రవృత్తిమానవవిభునకుఁ
 బరమసంతోష మొనరింప మరలెఁ బురికి
 హర్ష మొదవంగ సప్రభుం డగుచు నతఁడు.

34

రా. ఆవనిజ=నీతయొక్క, శుభప్రవృత్తిని = శుభవార్తచేత, పురికి =
 లంకకు, హర్ష మొదవంగ = తిరిగిపోగంటిని నని సంతోషమురాగా,
 సప్రభుండగుచు = ప్రభాసహితుడై, మరలెను = క్రియ.

భా. నవమైన, నిజ = తనయొక్క, శుభప్రవృత్తి=శుభప్రవర్తనము,
 పంటలుగాక యుద్ధమునుజేయు ననుట వింత యనగా, సప్రభుండగుచు
 ప్రభువుతోఁ గూడుకొని, పురికి మరలెను.

వ. అట్టిసమయంబున.

35

క. ఉత్తరగోగ్రహరిపుసుమ
 హత్తరవార్తాప్రచార మప్పరిప్రజకు
 దత్తామోదంబై బల
 వత్తరతాపమును మదిని వర్తిలఁ జేసెన్.

36

రా. ఉత్తరగ=ఉత్తరపుదిక్కుగూర్చి పోవునట్టి, ఉగ్ర=భయంకరుఁ
 డైన, హరిపు = వానరశ్రేష్ఠుడైన హనుమంతునియొక్క, సుమహత్తర =
 మిక్కిలి దఱువైన, వార్తాప్రచారము = ప్రసంగము, అప్పరిప్రజకు =
 లంకలోనివారికి, దత్తమైన, ఆమోదంబై=హర్షముగలదై, “ఆమోదోహర్ష
 గంధయోః” అని అ. తాపమును, నివర్తిలఁజేసెను = పోఁజేసెను.

భా. ఉత్తరగోగ్రహరిపు = ఉత్తరగోగ్రహణముచేసిన దుర్యోధనుని
 యొక్క, వార్తాప్రచారము=వృత్తాంతము, అప్పరిప్రజకు = అనిరాటరాజు

పట్టణములోనుండుజనులకు, దత్త = ఇయ్యబడిన, అమోదందై = సంతోష
రహితమై, బలవత్తరతాపమును, మఱిని, వర్తిలఁ జేసిను, మనసు కలఁగఁజేసి
ననుట.

ఉ. ఆతతవేగయానమున నంతట నావిలసద్బలుండు గో

త్రాతనయాభిదర్శనవిధానముదంచితవృత్తి యై సము
ద్యోతీల నేఁగి కాంచి రయమొప్పఁగఁ బల్కె నృపాలసూనుని
ర్భూతతరాఘు నుత్తరుగురుస్ఫుటసంభ్రమచిత్తుఁ జేయుచున్.

రా. ఆతతవేగ = అధికవేగముగల, యానమునన్ = గమనముచేత, ఆ,
విలసద్బలుండు = లెస్సబలిమిగలవానుమంతుఁడు, గోత్రాతనయా = సీతయొక్క,
“గోత్రాకుః పృథివీపృథ్వీ” అని అ. అభిదర్శనవిధాన = సందర్శనవిధిచేతనైన,
ముత్ = సంతోషముచేత, అంచిత = ఒప్పెడి, వృత్తియై = వర్తనగలవాడై,
సముద్యోతీలన్ = సముద్యోతించునట్లు, నృపాలసూనుని = రాముని, నుత్త =
ఘోమొత్తబడిన, రుక్ = తాపముగలదై, ఉరు = ఘనమునై, స్ఫుటమైన
సంభ్రమముగల చిత్తముగల వానిఁగాఁ జేయుచును బల్కెను.

భా. ఆతతవేగ, యానమునన్ = రథముచేత, “యానంగతౌవాహ
నేచ” అని వి. ఆవిల = అమలమైన, సద్బలుండు = సత్త్వముగలవాఁడు,
గోత్రాత = గవాధ్యక్షుఁడు-కీచారము పారుపత్రముగలవాడనుట, నయ = నీతి
చేతనైన, అభిదర్శనవిధానము, నయమనఁగా ద్వారపాలాదుల యవసరణము,
ఉదంచితమైనవృత్తియై = మర్యాదగలదై, సముద్యోతీలన్ = శోభిల్లఁగను,
ఏఁగి, కాంచి = పొడగని, నిర్భూతకర = మిక్కిలిలేని, అఘు = దుఃఖముగల
వాని, ఉత్తరుఁడనెడు విరాటపుత్తుని, గురుస్ఫుట = మిక్కిలిఁ బ్రకాశమైన,
సంభ్రమ = ఆగ్రహముగల, “సమాసావేగసంభ్రమా” అని అ. చిత్తముగల
వానిఁగాఁ జేయుచును బల్కెను.

సీ. వ్యధ లెల్లఁ దీఱి దేవరమహామహిమ వి
 లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణతఁ
 బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక
 నున్నదిశాంతద్విషన్ని కాయ
 వెసమనమొదవులాలసమానకురుబల
 యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని
 తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో
 వనరెడునేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ

ఆ. బాటుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞాన
 మర్పణమున నతనిమదియొడఁబడఁ
 దా నెఱిగినకొలది నానారివృత్తాభి
 ధానకథ లొకింతతడవు నడపె.

33

రా. దేవరయొక్కచుహిమచేత, భూమిజను=నీతను, విలోకింపఁగంటిని=చూచితిని. “దృష్టానీతేలితద్వక్షః” అన్నాడుగనుక గంటి ననెడిపదము ముందుగాఁ జెప్పినాడు, అధి = మనోవ్యధయందు, వతన = పాటుగలది, తన్నగ్న యనుట, ఆయక = ఆయమనీత, లంకను = లంకయందు, శాంతద్విషన్ని కాయ = అణఁపబడినశత్రుపుంజము గలవాడా — సంబుద్ధి. మనము, వెసను = వేగిరముగ, ఒదవులాలసను = ఒదవెడికొఱకే, మానక, ఊరు, బల = బలవంతమైన, యత్నముచేత, అవరుద్ధంబులగుచుకొననని, తాంతాబడలిననై, ఆకులీభవతో = వ్యాకులములొచున్న, ప్రాణవాయువులతోడఁగూడ, వనరెడును = విలపించుచున్నది, మనము వత్తు మని బలవంతమునఁ బ్రాణమునుబెట్టుకొని, యున్నదనుట, ఏను = నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతుయొక్క - ఆయన శిరోరత్నముయొక్క, అభిధాన = చెప్పెడునందుగల, కథలు = మాటలును, ఒకింతతడవు = ఆయనకు సమతమయ్యెడుపర్యంతము, నడపెను.

భా. దేవరమహామహిమను విలోకింపఁగంటిని, భూమిజనాధిపతనయా-
సంబుద్ధి. అకలంకమానట్లుగా, నున్న = పోమొత్తబడిన, దికాంత = దిగంత-
మలయందుఁగల, ద్విషన్నికాయ=శత్రు సమూహముగలవాఁడా, ఇది స్తోత్ర
రూపముగా యుద్ధమునకుఁ బురిగొల్పట, మన మొదవులు = ఆవులు, ఆలస
మాన = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపుచున్న, కురుబలయత్నముచేత నవరుద్ధం
బులగుచుకొ, చనక = పోగా, నితాంత = మిక్కిలి, అపలీభవత్ = తొట్టు
పడుచున్న, ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు=వనరుచున్న, నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన=
గుఱుతులయొక్క, సమర్పణమునకొ = తెలుపుటచేతననుట, నానావిధములైన,
అరి = శత్రువులయొక్క, వృత్త=వర్తనలయొక్కయు, ఆభిధాన = పేళ్ల
యొక్కయు, కథలు నడపెను, తానెఱిగినకొలఁదిని గురుబలముగా గుఱుతులు
సెప్పెననుట.

వ. పదంపడి యిట్లనియె.

39.

రా. మఱియు హుమంతుఁడనెడుమాట.

భా. కీలారమువాఁడు మఱియు సుత్తరునితో ననెడుమాట.

ఆ. అలఘుమానసీయబల విడిసింపుమా

యావులబలు మేటియైనతప

హారి గలుపకలుషితాత్మసుయోధను

న్దవిమూఢుదురముననువధించి.

40.

రా. అలఘుమాన-సంబుద్ధి. మాయావులబలుమేటి=మాయావంతులలా-
శ్రేష్ఠుఁడయినవాని, సుయోధ = మంచియోధులను, నుల్ = ఓడించెడునట్టి,
మదముచేత విమూఢుఁడయినవాని, తదపహరిని = సీతాపహరి యైనరావణుని,
వధించి సీయబలను విడిసింపుము.

భా. అలఘుమానసీయబల-సంబుద్ధి. తదపహరిని=ఆయాపులనపహరించిన వాని, సుయోధనుని = దుర్యోధనుని, వధించి యాయాపులను విడిపింపుమాయని యన్వయము.

ఆ. విను మొకింత దడసినను గార్వ మిరక దప్పుఁ
గాన వేగఁ గదలి వాని గెలుము
గర్వయు క్తదనుజకర్ణ భీష్మేష్వాస
గురురణాతిమహిమఁ గరము మించి.

41

రా. వేగఁ = ఉదయాననే, కదలి, గర్వయుక్తు లయినదశుజులకుఁ
కర్ణభీష్మ = శ్రవణకఠోరమైన, ఇష్వాస = వింటియొక్క, గురురణ=అధికగుణ
ధ్వనియొక్క, “రణోస్త్రీయుధినాధ్వనా” అని నానార్థరత్నమాల. అతిమహిమ
చేత, వానిఁ, రావణుని, గెలుము.

భా. వేగఁ కదలి = క్షిప్రముగాబోయి, గర్వయుక్ = గర్వముతోఁ
గూడిన, తదనుజ = దుశ్శాసనునియొక్కయు, కర్ణ, భీష్మ, ఇష్వాసగురు=
ద్రోణునియొక్కయు, రణాతిమహిమను మించి, వాని=దుర్యోధనుని, గెలుము.
క. ఆకట భవద్గురుసేనా

దిక మిపు డేమియుఁ బురస్థితిం బరగమి ని

న్నొకయింపుకయును గుఱిసే

యక యిష్టైశ్చ జెనకి తలఁకఁ డతఁడు నెడు మదిన్. 42

రా. అకట, భవత్ = నీయొక్క, గురు=గురుమైన, సేనాదికము, పుర
స్థితిం బరగమిని = ముందరగనిపించుకొనుటచేత, ఇష్టైశ్చ జెనకి = ఈలాగు
ద్రోహము చేసియు.

భా. అకట, భవద్గురు=నీతండ్రియు, సేనాదికము=సేనమొదలైన చతు
రంగబలములును, పురస్థితింబరగమిని=వట్టణములొలేకయుండుటచేత, అతఁడు=
దుర్యోధనుఁడు, ఇష్టైశ్చ జెనకి=ఈలాగు చెనకియు, తలఁకఁడు.

ఆ. అని యతండు దీప్తితౌఢ్యభాషలు
వలుకఁ దనబలంబుకొలది గాన
కధిక మై తనర్పనాహవోత్సాహంబు
పూనె రాచపట్టి మేనువొంగ.

43

రా. అని, అతఁడు = హనుమంతుఁడు, వలుకఁ, తనబలంబుకొలది, కానకుఁ = అడవికి, అధికమైతనర్పక, రాచపట్టి = రాముఁడు, ఆహవోత్సాహంబును బూనెను.

భా. అతఁడు = గొల్లవాఁడు, వలుకఁ, బలంబుకొలదిగానక = బలాబలచింతలేక, రాచపట్టి = ఉత్తరుఁడు. పూనెను.

సీ. ఈరితిఁ బగఱపై నేఁగ ససంభ్రమ
స్వాంతఁ డై తద్వేళె యంత నరయ
బోకమై దొరకెఁ దచ్చుభలగ్నమతిజిహ్వాః
ఙాయుత్తరుఁడు జయయాత్రఁగదలె
మహనీయశుద్ధాంత మంజులాస్మృప్తవ
ర్తనగురుభావార్హతనువికారు
ననఘుక్షత్రాచారమునకు నానాకీశ
సంతతిఁ గొని యాత్రసలుపువాని

తే. నాన్మపాలకుమారకు సంతట రణ
సాధ్వసమశక్తికతమున సంశ్రయించె
దృష్టి కరుదైన యొకవితతేజ మమర
రిపులయాధ్యత్యవదృలశ్రేణి మెఱయ.

44

రా. అంతనరయక = లెస్సగా విచారించఁగా, తత్ = ఆయాత్రకు, శుభలగ్నముదొరకెను అతి, జిహ్వాఁడు = జయశిలుఁడు, ఆయుత్తరుఁడు = శ్రేష్ఠఁడయినరాముఁడు, యాత్రఁగదలెను, మహనీయపైన, శుద్ధాంతఃసీతయొక్క

యచుట, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. “కుందస్థితం కుటిలకుంతల మిందుచూడం
 ఛందశ్విఖాభరణచారుపదారవిందం, కందర్పదర్పకలికాంకురకాల మేఘ మంతః
 పురంపురరిపోరవలొకయామః” అని శ్రీ శంకరాచార్యులశ్లోకము. మంజులమైన
 యాస్యప్రవర్తనచేత, గురు=ప్రేమగైన, భావ=అభిప్రాయమునకు, అర్హ=తగిన,
 తనువికారముగలవాని, సీతావిరహమునఁ గృత్యపాండుత్వములు గలవాని
 ననుట, శ్రాచారమునకుఁ = యుద్ధమునకు, నానా=బహువిధమైన, కీశసంతతిఁ
 గొని = వానరసమూహమును జేర్చుకొని, ‘మర్కటో వానరః కీశః’ అని అ.
 యాశ్రమపువాని, ఆన్యపాలకుమారకుని = రాముని, రణమునకుఁ, సాధు=
 సమర్థమైన, అసమశక్తికతమున, ఒకవంతలేజము, అమరరిపు = రాక్షసుల
 యొక్క, లయ=సంహారముందు, ఔద్ధత్యవతమైన, బలశ్రేణి = సేనాసమూ
 హము, మెఱియఁగా, లేజము సంశ్రయించెను.

భా. యంతను “యంతానూతఃక్షత్తాచసారథిః” అని అ. అరయఁగా
 తత్=ఆయుత్తరునియొక్క, శుభ = శ్రేయస్సునందు. లగ్న మైనమతిగల
 వాఁడు జిష్టుఁడు దొరకెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = అంతఃపురమందు,
 మంజు = మనోహరమైన, లాస్యప్రవర్తన=నృత్తగీతాది ప్రచారములకు, గురు
 భావ=గురువొటకు, అర్హమైన తను వికారముగలవాని=పేడివానిననుట, ఆనా
 కీశసంతతిని = ఆర్జునుని, శత్రు = సారథియొక్క, ఆచారమునను, గొని =
 చేరిని, ఉత్తరుఁడు జయయాత్రఁగడలెను, అంతట, ఆన్యపాలకుమారకుని=
 ఉత్తరుని, రిపుల = దురోద్ధనాదులయొక్క, బలశ్రేణి మెఱియఁగా, సాధ్వ
 సము, సంశ్రయించెను=పొందెను.

సీ. అతనిసముద్యేగ తతచ్ఛేష్టమాననా

నాకీశసంతతి నలుపు మెఱిసి

పంతంబు లాడియు నెంతయు నాత్మస్వ

భావప్రభావసంప్రకటనోక్తి

నలరించియును ముదితాత్మఁ గావించుచు
 నారాచకోమరుని యంతఁ గాఁగఁ
 గైకొని ప్రస్తుత ఘనయుద్ధకార్యంబు
 నిజబాహుబలమున నిర్వహించు

తే. పూన్నితో వీరరసలక్ష్మి వాచల నడచె
 నాయనఘవర్తనునిశివాఖ్యతరునిహిత
 మైననిజధర్మమును జూపి యధికమోద
 సహితుఁ జేయుచుఁ దత్పరిగ్రహము మెఱయ.

45

రా. అతని, సముద్వేగ=సంతోషవేగముతోఁగూడునట్లుగా, తత, చేష్ట
 మాన = చేష్టింపుచున్న, నానా, కీశసంతతి=వానరసమూహము. ఆరాచకోమ
 రుని, నియంతఁగాఁగఁ=నియామకునిగా, శివాఖ్యతరుని=మిక్కిలి శుభమైన
 నామధేయముగలవాని, నిజధర్మమును=మర్కటజాతిధర్మమును, చూపి, తత్ =
 ఆరఘునాథునియొక్క, పరిగ్రహము మెఱయ నడచెను, కడమ సులభము.

భా. అతని=ఉత్తరునియొక్క, సముద్వేగ=భయముయొక్క, తత=ఘన
 మైన, చేష్ట, మానక=మానుటకై, ఆనాకీశసంతతి = ఇంద్రజాడు, రాచ
 కోమరుని, యంతఁగాఁగఁ=సారథినిగా, ఆయనఘవర్తనుని=ఉత్తరుని, శివా
 ఖ్యతరు=శమివృక్షమందు, నిహితమైన, నిజధర్మమును=గాండీవమును, చూపి,
 తత్పరిగ్రహము మెఱయక=అవిల్లి పుచ్చుకొనియనుట, నడచెను, కడమ సరి.

ఆ. రామవిభుఁడు జిహ్వు డీమాడ్కిఁ జని యను

నృతమనోరథహరిగతి నలరుచుఁ

ద్వరితగతివిరోధివాహినీవరవిజృం

భణము గరము గానబడఁగ డానె.

46

రా. జిహ్వుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుఁడు, అనునృత=అనసరింపఁ
 భద్రుని, మనోరథముగల, హరి=వానరులయొక్క, గతి, అలరుచుకొ, త్వరితగతి

విరోధియైన, వాహినీవర=సముద్రునియొక్క, విశృంభణము = ఉప్పొంగుట, కానబడంగ డాసెను.

భా. రామవిభుడు = రామునివంటివిభవముగలవాడు, మంచికాంతి గలవాడుగాని, జిష్ణుడు=అర్జునుడు అనుసృత=అనురంభబడిన మనస్సు గల - మనస్సున కనుకూల మైనదనుట, రథహరిగతిని=రథాశ్వగమనముచేత, అలరుచుకొ, డాసె=చేరెను.

సీ. ఇట్లు సువ్యక్తి బొల్పెసగునాతనిరాక
పొల్పు మీఱంగ లంకఁ బుణ్యజనులు
వెరవిడిగాఁడె యీనరుఁ డల్కఁజేసి దు
ర్ణయమున వచ్చుచున్నాడు సమయ
రక్షోపహతి నేయ రామికానండక
టా నియతి యలంఘ్యమని వగచిరి
మఱికొంద టిది యేమి మాటలు మనపాటి
పరికింప నేరఁడే యురువివేక

ఆ. శాలి యతఁడు యుద్ధ కేళికాలంబని
నిజభుజబలలక్ష్మి నెగడఁ బగఱ
నుక్కడంప వచ్చుచున్నాడు గాని యీ
తలఁపు దృఢము గాదు తెలియుఁ డనిరి.

47

రా. ఇట్లు, అతనిరాక పొల్పుమీఱంగకొ, లంకఁపుణ్యజనులు=లంక యందలి రాక్షసులు, అనెడుమాట, “యాతుధానఃపుణ్యజనః” అని అ. సమ. చుకొ = సమయంబకు, శునరుడు వచ్చుచున్నాడు. రక్షి = రాక్షసుల యొక్క, ఆపహతి = సంహారమును, యుద్ధకేళికా=యుద్ధవిహారమునకు, అలం. బని=ఆధారమైన, కడను సులభము.

భా. ఇట్లు, సువ్యక్తిబోల్పెనగు = వేహంతరములేక వ్యక్తముగాఁ
బ్రకాశించెడి, అతని=అర్జునునియొక్క, రాకబొల్పుమిఱిగ్, కలంక=విచారముచేత, పుణ్యజనులు=ద్రోణాదులు, అనెడుమాట, ఈసరుడు=అర్జునుడు, సమయరక్ష=అజ్ఞాతవాసరక్షణముయొక్క, యద్ధకేశికి, కాలంబని=సమయమని, కడమ సరి.

వ. ఇతైఃపింగున.

48

తే. ముసగెసలఁ బోరుగురుభీష్మముఖులసఖుల
నాత్మనైన్యరక్ష శ్రేష్ఠులైనవారిఁ
జూచి యధిపతి యొక్కడిసుద్దులనుచు
నడిగి వారందులోఁ దగినంత జెప్ప.

49

రా. ముసగెసల=ప్రీతిపూర్వక మగుసంభాషణలతో, గురు=అధికమైన, భీష్మముఖుల=భయంకరముఖములుగలవానిని, రక్షః శ్రేష్ఠులైన=రాక్షసవరులైన, అధిపతి=రావణుడు, కడమ సరి.

భా. అధిపతి=దుర్యోధనుడు, నైన్యరక్ష=సేనారక్షకులలోపల, శ్రేష్ఠులైన, కడమ సరి. సులభము.

వ. ఆకర్ణించి వెండియుం బలువురు పలుదెఱంగుల గుజగుజ
లాడుచందంబున భావించి యందఱకు నిట్లనియె.

50

కెంటికిని సరి.

ఆ. ఎన్నఁగానరాద్యపేక్షితార్థమ కాదె
నరునిరాక యిది మనంబులందుఁ
దక్కుగతిగఁ గొనుట దగ దేరికిని మన
యర్థసిద్ధి యగుట కలరవలయు.

51

రా. సరాది=సరులభక్షించెడి రాక్షసులకు, అలరవలయు.

రాఘవ—21

భా. ఎన్నఁగానరు=విచారించుకొనలేరు, ఆదియందుకొ=మనమువచ్చునపుడు, అపేక్షితార్థమకాదె, నరునిరాక = అర్జునుఁడువచ్చునది, కడను రెంటికిని సులభము.

తే. అసమయాత్తోద్ధతిపిశాచియన్ను గొల్పు
బుద్ధిసేడి వచ్చుచున్నాఁడు పొడవడంగి
పోగలఁ డిదిగోఁ దనపోతరమునఁ
గ్రమ్మఱుం గాన కితఁడు సభ్రాత్మకముగ.

52

రా. అసమ=సరిలేని, అత్తోద్ధతిపిశాచి, పొడవడంగి = అడంగియనుట, సభ్రాత్మకముగ=తమ్మునితోఁగూడ, క్రమ్మఱుంగానక=తిరిగిపోలేక, పోగలఁడు.

భా. అసమయమందయిన యాత్తోద్ధతియ నెడిపిశాచి, అన్నుగొల్పుకొ=ఒడలెఱుంగరాకుండఁజేయఁగా, కానకుకొ=అడవికి, సభ్రాత్మకముఁబోగలఁడు.

సీ. అన నప్పు డెన్నిక నమరశత్రువిభీష
ఱుఁడు భీష్ము డనుశంక నులిమి వైచి
పలుకుఁ బంతము మీఱఁ గలనికినాయిత
పడువార మెల్లను బడుట గాని
మన కింక సమయమ న్నాట లే దిది యెంచ
వలదు నీ వజ్జాతవాసముచిత
మగునీతి ముగియించి యాజికి నఱమెద
వాభీలరణతేజుఁ డాతఁ డతని

ఆ. మార్కొనుట భరంబు మహితనయాత్యాగ
మునఁ జలింపక మన మనికి నిలువ
యత్న మాచరింపు మన్యులబుద్ధిచే
సరకుగొనక యునికి జాడ గాదు.

53

రా. అననప్పడు, అమరశత్రుని = రావణుని, విభీషణుడు, భీష్ముడను
శంక=భయంకరుడనెడిచారమును, నులిమివైచి = మాని, పలుకును, మనకు,
సమయము=చావము, అనుమాటలేదు, ఎంచవలదు = నిశ్చయము, నీవు అజ్ఞా
తవా = ఎఱుంగనివాడవా, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందుః” అని అ. సముచిత
మగు=ఉచితమైన, అజికి, అజుడవు=యత్నముజేసెదవు, మహితనయా
త్యాగమునకే=నీతనువిడుచుటయందు, చలింపక=నీతను నిచ్చి యుట, మన=
మనయొక్క, మనికి=బ్రతుకు, జాడగాదు.

భా. అననప్పడు ఎన్నికనమరక = లెక్క పెట్టినవాడై, శత్రువిభీష
ణుడు భీష్ముడు, అను = పల్కును, సమయమన్నాట=అజ్ఞాతవాసమర్యాద
య నెడువలకు, లేదు, అజ్ఞాతవాసమును, ఉచితమగు, నీతిని = నీతిచేత, నజ
మెక = నడచెను, దవ=దావానలముభంగిని, ఆభీల=భయంకరమైన, రణలేజాడు=
యుద్ధప్రతాపముగలవాడు, మహితమైన, నయ=నీతియొక్క, అత్యాగమునకే
=విడువకుండుటయందు, చలింపక, స్థితమైనవాడై, మనము, అనికి
నిలువకే = యుద్ధమునకు నిలుచునట్లు, ఆచరింపుము.

చ. తొలుతటినుండియు స్వలదు దుర్జయవైరము మాను మంచు
నిచ్చులు జెవి నిల్లు గట్టుకొని చాటితి నన్ను గణింప వైతి పె
న్బలియునితోడిపో రిది యుపస్థిత మయ్యె నగర్వబుద్ధి నా
పలు కిక నైనఁ గైకొను మపాయ మగుక దురహంక్రియో
ద్ధతిన్.

54

ఉభయసమము.

వ. అనుటయు నతనిం గటాక్షించి.

55

తే. ఇనతనూభవుఁ డధిపున కిచ్చకముగఁ
బలికె నెప్పుడును రిపుపక్షపాతభాష

లుడుగవైతి విఁకే మనియెడిది నిన్ను
నావుఁ డనియున్నదొర వెట్టి యనుటగాక.

56

రా. ఇనతనూభవుఁడు = ప్రభుపుత్రుఁ డింద్రజిత్తు, కడమ చెంటికి సరి.

భా. ఇనతనూభవుఁడు = కర్ణుఁడు.

క. ఒకనరునివిక్రమము మా
టికిఁ బొగడెద వింత కడుఁ గడిందిగమనయే
లికకుఁ గలయోధవీర
ప్రకరము నీ కేలదృష్టి పట్టదు చెపుమా.

57

రా. ఒక, నరుని = మనుష్యునియొక్క,

భా. ఒకనరుని = ఒకయర్జునునియొక్క, కడమ సరి.

ఆ. ఇట్టిమాటలాడునట్టి మాన్యులనిండ్ల
కడనయుండి మనకుఁ గార్యసిద్ధి
గలుగఁగోరుఁ డనుట గా కిటువంటిక
రములకుఁ బిలిపింపఁ జనునె దొరకు.

58

చెంటికి సరి.

వ. అనవుడు నతం డతని నధిక్షేపించి యధిపతి కిట్లనియె.

59

రా. అతఁడు = విభీషణుఁడు.

భా. అతఁడు = భీష్ముఁడు.

ఆ. ఇట్టిపడుచుమాట లెడఁదఁ గైకొనక నీ
వాత్సరక్షకొఱకు నాశ్రయింపు
గురుకృపాదులైన గుణముల ప్రోకల
రాజనందనుల మహాజిచణుల.

60

రా. గురుకృపాదులైన = అధికమైన దయ మొదలుగాగల, గుణములయొక్క, ప్రోకలక్ = రాసులయినవారిని, రాజనందనులక్ = రామలక్ష్మణులను, ఆశ్రయింపుము.

భా. గురుకృపాదులయిన = ద్రోణకృపులు మొదలయిన, రాజనందనులక్ = ఏలికను సంతోషపఱచువారిని, ఆశ్రయింపు = వారు చెప్పినమాట వినుమనుట. కడమ సులభము.

చ. వార లిట్టియవివేకివచనంబులకు వశవర్తివై వర్తిల్లునీయపరాధంబునం గ్రోధించి వచ్చుచున్న వారమ్మహానుభావులు గావరేని దత్తాద్యగివ్యబాణధనంజయప్రతాపంబున భవద్బలాంగంబులకుం గరంబు గీడ్పాటు వాటిల్లె నని తలంచెద నని పలికి వెండియుం బెక్కుదెఱంగుల బుద్ధి సెప్పి యప్పుడు. 61

రా. వారలు = రామలక్ష్మణులు, కావరేని = సహించరేని, దివ్యబాణములనెడి, ధనంజయ = అగ్నియొక్క, ప్రతాపంబునక్ = అధికమైన సెగచేత, కడమ సులభము.

భా. వారలు = ద్రోణకృపాదులు, గ్రోధించి వచ్చుచున్నవారు = శోభము చెచ్చుకొంచున్నారనుట, తత్తాద్యక్ = అలాగుప్రసిద్ధమైన, దివ్యబాణ = పాశుపతాది దివ్యాస్త్రములుగల, ధనంజయ = అర్జునునియొక్క ప్రతాపంబున.

తే. అతనిబహుకర్ణ పరుషవాక్యముల నెడసి
యు న్నతనుతాచలోత్సాహయుక్తు ధర్మ
గురు నిరఘనీరవరుఁ జేరి కొలిచి తత్కృ
పాదరము చెంద నంచితామోద మొంది.

రా. అతని = రావణునియొక్క, బహు = బహుళములైన, కర్ణపరుష = కర్ణకఠోరము లయిన, వాక్యములచేత, ఎడసి, ఉన్నత = ఘనమైన, నుత = న్నుతమైన, అచల = చలించని, ఉత్సాహముతోడఁ, యుక్తుఁ = కూడిన వాని, ధర్మగురుని = కోదండదీక్షా గురువైనవాని, రఘువీరపరునిఁ జేరి కొలిచి, తల్ = ఆరఘునాథునియొక్క, కృపచేతియాదరము, చెందఁ = తన్నుఁ బొందఁగా, అంచిత = దివ్యచున్న, ఆమోదము = సంతోషమును, దించెను.

భా. అతని = దుర్యోధనుని, కర్ణునియొక్క పరుషవాక్యముల నెడసి యున్న, తనుతా = లఘుత్వముచేత, చల = చలించిన, ఉత్సాహముతోఁ గూడిన, నిరఘు = నిష్కల్తఘన, ధర్మగురునిఁ = ద్రోణుని, చేరి కొలిచి, తత్కృప = ఆకృపునియొక్క, ఆదరమును జెందఁ = ద్రోణాచార్యునిఁగొల్పి, యాకృపునియాదరమును జెందెడికొఱకు, అంచి = అంపి, తాఁ = తాను, మోదమొందెను.

వ. అంత.

63

రా. విభీషణుడు కొల్వవచ్చినతర్వాత.

భా. దుర్యోధనాదుల యాలాచనసమయమందు.

తే. మృదుతఁ బని గామి గని రోసి పొదివె నంప

వాన నాదిత్యకులరాజవరసుతుండు

తనయెదుట గోత్రనరికట్టుకొని విడువని

వాహినులజేనిగుండియవడిఁ గలంగ.

64

రా. గోత్రను, “గోత్రాకుఃపృథివీపృథ్వి” అని ఆ. అరికట్టుకొని = అబలించుకొని, విడువని, వాహినులజేనిఁ = సముద్రుని, పొదివెను.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = ఇంద్రునియొక్క, వరసుతుండు = అర్జునుఁడు, గోత్రను = గోసమూహమును, “ఇనిత్రకట్టచక్కలగోరఁగ్గోభ్యః, క్రమాదే

తేస్య స్సమూహోఽథే, గవాంసమూహోగోత్రా” అని ప్రక్రియ. తేని=దుర్యోధనునియొక్క, గుండియకలంగఁ, వాహినులఁ=సేనలను, అంపవానచేతఁ బొదివెను.

వ. అప్పుడు.

65

క. అవిదితవిఘ్ననరవరా

స్త్రవిభగ్నాంగమ్మ లగుచు రహితమహాగో

నివహత నాకులగతిఁ జెం

దె వెలయఁగఁ దదుగ్రకాండదృఢసత్త్వంబుల్.

66

రా. అవిదిత=ఎఱుంగఁబడని, విఘ్నముగల, నరవర=రామునియొక్క, అస్త్రములచేత, విభగ్నాంగములగుచు, తల్ = ఆసముద్రునియొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమైన, కాండ=ఉదకమందున్న, “కాండోస్త్రీదండబాణార్వవర్గావసరవారిష” అని అ. దృఢములయిన, సత్త్వంబులు=జంతువులు, రహిత=విడువఁబడిన, మహాల్ = ఘనమైన, అగోనివహతను = పావనంఘముగలవౌటచేత, నాకుల=దేవతలయొక్క, గతిఁజెంచెను-దేవలోకమునకుఁ బోయె ననుట.

భా. అవి=ఆసేనలు, దితవిఘ్న=ఖండింపఁబడిన విఘ్నముగల - వారింపరాని వనుట, నర = అర్జునునియొక్క, వరాస్త్రములచేత, విభగ్న = తునిగిన, అంగములయిన రథతురగాదులు కలవౌచును, రహిత=విడువఁబడిన, మహాల్ = అధికమైన, గోనివహముగలవౌటచేత, తల్ = ఆయర్జునునియొక్క, ఉగ్రములయిన, కాండ = బాణములను, దృఢమైన సత్త్వమును, ద్వంద్వమందు బహువచనము, వెలయఁగా, ఆకులమైన గతినిజెంచెను.

వ. లేదనంతరంబ.

67

సీ. మఱియు నుద్ధతచేష్టమానకురుబలాబ్ధి
యసదృశాశ్చర్యపదాతిబహుల

హరివారణాధికపరిపూర్ణదిజ్ఞుఖం
 బగుచుఁ బైపయిఁ బేర్చుపొగరు సూచి
 యలుక హెచ్చగురుభీష్మాహిమకరసంత
 తులు మొదలైన గడుదుర్దమగతిఁ
 దనరారువారిసత్త్వములెల్లఁబొలియఁ ద
 దంతర్గతత్వాభృదవయవములు

తే. భేదిల నతండు దనదైన బెట్టిదంపు
 టంపజడిపెంపు చూపి యే పణఁచె నతని
 తీవ్రతకు నోడి యంతనదీప్రభుండు
 గళితదైర్యుండు నతిభయాకులుండు నగుచు.

68

రా. మఱియును, ఉద్ధతచేష్ట, మానక, ఉరుబలముగల, అభి = సముద్రుండు, ఆనన్దశమైన యాశ్చర్యమునకు, పద = స్థానమైన, అతిబహు = మిక్కిలి దఱుచైన, లహరి = కరుణగల, వాః = ఉదకముయొక్క, “వార్హరి” అని అ. రణ = మ్రోతలయొక్క, ‘రవేరణి’ అని అ. అధిక్యముచేతఁ బరిపూర్ణమైన దిజ్ఞుఖములుగలదియగుచు, గురు = అధికమైన, భీష్మ = భయంకరములయిన, ఆహి = సర్పములును, మకర = మొసళ్లయొక్క, సంతతులు మొదలు గాఁగఁ దనరారునట్టి, వారిసత్త్వములు = జలజుతువులును, పొలియన్ = మడియునట్టుగా, తల్ = ఆనముద్రునియొక్క, అంతర్గతములయిన, త్వాభృత్ = మైనాకాదివర్షతములయొక్క, అవయవములు భేదిలన్, అతండు = రాముండు, ఏపణఁచెను. అంత, నదీప్రభుండు = సముద్రుండు, కానుపించి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. ఉద్ధతమానట్టుగా, చేష్టమాన = వ్యాపించుచున్న, కురుబలభి = అభివంతి కురుబలము, పదాతి = బంట్లచేతను, బహులములైన, హరి = గుఱ్ఱములచేతను, వారణ = వీనుఁగులయొక్క, అధిక్యముచేతను బరిపూర్ణదిజ్ఞుఖం బగుచు

గురుభీష్మ-అహిమకరసంతతులు = ద్రోణభీష్మకర్ణులు మొదలుగా, వారియొక్క,
త్వాభ్యుత్ = రాజులయొక్క, విపణించెను, అంత, అదీప్ర = దీపింపని,
భా = కాంతిగలవాడు, భూవరుండని ముందరివద్యమున కన్వయము
కడను. సరి.

ఆ. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైనదైన్యంబు

వోలెఁ గానుపించి భూవరుండ

నీ కసాధ్య మొకటి లేకున్ని యారని

బెట్టిదంపుగుండె బెదరఁ బాటె.

69

రా. పురుషమూర్తితోడఁ = పురుషాకారముతో, కానుపించి,
సముద్రుఁ డనెడుమాట, భూవరుండ = సంబుద్ధి. నీకు నసాధ్యమొకటి
లేకున్నిని, గుండె = తనగుండియ, బెదరఁబాటెను.

భా. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైన = పురుషాకృతియైన, దైన్యంబు
పోలె = అతిఖిన్నుండై యునుట, భూవరుండు = దుర్యోధనుడు, అనీక =
యుద్ధముచే, సాధ్యమొకటిలేకున్నిని, గుండె బెదరఁబాటెను.

వ. దానంజేసి.

70

నీ. ఇదె నీకు శరణు సొచ్చెద శాంతుండవు గమ్ము

వెదక నీకెవ్వరు నెదురు లేర

పార్థదర్పమున నీవస గాన కి ట్టెచి

ర్చినవారిదోషంబు గనియె ఫలము

నికర గావు మర్థింతు నే నోయఖండద

యాసముద్రుండ నాయుండుఁ గరుణ

నడవఁ గట్టి పగఱ నడంగించితే నేమి

చెప్ప నమోఘవాంఛితుండ నగుదు

ఆ. హరివిగాళ సీవు నరమాత్రుడవె యని
యంత వినయభక్తు లతిశయిల్లఁ
బాదపద్మములకుఁ బ్రణుతి గావించిన
నమ్మహాత్ము డతని నాదరించె.

71

రా. ఎదురు లేర, అపార్థమయిన దర్శముచేత, వారిదోషంబు = ఉదక
దోషము, అఖండదయా-సంబుద్ధి. నేను సముద్రుండను నాయంద, కరుణ
నడవణ్ = దయ ప్రవర్తిలగా, గట్టిపగలు = కూరశత్రువులను, అడగించి తేజ్,
విమి చెప్పను? అమోఘవాంఛితుడనగుదును = సిద్ధసంకల్పుండ నగుదును
ఇంక నాశోరికలెల్ల సిద్ధించు ననుట, అంతైన. అని సముద్రవాక్యము.

భా. అఖండదయాసముద్రుండ - పార్థ - సంబుద్ధులు. అని, యంత =
సారథి - ఉత్తరుడు, ప్రణుతి గావించినన్, అమ్మహాత్ముడు = ఆర్జునుడు,
అదరించెను, కడమ సరి, సులభము. అని ఉత్తరవాక్యము.

తే. తదభిమతపద్ధతిని వారితరణలీల

పెంపు మీఱంగ దక్షిణాభిముఖగమన
మాచరించె మున్నెట్లట్ల హరివితతిని
యంతయై నడపుచు నిజావ్యాహతేచ్ఛ.

72

రా. తల్ = ఆసముద్రునియొక్క, అభిమతపద్ధతిని = సేతువుగట్టియనుట
వారి = ఉదకములయొక్క, తరణ = దాటుటయందుగల, లీల, హరివితతిని =
వానరసమూహమును, నియంతయై = నియామకుడై, నడపుచు, దక్షిణాభి
ముఖగమన మాచరించెను = లంకమీదికిఁ గదలెను.

భా. వారిత = వారింపఁబడిన, రణ = యుద్ధమందుగల, లీలా = విలాసము,
పెంపుమీఱగాన్, మున్నెట్లట్ల = మునుపటివలెనే, నిజావ్యాహతేచ్ఛచేత,
యంతయై = సారథియై, వారి = గుఱ్ఱాలయొక్క, వితతిని నడపుచు, దక్షిణాభి
ముఖగమన మాచరించెను = ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ దిరిగె ననుట.

సీ. సముచితసరణి ని ట్లమరవై రాటన
 గరిమనశ్లాఘ్యంబుగాఁ గొని కడు
 నెఱి దలిర్పఁ గలంక నిర్దుక్తధీరత
 నందనభిధోయితాత్మసత్పు
 భావతఁ బరఁగుచుఁ బొందురాజసుతులూ
 తతఁకీర్తివిభవుండు తద్విభుండు
 తీర్ణాతికృచ్ఛమహార్ణవుండుగ విని
 వారితరిపుదర్పభారు లైన

తే. వారినాపులఁ గడు నంత గారవించె
 దత్పురీనాయకుఁడు నిజాస్థానమంట
 పమున నలఘుప్రగల్భవాక్కుకటితస్వ
 భావవర్తను లై పేర్చుప్రథితబలుల.

73:

రా. ఆమరవైర = దేవతలయందు వైరముగలరాక్షసులయొక్క, అట
 నగరిమను=సంచారాధిక్యమును, అశ్లాఘ్యంబుగాఁగొని = లెక్కనేయక, లంక,
 నిర్దుక్తధీరతన్దక=తల్లడిల్లఁగా, అభిధోయిత=ప్రకాశించుచున్న, పాండు =
 తెల్లనైన, రాజు = చంద్రుఁడు, సుతుల = లెస్సపోలికగాఁగల, ఆతఁకీర్తి.
 విభవముగలవాఁడు, తద్విభుండు=రాముండు, తీర్ణ=దాటఁబడిన, అతికృచ్ఛ=
 మిక్కిలి భూరిమైన, మహార్ణ వముగలవాఁడు, గాను, విని = రాముండు సము
 ద్రముదాటె నని విని యనుట, తత్పురీ=ఆలంకయొక్క, నాయకుండు=అధి
 పతి, రావణుండు, అలఘుప్రగల్భవాక్కులచేతఁ బ్రకటితములై నస్వభావవర్తనలు.
 గలవారై పేర్చునట్టి ప్రథితబలులను, ఆపులనుగా.

భా. సముచితసరణిని, వై రాటనగరి = విరాటునిసంబంధమైన పత్తన
 మును, మనసునకు శ్లాఘ్యంబుగా, కలంక = ఎవ్వరు తెలిసినారో యనెడు.

భయముచేత, నిర్దుక్త=విడువబడిన, ధీరతను=ధైర్యముచేత, అందుకొ=ఆపట్టణమందు, అనభిద్యోతిత = ప్రకాశింపని, ఆత్మసత్ప్రభావతను = తమయొక్క సత్ప్రభావముగలవారాటచేత, పరఃగుచుకొ, పాండురాజునుతులు = ధర్మరాజుదులు, తద్విభుండు = ఆపట్టణమునకురాజైన విరటుండు, తీర్థ=తరింపబడిన, అతికృచ్ఛ = మహాపదలనెడి, అర్థవముగలవాడుగా, వినివారిత = మిక్కిలి వినివారింపబడిన, రిపు = శత్రువులయొక్క, దర్పభారులైన = గర్వాతిశయముగలవారలైనను, భావము=ఇట్లు విరాటునిపట్టణము మనఃస్త్రియముఁ గైకొని నిష్కళంకమైన ధైర్యముతోడ నందు బ్రకాశింపని ప్రభావముగలవారై యడంగియుండి పాండురాజునుతు లావిరటుండు మహాపదలను దరించునట్లు శత్రుదర్పమును హరించి రనుట, అట్లు హరింపఁగా, వారిని=ఆపాండవులను, నిజస్థానమంటపమునకొ=తనకొల్వకూటమునందు, ప్రగల్భవాక్కులచేత, ప్రకటిత = ప్రకాశింపఁజేయబడిన, ఆత్మ = తమయొక్క, స్వభావవర్తనలగులవారై, గారవించెను.

వ. ఇట్లు వివిధసంభావనాసంతోషితస్వాంతులం గావించి నారికిఁ దనకు నక్కాలంబున.

74

చెంటికి సరి. సులభము.

త. సమరాగమనస్ఫూర్తికి

నమరువచోగతుల నరవరాత్తజునిప్రసం

గమయి తనకన్యనయయు

క్తిమహితనయ నొసఁగ ననుమతి దలిర్పంగాన్.

75

రా. సమర=యుద్ధముయొక్క, ఆగమనస్ఫూర్తికొ, నరవరాత్తజుని = రామునియొక్క, ప్రసంగమయి, అన్య=శత్రువైన, నయ = సీతగల, సీతివిరుద్ధమయిన దనుట, యుక్తిచేత, మహితనయను = సీతను, ఒసఁగను = తిరుగ విడువను, అను=అనెడి, మతి=బుద్ధి, తనకుందలిర్పఁగానని యన్వయము. కడమ సరి.

భా. సమరాగ = సమానురాగముగల, మనమ్మాత్తిరిక్, సర=అర్జునుని యొక్క, వరాత్తజుని=శ్రీష్టండైన కుమారుడగు ఆభిమన్యునియొక్క, ప్రసంగ మయి=ప్రసంగము రాగా, తనకన్యను=కత్తరసు, అయయై = భాగ్యసంగతి చేత, “అయశ్శుభావహోవిధిః” అని అ. మహితమైన, నయ = నీతిగలదాని, ఒసంగ్ = ఇచ్చుటకు, అనుమతిదలిర్పగాన్, ముందటిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. తనదుహితకార్యపథవ

ర్తను లగువారుఁ దనకోర్కితమి గని యింపుల్

దనరార సుభద్రానం

దనవరణోత్సవము నడపఁ దగు నని పలుకన్.

76.

రా. తనదు, హితకార్యపథవర్తను లయినవారును, సు = తెన్నైన, భద్ర = శుభమును, ఆనందమును గల్గినవమైన, రణోత్సవము=యుద్ధక్రీడ, నడపఁ దగు నని పలుకఁగా దృఢోత్సాహుఁడయ్యెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. తన దుహితకు, ఆర్యపథవర్తను లగువారును=ఆపాండవులు, కని = తెలిసి, సుభద్రానందన = ఆభిమన్యునియొక్క, వరణోత్సవము = వివాహము, నడపఁ దగు నని, పలుకన్=చెప్పినందువల్ల, కుళకము గనుక దనకు ననుమతి దలిర్పగానని క్రిందటిపద్యముతో నన్వయము.

తే. తద్విధానంబునకు దృఢోత్సాహుఁడయ్యెఁ

దనయకల్యాణవిధిప్రయత్నమునఁజేసి

రయముతో వారు నాత్మీయమయినమిత్ర

బంధుపరివారతటిఁగూర్చి ప్రౌఢి మెఱయ.

77.

రా. తద్విధానంబునకున్ = ఆయుధక్రియకు, తనయొక్క, అకల్యాణ.. విధి = దురదృష్టముయొక్క, ప్రయత్నమునఁజేసి దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను, కడమ సులభము.

భా. తద్విధానంబునకొ = వివాహక్రియకు, దృఢోత్సాహుడయ్యెను, తత్పురీనాయకుఁ డని క్రిందటి పద్యమునఁ గర్తృపదము, వారును = పాండవులును, మిత్రబంధుపరివారములయొక్క, తతి = సమాహమును, కూర్చి = పిలిపించి, తనయ = కుమారుడైన యభిమన్యునియొక్క, కల్యాణవిధిని, ఆయముతో = శుభముతో, చేసిరి.

వ. అంతఁ బ్రతిపక్షవిజయంబునకు నుచితసమయం బగుట భావించి. 78

రెంటికి సరి.

క. అతులితతేజుఁడు వై వ
స్వతసంతతిరాజవరుఁడు చతురనయ సమా
హృతఘనతరహరికుంజర
శతాంగవిస్ఫూర్తిశోభి నైనై న్యముతోడన్. 79

రా. వై వస్వతసంతతి = మనుషంశమందుఁగల, రాజవరుఁడు = రాముఁడు, సమాహృత = కూర్చబడిన, ఘనతర = అత్యధికులైన, హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, అంగవిస్ఫూర్తిచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, నైనై న్యముతోడన్, విడియించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. వై వస్వతసంతతి = ధర్మజుఁడు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, కుంజర = గజములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు, “శతాంగస్సృందనోరథః” అని ఆ. విస్ఫూర్తిచేత, కడమ సమము.

క. నడచి యుపస్థావ్యపురం
బు డగ్గటి వనప్రదేశముల బలచయముల్
విడియించి తనప్రతాపము
కడునఖిలదిగంచలముల గ్రమ్ముకొనంగన్. 80

రా. ఉపప్లావ్య = పీడింపఁదగిన, పురంబు, ఉపప్లావ్య = చుట్టు
సముద్రముగల, పురంబు రెండర్థములను లంక ననుట, కడమ సమము.

భా. నడచి = కదలి, ఉపప్లావ్యపురంబు డగ్గఱి.

వ. అమృహానుభావుం డప్పడు.

81

క. నీతిమయిఁ దనకు భూమిజ

నాతతపరివాదభరనిరాతంకాత్ముం

డై తిరుగ విడువ కాజికి

గౌతూహలి యగువిపక్షుగర్వము వినియెన్.

82

రా. నీతిమయిఁ = నయమార్గమున, ఆతత = వ్యాపించిన, పరివాద
భర = అపవాదాభిశయమందు, నిరాతంక = భయములేని, ఆత్మగలవాడై,
భూమిజను = నీతను, తిరుగ విడువక, ఆజికి = యుద్ధమునకు, గౌతూహలి
యగు = వేడుకగల, విపక్షు = శత్రువైన రావణునియొక్క, గర్వమును
వినియెను.

భా. జనులచే, ఆతత = విస్తరింపఁబడిన, పరివాద, భూమినిఁ దిరుగ
విడువక, విపక్షు = దుర్యోధనునియొక్క, కడమ సమము.

చ. సదయతఁజేసి హింసలకుఁ జాలక యింకను మంచిమాటఁ దే

ర్చెద నని రాయబార మనిచెం దగ సంధివిధానచింతనం

గదురుచిరాభివర్ణ్యశమగౌరవకీర్తిజగంబు నిండఁ గో

విదనుతనీతిదత్తు హరివీరవరేణ్యు వచోవిచక్షణున్.

83

రా. చింతను, అంగదుని, రుచిరమైన యభివర్ణ్యమైన శమగౌరవము
చేతికీర్తి = ఇటువంటి ద్రోహియందును దయదలచుచున్నాడనెడు కీర్తి, హరి
వీరులలోన వరేణ్యుడైనవానిని, అనిచెను.

భా. సంధివిధాన, చింతనను = చింతచేత, కదురు = పొందేడియనుట,
చిరాభివర్ణ్యమైన శమగౌరవముచేటికీర్తి జగంబునిండ, హరిని = కృష్ణుని,
రాయబారమనిచెను.

తే. అతఁడు నుచితగతిభ్రాజి యై చని ప్రభు
చరితదుర్ణయవ్యధమానకరిపురజను
లనిశమును గుందువా రంతఁ దనదురాక
కార్య మెంచి యానీతిక కరము మెచ్చు.

84.

రా. అతఁడును = అంగదుఁడును, వ్యధను, మానక = విడువక, అరిపుర =
లంకయందున్న, జనులుమెచ్చు, ఇట్లనునని ముందగిక్రియ.

భా. అతఁడును = కృష్ణుఁడును, ప్రభుచరితదుర్ణయముచేత, వ్యధమాన =
వ్యధపడుచున్న, కరిపురమందలి జనులుమెచ్చు, కడమ సమము.

ఉ. సాధుకృతప్రవేశుఁ డయి సాహసవత్తరచిత్తశత్రుడు
రోద్యధను నింద్రజిద్ధరుమహోజ్జ్వలవై భవగర్వితు న్బలో
తేధసముద్ధతుం డగువిధిం గృతదర్శనుఁ డైనవాని మా
నాధికుఁ జూచి యిట్లను మహాసభలో జను లందఱు నివన్.

రా. సాధు = లెస్సయానట్టుగా, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర =
మిక్కిలి సాహసవంతమైన, చిత్తముగల శత్రువులకు, దురోద్యధను = పోర.
శక్యముగానివాని, ఇంద్రజిద్ధరుని = రావణుని, ఇట్లను, కడమ సులభము.

భా. సాధు = సత్పురుషులచేత, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర =
మిక్కిలి యుద్ధతములైన, చిత్తశత్రువులుగలవాని, ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రుని
గెల్చిన, గురు = అధికమైన, మహా = ఉత్సవములచేసిన, ఉజ్జ్వలవై భవముచేత,
గర్వితుని = గర్వించినవాని, బలోతేధ = బలాన్నత్యముచేత, “ఉత్తేధ
శ్చోచ్చయశ్చనః” అని అ. సముద్ధతుని దురోద్యధనునిఁ జూచి యిట్లను.

తే. త్కాంతిజయశోభిరాముఁ డనంతబలుఁడు
ధర్మసూతి యిప్పుడును నీదౌష్ట్య మాత్మ
నెన్నక నయోక్తి నినుఁ దేర్ప నన్నుఁ బనిచె
వినుము నామాట దుర్మదావేశ ముడిగి.

86

రా. త్కాంతిజయములచేత, శోభి = ఒప్పెడువాఁడు, రాముఁడు, ధర్మ
సూతి = ధర్మ మునకుఁ గారణమైనవాఁడు.

భా. త్కాంతిజ = శాంతివలనఁ బుట్టిన, యశః = కీర్తిచేత, అభిరాముఁడు,
ధర్మసూతి = ధర్మజ్ఞుఁడు, కడమ సమము.

చ. నియతముగాఁగ నీ విపుడు నిన్నును నీవిభవంబు నీమహా
న్వయమును గాచికోవలసినకొ మగుడకొ విను మట్లు విక్రమ
క్రియమయి మాయచే నపహరించిన భూమిజనాదరారాని
శ్చయుఁ డగునన్న రేశ్వరునిశాసనమిట్టిద నీకుఁ జెప్పితిన్.

రా. భూమిజను = సీతను, మగుడ నిడుము.

భా. మాయచే నపహరించినభూమిని మగుడ విడుము.

క. భీమార్జునబాహుబలో
ద్దామత నీ వెఱిగినదియ తజ్జయశాలిన్
దా మిక్కిలి శౌర్యోన్నతి
చే మించినమేటి యతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

88

రా. భీమ=భయంకరమైన ఆర్జున=కార్తవీర్యార్జునునియొక్క, బాహు
బలోద్దామత = భుజబలిమి, నీవెఱిగినదియ, ఆయనతో యుద్ధముచేసినవాఁ
డవు గనుక, తజ్జయ=ఆకార్తవీర్యుని జయించుటచేత, శాలిన్=ఒప్పెడు పరశు
రాముని, శౌర్యోన్నతిచేత = బలిమిచేత, మించిన=జయించిన, మేటి=రఘు
వతి, అతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

రాఘవ—22

భా. భీమ=భీమునియొక్కయు, అర్జునునియొక్కయు, బాహుబలీ
ద్వామత=బలిమి, నీ వెఱిగినదియు, ఘోషయాత్రా గోగ్రహణాదులయందు,
తజ్జయ=ఆభీమాద్భుతులవల్లనైన జయములచేత, కాలిన్=ఒప్పెడువాని, తాన్=
తాను, మిక్కిలియు శౌర్యోన్నతిచేతను, మించినమేటి=అధికుడైన మేటి,
అతనిన్ = ధర్మరాజును, చెనకి బ్రతికెదే.

చ. విను పలుమాట లేల యలవేలుపుమాఁకలలోన నేనియున్
వెనుకకు వీఁగఁబాట కొక వీరుఁడు నై పఁగలాఁడె యల్క చూ
సినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగర కేలి యై నిగు
డ్చినఁబటుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యులకోర్వ నెట్లగున్.

రా. విను, అల్కచూపు=ఆగ్రహదృష్టిని, ఇనకులుఁడు = రాముఁడు,
ఇంచుకంత, అపేక్షితసంగరకేలియై నిగుడ్చిన నొకవీరుఁడు నై పఁగలాఁడె,
సాయకవిజృంభణమును, అన్యులకున్ = ఇతరులకు, ఓర్వ నెట్లగును.

భా. విను, అల్కచూపి=ఆగ్రహించి, నకులుఁడు, సమపేక్షిత = అపే
క్షింపఁబడిన, సంగరకేలియై, యతిస్థానములకు “సపేక్షిత” యనుదిక్కున-
ఁగఁపరిస్వరవర్ణయుక్తి భయముఁజెల్లునను లక్షణమువల్లఁ బకారమే యతిస్థానమై
చెల్లెను.

క. తదనుజునిబాహుబలసం

పదయును సాయకవిహార సాండిత్యమహా

భ్యుదయమును బంటుతనమును

మదిఁ దలఁచిన గుండె వగులు మార్తుర కెల్లన్.

90

చెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. నీవు మదు క్తనీతి మది నిల్పుము జీవితరక్షణార్థి వై

రావణదంతివాహను సురప్రభు గెల్చిన గెల్వ వచ్చుదు

‘రౌఢవవిచ్ఛేదమానకురురాజకుమారకభీమబాహులీ
‘లావిధి కగ్గ మైన నవిలంఘ్యమునాకము సంధి మే లగున్.

రా. రావణ - సంబుద్ధి. దుర్భావ = దుష్టస్వభావముయొక్క, విచ్ఛేద
మానక, ఉరు = అధికమైన, రాజకుమారక = రామునియొక్క, భీమ = భయం
కరమైన, కడమ సులభము.

భా. జీవితరక్షణార్థిని, విరావణదంతి=విరావతము, “విరావతోభ్రమా
తంగై రావణాభ్రమువల్లభాః” అని అ. వాహనముగాఁ గలవాని గెల్వవచ్చును,
దుర్భావ = దుర్బుద్ధిచేత, విచ్ఛేదమాన = వ్యాపారించెనువాఁడా, కురురాజ
కుమారక - సంబుద్ధి, భీమునియొక్క బాహులీలావిధికి, కడమ సరి.

వ. అనుపల్కు లాకర్ణించి యాదురాగ్రహగ్రస్తుండు తత్సమయ
సముద్దీపితకోపాటోపంబు లోలోపలన యడంచికొనుచు
శుష్కహాసితంబు ముఖంబునకుం దెచ్చుకొని. 92

ఉభయసమము. సులభము.

శ. కొలది గన కెట్టివారుం
బెలుచన దవుదవ్వలందు బెదరించియ మూ
లల వేయించికొనంగా
దలఁచెద రిది కాలగుణమొ దై వభుటనయో. 93

శెంటికి నమము. సులభము.

వ. అని యాదూతకృత్యధౌరేయు నుపలక్షించి. 94

చ. బలుములు సూపి యిట్టు నటుఁ బల్కితి వెట్టిహరీ పరోక్ష
ముల్, వలుకనె కానిబుద్ధి మఱి పాఱదు ని న్నతఁ డుర్వి
పాలుగా,వలసి యి టాడఁ బంపె విడువక మహిజన్మముఁ

బౌరుషంబు నిర్మలధృతియుం బొగడ్డ గన, మార్జిత రమ్మను
చూచె దన్నియున్. 95

రా. వెట్టిహరి=వెట్టికోటి, నిన్నతడు, ఉర్వి పాలుగావలసి=నేలపాలగు
టకు, ఆడెబం పెను, మహిజ్జ=సీతను, మముక్=మమ్మును, మార్జితరమ్మనుము.

భా. హరి = కృష్ణ, ఉర్వి = భూమియొక్క, పాలుగావలసి = రాజ్య
భాగము గావలసి యనుట, మహిజ్జ = భూమిని, విడువను = ఇవ్వను.

ఉ. కొండొకయొందుచోటువలె గొంకక బింకముతో నరుండు
భీముం డని నీవు మాటికి సమున్నతి నెన్నెదు కర్ణభీష్మతో
దండగురు ప్రతాపవితత ప్రథన ప్రథ నొప్పుమద్భలో
ద్దండత యించు కైన మదిఁ దార్ప విదేమిటి నేర్పు నెప్పుమా.

రా. కొండొకయొందుచోటువలె, నరుండు=మనుష్యుడు. భీముండు=
భయంకరుఁ డని, ఎన్నెదు, రాక్షసులు నరభోజనులుగారాయనుట, కర్ణభీష్మ =
శ్రవణకతోరమైన, కోదండ = వింటియొక్క, గురు ప్రతాపముచేత, వితత =
విస్తారమైన, ప్రథన ప్రథను = యుద్ధప్రసిద్ధిచేత, ఒప్పుచున్న.

భా. ఒండుచోటువలె = ఎఱుంగనిచోటువలెనె, నరుండు-భీముండు =
అర్జునుండు, భీముండునని, ఎన్నెదు=ఎంచెదవు, కర్ణభీష్మలయొక్కయు, కోదండ
గురు = ద్రోణాచార్యులయొక్కయు, మత్ = నాయొక్క, బల = చతురంగ
బలములయొక్క, ఉద్దండతను, మదిదార్పవు = ఎంచవు, కడమ నులభము.

చ. అనుటయు నమ్మదాంధునకు నాహరి యిట్లను నాదుమాట నీ
మనమున కిప్పుడొప్పుగునె మత్తవిరోధివరూధిసీతలు
పెనుకువ దక్కి చిక్కువడ భీమధనంజయభాసుర ప్రతా
పనవనమృద్ధితో గదియుబల్లిదు నావిభుఁ జూచునంతకున్. 97

రా. ఆహరి=అంగడుడు, ఇట్టనుకొ, భీమ=భయంకరమైన, ధనంజయ= అగ్నిభంగిని, భాసురమైన, ఆవిభుకొ = స్వస్వామిని.

భా. బల్లిదుని, ఆవిభు = ధర్మరాజును, చూచునంతకును నామాట యొప్పుగునే యని సింహావలోకనము, కడను సులభము.

చ. అమితచమూసమూర్తితుండ నంచు నహంకృతి మానవేమొ
నవ్యమదవిభూతి నీవెఱుంగవానరనాయకులాజిచేతనై
యమరినవా రనేకులు మహాబలు లవ్విభునొద్ద నీయధ
ర్మమ యిటమీఁద నెల్లెడల మాకు సహాయము నిన్నుఁ
దుంఁడగన్. 98

రా. మదవిభూతి = గర్వాతిశయముచు, నీవెఱుంగకొ = నీకెఱుకవడు నట్లుగా, వానరనాయకు లమరినవారు.

భా. మదవిభూతిచేత నహంకృతినిమానవేమొ, నరనాయకులవిభునొద్ద నమరినవారు = విరాటద్రుపదాదులును ధర్మరాజునకు సహాయమైనవారగుట, నీవెఱుంగవా.

వ. అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల నీతియు బలిమియు మహాో
ధతియుఁ దోచు హితంబు దెలిసి విఫలప్రయత్నం దై. 99

కెంటికి సరి. సులభము.

తే. ఆకట నెఱయ నీయాత్మనాశకునికర్ణ
దౌష్ట్య మెట్టిని నామాట దగుల దనుచు
విసివి యాదర్పదుష్టమానసునిగురుని
వారణోద్యుక్తి వెండియు వఱలఁ బలికె. 100

రా. నెఱయ, ఈ యాత్మనాశకుని = ఆత్మఘాతకుడైన రావణుని యొక్క, కర్ణ=చెవులయొక్క, దౌష్ట్యము=అవగుణము, ఎట్టిదో నామాట తగుల

దనుచుకొ, ఆదర్శదుష్టమానసుని = రావణుని, గురు = అధికమైన, నివారణోద్యుక్తి
 = వారిచేద ననెడు సుదోర్భగము, వెండియు పలుక = మఱియుఁ బ్రకాశమగు
 వట్టుగా, పలికెను.

భా. ఆశకుని కర్ణులయొక్క దౌష్ట్య మెట్టిదో నామాట సీయాత్మను
 దగులదనుచు, ఆదర్శదుష్టమానసుని = దుర్యోధనునియొక్క, గురుని = తండ్రిని
 భృతరాష్ట్రుని, వారణోద్యుక్తి = యుద్ధనివారణయత్నముచేత, పలికెను.

తే. నీదుషిన్నతమ్ముండు సునీలివిదురుఁ

డతనిబుద్ధిమార్గంబు నీ కభిమతంబు

గానియప్పుడ మఱి యాస గలదె నిన్నుఁ

దెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము గాక.

101

రా. నీదుషిన్నతమ్ముండు = విభీషణుండు, సునీలివిదురుండు = లెస్సగా
 సీతించెలసినవాడు, “క్షాతాతువిదురోవిందుః” అని అ. తెలుపఁ బూనుటను =
 తెలియఁ జెప్పటయందు, క. ‘వినుతద్వితీయసత్తమి, కిని మఱి మూడవ విభక్తిని
 నిడఁగా నా, విన నింపు పుట్టుపట్టున, నను వెఱిగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధి
 శయనా’ యని తాతంభట్టు. అనగలఁ, ఓరి = తుచ్చుఁడా.

భా. సునీలి = మంచిసీలిగలవాడు, తెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము.

వ. అతండేతదుపద్రవప్రారంభకాలంబున.

102

క. అన్న వటుమీదరాజపు

నిన్నొ గా దనుట నాదునేరమి యైనం

గన్నది యనకున్నను విన

కున్నను గపటమదిమనకు నొండొరులయెడన్.

103

రెంటికిని సమము. సులభము.

తే. అరయ నేరి కి ట్ట ట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారుదు శ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు.

104

రా. శ్రీరామరామ = సీత, ఆడుకొనఁగరానియట్టిది = నిందింపరానిది, నీకుఁ, మారుదు శ్చేష్టితంబు, కడమ సమము.

భా. అరయన్, ఇట్టట్టని యాడుకొనఁగరానియట్టిది, చెప్పినం బాపము వచ్చుననుట, శ్రీరామరామ = ఆశ్చర్యవాక్యము, నీకుమారునియొక్క దుశ్చేష్టితంబు, దానఁజేటు, వొందును = వచ్చును.

ఉత్సాహ. అనయవృత్తిఁ దనకుఁ దాన యహితుఁ డగుచు
సర్పదం, శన మొనర్చు టన్నమున విషంబు నిడుట సింధుపా
తనముసేత సతికిఁ గీడు దలఁచు టరసి చూడు పా
వనికి నింత కినుక వెనుచువానికులము ద్రుంగదే.

105

రా. అనయవృత్తిని = అవివేకముచేత, తనకు, తాన=తానే, అహితుఁ డగుచుఁ = ఆత్మద్రోహియగుచు నుట, సర్పదంశన మొనర్చుట = పాముఁ గఱపించుకొనుట, అన్నమునఁ దనకుఁదాన, విషంబునిడుట = విషంబుఁ బెట్టి కొనుట, సింధు = సముద్రమందు, పాతనముసేత = వడుట, సతికిఁ గీడుదలఁచుట = పరస్త్రీవాంఛయు, ఆయవగుణములు సరియనుట, పావనికిఁ = పరమపతివ్రతకు.

భా. అనయవృత్తిని=అధర్మవ్యాపారముచేత, తనకుఁదాన యహితుఁ డగుచుఁ = కారణములేకయే శత్రుఁడగుచు ననుట, సింధుపాతనముసేత = మడుఁగులోఁ ద్రొక్కుటను, సతికిఁ = ద్రౌపదికి, కీడుదలఁచుటను, ఆరసిచూడు = తలంచుకొమ్ము, పావనికిఁ = భీమునికి, కడమ సులభము.

క. విను పెక్కు లేల విడువుము

జనసమృతమతివి దేహజననామయము

దనయుదితక్కిరి గులవ

ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మీ బ్రోచు ప్రభున కిది దగున్. 106

రా. జనసమృత=సమృతమైన, మతిచేత, విదేహజను=నీతను, విడువుము, ఆనామయమును = సుస్థిలిని, తన, ఉదిత=ప్రసిద్ధమైన, కీర్తిని కులవర్తనమును బ్రజలను లక్ష్మీని బ్రోచు ప్రభువకు, ఇది = నీతను విడుచుట, నీతను విడిచినను మనమందఱమును సుఖముననుండు మనుట.

భా. జనసమృతమతివి, దేహజనన = దేహమునఁ బుట్టుకగల, ఆమయమును = తెవులును, తెవులువంటివాని ననుట, ఉదితకీర్తిని = ఖండితమైన కీర్తిగలవాని, తనయుఁ = దుర్యోధనుని, విడువుము.

క. మనకురువంశక్షోభము

గనికని వారింప కునికి కార్యము గా దొ

క్కనిరూఢదురాగ్రహము

ద్ధిని విడుచుట మేలొ కులము దెగుటయ మేలొ. 107

రా. మనకు, ఉరు = అధికమైన, వంశక్షోభమును గనికని, ఒక్కని రూఢమైన దురాగ్రహముగల బుద్ధిని = చలము ననుట, విడుచుటమేలొ, కులము, తెగుట = పోవుట, మేలొ.

భా. కురువంశక్షోభముగనికని, ఒక్కని = దుర్యోధనుని, రూఢ = పాదుకొన్న, దురాగ్రహబుద్ధిగలవాని విడుచుటమేలొ కులము దెగుటమేలొ, దుర్యోధనుని మాటలు వినక కులమును రక్షించుకొ మ్మనుట.

క. అని మఱియుఁ దఱిమి చెప్పంగ

నను వైనటు లెల్లఁజెప్ప నది యాతనికం

తెను మఱి యెవ్వఁడు నే మని
నినుఁ దెలిపెడిఁ జెడియెఁ గులము నీకతనఁ దుదన్. 108

రెంటికి నమము.

క. అని పలికి వెండియును నా
తనిపట్టినచలము రాజ్యదర్పవికారం
బును నైఁపక యుడికించుట
కనయము నుద్ధతమనస్కుఁ డగుచుం బలికెన్. 109

రా. అనిపలికి, ఆతని = ఆరావణనియొక్క, పట్టినచలమును నైఁపక
చులికెను.

భా. అని పలికి వెండియు, ఆతని=ధృతరాష్ట్రనియొక్క, పట్టినా అ=
కొడుకైన దుర్యోధనునిచే, ఉడికించుటకు నుద్ధతమనస్కుఁడగుచు: బలికెను.

క. సుబలాత్మజమాయాద్యూ
తబలంబున నమర సంపదలు గొని యెంతే
బ్రబలి తది నేఁడు నిలువదు
ప్రబలాహవభీమనరవరభుజోద్ధతిచేన్. 110

రా. సుబలాత్మజ = బలవంతుడైనయింద్రజిత్తుయొక్క, మాయాదుల
చేత, ఊత = శ్రవ్వబడిన-వ్యాపింపబడినయట్టియనుట. “ఊయీతంతునం
తానే” అను ధాతువు, బలంబునకొ = బలిమిచేత, ఆమర సంపదలుగొని,
అది = ఆప్రాబల్యము, ప్రబలాహవమందు భీమమైన, నరవర = రామునియొక్క,
భుజోద్ధతిచేత నేఁడు, నిలువదు - క్రియ.

భా. సుబలాత్మజ = శకునియొక్క, మాయచేతి ద్యూత బలంబునకొ =
బలముచేత, ఆమరకొ, అది=ఆద్యూతము, ప్రబలమైన, ఆహవ = యుద్ధము
గల, భీమునియొక్కయు, వరభుజోద్ధతిచేత, నిలువదు-క్రియ.

చ. ఘనముగ నాత్మ నాటితనకాంతపరాభవ మల్కు బెంపగా
ననయముఁ బేర్చురాజమణి యాశుగసంతతి నీదు పెద్దత
మ్ముని నెదురొమ్మునెత్తురు సముద్ధతిఁ గ్రోల నినుం గృతోరుభం
గుని నొనరింపజూచె దిదిగోఁ గలహంబ యభీష్టమేనియున్.

రా. ఆత్మను, నాటి=గ్రచ్చుకొని, తనకాంత = సీతయొక్క, పరా
భవము=తిరస్కారముచేతనైన, అల్కును, పెంపగా = తీర్చుకొనుటకొఱకు,
పేర్చురాజమణి=రామునియొక్క, ఆశుగసంతతి=బాణపరంపర, ఊరు=అధిక
మయిన, భంగునికొ = పరాజయముగలవానిగా, ఒనరింపగాను జూచెడు.

భా. నా.టి = ఆజాదమునాటియందైన, తనకాంత = ద్రౌపది
యొక్క, పరాభవము, అల్కును, పెంపగా = అధికమునేయంగా, పేర్చు =
ఉగ్రుడౌచున్న, ఆశుగసంతతి = భీముడు, నీదు పెద్దతమ్ముని = దుశ్శాసనుని
యొక్క, నెత్తురు గ్రోలగాను, నిన్నుగృతమైన, ఊరుభంగునికొ = తొడలు
విఱుగుట గలవానిగా, ఒనరింపగాను జూచెడు.

చ. అని నమితప్రతాపుఁ డగునాతనితమ్మునిమేఘనాదభం
జనకృతిదేవదత్తజయశబ్దవివర్ధితసింహనాద మెం
దును గొడలేక నీకు నిదెదుస్సహకర్ణనిపాతసూచి యై
వినబడు గుండె దిగ్గురన వేగిర మేల దురంబ కోరినన్. 112

రా. ఆతనితమ్ముని=లక్ష్మణునియొక్క, మేఘనాదభంజన = ఇంద్రజిత్తు
వధచేత, కృతి=కృతకృత్యులైన, దేవ=దేవతలచేత, దత్త=చేయఁబడిన, జయశబ్ద
ములచేత వివర్ధితమైన, సింహనాదము=అట్టహాసము, దుస్సహ = నహింపరాని,
కర్ణనిపాత = శ్రవణప్రదేశముగల, సూచియై=సూచియై, వినబడును.

భా. ఆతనితమ్ముని=భీమునితమ్ముడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాదము
యొక్క భంజనమందు, కృతి=సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద=

జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధితమైన సింహనాదము, దుస్సహమైన కర్ణుని యొక్క, నిపాత = పాటును, సూచించునదియై వినఁబడును, అర్థాంతరము. అతని = భీమునియొక్క, తమ్ముని = తమ్ముడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాద = మేఘగర్జనముయొక్క, భంజనమందు, కృతి = సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద = జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధిత = వృద్ధిబొందింపఁబడిన, అర్జును. దేవదత్తధ్వనిచేత వృద్ధిబొందింపఁబడిన దనుట, సింహనాదము = భీముని సింహనాద మని యన్వయము. దుస్సహ = దుస్సహించఁనైన దుర్యోధనుని తమ్ముని యొక్కయు, కర్ణ = కర్ణునియొక్కయు, నిపాతమును సూచించునదై, అర్జునుఁడు కర్ణుని సంహరించెడు సమయమందు భీముఁడు దుస్సహుని సంహరించి సింహనాదము చేయు ననుట.

క. వారలసంగర మిట్టిది

యారీతిం దెలుపనేల యెఱుంగఁబడదే

యారయ నిది నీకు నతి

క్రూరమహాకపటభవదురోదరవేళన్.

113:

రా. వారల = రామలక్ష్మణులయొక్క, సంగరము = యుద్ధము, ఇట్టిది, అతిక్రూర మహాకపట-సంబుద్ధి. భవత్ = నీయొక్క, ఉరః = వక్షముయొక్క, దరవేళను = ప్రక్కలించునప్పుడు, ఎఱుంగఁబడదే = తెలియకుండెడినా.

భా. వారల = భీమార్జునులయొక్క, సంగరము = ప్రతిజ్ఞ, ఇట్టిది, అతిక్రూరమహా, కపటభవ = కపటజన్మమైన, దురోదరవేళను = ద్యూతసమయమందు, “పణేద్యూతేదురోదరః” అని అ. ఎఱుంగఁబడదే = తెలియకుండెడిదా.

వ. అని పలికి యప్పుడు దన్నుం జొట్టుముట్టుకొని పట్ట నిగ్రహించుటకు నుగ్రయోధుల నాగ్రహంబున నియోగించునట్లు రాత్తుదుర్వివేకంబునకు నన్ని నిర్విశంకసమాకులితసంరంభ. విజృంభితుం డై మేనువెంచి.

114

రా. అనికి, మహాత్ = అధికమైన, ఆరిపుర = శత్రుపురమైన
 లంకయొక్క, అజిర = ప్రాంగణములయందుండు, “అంగణంచత్వరాజికే” అని
 ఆ. అసంత = బహుళములైన, వనచయంబులన్నియున్ = ఉద్యానవనాదులు,
 చిఱునుగ్గుగా, అతఁడు = రాముఁడు, నడచెను.

భా. అనికి = యుద్ధమునకు, మహారిపురాజిరాన్ = శత్రుసమూహము
 రాఁగా, అతఁడు = ధర్మజుఁడు, నడచెను

ఆ. తెగువ నిట్లు నడచి మిగులఁ జేరికలంక
 ముక్తధృతివిలాసముగఁ గడంకఁ
 బోరు నడపె దృఢమనోరథహరికుంజ
 రోగ్రబలము గొలిపియాగ్రహమున.

122

రా. లంక, ముక్తధృతివిలాసముగన్ = తల్లడిల్లఁగా ననుట, మిగులఁ
 జేరికను = అత్యంతసమీపమున, నడచి, దృఢములైన మనోరథములుగల, హరి
 మంజర = వానరశ్రేష్ఠుఁడైన సుగ్రీవునియొక్క, ఉగ్ర బలమును, కొలిపి = పెరచేచి,
 పోరు నడపెను.

భా. చేరి, కలంకముక్త = నిష్కళంకమైన, ధృతిచేత, విలాసముగన్ =
 ఒయ్యారముగా, దృఢమయిన మనస్సుగల రథహరికుంజరములచే సుగ్రమైన,
 బలము = సేనను, కడమ నమము.

క. అన్తునుజేంద్రునిబలవ
 ర్ణము మొదలినాఁడు భీష్మరక్షోర్జితద
 ర్పమునఁ గవియుసుయోధను
 తమ్ములఁ జతురంగసైన్యతతులజయించెన్.

123

రా. అన్తునుజేంద్రుని = రామునియొక్క, బలవర్ణము, భీష్మ = భయం
 కరులైన, రక్షస్సులచేత, ఆర్జిత = సంపాదించబడిన, సుయోధ = సదృశులచేత,
 తమ్ములు = స్తుతియించబడిన, సైన్యతతులను జయించెను.

భా. భీష్మనియొక్క రక్షచేత నూర్జితమైన దర్పముచేత, కవియు = ఎదిరించునట్టి, సుయోధనుతమ్మలకొ = దుశ్శాసనాదులను, చతురంగ సైన్యతతులను జయించెను.

సీ. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేశనురుమాధ
వప్రేమకృతవిజయ ప్రకర్ష
మరయుచు నంగదశరభకేసరిగజ
ర్షభశతబలిసమీరణసుతాజి
కేళీమహత్త్వ మీక్షించుచు నుగ్రసం,
పాతిదస్రసుతాచ్ఛభల్లరాజ
వేగదర్శితనూర్జితాగణ్యదర్పంబు
చూడ్కుల కొసంగుచు శూరతావి

తే. భాసి నుత్తమోజౌ బరాసుఫణిశిఖండి
ననలసంభవు నై న్యేశు నని గరంబు
మగతనము సూష గనుగొంచు మఱియు ద్రుపద
ముఖ్యులరణంబు గనుచు సమ్మోదమందె.

124

రా ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు = రాముఁడు, అవ్వేశను = యుద్ధసమయమందు, రుమాధవ = సుగ్రీవునియొక్క, ప్రేమ = నెనరుచేత, కృత = చేయఁబడిన, విజయ = గెలుపుయొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అరయుచుకొ, అంగద, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతబలి, సమీరణసుత = హనుమంతునియొక్కయు, ఆజికేళీ = యుద్ధవిలాసముయొక్క, మహత్త్వము = ఆధిక్యమును, ఈక్షించుచుకొ, సంపాతి = సంపాతియొక్కయు, దస్రసుత = మైందద్వివిదులయొక్కయు, అచ్ఛభల్లరాజ = భల్లరాజపతియైన జాంబవంతునియొక్కయు, ఋతాచ్ఛభల్లభాలాకాశి అని అ, వేగదర్శియొక్కయు, తను = శరీరములయొక్క, దర్పంబు = బలిమిని, చూడ్కులకొసంగుచుకొ = చూచుచును, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమైన, ఓజాకొ =

తేజస్సుగలవాని, పర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణములనెడి, ఫణి = సర్పములకు, శిఖండి = సెనులియైనవాని, సై న్యేశుక్ = సేనాపతియైననీలుని, కనుగొంచుక్, ద్రు = వృక్షములే, “పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః” అని అ. పదస్థానముగాఁగల వానరులలోపల, ముఖ్యుల = శ్రేష్ఠులయొక్క, రణంబు గనుచు నమోద మందెను.

భా. ఆన్యపాలశ్రేష్ఠుఁడు = ధర్మరాజు, ఉరు = అధికమైన, మాధవ = కృష్ణునియొక్క, ప్రేమచేతఁ గృతమైన, విజయ = అర్జునునియొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అంగదను = వేదక చేత, అరయుచుక్, “అంగదనాథు మ్రింగినవృకావలిదన్యెసముట్టుకొన్న” యని సోమయాజులప్రయోగము, శరభ, కేసరి. గజ, ఋషభ, శతములభంగిని, బలి = బలముగల, సమీరణత = భీమునియొక్క, ఉగ్రమానట్టుగా, సుపాతి = పాఱుచున్న, దస్రసుత = నకులసహదేవులయొక్క, అచ్చ = స్వచ్ఛములైన, భల్లరాజ = బాణశ్రేష్ఠములయొక్క, వేగ = వేగమును, దర్శితను = చూచువాఁడౌటచేత, దర్పంబు చూడుకొనుఁగు, శూరతావిభాసి = శౌర్యముచేత నొప్పెడి, ఉత్తమోజాఁడనెడు సాంచాలుని, పర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణవాయువులకు, ఫణి = సర్పమైన, శిఖండిని, సై న్యేశుక్ = ధృష్టద్యుమ్నుని, కనుగొంచుక్, ద్రుపదముఖ్యుల = ద్రుపదుఁడు మొదలైనవారియొక్క, రణంబు గనుచు నమోదమందెను.

శా. క్షత్త్రాచారవిహారి యై విజయరత్నానిష్ఠఁ బెంపొందువి
శ్వత్త్రాతక్ విభు విష్ణు నారయుచు నాశ్చర్యంబు లిద్దేవుచా
రిత్రంబుల్ హరియూధచోదకత నీరితిక్ వినోదించునే
చిత్రంబే గెలు పీబలాలి కని చూచెక్ ఖేచర వ్రాతముల్.

రా. క్షత్త్రాచార = క్షత్రియాచారముచేత, విజయరత్నా = జయసంపాదనమందుఁగల, నిష్ఠను = ఆసక్తిచేత, విష్ణుక్ = రాముని, హరియూధ = వానరకులమును, చోదకతను = పనిగొనువాఁడౌటచేత, కడవ సరి.

భా. క్షత్ర = సారథియొక్క, ఆచారముచేత = సారథ్యముచేతననుట.
విహారియై, విజయ = అర్జునునియొక్క, విష్ణు = కృష్ణుని, హరియూధ = అశ్వ
సమూహమును, చోదకతను = త్రోలేడువాడౌటచేత, కడమ నులభము.

వ. అంత.

126

సీ. సింజినీనిర్ఘోషజితసముద్రధ్వని
మేఘునాదుండు సమిధశక్తి
భీష్ముండు సందీప్తపృథుశౌర్యగుణమణి
వాహినీశుండు నిజాహవదళ
దివసాంతరచితాతితీవ్రవిక్రమత శో
భిల్ల నెంతయు విజృంభించి వాడు
తన్మధ్యమునఁ బుట్టుతనసేనభంగంబు
నరిసేనగర్వంబు నడచి యడచి

తే. నాగభీషణబాణప్రయోగములను
భీమనరవరచేష్టలు బెండువడఁగఁ
దదనుజులసత్ప్రతాపంబు లొదుగువడఁగఁ
గట్టువఱిచె బల్కలు నాజిఘనులు వొగడ.

127

రా. సింజినీనిర్ఘోష = గుణధ్వనిచేత, “మాద్యజ్ఞాసింజినీగుణః” అని
అ. జితమైనసముద్రధ్వనిగల, మేఘునాదుండు = ఇంద్రజిత్తు, సమిధ =
ప్రకాశింపుచున్న, శక్తిచేత, భీష్ముండు = భయంకరుండు, సందీప్తము లయిన
పృథుశౌర్యగుణముల నెడు మణులను, వాహినీశుండు = సముద్రునివంటివాడు,
నిజాహవదళ = స్వకీయముగ్ధావస్థగల, దివసాంత = రాత్రియందు, రచితమైన,
నాగ = నాగరూపములైన, భీషణబాణప్రయోగములను, నాగపాశములచే
ననుట, భీమ = ఘోరములైన, నరవర = రామునియొక్క, చేష్టలు, తదనుజు =
అక్షణునియొక్క, లసత్ప్రతాపంబు లొదుగువడఁగ, కట్టువఱిచెను.

రాఘవ—23

భా. సింజినీనిర్ఘోషముతో జితములైన సముద్రధర్మనియు మేఘనాదములునుగలవాఁడు, పృథు = ఘనములైన. శౌర్యగుణముణి = మణులవంటి శౌర్యగుణములుగలవాఁడు, శౌర్యగుణభూషితం డనుట. వాహినీశుండు = సేనాపతి, భీష్మండు, నిజాహవ = తనయుద్ధముయొక్క, దశదివసాంతర = ఐదిదివసములలోపల, చిత = సంపాదించబడిన, తీవ్ర, విక్రమతన = విక్రమముగలవాఁడౌచేత, నాగ = సర్పములభంగిని, భీషణములైన బాణప్రయోగముల చేత, భీమునియొక్కయు నరునియొక్కయు, చేష్టలు, తదనుజాల = నకుల సహదేవులయొక్క, ఆజిని = యుద్ధమందు, పల్కఱు గట్టుపఱిచె నని క్రిందటి కన్వయము. కుంటుపఱిచె ననుట.

చ. దొర ననుజాన్వితంబుగ సుదుర్దమదుర్దశఁ గుండఁజేసి యిట్లురువడిఁ బేర్చుశాత్రువురణోద్ధతివెంపు సహింపలేక తా సరగున దాని మాన్వహరిచక్రముఁ బూని యెదిర్చె నంతనే మరలె నరాతియత్నగరిమం దనవూపు నివారితంబుగన్.

రా. హరిచక్రము = వానరసమూహము, ఆరాతి = శత్రువైన ఇంద్రజిత్తుయొక్క, యత్నగరిమను = బాణప్రయోగాది యత్నములచేత, మరలెను = ఓర్వలేక వెనుకతీసెను. కడమ సులభము.

భా. హరి = కృష్ణుండు, చక్రముఁ బూనియెదిర్చెను. అంతనే = అప్పుడే, నర = అర్జునునియొక్క, ఆతియత్నగరిమను = ప్రార్థనచే ననుట. మరలెను.

వ. అంతే.

129

సీ. అట్లవార్యప్రాణి నలరుపితామహు
వరశక్తి బ్రబలుదీవ్యత్ప్రీతాప
గుణశాలి విజయుండు కోదండఘననాద
సంపదుల్లాసితసకలనిజచ.

మూసంతతిశిఖండి యేసె నారచితస

చ్చద్వసంగ్రామప్రచారుఁ డగుచు

వై రిన్మపాలకుమారులహృదయంబు

లెంతయు భేదిల్ల నిద్ధవివిధ

ఆ. విశిఖవిసరనిబిడవివిధసమస్తమ

త్తనుజేసి యుద్ధమహిఁ బడంగ

నేసి గురుమనోవికాససంపాది యై

యాప్తబంధుజనుల నలరఁజేసె.

130

రా. పితామహుఁ = బ్రహ్మయొక్క, పరముయొక్క శక్తిచేతఁ బ్రబలెడి
దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రతాపగుణములచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న,
విజయముగలవాఁడు, తోదండ మనెడి, ఘన = మేఘముయొక్క, నాదము
యొక్క, సంపత్ = సమృద్ధిచేత, ఉల్లాసిత = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, నకల
నిజవమూసంతతియ నెడి, శిఖండి = సెమట్లగలవాఁడు, ఆరచితమైన, సచ్చద్వ =
శవటముతోఁ గూడిన, సంగ్రామప్రచారుముగలవాడగుచుకొ = మేఘములలో
నుండి యనుట. ఇద్ధ = ప్రవృద్ధములునై, వివిధములైన, విశిఖ = బాణముల
యొక్క, విసర = సమూహములచేత, “సందోహవిసరప్రజాః” అని అ. నిబిడ
మానట్లుగా, విద్ధ = భేదింపఁబడిన, సమస్తమర్తతను = నకల మర్తసానములు
కలవాఁడౌటను, చేసి = మర్తములు భేదించి యనుట. గురు = రావణుని
యొక్క, కడమ సులభము.

భా. పరశక్తిగలవాని, ప్రబలనికొ = భీష్ముని, శాలి = ఒప్పెడువాఁడు,
చమూసంతతిగలవాఁడు, విజయుండు, అర్జునుండు, శిఖండి, ఏసెనాకొ = ప్రేసె
ననఁగా, రచితమైన, మర్త = ఆయుములుగల, తను = శరీరముగలవాని, చేసి,
గురు = అధికమైన, కడమ సమము.

క. దీనతఁ దత్ప్రతిపక్షబ

లానీకము గుందుచుండె నారాత్రి గడున్

మానసములార్తి బొగులం

గా నిక నేదిబ్రతు కేదిగతియో యనుచున్.

131

ఉభయసమము.

ఉ. అంతట నద్భుతంబు గరుడాగమనంబు నిరాకృతాహితా

త్యంతసమార్జితోర్జితజయాభ్యుదయం బయి భీష్మపాతసం

క్రాంతఘనవ్యధ నైఋత్యం గా మఱిపింపఁ బునర్నహాజివి

క్రాంతి కుపక్రమించువిభుఁగాంచి దినేశసుతాదు లుబ్బుచున్.

రా. అద్భుతమయిన గరుడాగమనంబున, నిరాకృతాహితా = విడిపింపఁ బడిన నర్పములు గలదొటచేత, ఊర్జితజయాభ్యుదయంబయి = గెలుపునందలి యుబ్బును రప్పించి యనుట. భీష్మ = భయంకరమైన, పాత = పాటుచేత, దినేశసుతాదులు = సుగ్రీవాదులు, కడమ సమము.

భా. అద్భుతంబుగఁ, రుట్ = రోషముయొక్క, “ప్రతిఘాతుక్కు” ఛాస్త్రీయా” వ్వుని ఆ. ఆగమనంబు నిరాకృతమైన యహితులచేత నత్యంతము, సమార్జిత = సంపాదించబడిన, ఊర్జితమైన, జయాభ్యుదయము గలదై తోపించి శత్రుజయోతిశయమును నిరాకరించె ననుట. భీష్మ పాతముచేత, సంక్రాంతం=సంక్రమించిన, ఘనవ్యధను మఱిపింపఁగాఁ బునర్నహాజియందుఁగల, విక్రాంతిక్ = విక్రమమునకు, దినేశసుతాదులు = కర్ణాదులు, సంభ్రమించిరి. అని ముందరివచనమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

వ. చేరి పొడగాంచి ప్రస్తుతసమరసన్నాహసముచిత ప్రకారంబున సంభ్రమించి రంత నరుణోదయం బగుటయు. 132

రెంటికి సరి. సులభము.

క. గురుక్షోర్జితదర్ప
 స్ఫురణముచే శత్రునైన్యములు మార్కొనఁ జె
 చెప్పర వైవస్వతసంతతి
 నరవరుఁ డొగి నద్దర మైనరెప్ప సబలుఁ డై. 134

రా. గురు = అధికమైన, రక్షస్సులచేత, అర్జిత = సంపాదించఁబడిన,
 దర్పస్ఫురణముచేత.

భా. గురు = ద్రోణునియొక్క, రక్షచేత నుర్జితమైన, కడమ సరి.

వ. అప్పుడు. 135

క. అత్యంతము నవనిసుతా
 పత్యతనుబలంబులోనఁ బస మీఱి మహా
 దైత్యుఁ డనఁబరఁగు శూర
 స్తుత్యుఁ డసమరోషవికృతి ధూమ్రాక్షుఁ డనిన్. 136

రా. అవనిసుతాపతి = రామునియొక్క, అతను = అనల్పమైన, బలంబు
 లోన, అసమమైన రోషవికృతిగలవాఁడు, ధూమ్రాక్షుఁడు, కడమ సరి.

భా. అవనిసుత = నరకాసురునియొక్క, అపత్యతను = పుత్రత్వముచేత,
 పరఁగు శూరస్తుత్యుఁడు = భగదత్తుఁడు, అసమరోషముయొక్క వికృతిచేత
 ధూమ్రవర్ణములైన, అక్షుఁడు = కన్నులుగలవాఁడు, చరించె నని ముందరి
 పద్యమునఁ గ్రియ.

తే. దళితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రిఁ
 గప్పుచు యథామనోరథగతిఁ జరించె
 నవనిజారూఢమదవారణక్రియలకు
 నిలువ లేకపార్థబలయోధులు దొలంగ. 137

రా. దళిత = భేదింపబడిన, హరికుంజర = వానరముఖులయొక్క, శతములయొక్క యంగములచేత, యథామనః = మనసు నలిక్రమింపని, అవ్యయీభావనమానము. రథగతిచేత, నిజ = తనయొక్క, ఆరూఢ = దృఢమైన, మదముయొక్క, వారణ క్రియలకుఁ = పోమొత్తుటలకు, నిలువలేక యపార్థబలులైన యోధులుతొలంగ, చరించెను.

భా. హరికుంజరశతాంగములకుఁ = రథాదులచేత, నిజరూఢమైన, మదవారణ = మత్తేభముయొక్క, క్రియలకుఁ = యుద్ధక్రియలకు, పార్థబల = భర్తరాజు సేనయందుగల, యోధులు తొలంగు, యథామనోరథగతికుఁ = యథేష్టవృత్తిచేత, చరించెను.

వ. అంత నంతయుం గనుంగొని.

138

క. తమకమున మరుద్వరసుతుఁ

డమితవృథఁ జెదరునిజబలాళి మగుడ దు

ర్దమరణజయశోభగద

త్తమహాశుండాలమునకుఁ దా నెదిరించెన్.

139

రా. మరుత్ = వాయువుయొక్క, వరసుతుఁడు = హనుమంతుఁడు, బలాళిమగుడకు, దుర్దమరణమందుగల, జయశోభగకుఁ = జయలక్ష్మిగలది, యగునట్లుగా, దత్త = ఇయ్యబడిన, మహాశగలవాఁడు, విఠినినమూఁక తిరిగి జగడమునేయునట్లు నాధారమైనవాఁడనుట. ఆలమునకుఁ = యుద్ధమునకు, ఎదిరించెను.

భా. మరుద్వర = ఇంద్రునియొక్క, “మరుతౌపవనామరా” అని అనుతుఁడు = అర్జునుఁడు, దుర్దమ = అణచుకొనకముగాని, రూజ = యుద్ధమువల్లఁబుట్టిన, యశముగల భగదత్తునియొక్క, మహాశుండాలమునకుఁ = సుప్రతీకమనెడి గజమునకు, ఎదిరించెను.

తే. తొలగ కెడ సొచ్చుమానవాదుల సుశర్త
యోధులను బొజ్జ ద్రోలి యిట్లురుభుజావి
భూతి నెదిరించునాకపితను నతఁ
డాజి నొప్పించి మడిసె వాహనముతోడ.

140

రా. మానవాదులకొ = మనుష్యుల భక్షించెడువారిని, సు = మిక్కిలియు,
శర్త = సుఖమానట్టుగా - అనాయాసముగననుట. యోధులను = పోరాడివారిని,
పొజ్జద్రోలి = పొజ్జదటిమి, ఎదిరించెడు, ఆకపితే = ఆహనుమంతునికే, అతఁడు =
అధూమాత్తుఁడ నెడు రావణునిమూలబలకర్త, తనుకొ, ఆజిని, ఒప్పించి =
అప్పగించి, మడిసెను.

భా. మానవాదులకొ = మానములఁ బలికెడువారిని - పంతములాడువారి
ననుట. సుశర్తయోధులను = సంసత్తులను, ఆకపితనుకొ = అర్జునుని, అతఁడు =
భగదత్తుఁడు, నొప్పించి, వాహనముతోడకొ = ఏనుఁగుతోఁగూడ, మడిసెను.

వ. మఱియును.

141

క. బహురక్షో భయనేనలు
విహితాజిని ద్రైశ నంత విలసిల్లె జగ
న్దహితాహవరుచిరక్షి
ప్రహస్తకోదండగురుతరస్ఫూర్తిగడున్.

142

రా. బహురక్షస్ఫులయొక్క, అభయ = భయరహితములైన, రుచి =
చేడుకను, రక్షి = రక్షించెడి, ప్రహస్త = రావణునిసేనాపతి యైన ప్రహస్తుని
యొక్క, కోదండముచేత, గురుతరమైనస్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

భా. బహురక్షగలయుభయనేనలు, జగన్దహిత = జగత్ప్రసిద్ధమైన,
అహవమంధు, రుచిర = ప్రకాశింపుచున్న, క్షీప్రవేగవంకమైన, హస్తముగల,
కోదండగురు = ద్రోణునియొక్క, తరః = బలిమియొక్క, స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

సీ. ఆమేటి తనదునై న్యమును బద్ధవ్యాహ
 భంగి జూపట్టంగఁ బన్ని హతిక
 రప్రహారప్రవర్తనలచే జీకాకు
 వలుచుచుఁ గడుఁ జొచ్చి నుఱిచియాడు
 వీరకుంజర జగద్విసుతవిక్రము ధనం
 జయతనూజు సుభద్రసంతతి నవ
 రోధించి బహుమహాయోధనవ్యాపార
 శూరత ప్రాపుగాఁ బోరిపోరి

తే. గెలువ నోపక మిక్కిలి నలగి యంత
 నతనిధర్మవిహీనయుద్ధాతిశయము
 చేతఁ జంపించెఁ దనుఁ దనసేనవారిఁ
 గాచుకొన నొండుమార్గంబు గానలేక.

143

రా. నైన్యమును = రాక్షసనైన్యమును, పద్మవ్యాహభంగి = పద్మ
 సమూహమువలె, చూపట్టంగఁ, పన్నిహతిక = పాదప్రహారములచేతను, నుఱిచి
 యాడుచున్న వీరకుంజరుడైనవాని, వీరకుంజరుండు గమక నైన్యమును బద్ధ
 వ్యాహముంబలె నుఱుమాడెను. సు = లెన్నెన, భద్రసంతతి = శుభపరంపరలు
 గలవాని, ధనంజయతనూజు = అగ్నిపుత్రుడైననీలుని, ఆమేటి = ప్రహస్తుడు,
 అవరోధించి యని యన్వయము. మహాయోధన = అధికయుద్ధముయొక్క,
 “యుద్ధమామోధనంజన్య” మ్మని అ. అతని = నీలునియొక్క, ధర్మవిహీన = విల్లు
 లేని, యుద్ధాతిశయముచేత, కరప్రహారమున ననుట. తనకు = తన్ను, తన
 సేనవారిని, జంపించెను, ప్రహస్తుడు నొచ్చె ననుట.

భా. ఆమేటి = ద్రోణుండు, పద్మవ్యాహభంగి, పన్ని = రక్షించి, అంతట
 నుండి యభిమన్యునకు విశేషణములు, హతికర = నాశకరములైన, సుభద్ర
 యొక్క, సంతతి = కుమారుడైన యభిమన్యుని, మహాయోధులయొక్క

శూరత ప్రాప్తుగా, ధర్మవిహీన = అధర్మమైన, అతనికొ = అభిమత్యుని ఆమేటి
చంపించెను. కడమ సులభము

సీ. అతిశౌర్యపరసుశర్మాకృష్టవిజయతః
జేసి నానాపార్థసేన లపుడు
రాద్రవరోల్లాస రాజిత సత్తయ
ధృతి సింధునాయకుఁ దీవ్రశక్తి
నాకీశు దృఢరణోత్సేకుని మించి తో
ద్వడలేక యొదుగ నాబలియుఁ డట్ల
ద్రుంగెను విరథుఁ డై తుదను దుశ్శాసన
తనుజగదాహతి ననయముఁ బ్రతి

ఆ. కోటి లేనినాదు కొమరున కిప్పాటు
వలసె నకట! యిది యవార్య మనుచు
వేగె నానిచావు విని యంత జిహ్మండు
ఖండితారిపంక్తికంధరుండు.

144

రా. అతిశౌర్యులైన, పర = కపులచేత, సుశర్మ = మిక్కిలి సుఖ
మానట్లుగా, అకృష్ట = త్రిప్పబడిన, విజయతఃజేసి, అప్రయాసముననే రాక్షస
సేనల గెలిచె ననుట. నానావిధములైన, అపార్థ సేనలు = విఱిగినరాక్షససేనలు,
రాద్రమైన యల్లాసముచేత, అక్షయధృతిచేత, సింధునాయకుఁ = సముద్రుని
వంటివాని, తీవ్రశక్తిగలవాని, దృఢరణోత్సేకముగలవాని, అకీశుఁ = వానరుఁ
డైన నీలుని, “వానరశిఖి” అని అ. ఒదుగకొ = సేనలొదుగఁగా, ఆబలియుండు =
ప్రహస్తుండు, ద్రుంగెను, దుశ్శాసనతను = శిక్షింప శక్యముగానివాడొట
చేతను, జగదాహతిని = జగత్సంహారముచేతను, ప్రతికోటిలేని, కొమరునకుఁ =
ఒప్పిదమునకు, అనుచు, జిహ్మండు = జయశీలుండు, పంక్తికంధరుండు =
రాచణుండు, వేగెను.

భా. అతికార్యపరుడైన సుశర్మచేత, ఆకృష్ట = వెడలఁదీయఁబడిన, విజయతఁజేసి = అర్జునుఁడుగలవాఁడౌటచేత, అభిమన్యునకు విశేషభాము. నానావిధములైన, పార్థసేనలు = పాండవసేనలు, రౌద్ర = రుద్రసంబాధమైన, వరముయొక్క యుల్లాసముచేత, రాజితుఁడైనవాని, అక్షయధృతి = అధిక ధైర్యముగలవాని, తీవ్రశక్తిచేత, 'నాకీశు' = ఇంద్రునిఁ బోలినవాని, దృఢమైన రణమందగు, ఉల్లేకుని = అధికముగలవాని, సింధునాయకు = సైంధవుని, మించి, ఒడుగఁగా, అబలియుఁడు = అభిమన్యుఁడు, దుశ్శాసనతనుజు = దుశ్శాసనుమారుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, గదాపాతిచేతఁ ద్రుంఁగెను, నాదు, శౌమరునకు = కుమారునికి, అనుచు, భండిత = భండింపఁబడిన, అరిపంక్తుల యొక్క, కంధర = కంఠములు గలవాఁడు, జిష్టుండు = అర్జునుఁడు, వేఁగెను.

వ. ఇట్లు శోకసంతప్తమానసుం డగునతనిం గనుంగొని. 145

ఁటికి సరి. సులభము.

ఉ. డోహ గలంగి యిట్లడల నూరక యేటికి నాహవక్రియా
సాహసవర్తనంబుతఱి జావులు క్రొత్తలె చాలు నిట్టిదు
ర్భోహ మికం ద్యజింపుము సముత్కటశోకవిషాదహేతువై
దేహి గరంబు గీడ్పఱుచు దీనితగుల్ మది నెంచి చూచినన్.

రా. విషాదహేతు = భేదహేతువైన, వైదేహి = సీతను, త్యజింపుము. కడమ సులభము.

భా. దుర్భోహమును ద్యజింపుము, దీనితగుల్ = మోహసక్తి, దేహి = మనుష్యుని, కీడ్పఱుచును.

క. అని పెద్ద లైనయావులు

దనుఁ దేర్పంగ నున్న రనుచుఁ దలయూచి మనం

బునఁ దత్తదహితనృపవ

ర్తనచింతం గినుక బలిసిరాఁ దనలోనన్.

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉత్సాహ. ఆదుకొన్న కావరమున నకట మనుజమాత్మఁ డీ
మేదినిపయి సింధురాజు మీఱి వచ్చి భీమనే
నాదిబహుసహాయచయము నాఁగి చెఱుచువాడె హా-
నాదుపట్టినట్టిచలమునకొ గణింపఁ డేమియున్. 148.

రా. సింధురాజు = సముద్రుని, మీఱివచ్చి భీమమైన సేనాది
బహుసహాయచయమును జెఱుచువాడె, నాదుపట్టినట్టి = నేఁబట్టిన, చలమును,
నకొ = నన్నును, గణింపఁడు.

భా. సింధురాజు = నైంధవుఁడు, సహాయచయమును, అఁగి, నాదు
పట్టికొ = అభిమన్యుని, చెఱుచువాడె = కూల్చువాడే.

వ. అని యుగ్గడించి యందుల కేమియన్నియుం జిక్కనయ్యెడు
ననిరోప వేగంబున రోజుచు నందలు విన ని ట్లనియె. 149.

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ధృతి నేన కూల్తు నరిసం

హరిఁ బాఱఁగఁ దఱిమి తఱిమి యాసింధుమహీ

పలితలసద్బలవల్లెన్

నృతనూఖండముల జంబుకాదులు దనియన్. 150.

రా. అరిసంహరికొ = శత్రుసమూహమును, ఆసింధు = సముద్ర
పర్యంతమైన, మహీ = భూమియందు, పలిత = పడిన, కడమ సులభము.

భా. సింధుమహీపతి = నైంధవునియొక్క, తలను గూల్తును.

తే. వినుఁడు నాపంత మిదె నేఁడువేగయుక్త

గతి నలిగి యాన్యపుని నేలఁ గలపువాడె

నలినమిత్రున స్తమయంబునకు మునుపుగ

భానుపుత్రాదితత్పక్షబలముఁ దఱిమి.

151

రా. మఱియు రావణనివాక్యము, వేగయు క్తమయినగతిచేత, నలిన్ = చేడుకచేత, అమిత్రు = రామునియొక్క, అస్తమయంబునకున్ = నాశనమునకు, మునుపుగ, భానుపుత్రాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలుగాఁగల, తత్పక్ష = ఆ రామునికి సహాయమైన, “పక్షపార్శ్వగురుత్సాధ్యసహాయబలభీత్తిషు” అని వి. బలమును దఱిమి, అన్యపునిన్ = ఆరామునిని, కడమ సమము.

భా. మఱియు నర్జునునివాక్యము, నేఁడు, వేగన్ = తెల్లవారినను, నలినమిత్రు = సూర్యునియొక్క, అన్యపుని = నైంధపుని, కడమ సులభము.

తే. ఏ గడఁగి యిట్లు గావింపనేని బెలుచు

జత్తు రుగ్రాజభాసురజ్వలనమునకు

శలభతవహించి యస్తాకనైన్యపతులు

విద్విషతైస్సనికులు సముద్విక్షుఁ జూడ.

152

రా. అస్తాక = మనసంబంధులైన, నైన్యపతులు, ఉగ్రాజియనెడి భాసురమైన, జ్వలనమునకున్ = అగ్నికి, శలభతవహించి, సముత్ = సంతోషయుక్తమైన, వీక్షున్ = దృష్టిచేత, విద్విషత్ = ఆ రామునియొక్క నైనికులు చూడఁగాఁ జత్తురు, ఇంకఁ దనవల్లఁగాని జయము రా దనుట.

భా. అస్తాకనైన్యపతులును విద్విషతైస్సనికులును, సముద్విక్షుఁజూడన్ = శల లెత్తిచూడఁగాననుట, రుక్ = దీప్తులయొక్క, రాజి = వంక్తులచేత, భాసురమైన జ్వలనమునకు, కడమ సులభము.

వ. అని పలికిపలికినట్లు బెట్టిపంపుఁ బెంపుసొంపు పొంపిరివోవ సన్నధుండై యుద్ధయాత్ర గావించి యావీరకంఠీరవుం డకుంతవిక్రమోత్సేకంబున ననేక యోజనవిస్తారదారుణంబుగాఁ

బన్నినపరబలశ్రూహంబునందు సాహసోల్లాసభాసితశరాసన
కళావిశేషంబున నీసు నెఱపుచుం దెఱసి గొని రథంబు
వఱపించి యొఱపుపఱపున నడ్డగించుపగఱ యెడ్డుగడ్డుఱికి.
చించుకొని తనతోన చొచ్చునిచ్చులంపుఱెచ్చరిక చాలక
యక్కడక్కడం దలపడి వెలివెలిన పోరునిజయోధవీరులకు.
దూరదృశ్యమానకేతన ద్యోతనంబునం బ్రీతి యొసంగుచు
నిశాత నిజశరవ్రాతపాతంబులచేత భూతలంబున నవిరళం.
బుగా నొరగినహరికుంజరశతాంగశకలంబులచేత వికల
త్వంబు నొందక యమందస్యందనప్రచారంబు సారథ్యా
శ్చర్యచర్యామహిమమహనీయహరినైపుణోద్దీపితా టోపం
బై యేపుచూపం బ్రతాపంబు మెఱసి రణవిహరణ.
రణరణికవిజృంభణాస్తంభ సంభ్రమబంభ్రమ్యమాణచండ
కోదండదండకుండలీభావావినాభావసుభగంభావుక శరప్ర
యోగ వేగచాతుర్యాశ్చర్య దశభుజయుగయుగళవిగళి
తాగళిత జయదగ్ధవిభవుం డగుచు నభినవసరణి నురవడించె
నప్పుడప్పరబలంబునందుఁ గొందఱు.

153.

రా. హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, శతములయొక్క, సార =
శ్రేష్ఠమైన, ధీ = బుద్ధికి, ఆశ్చర్యమైన, చరా = గతియొక్క, దశభుజయుగ
యుగళ = వింశతిహస్తములయొక్క, కడమ సరి.

భా. సారథ్యముయొక్క యాశ్చర్యచర్యామహిమచేత మహనీయమైన,
రణవిహరణమందుఁగల, రణరణిక = కాంతౌలిశయముయొక్క యసుట,
బాభ్రమ్యమాణ = మఱిమఱి పరిభ్రమించుచున్న, శరప్రయోగవేగచాతుర్యము
చేత నాశ్చర్యమైన, దశ = అవస్థగల, భుజయుగయుగళ = పూనుగాండ్లవంటి.
రెండుభుజములయొక్క, కడమ స్ఫుటము.

క. వేమలు మనగుర్వశ్వ
 తామలకీఘోరవీరతరు బాణకదం
 బామితవర్ ముదు స్తర
 మై మెఱసె దదప్ర భేద్యుడయ్యె నితంశున్.

154

రా. మన=మనయొక్క, గురు=ప్రేమైన, అశ్వశ్శ = గావి, ఆమలకీ =
 'ఉసిరిక, "తివ్యభూత్యామలకీ త్రిపు" అని అ. వీరతరు = మద్ది, "నదీసంజోవీరతరు
 'రింద్రుక్ర కతుభోర్జున" అని అ. బాణ = గోరంట, "నీలియూటిద్యయో
 'ర్పాణ" అని అ. కదంబ = కడిమి, "సేవప్రియకకదంబాస్తుహలిప్రియ" అని
 'అ. ఈచెట్లయొక్క, అమితవర్షము=చాలా బ్రయోగించుట, దుస్తరమై = తరింప
 రానిదై, మెఱసెను, ఇతడును = ఈరావణుడును, తత్ = ఆతరువర్షముచేత,
 అప్రభేద్యుడయ్యెను, అని పలుకుచుండ నని ముందరి కన్వయము. "ఆమలకీ"
 అనుశబ్దమున ఆ యనెను నుపసర్గమున్నది గనుక యతిస్థానమునకు తకారమే
 చెల్లును. ఇది ప్రాచీనుల-ఇందుకు లక్షణము. కవిలోకచింతామణియనెడు
 'తాతంభట్టుభందమందు, ఆ. 'భాత్రిబ్రాదియోగసూత్రంబుగలిగిన, సుభయ
 మును వచింప నొనరు యతికి, సాతిరి క్తభక్తికక్రసేవితకమ, లాలయానివాస
 'లక్ష్యమిదియే' ఇందుకు విరాటపర్వమందు సోమయాజి, ఉ. 'శ్రియన గౌరి
 నా బరగుచెల్వలచిత్తము పల్లదింప భ, ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు
 రూపము దాల్చి విష్ణురూపాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు
 వైదిక, ధ్యాయిత కిచ్చ మెచ్చుపరతత్వము గొల్పెద నిష్ఠానిధికి.' హరివంశ
 మందు నాచన సోమనయు, క. 'ఆపాదశిరోలంకా, రాపాదితచారుతాభి
 రామాత్మమహా, రూపాలోకనతుష్టా, కూపారకుమారి కాముకురమణిరాజా.'
 ఇట నుదాహరించినది గనుక, అశ్వశ్శతామలకీఘోరవీరతరు - అని తకారమే
 యతిగా సూరపరాజుగారును బ్రయోగించినారు.

భా. గుర్వశ్వతామలకు = ద్రోణాశ్వతామలకును, ఈవీరతరు =
 'వీరశ్రేష్ఠుడైన యాయుర్జునునియొక్క, బాణకదంబ = 'బాణసమూహముల

యొక్క, అమితవర్షము మెఱసెను, ఇతండున్ = అర్జునుఁడును, తల్ = అబాణ
వర్షముచేత, అప్రభేద్యుడయ్యెన్ = భేదింపరానివాఁడాయెను.

తే. కొంద టిరియప్రేరితస్యందనాశ్వ

కర్ణముఖ్యోగ్రతరుల మోఘతకుఁ దలఁక

గొందఱు మననృపాలునిగురుకృపకృత

వర్తధర్తవర్తన గాచు వగవ మనఁగ.

155

రా. ప్రేరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, స్యందన = నెమ్మిచ్చెట్టును, “తినిశేస్యం
దనోనేమి,” అని అ. అశ్వకర్ణ = మద్దిచ్చెట్టును, “సాలేయస్థకార్యాశ్వకర్ణ
కాః” అని అ. ముఖ్య = మొదలుగాఁగల, ఉగ్ర = భయంకరములైన, తరుల =
వృక్షములయొక్క, మోఘతకున్ = వ్యర్థత్వమునకు, నృపాలుని = రాముని
యొక్క, గురుకృప = అధికపయకృతమైన, వర్త = కవచముయొక్క, ధర్త =
ప్రకారముగల, వర్తన = వృత్తిగలది, కృపకు విశేషణము. కాచును, కడమ
సులభము.

భా. అతిరయముచేతఁ బ్రేరితములైన, స్యందనాశ్వ = రథాశ్వములు
గల, కర్ణముఖ్యులైన, ఉగ్రతరుల = అత్యుగ్రులయొక్క, మోఘతకున్ =
ఘీటమికి, నృపాలునిన్ = దుర్యోధనుని, గురుకృపకృతవర్తలయొక్క, ధర్త
వర్తన = ధనుర్వాస్యపారము.

తే. కొంద టినతనూజాదుల క్రోవిలోనఁ

బ్రాణములు గల్గఁ దెలియుండి బ్రతికెద మన

నీలగజముఖ్యబల మదె నిగుడి పొదివె

శాత్రువుని నంచుఁ గొందఱు సంతసిలఁగ.

156

రా. ఇనతనూజాదుల = సుగ్రీవాదులయొక్క, నీలుఁడును గఱుఁడును,
కడమ సులభము.

భా. ఇనతనూజాదుల = కర్ణాదులయొక్క, నీల=నల్లనైన, గజములు, ముఖ్య=మొదలుగాగల.

వ. మఱియు ననేకు లనేకప్రకారంబులఁ దత్తద్రణసమయసముదయజయపరాజయప్రతీతివశంబునం బలుకుచుండ నతండు సర్వదుర్వారదోర్విలాసగర్వంబున నుల్లసిల్లుచు. 157

రెంటికి సరి. సులభము.

వనమయూరము.

సారనిజచాపగుణశబ్దసమనుప్ర
జ్యారసికశూరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరతరశాత్కృతినిరూప్యగమనుండై
చేరి యవికారధృతిసింధునృపుఁ జూచెన్.

158

రా. సారనిజచాపగుణశబ్దమును, సమనుప్రజ్య=వెనుకొనుటకు, రసిక=రుచిగలవియునై, శూరులయొక్క, తరస = మాంసములచేత, అతి, మిక్కిలి, అకిరణ = కిరణరహితములైన, అగ్ర = ముల్కులుగలవియునైన, శ.క్ర.మాంస.ములచేతఁ గప్పబడినవి యనుట, క్రూరశరములయొక్క, శాత్కృతులచేత, నిరూప్య = ఎఱుంగఁదగిన, గమనుండై = గమనముగలవాడై, అవికారధృతిచేత, సింధుసముద్రమైనవాని, నృపుఁ = రాముని, చూచెను.

భా. సార = శ్రేష్ఠమైన, నిజచాపగుణముయొక్కశబ్దమును, సమనుప్రజ్య = వెనుకొనుటకు, రసిక = నేర్పరియునై, శూరతర = శూరశ్రేష్ఠుడైన, సాత్యకియొక్క, రణాగ్ర = యుద్ధముఖమందగు, క్రూర = నిష్ఠరము.లయిన, శర = బాణములయొక్క, శాత్కృతి = శ.క్ర.ధ్వనులచేత, నిరూప్య = తెలియఁదగిన, గమనముగలవాడై చేరి, అవి కారమైనధృతిగలవాని, సింధు.నృపుఁ=నైంధవుని, చూచెను. తనబాణప్రయోగధ్వనులజాడను సాత్యకియుఁ గొల్పిరాగా నర్జునుఁడు నైంధవుని గదిసె నచుట.

వ. అంత.

160

తే. తివిరి గురుకృతవర్తాదిధృతివిలసిత

విగ్రహస్ఫూర్తి గడు మించి విజయసత్వ
హయతాలోలుఁ డయి వచ్చు నలఘుమన్యు
దశముఖుని భీము నర్కనందనుఁడు దాఁకె.

161

రా. తివిరి, గురు = అధికమానట్లుగా, కృత = చేయఁజడ్డ, వర్తాది = కవచముమొదలుగాఁగలసాధనములయొక్క, ధృతి = ధారణముచేత, విలసిత మైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “శరీరంవర్తవిగ్రహః” అని అ. స్ఫూర్తి = స్ఫురణచేత, విజయ = గెలుపే, సత్సహాయతా = లెస్ససహాయముగాఁగలవాఁ డాటచేత, అలోలుఁడయి = అచలుఁడై భయములేక యనుట, వచ్చుచున్న, అలఘుమన్యుఁ = అధికతోవముగలవాని, భీముఁ = భీయంకరమైనవాని, దశముఖునిఁ = రావణుని, అర్కనందనుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, తాఁకెను.

భా. తివిరిగురుకృతవర్తాదులయొక్క, ధృతి = ధైర్యముచేత, విలసిత మైన, విగ్రహ = యుద్ధముయొక్క, స్ఫూర్తిచేత, “రణకలహవిగ్రహా” అని అ. విజయ = అర్జునునియొక్క, సహాయత్వమందు, లోలుఁడై = అపేక్ష గలవాఁడై, ‘లోలశ్చలసత్పష్టయోః’ అని అ. అర్జునునికి సహాయముగా ననుట, అలఘు = అధికమైన, మన్యుదశ = రోహివస్థగల, ముఖముగలవాని, భీముఁ = భీముని, అర్కనందనుఁడు = కర్ణుఁడు, తాఁకెను.

మ. మిహిరప్రొద్భవుఁ డిట్లు శాత్రవునిలక్ష్మి నైఁపు కుగ్రాచలా గ్రహతం జేసి కడుం గలంచుటకు వీరకం దాకి తద్వోరబాణహతిఁ సాధనహీనతం బొరసి ప్రాంత్యాగపర్యంతదు స్సహపీడకభజియించెబల్కలు సుహృజ్జాలంబు జాలింబడన్.

రాఘవ—24

రా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఊగ్ర = ఘనమైన, అచ
లాగ్ర = పర్వతశిఖరముచేత, హతక్ = హతమైనదానిఁగా, శాత్రవుని =
రావణునియొక్క, లక్ష్మినిజేసి, పీడను భజించెను, కడమ సులభము.

భా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు = కర్ణుఁడు, “మిహిరారుణపూషణః” అని
అ. శాత్రవునిలక్ష్మీ = భీముని, జయలక్ష్మిని, నైఋతయుగమైన, అచల =
స్థిరమైన, ఆగ్రహతంజేసి = ఆగ్రహముగలవాఁ డాటచేత, తాఁకి, తత్ =
అభీమునియొక్క, ఘోరబాణహతిచేత, పీడను భజించెను.

వ. అంత.

162

తే. వాయుసూనుండు ధృతకరవాలహస్త
విహృతిచాతురిఁ బ్రతివీరువిశిఖవృష్టిఁ
దొలఁగ జడియుచు సాహసం బలర నతని
యరదమునకు లంఘించి శౌర్యంబు మెఱయ.

163

రా. వాయుసూనుండు, ధృత = ధరింపఁబడిన, కర = హస్తముల
యొక్కయు, వాలహస్త = తోఁకలయొక్కయు, “వాలహస్తస్తువాలధిః”
అని అ. విహృతిచాతురిక్ = విహారచాతుర్యముచేత, ధృతశబ్దము చాతురికి
విశేషణము. డీలుపఱచె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

భా. వాయుసూనుండు = భీముఁడు, ధృతమైన, కరవాల = ఖడ్గము
గల, “కరవాలః కృపాణవ” త్తని అ. హస్తముయొక్క, కడమ సులభము.

క. అహితుని నాశ్చర్యకర

ప్రహరణవిధిఁ జాల డీలువఱచె నతండుఁ
రహిఁ దిరుగఁ దెచ్చుకొని వి

గ్రహచేష్ట లడంగ నొంచె గరువలిపట్టన్.

164

రా. కరువలిపట్టిక్ = హనుమంతుని, నొంచెను, కడమ సరి. సులభము.

భా. అహితునిక్ = కర్ణుని, ఆశ్చర్యమైన, కర = హస్తమందుగల, ప్రహరణ = ఆయుధముయొక్క, “ఆయుధంతు ప్రహరణ” మ్మని అ. విధిక్ = వ్యాపారముచేత, అతండుక్ = కర్ణుడును, కరువలిపట్టిక్ = భీముని, విగ్రహ చేష్టలు = శరీరచేష్టలు, అడంగక్ = మూర్ఖపోవునట్లుగా ననుట.

శ. నొంచి తదవసరజాతా

చంచలఘనమన్యువహ్ని సంతతిఁ దనుఁ గా

రించుచు నపు డెంతయు నల

యించుమహాశత్రుభీము నిట్లని పలికెన్.

165

రా. తదవసర = ఆనమయముందు, జాతమైన, అచంచల = స్థిరమైన, ఘనమన్యుక్ = అధికశోపముగలవాని, మహాశత్రులకు, భీముక్ = భయంకరుడైనవాని, వహ్నిసంతతిక్ = నీలుని, పలికెను.

భా. ఘనమన్యుక్ = అధికశోకమనెడి, “మహ్యుర్దైన్యేక్రతాక్రథి” అని అ.

వహ్నిసంతతిక్ = అగ్నిసమూహముచేత, తనుక్ = తనశరీరమును, కారిం చుచుక్ = తపింపఁజేయుచు, ఆలయించు = శోషింపఁజేయుచున్న, తనశోకవహ్ని చేతఁ దానే తప్పుఁ డగుచున్నవాని ననుట, భీము నిట్లని పలికెను.

శ. కానలఁ గాయలుఁ బండ్లు న

నూనముగా మెసఁగి బ్రతుకకోరి నీలా

వానరునకు నీకును గుఱి

యైనను మద్బలము నొరయ నర్హం బగునే.

166

రా. నీలా-సంబుధి. వానరునకు నీకును = కొంతయైన నీకును, గుఱియై = కనిపించుకొని, ననుక్ = నన్నును, మద్బలమునను, ఒరయిం = చెనకుటకు, అర్హం బగునే.

భా. ఓరీ = తుచ్చుఁడా, నీలావు = నీబలిమి, ఆనరునకు = ఆయర్హునకును, నీకును గుఱియైనను, కడమ నులభము.

చ. ఒరయుటకుఁ ఫలంబు దగనొందితి పొమ్మని యమ్మహాభుజుం
 బరుసపుమాటలకుఁ దహనబాణహతికుఁ హృదయంబు సాల
 నొంచి రహితచేష్టుఁ జేసి విడిచెను నికటంబున నయ్యెడకు
 రిపు, స్ఫురణకృశానుజక్రియలు సూచుచు రామునితమ్ముఁ
 డెంతయున్. 167

రా. పొమ్మని = చత్తువుగాక యని, మాటలకుఁ = మాటలచేతను, దహన
 బాణ = అగ్నియాస్త్రముయొక్క, హతిచేతను హృదయంబును, నొంచి =
 భేదించి, అమ్మహాభుజుఁ = నీలుని, రహితచేష్టునిఁజేసి విడిచెను. అయ్యెడను,
 రిపు = రావణునియొక్క, స్ఫురణ = స్ఫూర్తిని, కృశానుజ = అగ్నివల్లఁబుట్టిన
 నీలునియొక్క, క్రియలు = మూర్ఛాచేష్టలను, చూచుచు, రామునితమ్ముడు =
 లక్ష్మణుడు, ససంభ్రమాకులుండై యని ముందరి కన్వయము.

భా. పరుసపుమాటలు, అను = అనెడి, దహనముయొక్కయు బాణము
 యొక్కయు హరిచే నొంచి విడిచెను. నికటంబునకుఁ = అసమీపముననే,
 రిపుస్ఫురణ = భూరిశ్రవనుప్రతాపముచేత, కృశ = క్షీణములైన, అనుజ
 క్రియలు = సాత్యకిచేష్టలను, చూచుచు, రాముని = బలరామునియొక్క,
 తమ్ముడు = కృష్ణుడు. కడమ సులభము.

వ. ససంభ్రమాకులుండై.

168

తే. చూడు మటు నరవరజయస్ఫూర్తి నారెప్ప
 వైరిసేన భూరిశ్రవోదారుణరణ
 మహిమదనుజబలశ్రీలు మడంగ నింత
 టను రిపుగరంబు దెగవేయకునికి గీడు.

169

రా. లక్ష్మణుడు రామునితో ననెడుమాట. నరవర-సంబుద్ధి, భూరి =
 అధికమైన, శ్రవోదారుణ = శ్రవణభయంకరమైన, రణ = శబ్దముయొక్క, “రణా”

స్త్రీయఃధినాధ్వనా” ఆని రత్నమాల. మహిమన్=అధికముచేత, వైరిసేన, ఆర్చెను=మ్రోసెను. దనుజబల=రాక్షసబలముయొక్క, శ్రీలు = విలాసములు, మడగన్ = అడగునట్టుగా, రిపున్=రావణుని, కరంబు = మిక్కిలి, తెగ ప్రేయకునికిగీడు, వ్యాఖ్యయందుండు క్రమమునకు లక్షణ మిమడదని తోచు నెడ-కరముచెగునట్లు శత్రుని ప్రేయకునికి కీడని యన్వయింపనగు.

భా. కృష్ణుం డర్జును ననుమాట. చూడుమట, నర=అర్జునా ! భూరి శ్రవణి = భూరిశ్రవసునియొక్క, దారుణమైన, రణమహిన్ = యుద్ధభూమి యందు, మదనుజ=నాతత్త్వఁడయిన సాత్యకియొక్క, బలశ్రీలు, మడగన్ = అడగిపోగా, వైరిసేన, యార్చెను. ఇంతటను, రిపు = శత్రువైనభూరిశ్రవ సునియొక్క, కరంబు=హస్తమును, తెగప్రేయకునికి కీడు.

తే. అనుచుఁ దా నన్నమాటఁ జేకొని తడయక

ఘనఘంజుండు సుమిత్రనందనుఁడు జిష్ణుఁ

డరిఁ గరము కుంటువడ నేయ ననుజుగెలుపు

గాంచి మోదించె నంత నటించుచక్రి.

170

రా. అనుచుఁదాను, అన్నమాటను = రామునిమాటను, చేకొని = అను మతిఁబుచ్చుకొని యనుట. సుమిత్రయొక్కనందనుఁడు=లక్ష్మణుఁడు, నరతను = మనుష్యత్వమున, నటించుచక్రి=రాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అనుచు, తానన్నమాటను=తానాడినమాటను, చేకొని, సుమిత్ర నందనుఁడు=బంధుప్రియుఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, అరి = భూరిశ్రవసుని యొక్క, కరంబును, కుంటువడనేయన్ = తెగప్రేయగా, అంతన్=సమీప మున, నటించు=నటించెడి, చక్రి=కృష్ణుఁడు, మోదించెను. ఈపద్యమునందును గరము కుంటువడునట్లు లరిని నేయ నని యన్వయింపఁదగు.

వ. మఱియుం దద్రణం బతిభయంకరం బయి ప్రవర్తిల్లే. 171

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. అంతట రాముతమ్ముడు దిగంతసమీపగుఁ డైనయట్టిభా
స్వంతు తెఱంగు గాంచి తనశత్రునికాయము సొంపు మీఱిన
త్యంతము నేసి యేసి తదుదగ్రశరంబుల రేసి రేసి య
శ్రాంతతఁ బోరుజిష్ణురిపున త్తవ్వము నారయుచున్ మనంబునన్.

రా. రాముతమ్ముడు = లక్ష్మణుడు, భాస్వంతు తెఱంగు = రక్తవర్ణము
ననుట. కాంచి = పొంది, శత్రుని = రావణునియొక్క, కాయముసొంపు
మీఱిగాఁ = శరీరము రక్తమయ మగునట్లుగానుండి, జిష్ణురిపు = రావణుని
యొక్క, సత్తవ్వము నారయుచును మనంబున లక్ష్మణుఁ డెంచుకొనెడుమాట.

భా. రాముతమ్ముడు = కృష్ణుడు, భాస్వంతు = సూర్యునియొక్క,
తెఱంగుగాంచి, ఇంతటినుండి యర్జునవ్యాపారము. జిష్ణుని = అర్జునుని, రిపు =
శర్ణులయొక్క, సత్తవ్వమును నారయుచు, తనలో ననుకొనుమాట. కడము
సులభము.

తే. సమదరోహహితుల ఘోరసాయకముల

వానరానీకమును మున్నుగా నలుకుచు

గెలిచె భానుసుతాదియోధుల నరాతి

విపులభుజశక్తి కొదగాన వెదకియైన.

173

రా. సమదరోహహి = క్రూరశత్రువులములే, తుల = పోలిక గాఁగల, ఘోర
సాయకములచేత, వానరానీకమును = వానరసమూహమును, భానుసుతాది =
సుగ్రీవుఁడు మొదలయిన, అరాతి = రావణునియొక్క. కడము సులభము.

భా. సమదరోహహితుల = క్రూరశత్రువులయొక్క, సాయకములవాన =
బాణవర్షమును, రానీక, నర = అర్జునునియొక్క, అలివిపుల, కొదగాన =
కొదవఁగానను.

తే. హరులు దగదొట్టి మెలగ లే వనినవాడి

తృప్త వారించె నిపు డీయతి ప్రతాపుఁ

డద్భుతంబుగ నవనిశాతాస్త్రనిహతి

గ్రొచ్చి కీలాలములు వెల్లిగొన వెలార్చి.

174

రా. హరులు = వానరులు, దగదొట్టి, అనిక = యుద్ధమందు, మెలగ లేవు క. 'స్థావరతిర్యక్పదముల, కేవలపునఁ గ్రియలు దలఁప నేకపచనముల్, దేవమనుష్యాదిక్రియల్, భావింపఁగ నేకపచనబహువచనంబు' లని యాంధ్ర) భాషాభూషణము గనుక హరులు మెలగలే వని ప్రయోగము. నవమైన, అజితృష్ణ = తిరుగ యుద్ధమునకు నసెడుకాంక్షను, వారించెను = అణఁచెను. ఈయతి ప్రతాపుఁడు = రావణుఁడు, అత్యద్భుతంబుగ = నాకును వెరఁగవు నట్టుగా, నవ=వంతలై, నిశాత=తీక్షణములునైన, అస్త్ర=దివ్యాస్త్రములయొక్క, వానరప్రయుక్తపర్వతములనన్నియు సుగ్ధచేసినవి గనుక, నిహతిక = ప్రహరము చేత, గ్రొచ్చి=గుడులుగాచేసి, కీలాలములు=సెత్తురులు, "కోణి లేంభసికీలాల" మని ఆ. వెల్లిగొనవెలార్చి, సరిలేకవారించె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. హరులు = గుఱ్ఱములు, అనిన, కీలాలములు వెల్లిగొనునట్లుగా, అవనిక = భూమిని, శాత=వాడియైన, అస్త్రనిహతిక=బాణప్రయోగముచేత, గ్రొచ్చి = భేదించి, వాజితృష్ణ = గుఱ్ఱాలయొక్క దప్పిని, వారించెను.

సీ. మును విష్ణుహాయోధుఁడుసంగరోత్సాహ

సన్నాహసంపత్తి విన్నదిమొద

లాప్తసేనాదిసహాయసంగత్యవి

రతినిబిడొజుండు రాజరాజు

సింధురాజు బ్రదుకు నెడకుండ రక్షించు

కొనుటకు నతియత్నమున బరఁగుట

దెలిసియు నిబ్బలాధికుని జయద్రథు
 సద్యోవధార్తునిఁ జంపుటకును
 తే. బ్రతినయం బే నొనర్పక పార్థబాణ
 ములనె ప్రొద్దు గ్రుంకెడుదాఁక బోరు జరుపు
 చున్నవిజయహాని జనింప కున్నె యకట!
 శత్రునకు దర్పకాల మై సత్త్వ మెక్క.

175

రా. మునుపు = భూర్వమందు, ఇమృహాయోధు = రావణునియొక్క,
 సంగర = యుద్ధమందుగల, అవరతిని = ఎడతెగకుండుటచేత, బిడెజొండు =
 ఇంద్రుఁడును, రాజరాజు = కుబేరుఁడును, సింధురాజు = వరుణుఁడును, అతి
 యత్నమునఁబరచుట = ప్రచ్ఛన్నులై యుండుట ననుట, తెలిసియు, జయత్ =
 సర్వోత్కృష్టత్వమున వర్తింపుచున్న, రథున్ = రథముగలవాని, సద్యోవ
 ధార్తునిన్ = ప్రొద్దుగంకకమునుపే చంపదగినరావణుని, చంపుటకు, ప్రతి
 నయంబు = యుక్త్యంతరమును, జనర్పక, అపార్థ = నిరర్థకములైన, బాణముల
 చేతనే, శత్రునకు దర్పకాలమై సత్త్వమెక్కన్ = రాక్షసులకు రాత్రి దర్ప
 కాలము గనుక. కడమ సులభము.

భా. ఇమృహాయోధు = అర్జునునియొక్క, సంగర = ప్రతిజ్ఞ చేతనైన,
 “ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదావత్ససంగరః” అని అ. ఆప్తసేనాదికర్ణాదిబలములయొక్క,
 సంగతియొక్క, అవరతిన్ = ఉడుగమిచేత, నిబిడెజొండు = నిబిడమైన లేజము
 గలవాఁడు, రాజరాజు = దుర్యోధనుఁడు, జయద్రథున్ = వైంధవుని, పార్థ =
 అర్జునునియొక్క, విజయహాని = అర్జునునికిఁ గీడు. కడమ సులభము.

వ. అని తలపోసి.

176

తే. కరము భానుబింబము మాయగప్పె నభము
 నంబకములరాగమునఁ బెంపారుచూడ్పి

బ్రతిభటుండు సూచి నరుం డింక మ్రగ్గ కెట్టు
బూన్కి విడం డని సంరంభమును వహింప.

177

రా. అని తలపోసి = లక్షణుడీలాగువిచారించుకొని, రాగమునఁ
బెంపారుచూడ్కి = ఎఱ్ఱనైన చూడ్కిచేత, ప్రతిభటుండు = రావణుండు,
చూచి, నరుండు = మనుష్యుండు, పూన్కివిడం డని సంరంభమును వహింపగా
భానుబింబము, మాయ్ = మాగుండువారునట్టుగా, అంబకముల = బాణ
ములచేత, నభముం గ ప్పెను.

భా. అని తలపోసి = కృష్ణుం డీలాగువిచారించుకొని, అంబకముల = శేత్ర
ములయొక్క, రాగమున = అనురాగముచేత, ప్రతిభటుండు = సైంధవుండు,
నభమును = ఆకాశమును, చూచి సంరంభమును వహింపగా, మాయ్ = మాయ
చేత, భానుబింబమును గ ప్పెను.

వ. ఇట్లు గప్పెన.

178

సీ. మదిలోనమిత్రా సమయకాంక్ష మిక్కిలి
గలిమి దద్దిశ నంబక ప్రయుక్తి
సలుపుచుం దత్కలచాఽలోపహతాత్మ
రక్షణుం డగువాని బ్రచురబంధు
సింధురాజును బలోర్జితు మేఘనాదగు
రున్నక్తి యాసహకూరభీమ
నేనాతిమాత్రోరుసింహనాదములచే
నతివిశ్రుతంబుగ నాక్రమించి

తే. బిట్టు సమయించె ధృతి బాకభేదిముఖ్య
భేదరులు గన్నులారంగఁ జూచి మెచ్చ
సప్రగల్భరామావరజ ప్రయుక్త
విడియఁటుశరవ్యాపారవిలసనంబు.

179

రా. మదిలోను, అమిత్రాస్తమయ = శత్రునాశమందుగల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమి = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశక్ = ఆలక్ష్యణుడుండెమదిక్కున, అంబకప్రయుక్తి = బాణప్రయోగమును, తత్కాల = ఆయుధకాలమందు, చాపలోప = విల్లువోపుటచేత, హతమైన, యాత్మరక్షణం డగువాని, ప్రచురబంధు = అధికబంధువయిన, సింధురాజును = సముద్రుడు గలవాని, బలోర్జితుని, మేఘనాదగురు = రావణుని, “అనచిచ” యనుసూత్రమున భారతార్థమందును న్యక్తియాశబ్దాదినిన కారపుఁబొల్లున్నది. న్యక్తియా = రావణునిచేతిరస్కారమును, అసహ = ఓర్వని, శ్రూరములునైన, భీమ = భయంకరములయిన, సేనా = వానరసేనలయొక్క, అతిమాత్రోరు = మిక్కిలి విరివియైన, సింహనాదములచేత, అతివిశ్రుతంబుగ = మిక్కిలి బ్రసిద్ధమగునట్లుగా, ఆక్రమించి, సప్రగల్భుడైన, రామావరజ = లక్షణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపబడిన, విజయమందు, పటు = సమర్థములైన, శరములయొక్కవ్యాపారవిలసనంబు, ధృతి = రావణునిఛైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర = సూర్యునియొక్క, తద్దిశక్ = సూర్యాస్తమయదిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్దృష్టిపారమును, “అంబకం నేత్రశరయో” అని వి. తత్కాలమందలిచాపములచేత, ఉపహత = ఔచుకోబడిన, ఆత్మరక్షణగలవాడగు వాని, ప్రచురబంధు = ప్రచురబంధువులగలవాని, సింధురాజును = సైంధవుని, మేఘనాద = మేఘధ్వనియొక్క, గురున్యక్తియా = అధిక తిరస్కారమందు, సహ = సమర్థములునైన, శ్రూరములునైన, భీమసేనునియొక్క, సింహనాదములచేత నాక్రమించి, ధృతి = సంతోషముచేత, “ధృతిర్యోగాంతరే ఛైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిః” అని వి. పాశ భేదిముఖ్యభేదరులు = ఇంద్రాదిదేవతలు, మెచ్చుగా, రామావరజ = కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రేరేపబడిన, విజయునియొక్క పటుశరవ్యాపారవిలసనంబు సింధురాజును సమయించెననియన్వయము. తే. సరగునఁ బునఃప్రకాశితచండధాముఁ డగుచు విజయప్రతిజ్ఞచొప్పవియ కుండ

నిలిపె నాసురకులవైరి నిజవిచిత్ర
శక్తిసల్లు ము స్నేచిన శత్రు నడచి.

180.

రా. పునఃప్రకాశితమైన, చండధాముడగుచుక్ = ఉగ్రప్రతాపము. గలవాడై, విజయప్రతిష్ఠచొప్పు = శత్రుసంహారముచేసెద నని లంకలో నాడుకొన్నప్రతిష్ఠచొప్పు, అవియకుండ, ఆ, సురకులవైరి = రావణుడు, నిజ = తనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తి = శక్తియను నాయుధముచేత, శత్రుక్ = లక్ష్యణి, అడచి = పడచేసి. కడమ సులభము.

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగఁ బ్రకాశింపఁజేయబడిన, చండధాముఁ డగుచుక్ = సూర్యుడుగలవాడై, అసురకులవైరి = కృష్ణుడు. కడమ సులభము. వ. అప్పుడు.

181

మ. నును మేచాయలనాదుకూర్చియనుజన్తుక్ బాధ స్వప్నంబు. నం, గన కొప్పారెడుపుణ్యమూర్తిఁ బ్రియు నుగ్రద్వేషిచే నివ్విధంబున నేయించి మునుంగఁ జేసితిం గడుక్ మూర్ఖాబ్ధిలో నక్కటా, యనుచుక్ రాజులరాజు గుండె రవిపుత్రాదుల్ దనుం దేర్పగన్.

182.

రా. అనుజన్తుక్ = లక్ష్యణి, ప్రియుక్ = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజులరాజు = ధనుపతి, రవిపుత్రాదులు = సుగ్రీవాదులు, లేర్పఁగాఁ గుండెను.

భా. ముక్ = ఇటకుమును పెన్నఁడును, బాధక్ = దుఃఖమును, స్వప్నంబునక్ = స్వప్నమందైనగాని, కనకయొప్పారెడు పుణ్యమూర్తియైనదాని, అనుజక్ = చెల్లెలైనదుస్సలను, ప్రియుక్ = పతిని, ఇవ్విధంబున. వీయించి = చంపించి, మూర్ఖాబ్ధిలో, అనుజను మునుంగఁజేసితిని యన్వయము. అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుడు, కుండెను.

వ. తదనంతరంబ తద్దయు నుద్దీపితం ఒగుకోపాటోపంబున. 183

చెంటికి సరి. సులభము.

శ. వాయుజవనచరవాహనుఁ

డై యేవున నిజచమూచయంబు గడచి రాఁ

బోయెఁ బరిపంథిబలము న

పాయము వొందింతు సేన యనితమకమునన్. 184

రా. వాయుజుఁ డనెడివనచరము వాహనముగాఁగలవాడై, పరిపంథి = రావణనియొక్క, బలమున్ = లావురు.

భా. వాయుజవన = వాయువుభంగి వేగముగలవై, “ప్రజనీజవనోజవః” అని అ. చర = చరించెడి, వాహనఁడై = అశ్వములుగలవాడై, పరిపంథి బలమున్ = శత్రు సేనను. కడమ సులభము.

శ. ఆపీరుఁడు మును దనబా

ణావలిఁ బవనసుతు నొంచి యాత్మబలజయ

శ్రీ వెలయించిన నెంతయు

వై వస్వతసంతతిన్మౌవవర్మఁడు గినినెన్. 185

రా. ఆపీరుఁడు = ఆపరిపంథి-రావణుఁడు, పవనసుతున్ = హనుమంతుని, మౌవవర్మఁడు = రాముఁడు.

భా. ఆపీరుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, పవనసుతున్ = భీముని, మౌవ వర్మఁడు = ధర్మజుఁడు. కడమ సరి.

ఉ. ఈవిధి నల్లి యాన్మృతయేయశరంబులఁ దద్విరోధి దాఁ
జేవ దొఱంగి సాధనవిశేషవిహీనతఁ జెంది కుందె మూ
ర్ఖాన్మృతచేత మే నెఱుంగ కంతటఁ దత్ప్రతిబోధబద్ధచే

భావములోఁ గలంక చొరఁబాటెఁ దదీయులకా ర్తిహెచ్చు-
గన్.

186

రా. అన్యపతియేయు = రాముఁడువేసిడి, శరంబులచేత, తద్విరోధి =
రావణుఁడు, కుం దెను. తత్ప్రితిబోధలబ్ధిచేత్ = ఆమూర్ఖతెలియుటచేత,
భావము, లోఁగ్ = చిన్నబోగా, తదీయులకుఁ = లంకనుండెడివారికి,
ఆ ర్తిహెచ్చుగాను, లంకను జొరఁబాటెను

భా. అన్యపతి = ధర్మరాజు, ఏయశరంబులచేత, తద్విరోధి = దుర్యో-
ధనుఁడు, కుం దె నని క్రింది కన్వయము. తత్ = ఆమూర్ఖావృత్తియొక్క, ప్రతి-
బోధలబ్ధిచేత్ = ఎఱుకకలిమిచేత, అతనిమూర్ఖతెలియుటచేత ననుట. తదీయుల
కుఁ = కర్ణాదులకు, భావములో, కలంక = అశుభ, చొరఁబాటె నని క్రింది
కన్వయము.

ఆ. అంతలోఁ బ్రదీప్త మైనయక్షపితశ

క్తిని గరంబు మూర్ఖ మునిగినట్టి

రాకొమరుఁడు లేచి రణమత్తుఁ డయ్యెఁ గూ

ల్చిన యతండు వెరఁగునను మునుంగ.

187

రా. అక్షపిత = అక్షునితండ్రియైనరావణునియొక్క, శక్తిని = శక్తి
యనెడునాయుధముచేత, మూర్ఖమునిగినట్టిరాకొమరుఁడు = లక్ష్మణుఁడు,
రణమత్తుఁ డయ్యెను.

భా. అక్షపిత = చెఱువఁబడనటువంటి, శక్తిని = బలముచేత, లేని యన్నందు.
కన్వయము. రణమందు, మత్తుఁడయ్యెత్ = అన్యవిచారము లేనివాఁ డాయెను.

తే. తెలివి చేకొని యతఁ డంతఁ బలుపురఁ గడుఁ

బేరు కలయట్టితనయోధవీరవరుల

నుక్కు మడఁగఁ ద త్తద్ద వంద్వయుద్ధవిధిని
బిరుదు లై రిపు లడఁచుచుఁ బేర్చు టరసి.

188

భా. తెలివిచేకొని=వివేకము పెచ్చుకొని, అతఁడు = రావణుఁడు. కడమ
సులభము.

రా తెలివిచేకొని = మూర్ఖుడవేసి, అతఁడు = దుర్యోధనుఁడు, తన
యొక్క యోధవీరవరులను ద త్తద్ద వంద్వయుద్ధవిధిచేత, రిపులు = పాండవులు,
అడఁచుచుఁబేర్చుట = జయించుట ననుట. అరసి=చూచి, పనిచే నని ముందరి
పద్యమునఁ గ్రియ.

వ. ప్రతివిధానం బన్వేషించి.

189

ఆ. అతివిశాలధృతిమహాద్రినిభానుజు
బహురణప్రయత్నభరవినిద్రుఁ
జేసి యరులత్తుళ్లు చెఱుపఁ బంచెద నని
యాత్మ నెంచి యతని నట్లు పనిచె.

190

రా. అతివిశాలధృతిగలవాని, అ ద్రినిభుండైన. అనుజు = కుంభ
కర్ణుని, బహురణ=పెక్కుమ్రోతలయొక్క, “రవేరణి” అని ఆ. ప్రయత్న
భరముచేత, వినిద్రు = మేల్కొన్నవానిగా, చేసి, అట్లు = ఆయెంచినప్రకార
ముననే, పనిచెను.

భా. అతివిశాలధృతిచేత, మహాద్రిని=ఆ ద్రినిబోలినవాని, భానుజు =
కర్ణుని, రణ=యుద్ధముయొక్క, ప్రయత్నభరమందు, వినిద్రు = జాగరూకుని,
చేసి పనిచెను.

వ. పనిచిన నతండును నతిభయంకరసన్నాహంబుతోడ నాహవ
క్రీడకు నురువడించె నప్పుడు తత్పరివారంబు.

191

రెంటికి కరి. సులభము.

చ. ప్రకటత నేడు నీ వనిభరంబు వహించితె కించిదంచిత
భుక్తుటివిమాక్తికృతవిరోధివధూకుచకుంభకర్ణ యా
జి కిటులు భీష్మరోషమున జేరక తద్దశ వాసరంబు లూ
రక చన జేసి తక్కుట తిరంబుగ మమ్మిక నైన గావవే. 192

రా. విమాక్తికృతములైన విరోధివధూకుచములు గలవాడా!
కుంభకర్ణ - సంబుద్ధి. తత్ = ఆమునుపటిచైన - దశ = అష్ట చేత-నిద్ర చేత
ననుట. వాసరంబు లూరక చన జేసితివి. కడమ సరి.

భా. పరివారము కర్ణనితో న నెడుమాట. కించిదంచితమైన, భుక్తుటి =
బొమముడిచేతనే, విమాక్తికృత = హరివిరహితములుగాఁ జేయఁబడిన, విరోధి
వధూ = శత్రుస్త్రీలయొక్క, కుచకుంభములగలవాడా! కర్ణ - సంబుద్ధి.
భీష్మనియందలి రోషమున, తత్ = ఆభీష్మనియొక్క, దశవాసరంబులు =
యధ్దశములు పదింటిని, చన జేసితివి, ఇక నైన గావవే.

చ. నరుడని లెక్కనేయఁడు మనంబున శాత్రవు నమ్మహాత్ముచే
యురణముఁ బెక్కుచోట్ల గనియున్ మననాయకుఁ డేమి
చెప్పని, దురమును మున్నుగాఁ చెలిపి తోడుగ ని న్నెటులైన
దేక యిట్లరికృతభీష్మహాని ననయంబును దుర్బలుఁ డయ్యె
నక్కటా! 193

రా. నరుడని = మనుష్యుడని, మననాయకుడు = రావణుడు,
నిద్దుర = నిద్రను, మునుమున్నుగాఁ చెలిపి, భీష్మ = భయంకరమైన, హాని చేత.
కడమ సులభము.

భా. నరుడు = అర్జునుడు, అనిక = యుద్ధమందు, శాత్రవుని లెక్క
నేయఁడు = ఎటువంటి శత్రు వునైన దృఢీకరించు ననుట. మననాయకుడు =
దుర్బిధుని, ఇద్దురమును = ఈయుద్ధమును, మున్నుగాఁ చెలిపి ని న్నెటులైన,

తేక = యుద్ధమునకుఁ దోడుకరాక, భీష్మునియొక్క హానిచేత దుర్బలుఁడయ్యెను. కడమ సరి.

వ. అని మఱియుం దమదొరలచావు లుగ్గడించి యివి యన్నియు మన ప్రభువునకుం బ్రభవించుట నీయనాదరంబునఁ జేసి కాక నీవు గావలయు నని యొనర్చిన ననిమిషులకయిన ననివార్యంబు గాదె యని ప్రస్తుతించుచుఁ బరివేష్టించి యుత్సాహంబు దీసింపం జేయఁ బెంపొంది యమంపవిత్రమంబున నెందును నెదురులేక యాకడించి జోదు పరబలంబుల నేలంగలుపుచు బలుపు పొలుపు దెలుపుచుండె నప్పుడు.

194.

కెంటికి సరి, సులభము.

సీ. ప్రత్యర్థిభ ద్రవారణఘటోత్కచలస
త్కంఠీరవమురీతిఁ గడుఁ బొదలెడు

నీవీరుఁ గుదియించి కావుము మనసేన
ననుహరిసార్థవాక్యములు రవిజుఁ
దలపడఁ దెలుపునంతన యానిశాటుఁ డం

గదధర్మనందన గంధవహజ
నాసత్యసుతచమూనాథాదికపులక
స్ఫూర్తికారణ మైన పొలుపుతోడ

తే. దివసనాయకుపట్టిపైఁ గవిసి తత్ప్ర

హారియత్నంబు వై ఫల్య మందఁజేసి

దివ్యబాణచక్రప్రాస తీక్షణశక్తి

శూలముఖ్యప్రయోగవిస్ఫురణ నెఱపె.

195

రా. ప్రత్యర్థి = శత్రువులనెడి, భద్రవారణ = మత్తేభములయొక్క,
 ఘటా = సమూహములయందు, ఉత్క = వేడుకగలదై, చల = లంఘించు
 చున్న, సత్కంఠీరవమురీలిని. అను = అనెడి, హరిసార్థ = వానర సమూహము
 యొక్క, “సంఘసార్థాతు” అని అ. రవిజాన్ = సుగ్రీవుని, అంగద =
 అంగదుడును, ధర్మనందన = సుషేణుడును, గంధవహజ = హనుమంతుడును,
 నాసత్యసుత = మైందద్వివిరులును, చమూనాథ = నీలుడును, ఆది = ఆది
 గాఁగల, కపులకు, అన్భూరికారణము = విచార హేతువు, దివ్య = దేవతల
 యొక్క, బాణచక్ర = బాణసమూహముయొక్క, ప్రాస = పోమొత్తుట
 యందు, తీక్షణమైనశక్తిగల, శూలముఖ్య = శూలశ్రేష్ఠముయొక్క. కడమ సరి.

భా. కృష్ణుఁ డనెడుమాట. ప్రత్యర్థి భద్రవారణ = శత్రు శుభముల
 నివారించెడువాఁడా! ఘటోత్కచ-సంబుద్ధి. లనల్ = ఒప్పుచున్న, కంఠీరవము
 రీతికే = సింహముభంగిని, పౌదలెడు నీవీరుకే = కర్ణుని, కుదియించి మనసేనఁ
 గావుము. అను = అనెడి, హరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, సార్థ = ప్రయోజన
 సహితములైన, వాక్యములు, రవిజాన్ = కర్ణుని, తలవడఁదెలుపునంతన, అనిశా
 టుడు = ఘటోత్కచుడు, అంగదకే = వేడుకచేత, ధర్మనందనుడును,
 గంధవహజ = భీముడును, నాసత్యసుత = నకులసహదేవులును, చమూనాథ =
 భృష్మద్యుమ్నుడును, ఆదిక = మొదలుగాఁగలవారికి, పులకస్ఫూర్తి =
 రోమాంచమునకు-సంతోషాలిశయమున కనుట. కారణమైన, పాలుపుతోడకే =
 వికాసముతోడ, దివసనాయకుఁడట్టివైకే = కర్ణునిమీఁద, కవిసి, ప్రాస = ఈదె
 లును, “ప్రాసస్తుకుంతక” అని అ. శూలమును, ముఖ్య = మొదలుగాఁగల
 యాయుధములయొక్క, ప్రయోగవిశ్ఫురణను నెఱపెను.

వ. అతండును దానికిఁ జలించక సుస్థిరుం డయ్యె నప్పుడు. 196

రెంటికి సరి. సులభము.

రాఘవ—25

తే. అంతరమునంద యాశుగ సంతతివడి

నందికొని త్రుంచె దైత్యేరితాయుధమును

దనుజుఁ డపరిమేయపలాశి ఘనశిలాభి

హతి నినజు నుగ్రమన్యుమూర్ఛితునిఁ జేసె.

197

రా. అంతరమునంద = నడుమనే, ఆశుగసంతతి = హనుమంతుఁడు, దైత్య = కుంభకర్ణునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, ఆయుధమును = శూలమును, త్రుంచెను. అపరిమేయపలాశి = అధికమాంసభక్షకుఁడు, దనుజుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, ఉగ్రమన్యు = అధికరోషముగలవాని, ఇనజు = సుగ్రీవుని, మూర్ఛితునిఁ జేసెను.

భా. ఆశుగసంతతి = బాణముయొక్క, వడి = వేగముచేత, అంది కొని = పొదిగి, దైత్య = ఘటోత్కచునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, ఆయుధమును = ఆయుధముల నన్నిటిని, త్రుంచెను. దనుజుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు, పలాశి = వృక్షములయొక్కయు, “పలాశీద్రుద్రుమాగమాః” అని అ. ఘన = దట్టమైన, శిలా = రాళ్లయొక్కయు, అభిహతిచేత, ఇనజు = కర్ణుని, ఉగ్రమన్యు = అధికరోషముచేత, మూర్ఛితుని = వ్యాపింపబడ్డవానిగా, చేసెను.

ఆ. అంత నిలక అమృహాబలునిగృహీతుఁ

జేసి శత్రుబలవిజృంభణంబు

రూపునెడ హరింతు నేవున నావార

లెల్లఁ జూచి సంతసిల్ల ననుచు.

198

రా. అంత నిలక, అమృహాబలుని = సుగ్రీవుని, గృహీతుఁజేసి = పట్టు కొని, హరింతు = కొంపొయెదను. కడమ సరి.

భా. అంత నిలక, అమృహాబలు = కర్ణుని, నిగృహీతుఁజేసి = నిగ్రహించి, అణచి యనుట. కడమ సులభము.

తే. రాక్షసుండు భేలాగతి భ్రాజి యగుచు
నర్కనందను నెత్తి బాహుంతరమున
నానగ మహాశుగంబులవాన గురిసె
దద్బలంబుల మనములు దల్లడిలగ.

199

రా. రాక్షసుండు = కుంభకర్ణుడు, భేలాగతి = లీలాగమనముచేత,
భ్రాజియగుచున్ = ఒప్పుచున్నవాడై, అర్కనందనున్ = సుగ్రీవుని, ఎత్తి,
బాహుంతరమునన్ = రొమ్మున, ఆనగన్ = నిలుపుకోగా, తల్ = ఆసుగ్రీ
వునియొక్క, బలశ్రేణి, మహల్ = అధికమైన, శుక్ = శోకముచే నగు,
“మన్యుశోకాతుశుక్స్త్రియా” మ్మని అ. అంబుల = ఉదకములయొక్క -
కన్నీళ్లయొక్క యనుట- వాన గురిసెను.

భా. రాక్షసుండు = ఘటోత్కచుండు, భ = ఆకాశమందును, “గగన
మనంతం సురవర్త్తిభ” మ్మని అ. ఇలా=భూమియందునగు, గతి = సంచారము
చేత, భ్రాజి యగుచు, క్రమముననే, అర్కనందను=కర్ణునియొక్క, నెత్తిన్ =
శిరమునందును, బాహుంతరమునన్ = వక్షస్థలమందును, ఆనగన్ = అను
నట్టుగా, తల్ = ఆకర్ణునియొక్క, బలశ్రేణిమనములు తల్లడిలగన్, మహాశుగం
బులవాన = బాణవర్షమును, తురిసెను.

సీ. అరికిన ట్లగవడి యనిషేధనీయమా

నుండై వివస్వత్తనూభవుండు
గడు నంతః దెలివొంది కటకటా వీఁడింత
చేయునే యే నిదె చెండివైతు
వెస వీని నత్యంత విశ్రుతినాసత్వ
మును జెందునట్లుగా ననుచు రేసి
సరభసోత్థానుఁడై కరములసద్దశ
నమ్ములనై పుణి ముమ్మరముగఁ

భూరిప్రతాప సింహారయశశ్చామ
 రాత్యలంకృతకకుబంతదంతి
 కుంభకర్ణుడు రణక్రూరుండు భీమసు
 తుండాహుతత్వదుద్దండబలుడు
 బలురక్కసుడు పోర బ్రబ్బినాఁ డిట్టివ
 న్నైఁటిగి మార్కొను మిప్పు డే బృథురణ

తే. వైభవాలంబసదనుజ వధవిధి నిను
 గలఁచి యిదె మ్రొంగఁ గదిసితి నిలునిలు మని
 ప్రాధిగనుటకుఁ దగ దాశరథివరేణ్య
 కర్ణ కఠినముల్ నీశౌర్య కథలు సభల.

205

రా. కుంభకర్ణుడు రామునితో ననెడుమాట. భూరిప్రతాపమనెడి సింహారముచేతను, యశశః = కీర్తి యనెడి, చామరములచేతను, అత్యలంకృత = మిక్కిలి నలంకరింపబడిన, కకుబత = దిగంతములయందున్న, దంతి = గజములుగలవాఁడు, భీమ = భయంకరమైన, సు = రెన్నెన, తుండ = ముఖమందు, “వక్త్రస్యేవదనంతుండ” వుని అ. హుత = ప్రేలబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలముగలవాఁడు, పృథు = అధికమైన, రణవైభవమునకు, ఆలంబ = ఆవలంబమైన, సత్ = రెన్నెన, అనుజ = నీతముఁడైనలక్షణనియొక్క, వధవిధిచేత, అని = యుద్ధమందుఁగల, ప్రాధిగనుటకు, తగ = తగునట్లుగా, నిను మ్రొంగఁగదిసితిని, దాశరథివరేణ్య. సంబుద్ధి. నీశౌర్యకథలు సభలను, కర్ణకఠినములు = వినఁగూడకున్నవి.

బా. కర్ణునితో ఘటోత్కచుఁడనెడుమాట. అత్యలంకృతములైనదిగంత దంతులయొక్క, కుంభకర్ణ = కుంభాకర్ణములును జెవులునుగలవాఁడు, క్రమముననే యలంకార మిది, భీమసుతుండు = భీమునికుమారుండు, ఆహుత = భస్మము చేయబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలముగలవాఁడు, ‘పృథు = అధిక

మైన, రణవైభవముగల, ఆలంబనదనుజానియొక్క, వధవిధిచేత నినుగలఁచి
మ్రొంగఁగదిసితిని = ఆలంబాసురుని జంపితిని, నిన్నును మ్రొంగఁ గదిసితి ననుట.
నిలునిలుము, అని = ఇట్లు, ప్రాధిగనుటకు, ఆశతగడు, తొల్లింటివలె రణప్రాధి
సాముందరఁ జెల్లదనుట. రథివరేణ్య = కర్ణ-సంబుద్ధి. నీకౌర్య కథలు =
పంతములు, ఇవి చెల్ల వని తాత్పరము.

క. అని చూపఱ కద్భుతముగ

దనుజుఁడు యుద్ధంబు చేసి తచ్చక్తి దుదక

దనువుతగు లుడుపుకొనియెం

దనవారలు గలఁగఁ బగఱదళములు నెలఁగన్.

206

రా. తత్ = ఆరామునియొక్క, శక్తి = బలిమిచేత. కడమ సులభము.

భా. తత్ = ఆకర్ణునియొక్క, శక్తి = ఇంద్రదత్తశక్తిచేత.

తే. అంత నత్యుగ్ర మగుపొరు గొంత జరుగ

నశ్రముఁ డతికాయాభిఖ్యుఁ డఖిలరణక

ళాధికారి గాంభీర్యతోయధిఘటోద్భ

వుండు ద్రుపదముఖ్యులఁ బలువుర వధించె.

207

రా. అఖిలరణకళాధికులైన, అరి = శత్రువులయొక్క, గాంభీర్య మనెడి,
తోయధి = సముద్రమునకు, ఘటోద్భవుండు = అగస్త్యుడైనవాఁడు, అతి
కాయాభిఖ్యుఁడు = అతికాయఁ డనువాఁడు, ద్రుపదముఖ్యుల = వనచర
శ్రేష్ఠులను - వానరముఖ్యుల ననుట. వధించెను.

భా. అంతక = ఘటోత్కచుండు నొచ్చినతరువాత, అతి = త్యంతమును,
కాయాభిఖ్యు = దేహకాంతిగలవాఁడు, “అభిఖ్యానామశోభయోః” అని అ,
అశ్రముఁడు గనుక దేహకాంతితఱుగదనుట. రణకళాధికారి, గాంభీర్యతోయధి,
ఘటోద్భవుండు = ద్రోణుఁడు, ద్రుపదముఖ్యుల = ద్రుపదుఁడు
మొదలయినవారిని, వధించెను.

మ. అనివార్యం డతఁ డంతటం దనయమిథ్యామృత్యువార్తా
 ర్తనచేతంగురుమానసార్పితవిషాదగ్లాని యయ్యెందనుప్రవ
 దనునిర్దుక్తుని జేయుచున్ విశిఖసంధానాతివేగ ప్రపం
 చనసౌమిత్రి యనేకయుద్ధకృతిభృష్టద్యుమ్నుఁ డేపారగన్.

రా. అతఁడు = అతికాయఁడు, తన = తనయొక్క, విశిఖసంధానమందలి
 యతివేగముయొక్క, ప్రపంచన = విస్తరించుటచేత, “పచివిస్తారే” అని
 ధాతువు. సౌమిత్రి = లక్షణఁడు, యుద్ధకృతి = యుద్ధక్రియయందు, భృష్ట =
 దృఢమైన, ద్యుమ్ను = సత్త్వముగలవాఁడు, “ద్యుమ్నుంస్యావృబలేథనే” అని
 వి. ఏపారఁగా, తనున్ = తన్ను, తనునిర్దుక్తుని జేయుచున్, తనయొక్క,
 అమిథ్యా = సత్యమైన, మృత్యువార్తయొక్క, ప్రవర్తనచేత = వినిపించు
 టచే, గురు = తండ్రియైనరావణునియొక్క, మానసమందర్పితవిషాదగ్లానియయ్యె
 నని యన్వయము. అతికాయఁడు నొచ్చెను = ఆవార్తనిని రావణుఁడు
 కస్తీపడె ననుట.

భా అతఁడు = ద్రోణఁడు, అంతటను, తనయ = కుమారునియొక్క -
 అశ్వత్థామయొక్క, మిథ్యా = అసత్యమైన మృత్యువార్తాప్రవర్తనచేత, తను,
 తనునిర్దుక్తునిన్ = దేహనిర్దుక్తునిగా, చేయుచున్ = దనకుఁదానే దేహము
 విడుచుచు ననుట. విశిఖ = బాణములయొక్క, సంధానమందు నతివేగమైన,
 ప్రపంచన = ప్రయోగమందును, సౌమిత్రి = లక్షణుడైనవాఁడు, అనేక
 యుద్ధములయందు, కృతి = నేర్పరియైనవాఁడు, భృష్టద్యుమ్నుండు, ఏపారఁగా,
 గురు = అధికమానట్లుగా, పెద్దలయొక్కయనికాని, మానసమందు, అస్పిత =
 పెట్టెబడిన, విషాదముచేతి గ్లానిగలవాఁడయ్యెను.

వ. అంత.

209

సీ. గురుదివ్యబాణచాతురిని మీఱినవాని

గారావుఁబట్టి నఖండవిక్ర

మోగునెంతయును దుర్యోధనుం డని గెల్పు

దనకొనర్పగఁజాలు నని గణించి

యాతీవ్రబలుబహుభ్రాతృనాశకతోర

తరమన్యుదశముఖుఁ డరివధమున

కత్యాదరతఁ బంచె నస్త్రనైపుణిజాపె

నతఁడును బ్రతివీరు లపగతరణ

తే. చేష్టు లైరి తద్బ్రహ్మస్త్రవిజృంభణమున

కెదురు లేక మూర్ఛన్తానమదము లడఁగఁ

దత్ప్రతివిధానకుశలాచ్యుతప్రయత్న

మున బిరుసు డింప కపు డొప్పె ననిలసుతుఁడు.

210

రా. గురు=అధికమైన, దుర్యోధనుండని=యుద్ధమునేయ శక్యముగాని
చాడని, బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గతోరతరములైన, మన్యుఁ=కోకక్రోధ
ములుగలవాని. దశముఖుఁడు=రావణుఁడు, పంచెను=అంపెను. తత్=అయింద్ర
జిత్తుయొక్క, బ్రహ్మస్త్రవిజృంభణమున కెదురులేక, మూర్ఛన్=మూర్ఛ
చేత, మానచుదము లడఁగఁగా, ప్రతివీరులు = రామాదులు, అపగతరణవేష్టు
లైరి, తత్ = ఆ బ్రహ్మస్త్రముయొక్క, ప్రతివిధాన=ప్రతిక్రియకు, కుశల =
సమర్థమునై, అచ్యుత=స్థిరమైన, ప్రయత్నముచేత.

భా. గురుఁ=ద్రోణుని, మీఠినవాని, ద్రోణునియొక్క గారాపుబట్టిని,
ఉగ్రుడైనవాని, అతీవ్రబలుని. ఇవి యశ్వత్థామకు విశేషణములు. దుర్యోధ
నుండు, అనిఁ=యుద్ధముందు, గెల్పుచు, ఓనర్పగఁజాలనని బహుభ్రాతృ
నాశముచేతఁ గతోరతరమైన మన్యుదశగల ముఖముగలవాఁడు ఇది దుర్యో
ధునికి విశేషణము. అవివధమునకుఁ బంచెను. తద్బ్రహ్మ=ఆ బ్రహ్మజునియొక్క
ఆస్త్రవిజృంభణమునకు, మూర్ఛన్=వ్యాపించుచున్న, “మూర్ఛామోహన
ముచ్చాయయోః” అని ధాతువు. మానమును మదము నడఁగఁగా, తత్=ఆ

బ్రాహ్మణుని బాణముయొక్క, ప్రతివిధానమునకు, కుశల = సమర్థుడైన, అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, ప్రయత్నమున, ప్రతిపీరులు, అపగత = విశువబడిన, రణచేష్టగలవారలైరి యని క్రిందటి కన్వయము. కృష్ణునిమాటవలన నాయుధములు పడవైచి యానారాయణాస్త్రమునకు నమస్కరించి రనుట. అపుడు, అనిలనుతుడు = భీముడు, బిరుసుడింపకయొప్పెను = నమస్కరింపకయుండెననుట.

వ. అంత.

211

ఆ. అతడు సకలనైన్యవితతిని సంజీవ

నౌషధీసమాన యనవిహితపు

నఃప్రతిష్ఠగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కు

శౌర్యవిక్రమనయ చర్యనడపె.

212

రా. అతడు = హనుచుండు, సకలనైన్యవితతిని, సంజీవనౌషధులయొక్క, సమానయన = తెచ్చుటచేత, విహితమైన, పునఃప్రతిష్ఠగా = తిరుగబ్రతుకుట గలదానిగా, ఒనర్చి, శౌర్యముయొక్కయు, విక్రమ = అధిక సామర్థ్యముయొక్కయు, నయ = నీతియొక్కయు, చర్యను నడపెను.

భా. అతడు = భీముడును, సంజీవనౌషధీసమాన, అనన్ = ఆనాగాను, నైన్యవితతిని, విహిత = చేయబడిన, పునఃప్రతిష్ఠ గలదానిగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కుడి, శౌరి = కృష్ణునియొక్క, అవిక్రమ = క్రమరహితమైన, నయ చర్యన్ = నీతిమార్గమును, నడపెను. కృష్ణునియొక్క సంజీవనిపంటినిచేత భీముడు నాయుధమును విడిచె ననుట.

తే. అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి

రనఘ నీదుమహత్త్వ మేమని పొగడంగ

వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు

లఘముగఁ జేసి రిపులకొ వ్వడఁచి తనుచు.

213

రా. హరిక్ = హనుమంతుని, నారాయణ - ఆశ్చర్యవాక్యము, మహాస్త్ర = బ్రహ్మస్త్రముయొక్క.

భా. మనుజేంద్రముఖులు = భర్తరాజులు, చెంటికి సరి. కడమ. సులభము.

చ. అలఘువిపన్తహోర్ణ వము నట్లు తరించి పునర్వహోద్ధతిక్
వెలిగెడువారిఁ దద్రజని వేగ భయంకరలీలఁ దాఁకి పెం
పలరంగఁబోరె వై రిచయ మర్కజుఁడందు వహించె మిక్కిలిక్
బలిమిఁ బ్రకంపితస్వపుతనాఁరిపాలనకార్యభారమున్. 214.

రా. తద్రజనిక్ = ఆరాత్రియందు.

భా. తద్రజని = ఆరాత్రి, వేగ్ = వేగఁగా, అందు = ఆయుధముదు.

మ. రవిపుత్రుం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జదీప్తసంహారక్
ప్తివిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోభివ్యాప్తి మీతెక్ మను.
వ్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోషాచారితోఁబుట్టుగుక్
భువిఁగూల్చెక్ బవనాత్మజుండుబలిమిక్ దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్.

రా. రవిపుత్రుండు = సుగ్రీవుడు, ప్రతిగర్జల్ = నూలుమలయుచున్న,
వైరి = శత్రువులయొక్క, సంహారముయొక్క, క్షప్తి = చేతనే, విరాజల్ =
ప్రకాశింపుచున్న, భీష్మ = భయంకరుడైన, కుంభ = కుంభుడనెడి కుంభకర్ణుని.
కుమారునియొక్క, జయముచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, వ్యాప్తిక్ =
వ్యాపారముచేత, మనువ్యవిభుండు = రాముండు, ఉబ్బఁగక్, మీతెను. ఆప్రబల
దోషాచారి = ఆపబలుడైన నక్తంచరునియొక్క, “దోషానక్తంచరజని”
అని వి. తోఁబుట్టుగుక్ = తమ్ముడైన నికుంభుని, దుశ్శాసన = అణఁపరాని,
అభిఖ్యునిక్ = కాంతిగలవాని. “అభిఖ్యానామశోభయోః” అని అ.
బవనాత్మజుండు కూల్చెను.

భా. రవిపుత్రుండు = కర్ణుండు, విరాజచ్ఛరములుగల భీష్మనియొక్క,
 శూభజ = ద్రోణునియొక్కయు, యశోభివ్యాప్తిని, మనుష్యవిభుండు =
 దుర్యోధనుండు, ఉబ్బంగ మీఠె = భీష్మ ద్రోణులకంటెను లెస్సగా జగడము
 చేసె ననుట. అప్రబలదోహచారి = మిక్కిలి దురాచారియైన దుర్యోధనుని
 యొక్క తోబుట్టుగును, దుశ్శాసనాభిఖ్యులకే = దుశ్శాసనుఁ డనెడు
 పేరుగలవాని, పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

వ. అంత.

216

సీ. ఆహవమహిమకరాక్షయాతులసత్ప్ర
 తాప మత్యంతమ్ము దనరఁ గనలి
 సూర్యసంతతిసరవర్కుండు సాహసౌ
 ధత్యశౌర్యాదిదుర్దాంతవృత్తి
 బ్రబలువానిని ధర్మరాజువీడు సొరంగఁ
 దఱిమె బాణముల నెంతయుఁ గలంచి
 తద్భ్రాతృభంగ మంతయు నప్పు డరసి వా
 సవినిర్గతుం డయి సరభసమున

ఆ. స్వశ్రితనికురుంబవనశిఖిమేఘనా
 దాభిధానుఁ డాబలాధ్యుమీఁద
 నడచి దుర మొనర్చె నభమున నుండి ని
 ర్జరులు బెగడ నిగుడు సాయకముల.

217

రా. ఆహవమహి = యుద్ధభూమియందు, మకరాక్షయాతు =
 మకరాక్షుఁ డనుభరాసురుని పుత్రునియొక్క, “వైర్యతోయాతురక్షసీ” అని
 అ. లనఁబ్బితాప మత్యంతమ్ము కనరుచుండఁగాఁ గనలి, సూర్యసంతతిసర
 వర్కుండు = రాముండు, వృత్తిచేత: బ్రబలెడువానిని = ఆమకరాక్షుని, ధర్మ
 రాజువీడు = యమలోకమును, చొరంగదఱిమెకే = చుపెననుట. తద్భ్రా

తృభంగము = ఆమకరాక్షునిమరణమును, ఆరసి, వాస = గృహమువల్లనుండి, వినిర్గతుండయి, స్వశ్శ్రిత = దేవశలనెడి, పనమునకు, శిఖి = ఆగ్నివంటివాడు, మేఘనాదాభిధానుడు = ఇంద్రజిత్తు. అబలాధ్యునిమీద = సేనతో, గూడిన రామునిమీద, నడచి నభముననుండి దురమొనర్చెను.

భా. అహవ = యుద్ధముయొక్క, మహిమకర = ప్రభావముచేయు చున్న, అక్షయ = అక్షయమునయి, అతుల = సరిలేని, సత్ప్రతాపము తనరు నట్టుగా, సూర్యసంతతిసరవర్పుండు = కర్ణుడు, వృత్తిచేతక బ్రబలువాని ధర్మ రాజును వీడుజొరగఁదఱిమెను. తత్ = ఆ, భ్రాతృభంగమంతయు నప్పు డరసి, వాసవి = అర్జునుడు, స్వశ్రిత = నిజాశ్రితులనెడు. వనశిఖి = అడవి నెనుళ్లకు, “శిఖివశశ్శిఖికేకీ” అని అ. మేఘనాదమువంటి, అభిధాన = పేరుగలవాడు, అర్జునునికి విశేషణము. అబలాధ్యునిమీదనడచి, సాయకముల = బాణములచేత, నభముననుండి = ఆకాశమందుండి, నిర్జరులు బెగడునట్టుగా దురమొనర్చెను.

వ. ఇట్లు పోరిపోరి.

218.

ఉత్సాహ. వెరవు నేవు: జూపెడుప్రతివీరువిక్రమక్రియా
గరిమమును సహింపలేక కలను దొఱిగిపోయి తా
దిరిగి వచ్చె నీతఁ డింకఁ దెగువ మిగుల నెరప కె
ట్లగుగు ననుచు నహితబలము లలగి కలఁగఁ జెలఁగుచున్.

రా. గరిమ = మహత్త్వమును, మును = మునుపు.

భా. గరిమమును = అతిశయమును. కడమ సరి.

మ. బలదీప్తాశుగసంతప్రబలితస్ఫారప్రతాపాదయో

జ్వలసంయద్రభసంబురుద్రుమఖసంచాక్రియన్ మీఱగా
నలగించెం బ్రతివీరునట్టియెడ నానాకీశసంతాన మద్రగన్.
య్యలఘుస్థేముడుఁ దత్ప్రతాపశిఖి మాయంజేసి యార్చెన్

రా. బలదీప్తుడైన ఆశుగసంతతి = హనుమంతునిచేత, ప్రబలిత = ప్రబలముగాఁ జేయఁబడిన, స్ఫారప్రతాపాదయముచేత సుజ్జ్వలమైన, సంయత్ = యుద్ధముయొక్క, రభసంబు = వేగము, ఉరు = అధికమైన, ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, ఖసంచారక్రియ = ఆకసమున విసరివ్రేయుటచేత, మీఱఁగా = విక్కిలియు నొప్పఁగా, నానా, కీశసంతానము = వానర సమూహము, ప్రతిపీడ = ఇంద్రజిత్తును, నలగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడు = అధికనైర్ద్ర్యముగల యాద్రిజిత్తును, మాయంజేసి = మాయ చేత, తల్ = ఆవాసరసమూహముయొక్క, ప్రతాపశిఖిని, ఆర్చె = చల్లార్చెను.

భా. బలదీప్తమయిన, ఆశుగసంతతి = బాణజాలముచేత, ప్రబలితమైన, స్ఫార = ప్రకాశింపుచున్న, ప్రతాపాదయముచేత సుజ్జ్వలమయిన, సంయత్ = యుద్ధమందుగల, “సంయస్సమిత్యాజినమిద్యుద్ధ” మని అ. రభసంబు = ఆటోపము; రుద్రునియొక్క, మఖసంచారక్రియ = దక్షాధ్వరక్రిడను, మీఱఁగా నట్టియొడను, ఆనాకీశసంతానము = అర్జునుఁడు, ప్రతిపీడిని = కర్ణుని, నలగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడు = కర్ణుఁడును, తల్ = ఆయర్జునునియొక్క, ప్రతాపశిఖి = ప్రతాపాన్నిని, మాయంజేసి యార్చెను.

వ. అంత.

221

క. మాననిధి జిహ్వుఁడు సుమి

త్రానందనుఁ డన్నపను పుదంచితవృత్తి

మానసధృతిఁ బెనుపగ నరి

పైనడరి శరోశ్రవృష్టి బరగించె వడిన్.

222

రా. జిహ్వుఁడు = జయశిలుఁడు, సుమిత్రానందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు.

భా. సుమిత్ర = బంధువులను, ఆనందనుడు = సంతోషపెట్టెడు
వాడు. మానసమందుగల, ధృతిక్ = సంతోషము. కడమ సరి.

శ. శరవర్ష మిట్లు గురియుచు

బరగమహాబలజయానుభావస్థైర్య

స్ఫురణాధ్యు నతని సతడున్

సరభసనారాచవృష్టి సంవృతుఁ జేసెన్.

223

రా. మహాబలజ = హనుమంతుడు, యాసుక్ = వాహనముగాగల
వాని, అతనిక్ = లక్ష్మణుని, అతడున్ = ఇంద్రజిత్తును, చేసెను. కడమ
సులభము.

భా. మహత్ = అధికమైన, బలజయములయొక్క, అనుభావస్థైర్య
స్ఫురణచేత నాధ్యుని, అతనిక్ = అర్జునుని, అతడున్ = కర్ణుడును, నారాచ
వృష్టిచేత, సంవృతుఁజేసెన్ = ఆపరింపబడ్డవానిగాఁ జేసెను.

వ. ఇట్లు దలపడి.

224

ఆ సరిగఁ బోరి రక్కజపుజోదు లిరువురుఁ

గరియుఁ గరియుఁ బోలె గడిదిలావు

గిరియు గిరియుఁ బోలె గెంటనితొల్చియు

హరియు హరియుఁ బోలె నదటు వొదల.

225

రెంటికి సరి. సులభము.

సీ. ఒండొరులసరోషహంకృతిఁ గెరలుచు

గెరలితూపులవాన గురిసి కురిసి

శరవృష్టిఁ బ్రత్యస్త్రసమితిచే నటుకుచు

నటికి వై నమ్ములు వఱపి పఱపి

సాధనవికలత సాధించి మించుచు

మించి నెమ్మేనులు నొంచి నొంచి

దివ్యాస్త్రములు సాలఁ దెగువమై నేయుచు

నేసి నిష్ఫల మైన రేసి రేసి

తే. లలి నొకరొక్కకడఁకల లక్షణేంద్ర

జిత్తులాభీలశౌర్యులై చిత్రరణము

సలిపి రొకకొంతతడవు వాసనవిరోచ

నాత్మజులసామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్ల.

226.

రా. లక్షణేంద్ర జిత్తుల, ఆభీలశౌర్యులై, వాసన = ఇంద్రునియొక్కయు, విరోచనాత్మజ = బలియొక్కయు, సామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్లఁ జిత్రరణమును జలిపి.

భా. లక్షణునియొక్కయు, ఇంద్రజిత్ = మేఘనాదునియొక్కయు, తులా = సామ్యముచేత, ఆభీల = భయంకరమైన, శౌర్యముగలవారై, వాసన విరోచన = ఇంద్రసూర్యులయొక్క, ఆత్మజులు = అర్జునకర్ణులు “ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమభినంబభ్యుతే” అనున్యాయమువల్ల వాసనాత్మజుఁడును విరోచనాత్మజుఁడు ననుట.

వ. అంత.

227.

ఆ. చతురశల్యరచితసారథ్యయోగాధి

గతమదాతిశయు నఖండైర్ద్యుఁ

బ్రతిభటుని వధించెఁ బ్రథితాజివిజయుండు

రాముతమ్ముడు సురరాజు మెచ్చు.

228.

రా. చతుర, శల్య = బాణములచేత, ‘శల్యంపంశశలాకాయాంశంకు తోమరయోరపి, శల్యఃశ్చిన్నహిపాల శ్చాన్విన్నదనపాదఘో’ అని రత్నమాల.

రచితమైన సారథియొక్క, అయోగ = వియోగముచేత నయిన, అధి = మనో
వ్యధచేత, గత = పోయిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిక్ = ఇంద్ర
జిత్తును, ప్రథితమైనట్టి యాజివిజయముగలవాఁడు, రాముతమ్మఁడు =
లక్ష్మణుఁడు, వధించెను.

భా. చతురుఁడైన శబ్దబద్ధునిచేత రచితమైన సారథ్యయోగమువల్ల, అధిగత =
పొందఁబడిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిక్ = కర్ణుని, వధించెను,
విజయుండు, రాముతమ్మఁడు కృష్ణుఁడును.

సీ. అతిదుర్జయుం డైన ప్రతివీరు నిట్లు రూ
పణించి యబ్బలుమగం డన్న కడకుఁ
జని మ్రొక్క నన్న రేశ్వరుఁ డెత్తి కౌగిటఁ
జేర్చి యానందవిజృంభణమునఁ
బరఁగె నామఱునాఁడు ప్రాణిమద్రవిభుండు
ప్రదళితహవై రి పంక్తిగళుండు
సేనాని యైనను శివుఁ డైనఁ గేశవుఁ
డైన నెదిర్చి నా యస్త్రములకుఁ

తే. బ్రాణములు వెచ్చ పెట్టక బ్రతికి పోవ
లే డకట నాకు నరుఁ డేమిలెక్క యనుచుఁ
దనకురుబలౌఘరత్నవిధానమహిమ
గడఁకఁ బెనుపంగ నతనిపై నడచి పోరె.

229

రా. ఆమఱునాఁడు, ప్రాణిమత్ = ప్రకాశముగల, రవి = సూర్యుని
యొక్క, భ = కాంతిపంక్తికాంతిగలవాఁడు, ప్రదళిత, బహవైరి, పంక్తి
గళుండు = రావణుండు, నాకు, నరుండు = మనుష్యుండు, విమిలెక్కయనుచుఁ
దనకు, ఉరుబలౌఘ = అధికసేనాసమూహముయొక్క, రత్నవిధానమహిమ,
కడఁక = రోషమును, పెనుపంగ, అశనిపై = రామునిమీద.

భా. ప్రాధిచేత, ప్రదళితములైన బహువైరిపంక్తులయొక్క గళములు గలవాఁడు, మద్రవిభుండు = శల్యుఁడు, సేనానియై = దశవాయియై, తనయొక్క శురుబలాఘముయొక్కయు, అతనిపైఁ = ధర్మరాజుమీఁద, పోఁచెను. కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

220

తే. ఆన్మపతి నైన్యమును గదనాతిలోలు
భానుజులసద్భుజాశక్తి ప్రాపుగఁ గొని
యాఁగెఁ దచ్చల్యతేజంబు నతని నొంచె
నని విరూపాక్షుఁ డనఁ బర్వ నతఁడు మెఱసి.

231

రా. ఆన్మపతి = రాముఁడు, నైన్యమును, కదనాతిలోలుడైన, భానుజుఁ = సుగ్రీవునిని, లసద్భుజాశక్తినిఁ బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆరావణునియొక్క, శల్య = బాణములయొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అతనిఁ = సుగ్రీవుని, విరూపాక్షుఁడనఁబర్వనతఁడు = విరూపాక్షుఁడనెడు రాక్షసుఁడు, మెఱసి నొంచెను.

భా. ఆన్మపతి = ధర్మరాజు, కదన = యుద్ధమందు, అతిలోలుభ = అతిప్రియులైన, “లోలుపోలోలుభోలోలః” అని అ. అనుజుల = తమ్ములయొక్క, సద్భుజాశక్తినిఁ బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆశల్యునియొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అనిఁ = యుద్ధమందు, విరూపాక్షుఁ డనఁ = రుద్రుఁ డనఁగా. పర్వ = పిప్పేడి, అతఁడు = శల్యుఁడు, అతనిఁ = ధర్మరాజును, నొప్పించెను.

వ. ఇట్లు నొప్పించిన నీప్పులు గురియుకోపంబునం జూపు దీపింప నాసమరశూరు నాలోకించి.

232

చెంటికి సరి. సులభము.

ఆ. ఇతఁడు మామకాజి చతురతఁ దెగకపోఁ

డింక ననుచు నాపు లెల్లఁ జెలఁగ

మివులఁ గినుకఁ గెరలు రవిసూసునందను

భావ మపుడు వింత యై వెలింగె.

233

రా. ఇతఁడు = విరూపాక్షుఁడు, మామక = నాసంబంధమైన, ఆజి
చతురత = యుద్ధచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు, అనుచు, కినుకఁగెరలు =
తోపో ద్రిష్టుడైన, రవిసూసునందు = సుగ్రీవునియందు, అనుభావము =
ప్రభావము, వెలింగెను.

భా. ఇతఁడు = ధర్మరాజు, మామకు = శత్రునిపట్లను, ఆజిచతురత =
ఆజిచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు = ఆగ్రహింపకమానఁడు, అనుచు,
ఆపుతెల్లఁజేలఁగ, రవిసూసునందను = ధర్మజునియొక్క, భావము వింతయై
వెలింగెను.

వ. అవ్వీరశార్దూలంబు పెద్దయుంబొద్దు దద్దయు నుద్దీప్త
శౌర్యుండై. 234

రెంటికిని సరి.

శ. అని నేని చేసి యంతట

మనమునఁ గడుఁ గెరలి యుద్ధ మహిమాతులుని

ఘనుఁ బ్రతివీరు విరూపా

క్షునిశ క్తిప్రాధిచేతఁ గూల్చి చెలంగెన్.

235

రా. యుద్ధమహిమచేత, అతులుని = సరిలేనివాని, విరూపాక్షుని,
శక్తి = సత్త్వముయొక్క, ప్రాధిచేతఁ గూల్చి చెలంగెను.

భా. యుద్ధమహిమయందు, మాతులుని = మేనమామయైన శత్రుని,
“మాతృభ్రాతృమాతులు” అని అ. విరూపాక్షునిశక్తిప్రాధిచేత =
రుద్రుఁడిచ్చినశక్తిమహిమచేత, కూల్చి = చంపి, చెలంగెన్ = సంతోషమున
నుప్పుంగెను.

క. పరదుస్సహశల్యమహా

దరనాశన మాచరించి తమనై నికులన్

గర మలరించినశౌర్య

స్ఫురితు నతనిఁ బొగడి రుబ్బుచున్ హరిముఖ్యుల్. 236

రా. పర=శత్రువులకు, దుస్సహములైన, శల్య=బాణములుగల, “శల్యం వంశశలాకాయాంశంతుతోమరయోరపి, శల్యకశ్చిన్తహిపాలాః” అని నిఘ. మహాదర = మహాదరుఁ డనెడురాక్షసునియొక్క, నాశనము నాచరించి, అలరించిన, అతనిన్ = సుగ్రీవుని, హరిముఖ్యులు = కపిశ్రేష్ఠులు, నుతించిరి = పొగడిరి.

భా. పరదుస్సహమైన, శల్యమహా=శల్యునిపరాక్రమువల్లనైన, దర = భయముయొక్క, “దరోస్త్రియాంభయేశ్వభే” అని అ. అతనిన్ = ధర్మ రాజును, హరిముఖ్యులు = కృష్ణులు, పొగడిరి. కడమ సరి.

తే. అంతఁ దద్భ్రాతృపుత్ర బలాతిశయము

దను మహాపార్శ్వబలనాశమున నలచగ

నుడుకుచున్న దుర్యోధను నుగ్రమన్యు

దశముఖు నులూకశకునిపాతము గలంచె.

237

రా. అంత, తత్ = ఆసుగ్రీవునియొక్క, భ్రాతృపుత్రుడైన యంగమని. యొక్క బలాతిశయము, మహాపార్శ్వ = మహాపార్శ్వుఁడనెడు రాక్షసుని యొక్క, బలనాశమునన్ = కూల్చుటచే ననుట, తనున్ = తన్ను, నలచగ, దుర్యోధనున్ = యుద్ధముసేయశక్యముగానివాని, దశముఖున్ = రావణుని, ఉలూక = గూబ లనెడి, శకుని = పక్షులయొక్క, “ఉలోకస్తు వాయ సారాతిపేచకా” అని అ. పాతము = పాటు, కలంచెను, అవశకునమాయె ననుట.

భా. అంక, తత్ = ఆధర్మరాజుయొక్క, భాక్తు = తమ్ములైన
భీమాదులయొక్కయు, పుత్ర = ప్రతివింధ్యాది ద్రౌపదీయలయొక్కయు,
బల = ధృష్టద్యుమ్నాదిబలముయొక్క, అతిశయము, తన్నుక్ = తన్ను,
మహాత్ = అధికమైన, పార్శ్వ = పరివారముయొక్క, నాశమునక్ =
హానిచేత, ఉడుకుచున్న దుర్యోధనుని, ఉగ్రములైన, మన్యు = శోకరోషముల
యొక్క, దశ = అవస్థగల, ముఖుక్ = ముఖముగలవాని, దుర్యోధనునికి
విశేషణము, ఉలాకునియొక్కయు, శకునియొక్కయు, పాతము = నాశనము,
కలంచెక్ = వ్యాకులపడఁజేసెను.

సీ. ఆదుష్టవర్తనుఁ డప్పటితుదకు ని

జానుజపుత్రమిత్రాదు లొకఁడు
మిడివోక కలనిలో మడియుట యూహించి

వగచుచు నప్పుడు వైరినృపతి
ననుజవిభీషణోదగ్రవిక్రమసహా
యతవిజృంభించుమహా ప్రతాపుఁ
దలపడఁ జాలని తాంతదైర్యంబుతో
నరిగి ద్వైపాయన హృదమతల్లి

తే. కాగతిని దన్నృపతిబల శ్రీ గలంగ
నరిగి మునిఁగెఁ దత్కాండచయంబులోన
మునిఁగి యాఁగెను దనమేను మోయకుండ
దానిదిరమైన వాస్తస్సంభ ధర్తపటిమ.

238

రా. ఆ దుష్టవర్తనుఁడు = రావణుఁడు, వగచుచు, వైరినృపతిని
అనుజుడైన లక్ష్మణునియొక్కయు విభీషణునియొక్కయు సుదగ్రవిక్రమ
సహాయత్వముచేత విజృంభించు మహాప్రతాపునిక్ = రఘునాయకుని,
ఉలపడెక్ = మార్కొనుటకు, చాలెక్ = మిక్కిలి, నితాంత = అధికమయిన,

తైర్యంబుతో, ద్వైప = ద్వీపసంబంధమైన, అయన = మార్గమందుగల, ప్రాదమతల్లికా = ప్రాదశ్రేష్ఠముయొక్క - మంచిమడుగుయొక్క యనుట గతిని = ప్రకారమున, తన్నుపతి = ఆ రామునియొక్క, బల = సేనలయొక్క శ్రీ = శృంగారము, కలంగఁగా, అరిగెనని క్రిందటికన్వయము. అరిగి = ఈలాగునడచి, తల్ = ఆ రామునియొక్క, కాండచయంబులోనక = బాణ సమూహములోను, మునిఁగెను, మునిఁగి = ఈలాగున మునిఁగి, దానిక = ఆ బాణ సమూహమును, తిరమై, నవమైన, ఆస్తంభ = జాడ్యములేని - ప్రకాశించు చున్న యనుట, ధర్త = వింటియొక్క, పటిమక = సామర్థ్యముచేత, మేనుమోయకుండ, అఁగెను = అస్త్రములకుఁ బ్రత్యస్తముల నేనెను.

భా. ఆదుష్టవర్తనుడు = దుర్యోధనుడు, అనుజ = తమ్ములయొక్క, విభీషణ = భయంకరమునయి, ఉదగ్ర = అధికమైన, విక్రమసహాయత్వము చేత, మహాప్రతాపుని, వైరినృపతి = ధర్మరాజును, తలపడఁజాలని = ఎదిరింపలేని, తాంత = తగ్గిన, తైర్యంబుతో ద్వైపాయనమనెడి, ప్రాదమతల్లికా = ప్రాదశ్రేష్ఠమునకు, ఆగతిని = ఆ ప్రకారమున-ఒంటికాడెయనుట, తన్నుపతి = దుర్యోధనుడు, అరిగెను, తల్ = ఆమడుగుయొక్క, కాండచయంబులోనక = సీతలోపల, మునిఁగి, తిరమైన, వాస్తంభయొక్క ధర్మగుణముయొక్క, పటిమచేత, దానిక = ఆయుధకమును, మేనుమోయకుండనాఁగెను, జలస్తంభనవిద్యకలదు గనుక.

వ. అట్టిసమయంబున.

239

చ. అయమితభీమశక్తివిహితానుజపాతనుఁడై గృశించుచు
న్నయహతశోకుఁడమ్మనుజు నాఘుడు భీము మహావిపత్తు నెం
తయును విముక్తవిగ్రహు నొనర్చి సహోదరపీడ కేఁబ్రతి
క్రియయొనరించు ఔట్టాయను భేదమునం దురటిల్లెఱిమిక్కిలిన్.

రా. అయమిత = అడ్డపెట్టబడని, భీమమైన శక్తిచేత విహితమైన, అనుజ = లక్ష్యబునియొక్క, పాతనముగలవాడై కృశించుచు, నయ = నీతి చేత - ఇది శోకసమయము గాదనునీతిచేత ననుట, హతశోకుడవ్వనుజనాథుడు = రాముడు, భీముక్ = భయంకరమైనవాని, మహావివక్షుక్ = రావణుని, విముక్తమైన, విగ్రహ = యుద్ధముగలవానిగా, ఒనర్చి = పాఠద్రోలి యనుట, దురటిల్లెను. కడమ సమము.

భా. అయమిత = అణచబడని, భీమనియొక్క, శక్తి = బలిమిచేత, విహిత = చేయబడిన, అనుజపాతనుడై = దుశ్శాసనాదినాశముగలవాడై, అహత = ఆడగని, శోకముగలవాడు, మనుజనాథుడు = దుర్యోధనుడు, భీముని, విముక్తవిగ్రహుక్ = శరీరరహితునిగా, అను = అనెడి, భేదమున, దురటిల్లెక్ = కెరలెను.

సీ. అంతలావునఁ బేర్చి యనిలజుండు నిజాను
జప్రాణదానంబు సలిపి తనదు
మదిలోనమోదసంపదలు నింపుచు నుండ
నాన్మపాలుఁ డిటని యాత్మ నెంచె
ఘనశౌర్యధైర్యవిఖ్యాతి మిక్కిలిని వ
ర్తిలుచుండ బ్రతుకుమందులనగమును
మానుగ వినివారితోనతాదోషస

త్వారూఢినిసమానుఁ డగుచుఁ దెచ్చె
తే. వంశమున కెల్లఁ గీర్త్యభావంబు మిగుల
నీతఁ డీతనిఁ దల్లి దానెట్టివేళఁ
గనియెనో యని జగతిలో ననుజనౌఘ
మెల్ల నవగుణాధికునిగా నెన్న కున్నె.

రా. అంతః = అంతటను, అనిలజుండు = హనుమంతుడు, నిజానుజ = లక్ష్మణునియొక్క, ప్రాణదానంబు = బ్రతికించుటను, చలిసి, మోదసంపదలు = సంతోషాతిశయములను, నింపుచుచుండగా, ఆన్మపాలుండు = రాముండు, ఎంచినప్రకారము చెప్పుచున్నాడు, ఈతఁడు = హనుమంతుడు, బ్రతుకు మందుల = సందీపనౌషధులయొక్క, నగమును, వినివారిత = మిక్కిలి వారింపఁ బడిన, ఊహితాదోష = న్యూనత్వదోషముగల, సత్త్వరూఢిచేత, సమానుఁ డగుచు, మానసహితుడై, కీర్త్య = కీర్తనీయమైన, భావంబు = వర్తన, మిగులఁగా, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. జగతిలోనను, జనౌఘము = జన సమూహము, నవగుణ = మనోహరగుణములచేత, అధికునిఁగా నెన్నకున్నె.

భా. అంత = అంతైన, లావునఁ = బలిమిచేత, అనిలజుండు = భీముండు, నిజానుజ = దుశ్శాసనునియొక్క, ప్రాణదానంబు = ప్రాణభండన మును, చలిసి, తనదుమదిలో, ఆమోదసంపదలు = భేదాతిశయములను, నింపుచునుండి, ఆన్మపాలుండు = దుర్యోధనుండు, ఎంచెను, ఖ్యాతి మిక్కిలి, నివర్తిలుచుండఁ = పోవుచుండగా, బ్రతుకు = బ్రతుకుచున్న, మందుల = నిర్భాగ్యులను, “మూఢాల్పపటునిర్భాగ్యుండుడా” అని అ. నగఁ = నవ్వఁగా, మును = ముందర, మానుగ, విని = వినియుండియు, వారితోన = వారితోనబై, తాఁ = తాను, దోషముయొక్క, సత్త్వ = బలిమియొక్క, ఆరూఢిని = ప్రసిద్ధిచేత, సమానుఁ డగుచుఁ = సరియైనవాడై, పంశమున కెల్లకీర్తియొక్కయభావంబును, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. ఈతఁడు, అని జగతిలో, నన్నుఁ = నన్ను, అవగుణాధికునిఁగాఁ = అవివేకిఁగా, ఎన్నకున్నె = ఎంచునే యనుట.

ఉ. ఎంతయు నిబ్బరం బయిన యీహనుమద్బలయుక్తజేసి యేఁ
బంతము మీఱఁ ఘోరపరిపంథులద్రుంచుట యెప్పు డింక నా
ర్జింతునొకొ సమీరసుతుచేతకు నీడుగఁ జేసి మేలు దు

స్వాంతుడు గాఁ డితం డనుయశస్సురణంబు జగంబు
లోపలన్. 242

రా. ఈ, హనుమత్ = హనుమంతునియొక్క, బలయక్తిజేసి =
జలయోగముచేత, ఏక = నేను, పరిపంథుల, త్రుంచుట = సంహరించిరి
గదా, సమీరచతు = హనుమంతునియొక్క, చేతకు = ఉపకారమునకు,
ఈడుగఁజేసి = ప్రత్యుపకారముఁజేసి, యశశస్సురణంబును, ఆర్జింతునొకొ -
కాకుస్వరము.

భా. ఈహను = కోరికను, మద్బలయక్తి = నాబలిమిచేత, పరి
పంథుల = శత్రువులను, త్రుంచుటయెప్పుడు - ఇది యుత్సాహవాక్యము.
సమీరచతు = భీమునియొక్క, చేతకునీడుగఁజేసి యశశస్సురణంబు, ఆర్జింతు
నొకొ యని యన్వయము.

వ. అని తలపోయుచు రిపుజయప్రయతమానమానసుం డయ్యె
నంత. 243

సీ. చలవట్టి తనుఁ జంప నముదితోపాయప
ధతి వెదకుచుఁ గని ధర్మరాజు
వెడలఁ ద్రోయఁగ నొండు వెరవులు చాలించి
తనవారినిర్గమోద్ధతిఁగఱకు
వెఱుఁ గొనర్పఁగ లంక విడిచి బెట్టిదపుబీ
రమ్మనఁ బఱులెంచి రాజరాజు
సయిదోడుసూడుబంటయి మదనుజఘాతి
నిను మున్ను దెగటార్తు నని నరవరు

తే. భీముఁదాఁకె నపూర్వసంభృతరణరస
భారు లై యొండొరులఁ దాఁక వారు గదల

బిరుసు నెరప మండలగతిఁ దిరుగగదుమ

నారదున కబ్బె వేర్వేట నయనతుష్టి.

244.

రా. ధర్మరాజు = యముడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి = తన
మూఁకలయొక్క, నిర్గమోద్ధతివెఱఁగొనర్చుఁగ, లంకవిడిచి, రాజరాజునయి
దోడు = కుదేరునితమ్ముడు రావణుడు, సూడుబంటయి = వగదీర్చుకొనువాడై,
మదనుజఘాతనిక = కుంభకర్ణునిఁజంపిన, నరవరున్ = రాముని, తాఁకెను,
వారు = రావణులు, కదలన్ = చలింపఁగాను, బిరుసునెరపన్ = శౌర్యము
చూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదుమన్ = వీఁగనొత్తఁగాను, నారదునకు
నయనతుష్టియబ్బెను.

భా. చలపట్టివెదకుచు, ధర్మరాజు = పాండవజ్యేష్ఠుడు, వెడలఁ
ద్రోయఁగన్ = వెళ్లఁదీయఁగా, తన = తనయొక్క, వారి = నీళ్లలోనుండి,
నిర్గమోద్ధతి = వచ్చెడువడి, వెఱఁగొనర్చు, కలంకవిడిచి, రాజరాజు =
దుర్యోధనుడు, నయిదోడుసూడుబంటయి = తమ్ములవగదీర్చుకొనువాడై,
నరవరుని భీమునిఁ దాఁకెను. వారు = అభీమదుర్యోధనులు, గదలన్ =
గుదియలచేత, బిరుసునెరప, అబ్బెను. క్రియ.

తే. పొసఁగ నేడు గదారణ భుక్తి దొరక

నాకుఁ గను దనియఁగ నని నారదుండు

సమృదముఁ జెందఁ దిగ మైనయమ్ములపస

నొండొరుల మించి పోరి రయ్యోధవరులు.

245

రా. పొసఁగ, నేడుగదా, తిరమైన, అమ్ములపసన్ = అస్త్రకౌశలము
చేత, కడమ సులభము.

భా. గదారణభుక్తి = గదాయుద్ధానుభవము, తిరమైన, నయమ్ములపస =
నేర్పుచునను.

వ. ఇట్లు గడంగి మహాయుద్ధంబు నేయునంత. 246.

ఉ. అంచితనైపుణిం బరంగు నంబకఘోరతర ప్రయుక్తిచే
మించుగదానవోద్ధతిసమ్మద్ధి గనంబడుచుండ బోరు సా
గించుచునుండ మానగుణ కీర్తితు రాజులజేనిఁ జూచి శం
కించిరి నమ్మరాదు మనగెల్పునుచుక హరిముఖ్యు లెంతయున్.

రా. అంబక = బాణములయొక్క, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచే =
ప్రయోగముచేత, మించుగ, దానవోద్ధతి = రావణోద్ధత్యము, కనంబడుచుండ,
రాజులజేనిక = రాముని, చూచి, హరిముఖ్యులు = వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అంచితనైపుణిని, అంబక = నేత్రములకు, ఘోరతరమైన,
ప్రయుక్తిచే = వ్యాపారముచేత, మించు, గదా = గుడియలయొక్క,
నవ = వింతైన, ఉద్ధతి = ప్రహరములయొక్క, సమ్మద్ధి = అతిశయము,
కనంబడుచుండ, రాజులజేనిక = దుర్యోధనుని, చూచి, హరిముఖ్యులు =
కృష్ణాదులు, శంకించిరి, కడమ సమము.

వ. తదనంతరంబ. 248.

క. చేవ చెదరి భీమాశుగ
దావహతికృతోరుభంగతాపజ్వలితుం
డై విమతుఁ డడఁగ జయమున
వై వన్వితసంతతిన్మృపవర్యుఁడు మించెన్.

249.

రా. చేవచెదరి, భీమ = భయంకరములైన, అశుగ = బాణములనెడి,
దావ=దానవసములయొక్క, హతి = కాల్పుటచేత, కృతమైన, ఉరు=అధికమైన,
భంగ = పరాజయములచేతనయిన, తాపముచేత జ్వలితుండై, విమతుఁడు =
రావణుఁడు, అడఁగ = డీలుపడఁగా, వై వన్వితసంతతి = మరువంశమందుఁగల,
న్మృపవర్యుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను.

బిరుసు నెరప మండలగతిఁ దిరుగగదుమ

నారదున కబ్బె వేర్వేట నయనతుష్టి.

244

రా. ధర్మరాజు = యముడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి = తన
మూఁకలయొక్క, నిర్గమోద్ధతివెఱఁగొనర్పఁగ, లంకవిడిచి, రాజరాజుసయి
దోడు = కుదేరునితమ్ముడు రావణుడు, సూడుబంటయి = షగదీర్పుకొనువాడై,
మదనుజఘాతనిక = కుంభకర్ణునిఁజంపిన, నరవరు = రాముని, తాఁకెను,
వారు = రావణులు, కదల = చలింపఁగాను, బిరుసునెరప = శౌర్యము
చూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదుమ = పీఠనొత్తఁగాను, నారదునకు
నయనతుష్టి యబ్బెను.

భా. చలపట్టివెదకుచు, ధర్మరాజు = పాండవశ్రేష్ఠుడు, వెడలఁ
ద్రోయఁగ = వెళ్లఁదీయఁగా, తన = తనయొక్క, వారి = సీల్లలోనుండి,
నిర్గమోద్ధతి = వచ్చెడువడి, వెఱఁగొనర్ప, కలాకవిడిచి, రాజరాజు =
దుర్యోధనుడు, సయిదోడుసూడుబంటయి = తమ్ములవగదీర్పుకొనువాడై,
నరవరుని భీమునిఁ దాఁకెను. వారు = ఆభీమదుర్యోధనులు, గదల =
గుదియలచేత, బిరుసునెరప, అబ్బెను. క్రియ.

తే. పొసఁగ నేడు గదారణ భుక్తి దొరక

నాకుఁ గను దనియఁగ నని నారదుండు

సమృదముఁ జెందఁ దిగ మైనయమ్ములపస

నొండొరుల మించి పోరి రయ్యోధవరులు.

245

రా. పొసఁగ, నేడుగదా, తిరమైన, అమ్ములపస = అస్త్రకౌశలము
చేత, కడమ సులభము.

భా. గదారణభుక్తి = గదాయుద్ధానుభవము, తిరమైన, నయమ్ములపస =
శేర్పుపసను.

వ. ఇట్లు గడంగి మహాయుద్ధంబు నేయునంత.

246.

ఉ. అంచితనై పుణిం బరఁగు నంబకఘోరతర ప్రయుక్తిచే
మించుగదానవోద్ధతిసమృద్ధి గనంబడుచుండఁ బోరు సా
గించుచునుండ మానగుణ కీర్తితు రాజులతేనిఁ జూచి శం
కించిరి నమ్మరాదు మనగెల్పునుచున్ హరిముఖ్యు లెంతయున్.

రా. అంబక = బాణములయొక్క, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచే =
ప్రయోగముచేత, మించుగ, దానవోద్ధతి = రావణాద్ధత్యము, కనంబడుచుండ,
రాజులతేనిఁ = రాముని, చూచి, హరిముఖ్యులు = వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అంచితనై పుణిని, అంబక = నేత్రములకు, ఘోరతరమైన,
ప్రయుక్తిచే = వ్యాపారముచేత, మించు, గదా = గుడియలయొక్క,
నవ = వింతైన, ఉద్ధతి = ప్రహరములయొక్క, సమృద్ధి = అతిశయము.
కనంబడుచుండ, రాజులతేనిఁ = దుర్యోధనుని, చూచి, హరిముఖ్యులు =
కృష్ణాదులు, శంకించిరి, కడమ సమము.

వ. తదనంతరంబ.

248.

క. చేవ చెదరి భీమాశుగ

దావహతికృతోరుభంగతాపజ్వలితుం

డై విమతుఁ డడఁగ జయమున

వై వస్వతసంతతిన్మపవర్యుఁడు మించెన్.

249.

రా. చేవచెదరి, భీమ = భయంకరములైన, అశుగ = బాణములనెడి,
దావ=దానవలములయొక్క, హతి = కాల్పుటచేత, కృతమైన, ఉరు=అధికమైన,
భంగ = పరాజయములచేతనయిన, తాపముచేత జ్వలితుండై, విమతుఁడు =
రావణుఁడు, అడఁగ = డీలుపడఁగా, వై వస్వతసంతతి = మరువంశమందుఁగల,
నృపవర్యుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను.

భా. భీమునియొక్క, ఆశు = తీవ్రమైన, గదా = గుడియయొక్క,
 'అవహతి = మొత్తుట చేత, కృతమైన, ఊరుభంగతా = తొడలువిఘటగుటగలవాఁ
 డాటయినెడి, ఆపత్ = అపదలచేత, జ్వలితుడై = మండుచున్నవాడై,
 'విమతుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, అడఁగఁగా, వై పన్నతసంతతి = యచుపుట్టెడిన,
 'స్థపవరుఁడు = ధర్మరాజు, మించెను.

తే. భీష్మ గురుకర్ణశల్యరణోష్ఠనమర

ఘోర మగుయుద్ధ మతనితో వైరి సలుప

ననుపమ ప్రాణిమం బదిదినము లైదు

రెండు నొండు విఘ్నంబు లేకుండ జరిగె.

250

రా. భీష్మ = భయంకరమునై, గురు = అధికమునై, కర్ణ = కర్ణములకు,
 'శల్య = ములుకులమట్టిదైన, రణ = ధ్వనియొక్క, ఊష్ణ = ఉగ్రత్వముచేత,
 'అమర = దేవతలకు, ఘోరమగు = భయంకరమైన, యుద్ధము = జగడమును,
 తే. 'ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రళమలెల్ల, నరయ నొక్కొకచో ద్వితీయార్థ
 మిచ్చు' ననులక్షణమువల్లఁ బ్రళమకు ద్వితీయార్థము. ఆతనితో =
 రామునితో, వైరి = రావణుఁడు, చనుప, అనుపమ = సరిలేని, ప్రాణిమంబు =
 ప్రాణిగల, అది = యుద్ధము, దినములైదురెండును = ఏడుదినములు, ఒండు
 'విఘ్నంబులేక = ఒకవిఘ్నమునులేక, జరిగెను.

భా. భీష్మ గురుకర్ణశల్యలయొక్కరణమందుఁగల, ఊష్ణ = ప్రతాపము
 చేత, అమర = ఒప్పుగా, ఘోరమగుయుద్ధమును, అతనితో = ధర్మరాజుతో,
 'వైరి = దుర్యోధనుఁడు, అనుపమ ప్రాణిమం = ప్రాణిచేత, చలువ = నడపింపఁగా,
 చది, ఐదు, రెండు, ఒండు = ఒకటియు, దినములు = క్రమమున భీష్మాదియుద్ధ
 దినములు, విఘ్నంబు లేకుండ జరిగెను.

వ. అంత.

251

తే. దిగ్విధూజాలధమ్మిల్ల ధృతవిశుద్ధ
 కీర్తిగురుసూనుఁ డారాజు కృత్స్నబలని
 వేశ మారాత్రిచరగోత్ర విభునిలీలఁ
 గలఁచె స్వాపహృతోరువిక్రమతఁ గుండ.

252

రా. కీర్తియనెడి, గురు = అధికమైన, సూన = పుష్పములుగలవాఁడు, 'సూనంప్రసవపుష్పయోగి' అని అ. ఆరాజు = ఆరఘునాథుఁడు, కృత్స్న = సమస్తమైన, బల = బలిమికి, నిదేశము = స్థానమైనవాఁడు, ఆరాత్రిచరగోత్ర విభునిఁ = ఆరాక్షసవంశాధీశ్వరుడైన రావణాసురుని, లీలఁ = అవలీలచేత, స్వ = కనచేత, అపహృతమైన, ఉరు = అధికమైన, విక్రమశక్తి = విక్రమము గలవాడై, కుండఁ = తగ్గవడునట్టుగా, కలఁచెఁ = చలించజేసిను.

భా. దిగ్విధూ = దిక్కులనెడు స్త్రీలయొక్క, జాలముయొక్క, ధమ్మిల్ల = కొవ్వలయందు, ధృత = ధరింపఁబడిన, విశుద్ధ = నిర్మలమైన, కీర్తిగలవాఁడు, గురుసూనుఁడు = అశ్వత్థామ, ఆరాజు = ధర్మరాజుయొక్క, కృత్స్న సమస్తమైన, "కృత్స్నమశేష" మ్మని అ. బలనివేశము = పాలెము, ఆరాత్రి = దుర్యోధనుఁడు పడినదినమురాత్రియందే, చర = చరించెడి, గోత్రవిభుని = హిమవంతుని యొక్క. లీలఁ = రీతిచేత, స్వాప = నిద్రచే "స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాపః" అని, అ. హృత = హరింపఁబడిన, ఉరువిక్రమము గలదౌటచేత, కుండఁ = నిద్రచేత, బిరుసుచెడియుండఁగా ననుట. కలఁచెఁ = నొప్పించెను.

సీ. అలఘుదోగి ప్రాధిమాతులకృతవర్తసా
 హాన్యకంబున నభేద్యాత్మఁ డగుచు
 నప్పు డావీర యోధాగ్రణి యుగ్రంపు
 భల్లవర్షంబునబలిమి నమర
 శత్రుమస్తకము లసంఖ్యంబు లై ధర
 గుంపులు పడుచుండఁ గొట్టికొట్టి

యంతట సత్యమోఘాస్త్రప్రయోగుఁడై
యూర్జితబలు నుత్తమోజుఁ గృష్ణ

తే. తనుభవులసద్వరోదయంబున వెలిఁగెడు
సంగరకృతిధృష్టద్యుమ్ను శాత్రవాసు
పృథుఁ ఘణిశిఖండిఁ దెగటార్చి భీమవిజయ
దీప్తమహిమచేతనుదీర్ఘ తేజుఁ డయ్యె.

253

రా. అలఘు = అధికమైన, దోగ ప్రాధిమ = భుజబలముచేత, అతుల = సరిలేనట్లుగా, కృతమైన, వర్త = జోడుయొక్క, సాహాయ్యకంబున = సహాయత్వముచేత, అభేద్యమైన యాత్మగలవాడగును, అప్పుడు, అపీర యోధాగ్రణి = రాముఁడు, అమరశత్రు = రావణునియొక్క, మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఊర్జిత=స్థిరమైన, బలము గలవాని, ఉత్తమమైన, ఓజు = తేజస్సు గలవాని, కృష్ణతరుణి = నీలదేహుని, భవు = ఈశ్వరునియొక్క, వరోదయంబున వెలిఁగెడు, సంగరకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట = ధీరమైన, ద్యుమ్ను = శార్యముగలవాని, “ద్యుమ్నువిత్తేవరాక్రమే” అని వి. శాత్రవులయొక్క, అను = ప్రాణముల నెడి, పృథుఁఘణి = పూరసర్పములకు, శిఖండి = నెమలివంటి వాని, ఇట్టి రావణుని, భీమవిజయ దీప్తమైన మహిమచేత, తెగటార్చి = చంపి, ఉదీర్ఘ = ప్రసిద్ధమైన, తేజస్సుగలవాఁడాయెను.

భా. అలఘుదోగ ప్రాధిగల, మాతుల = మేనమామ యయిన కృపుని యొక్కయ, కృతవర్తయొక్కయ, పీరయోధాగ్రణి = అశ్వత్థామ, బలిమిచేత, అమర, శత్రు మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తమోజునిని, కృష్ణ = ద్రౌపదియొక్క, తనుభవుల = ప్రతివింధ్యాదిపుత్రులనును, సంగరకృతి = యుద్ధసమర్థుడయిన, ధృష్టద్యుమ్నునిని, శాత్రవులయొక్క, అను = ప్రాణవాయువులకు, పృథుఁఘణి = ఘనసర్పమైనవాని, శిఖండిని దెగటార్చి భీమవిజయులయొక్క దీప్త మహిమచేత, దీర్ఘ = పోయెత్తఁబడిన, తేజస్సుగలవాఁడాయెను.

వ. అంత.

254

సీ. క్రీడానరుం డైన శ్రీవరుం డిట్లు టౌ
 ప్రక్రియను విజయప్రశక్తి
 నిర్వహించుచు శత్రు నిర్మూలనము సల్పి
 సొంపుమై దనకును శుభ పదవిక
 లంకాధిరాజ్యవిలాసపట్టాభిషే
 కము స్వపురస్సుర్జితముగ నడవ
 వసుధ నప్పుడు దానవ ప్రభుత్వవిశేష
 పృథుతరదీప్తి విభీషణుండు

ఆ. తేజరిల్లె ధర్మరాజితరక్షమా
 పాలదుర్లభతర భాగ్యలక్ష్మి
 నేడుగా ఫలించె నెఱయ నస్తత్పూర్వ
 సుకృత మద్భుత మని సుజను లలర.

255

రా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = రఘునాథుండు, టౌ =
 త్కలియసంబంధమైన, ప్రక్రియను = వర్తనచేత, విజయమందుగల, ప్రశక్తి =
 అధికసామర్థ్యమును, నిర్వహించుచు, తనకు = విభీషణున కనుట. శుభపదవిక =
 శుభమైనమార్గముగల. లంకాధిరాజ్యపట్టాభిషేకము, స్వ = తనకు, పురః =
 ముందరికిని - ఎప్పటికిని ననుట. సూర్జితముగనప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేషము
 చేతక బృథుతరదీప్తిగలవాడు, ధర్మ = సకలధర్మములచేతను, రాజిత = విజయమును,
 రక్ష = సంరక్షణచేత, మా పాల = మాయందు, దుర్లభతరభాగ్యలక్ష్మి
 నేడుగాఫలించె ననుట. అస్తత్పూర్వకృతము = పూర్వపుణ్యము, అద్భుతమని
 సుజను లలరఁ జేజరిలెను.

భా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = కృష్ణుండు, టౌ = త్కలియసంబంధ
 మైన - సారథిసంబంధమైన, “సూతఃక్షత్తాచసారథిః అని అ. ప్రక్రియ =

వర్తనచేత, విజయునికి, ప్రశక్తి = ఆధికబలమును, నిర్వహించుచు, శుభపదమై
వికలంక = నిష్కలంకమైన, అధిరాజ్యవిలాస = సామ్రాజ్యవిలాసమందుగల,
చట్టాభిషేకమును. స్వపుర = తనపట్టణమందు-అనగా హస్తినగరమందు,
స్ఫూర్తితముగ నడవగా, అప్పుడు, తాత్ = తాను, నవప్రభుత్వమందుగల,
విశేష = వింతరీతిచేత, పృథుతరమైనదీప్తిచేత, విభీషణుడు = భయంకరమైన
వాడు-చూడ శక్యముగానివాడనుట. ధర్మరాజు, ఇతరక్షమాపాల = తక్కిన
రాజులకు, దుర్లభతరమైన భాగ్యలక్ష్మిచేత దేజరిల్లెను.

తే. విష్ణుముఖ్యావతారమై వెలయువిశ్వ
విభుడు ననలసహర్షప్రవేశమహిమ
కతన దనచెల్వమతిశుద్ధిగాంచి యమర
వినుతి మిగుల జేకొని యేగె దనదుపురికి. 256.

గా. విశ్వవిభుడు = రఘునాథుడు, అనల = అగ్నియందు, సహర్ష =
హర్షసహితమైన, ప్రవేశముచేతనైన, మహిమకతనక = మహిమవల్ల, తనచెల్వ =
సీతాదేవియొక్క, మతిశుద్ధిగాంచి = హృదయశుద్ధిగాంచి, అమరవినుతి =
బ్రహ్మదేవతాస్తోత్రము, మిగులజేకొని, తనదుపురికి = అయోధ్యానగరమునకు,
వెగెను. సీతాసమేతుడయి పుష్పకారూఢుడయి లక్ష్మణవిభీషణుగ్రీవాది
సమేతుడయి వచ్చి ప్రవేశించెను.

భా. విశ్వవిభుడు = శ్రీకృష్ణుడు, అనలస = అల్పముగాని హర్షప్రవేశ
మహిమకతన, తనచెల్వము = విలాసము, అతిశుద్ధిగాంచి యమరంగా, వినుతి =
ధర్మరాజాదిస్తోత్రమును, చేకొని, తనదుపురికి = ద్వారకకు, వెగెను.

వ. అట్లేగి యుచితభంగి నంగీకృతసకలసామ్రాజ్యభోగలీలా
విశేషుండయ్యె నప్పుడు. 257

క. శాంతసవోక్తివిలాసా
త్యంతసుఖీతనమస్తధర్మత జేసెన్

శాంతిఘనుఁడు వైవస్వత

సంతతిన్యప్తశేఖరుఁడు ప్రజాపాలనమున్.

258

రా. శాంతములునైన, నవ=మనోహరములైన, ఉక్తివిలాస=అగస్త్యాది మునివచోవిలాసములచేత, అత్యంతమును, సుశీత=లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, శత్రుమిత్రులయొక్క, ధర్మత=గుణములు గలవాఁడౌట చేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి=మనువంశమందుఁగల, నృప=రాజులకు, శేఖరుఁడు = భూషణమైనవాఁడు రఘునాథుఁడు, ప్రజాపాలనము = సకలలోకసంరక్షణమును, చేసెను.

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్క, ఉక్తివిలాస = శాంత్యానుశాసనిక పర్వోక్తివిలాసములచేత, సుశీత=లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్తధర్మత = సకలధర్మములు కలవాఁడౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి = ధర్మపుత్రుడయిన, నృపశేఖరుఁడు = ధర్మరాజు, ప్రజాపాలనమును జేసెను.

వ. ఆసమయంబునందు.

259

ఆ. మానిపద విస్మయమహితనయోత్పన్న

కుశలవసుసమృద్ధి వశత నొదవు

కొదవల్లెఁ దీర్చుకొని యవ్విభుండు గా

వించె నశ్వమేధ విధులు వెలయ.

260

రా. మానిపద = వాల్మీకియొక్క యాశ్రమమందు, విస్మయ=విడువఁ బడిన, మహితనయా = సీతయందు, ఉత్పన్న = పుట్టిన, కుశలవ = కుశలపులయొక్క, సమృద్ధివశత = అధికైశ్వర్యప్రాప్తిగలవాఁడౌటచేత, ఒదువుకొదవల్లెఁ దీర్చుకొని = దేవఋషి పితృతర్పణములు తీర్చుకొని, అవ్విభుండు = ఆ రామస్వామి, అశ్వమేధాదివిధులను, వెలయ = ప్రసిద్ధమానట్టుగా, కావించెను.

భా. మాని = వేదవ్యాసమునియొక్క, పద = వాక్యములచేత, విస్మయ = ఇయ్యఁబడిన, మహిత=ప్రసిద్ధమైన, నయ=నీతిచేత, ఉత్పన్న=కలిగిన, కుశల = శుభకరమైన వసు = ద్రవ్యములయొక్క, సమృద్ధివశత = సమృద్ధియొగము

రాఘవ—27

గలవాడౌటఁబట్టి, అవ్యభుండు = ధర్మరాజు, అశ్వమేధాదులైన విధులు = సత్కర్తృములను, కావించెను.

సీ. శ్రీధాన్యకటకమై చెలువొందె రాష్ట్రంబు
నెలమూడువానలు నిండఁ గురిసెఁ

బాడినిఁ బంటలఁ బ్రజలు విజృంభించి
రరిపదవృత్పత్తి యస్తమించె
రోగాపమృత్యువార్తాగంధ మెడలెను
జూరచోరాదుల పేరు నుడిగె
వర్ణాశ్రమాచారవర్తనల్ గడు నొప్పె
ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నడచె

తే. రామభద్రుండు సన్తార్ధరక్షణైక
పరుఁడు దిగవతంసితక్షీర్తి పాండుసూనుఁ
దుర్విపయిఁ జతురాత్మానుజోపచరిత
చరణుఁ డగుచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు.

261

రా. దిక్ = దిక్కులకు, అవతంసిత = ఆలంకారముగాఁ జేయఁబడిన, క్షీర్తియనెడి, పాండుసూనుఁడు = తెల్లని పుష్పములుగలవాఁడు, రామభద్రుండు, చతుర = మనోహరమైన, ఆత్మ = హృదయముగల, అనుజ = తమ్ములచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణుఁ డగుచు = పదములు గలవాడై, సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు, భూమిపై నీలాగు సంతోషమున నుండెను.

భా. రామ = ఒప్పుచున్న, భద్రముగలవాఁడు, దిగవతంసితమైన క్షీర్తి గలవాఁడు, పాండుసూనుఁడు = ధర్మరాజు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మ = తన యొక్క, అనుజులచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణములుగలవాడౌచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు శ్రీధాన్యకటకమై రాష్ట్రంబు చెలువొందె.

శా. దేవాదేవరప్రేరణంబునన యుద్ధీపించువాఁడై భవ
శ్రీవిస్ఫూర్తిని రామభారతకథాశ్లేషప్రబంధోత్తమ

వ్యావిర్భావము నిట్లు నెందె నిది భవ్యాభవ్యత ల్పాడకిం
పై వర్తిల్లఁ బరిగ్రహింపుము విరూపాక్షా జగద్రక్షకా! 262

శా. శ్రీ డామత్రకృతత్రిమూర్తిభరణాంగీకారచూడాపరి
భ్రాదాత్యధునీపృషత్పృషితపంపాక్షై త్య వేధోమరు
ద్రాదారాధితపాద యంఘ్రినఖచంద్రద్యోతసిద్ధ్యత్పరి
వ్రాడాఖండలమండలీహృదయజీవంజీవసంజీవనా! 263

శ్రీ డామత్రముచేత నేకృతమైన, త్రిమూర్తి = బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర
రూపములయొక్క, భరణ = ధారణముయొక్క, అంగీకారముగలవాడా!
త్రిమూర్తులును నీలీల లనుట. చూడా = శిఖయందు, “చూడాకిరీటుంకేశాశ్వ”
అని అ. పరిభ్రాట్ = ఒప్పుచున్న, ఆదిత్యధునీ = దేవనదియొక్క, ‘ఆదిత్యా
ఋభవోస్వప్నాః’ అని అ. “శటిసీహ్రిదినీధునీ” అనియు అ. పృషత్ =
బిందువులచేత, “పృషంబిలిందుపృషత్” అని అ. పృషిత = పోషింపఁబడిన,
పంపానదియందలి నైత్యముగలవాడా! వేధః = బ్రహ్మచేతను, “ప్రహ్లాదశాపతి
శ్వేధాః” అని అ. మరుత్ = దేవతలకు, “మరుతోవవనామరా” అని అ. రాట్ =
రాజైన యింద్రునిచేతను, ఆరాధింపఁబడిన పాదములుగలవాడా! అంఘ్రి =
పాదములయందుగల, నఖము లనెడి చంద్రులయొక్క, ద్యోత = ప్రకాశము
చేత, “ప్రకాశోద్యోతఆతపః” అని అ. సిద్ధ్యల్ = సిద్ధింపుచున్న, పరివ్రాట్ =
యతీశ్వరులకు, “భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్తందీ” అని అ. ఆఖండల = ఇంద్రులైన
బ్రహ్మలయొక్క, మండలీ = సమూహముయొక్క, “బింబోస్త్రీమండలం
త్రిషు” అని అ. హృదయములనెడి, జీవంజీవ = చకోరపక్షులయొక్క,
“జీవంజీవశ్చకోరకః” అని అ. సంజీవనము గలవాడా!

క. కారుణ్యవిభవలక్ష్మీ
తారుణ్యసదోపభోగ ధన్యకటాక్షా
శారీరార్ధసులాలిత
గౌరీరారజ్యమాన కమ్రాపేక్షా !

కారుణ్యవిభవ = దయాతిశయముయొక్క, లక్ష్మీ = సంపద య నెడి,
తారుణ్య = యౌవనముయొక్క, సదోపభోగ = నిత్యాచుభవముచేత, ధన్య
మైన, కటాక్షముగలవాడా! కటాక్షమునకుఁ గారుణ్యమె యౌవన ముట.
శారీర = శరీరసంబంధమైన, అర్థమందు = అర్థ శరీరము దనుట, సులాలితయైన
గౌరియందు, రారజ్యమాన = మిక్కిలియు నానక్తిగలవాడౌచును, కమ్ర =
మనోజ్ఞమైన, అపేక్షగలవాడా!

కలహంసవృత్తము.—

హిమనగాద్రి తనయేక్షణలక్ష్మీ
స్త్రీమితపుణ్య ఫల దేహవిలాసా
విమలభక్తిపెద వేంకటధాత్రీ
రమణమానసనిరంతరవాసా!

265

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవ
పింగళియమరయార్యతనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయ
నామధేయ ప్రణితంబైన రాఘవపాండవీయమునందు సర్వం
బును జతుర్థాశ్వాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వతసంప
దానందనందపరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజు గణపయా
మాత్యపెదరామధీమణిప్రదర్శితంబైన రాఘవపాండవీయాద్యర్థంబు
నందు సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము.

సంపూర్ణము.

